

A BUDA MELLETTI KÁNAI APÁTSÁG FELTÁRÁSA

A BUDA MELLETTI KÁNAI APÁTSÁG FELTÁRÁSA

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST

A BUDA MELLETTI KÁNAI APÁTSÁG FELTÁRÁSA

H. GYÜRKY KATALIN

A BUDA MELLETTI KÁNAI APÁTSÁG FELTÁRÁSA

II. rész

A feltárás leírása, korhatározás és bizonyítás

1. A település
2. A templom
3. A kis káptalan
4. Az első kolostorepület
5. A nagy, pincés épület
6. A déli, kis gazdasági udvar
7. A monostor épületének nyugati szárnya
8. A déli szárny és az udvar
9. A keleti épületrész a 14. század elején
10. Egyéb épületek és falmaradványok
11. A leletanyag

Irodalom

Rövidítések

Ábrák jegyzéke

Képek jegyzéke

Die Fassung der Kanai-Abtei (Büchlein)

Abbildungverzeichnis

Tafelverzeichnis

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST

Megjelent az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatásával

ISBN 963 05 6997 3

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19-35.

Első kiadás: 1996

Copyright © H. Gyürky Katalin, 1996

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

Printed in Hungary

TARTALOM

Bevezetés	7
I. rész	
Földrajzi, történeti és régészeti összefoglaló	9
1. Előzmények	11
2. A monostor földrajzi környezete és a hely geológiája	14
3. A kánai apátság a történeti forrásokban	19
4. A régészeti kutatás eredményeinek összefoglalása	22
II. rész	
A feltárás részletes leírása, korhatározás és bizonyítás	79
1. A templom	81
2. A temetkezések	88
3. A kis kőépület	96
4. Az első kolostorépület	99
5. A nagy, pincés épület	103
6. A déli, kis gazdasági udvar	106
7. A monostor épületének nyugati szárnya	109
8. A déli szárny és az udvar	112
9. A keleti épületszárny a 14. század elején	114
10. Egyéb építmények és falmaradványok	118
11. A leletanyag	119
Irodalom	133
Rövidítések	138
Ábrák jegyzéke	139
Képek jegyzéke	141
Die Freilegung der Kánaer Abtei bei Ofen (Restümee)	143
Abbildungsverzeichnis	151
Tafelverzeichnis	154

BEVEZETÉS

FÖLDRAJZI, TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI ÖSSZEFOGLALÓ

A magyar középkor történetének írásos forrásai kimerülőfélben vannak. Már csak a régészeti feltárásoktól lehet várni újabb leletanyagot. Érthető, hogy a régészek munkáját türelmetlen érdeklődéssel figyelik a kutatás tárgyát illetően rokon szakmák művelői: történészek, művészettörténészek, építészettörténészek. Sokfelől nehezedik ránk nyomás, hogy eredményeinket minél gyorsabban hozzuk nyilvánosságra. E nyomásnak nehéz, olykor lehetetlen ellenállni. A túl korán és túl sűrűn megjelenő rövid, népszerű közlemények azonban még nélkülözik az elmélyült kutatást, és rossz hatással vannak magára a régészre is, mert azt hiszi, hogy miután a lényegét már elmondta, a részleteknek többé nem lehet jelentősége. Az igazság azonban az, hogy az elmélyült és a részletekre is kiterjedő kutatás még annyi mindent hoz felszínre, hogy az valósággal megkettőzi az eredményeket. Ez a második feltárás.

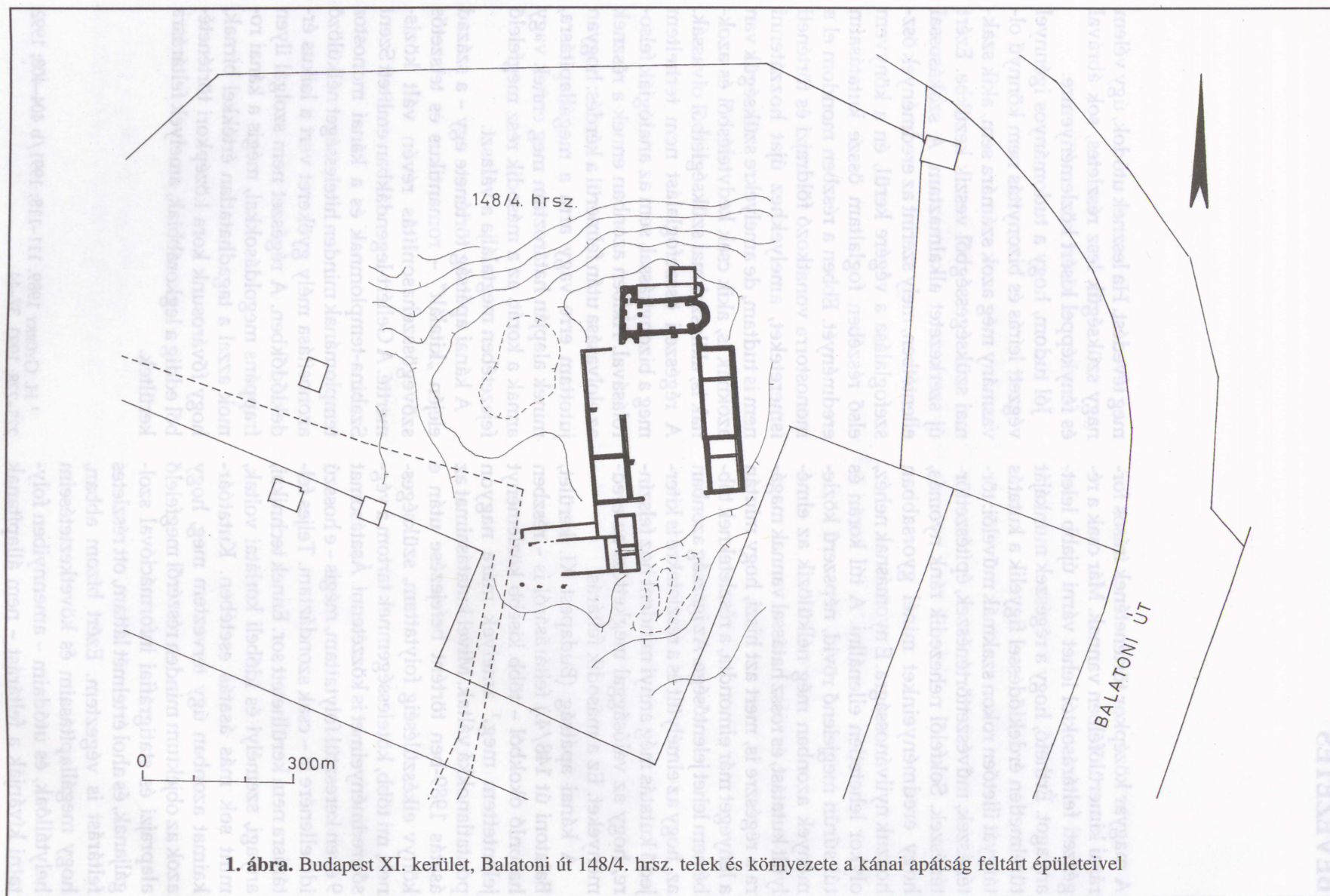
A kánai apátság (Budapest XI. kerület, Balatoni út 148/4.) feltárásáról is – részben hasonló okokból – több kisebb közleményt jelentettem meg,¹ amelyek mára nagyon pontatlanokká váltak. Mivel kutatásaimat az ásatás 1989-ben történt befejezése után e könyv elkészüléséig folytattam, szükségesnek, mi több, kötelességemnek tartom a végső eredményeimet is közzétenni. Ásatásomat 9 éven keresztül folytattam, mégis – e hosszú idő ellenére is – csak szondáztam. Teljes feltárásra nem kerülhetett sor. Ennek teknikai, anyagi, személyi és időbeli korlátai voltak, mint sok más ásatás esetében. Kutatóárkaimat azonban úgy terveztem meg, hogy azok az objektum minden részéről megfelelő alaprajzi és statigráfiai információval szolgáljanak, és ahol értelmét láttam, ott részletes feltárást is végeztem. Ezért bízom abban, hogy megállapításaim és következtetéseim helytállóak, és utódaim – amennyiben folytatni kívánják a feltárást – nem állapítanak

meg tévedést. Ha lesznek utódok, úgy vélem nagy szükségük lesz részletes, sok ábrával és fényképpel kísért közleményemre.

Jól tudom, hogy a tudományos igényű végzett leírás és bizonyítás nem könnyű olvasmány még azok számára sem, akik szakmai szükségességből veszik kezükbe. Ezért új szerkezetet alkalmaztam. A szokásossal ellentétben, mely szerint az eredmények összefoglalása a végére kerül, én a könyvem első részében foglaltam össze kutatásaim eredményét. Ebben a részben mondom el a monostorra vonatkozó földrajzi és történeti ismereteket, amelyekhez újat hozzátenni nem is tudtam, de amelyekre szükségük van azoknak is, akik csak kedvtelésből és azoknak is, akik szakmai szükségletből olvassák. A régészeti összefoglalást nem terheltem meg a bizonyítással, sem az analógiák felsorolásával. Akiben azonban ennek a résznek az elolvasása után felmerül a kérdés: hogyan jutottam erre vagy arra a megállapításra, minek alapján határoztam meg ennek vagy annak a korát, az a második rész megfelelő fejezetében megtalálja a választ.

A kánai apátság története egy – a század elején „kitalált” – romantikus és tetszetős szövegösszehasonlítás révén vált közzismertté. A Gellért-legendákban említett Szent Szabina-templomnak és a kánai monostor templomának minden hitelességet nélkülöző azonosítása mély gyökeret vert a laikus érdeklődőkben. A régészet nem szolgál ilyen frappáns megoldásokkal, mégis a kánai romok azzal a tagadhatatlan értékkel bírnak, hogy fővárosunk kora középkori történetéből eddig a legkorábbiak, amelyek feltárássra kerültek.

¹ H. GYÜRKY 1989. 111–118; 1991/b 404–408; 1992. 225–228; 1993. 37–44.

I. RÉSZ

FÖLDRAJZI, TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI ÖSSZEFOGLALÓ

1. ELŐZMÉNYEK

A kánai apátság romjait – mint műemléket – csak 1889-ben fedezték fel. Még Rómer Flóris (1815–1889) sem figyelt fel rá, pedig ő – midőn az ország számos régészeti és építészeti emlékét rajzban is megörökítette – Budapest környékén, sőt a közeli Albertfalván¹ is dolgozott. Abban az esztendőben halt meg, amikor a monostor romjait felfedezték. Következő fejezetemben szó lesz arról, hogy ugyanakkor más területen dolgozó szakemberek ismerték a romokat. A kései felfedezésnek oka lehetett az, hogy a főváros déli pereme, a Kamaraerdő vidéke viszonylag későn népesült be. A főváros előljárósága ugyan már a 19. század elején erre a vidékre is ki akarta terjeszteni a nyaralóközteret, és felkínált telkeket eladásra, de a város lakossága nem kapott az ajánlaton, csak a század végén. Ekkor azonban már az egykori monostor területének is lett gazdája Wendler János budaörsi gazda személyében. Wendler a romos épületet bontani kezdte és köveit a vasútnak értékesítette. Ekkor figyeltek fel rá.

Az *Archaeologiai Értesítő* 1889-es évfolyamában² közölt jelentésből idézek néhány részletet:

„A Kamaraerdő Kőerberek nevű dűlőjében sírt ástak ki. A közelebbi vizsgálatnál kiderült, hogy középkori téglákból épült fel, melybe egy római sírláda és egy szobor töredékét, azonkívül egy középkori kapitál töredékét, mint építőkövet falaztak be. További kutatások beigazolták, hogy ezen a helyen középkori kolostor és templom alapfalai vannak. [...] a romterület magas hegyen áll.”

Kicsivel később:

„A domb oldalában sírládát találtak, alapja köröskörül vörös téglákkal volt kirakva, s mellette egy románkori oszlop teljesen ép kapitelle hevert.” (Ugyanannak a jelentésnek két részlete között némi ellentmondás ta-

lálható, ti. hogy a középkori oszlopfőt befalazva, vagy a sír mellett találták?)

Ismét később:

„... a templom egész alaprajza tisztán kivehető. Ez és egy nagykiterjedésű épület már a magaslaton állott.”

A szöveg világosan meghatározza a templom és kolostor helyzetét a magaslaton, és a sírt a domb oldalában. Feltárásunknál megállapítottuk, hogy a templomot körülvevő temető az északi lejtőre is kiterjedt. Sírjaink kövel voltak körülakva, téglával kifalazott sírt nem találtunk. Középkori falazótégla egyáltalán nem került elő, csak padlótégla. Egy későbbi leírásban (1941) római téglákat említettek a romok környékén, amelyeken COH VII BR (Cohors septima Breucorum) bélyegző volt olvasható. Amennyiben a sírba be volt falazva a középkori oszlopfő, akkor a sír nem lehetett középkori. Amikor a templom és a kolostor már annyira romos volt, hogy kövei szanaszét heverhettek, akkor – feltehetően – már a temetőjét sem használhatták. Mi lett a teljesen ép kapitellel s a templom és kolostor többi kőfaragványával? Csak pár darabot sikerült belőlük megtalálni. Bárha e leletek a többi faragvány nyomára is rávezetnének!

A templom és kolostor megtalálásakor Gömöri Havas Sándor Szendrey Jánost, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársát kérte fel szakértőnek. Erről a *Budapest Régiségeinek* 1892. évfolyamában számolt be.³ Szendrey megállapította, hogy egy „románkori szentegyház és klastrom” maradványai kerültek elő, s föltevését „az alapokról készített vázlat is igazolta”. Sajnos, ez a rajz nem maradt meg, vagy lappang valahol. Nagy kár,

¹ D. MATUZ 1992. 11.

² ArchÉrt Ú. F. 9 (1889) 439.

³ GÖMÖRI HAVAS 1892. 12.

hogy a közlemény nem közölte le. A régészet esetében a leírások gyakran félreértelmezhetők. Egyértelmű információt csak a rajzok és fényképek nyújthatnak. Amikor ásatásunkat 1981-ben megkezdjük, a kolostor keleti és nyugati szárnyának falai még a járszint fölé emelkedtek, a templomot azonban már vastag törmelékréteg fedte.

Mint a jelentésből kitűnik, G. Havas Sándor előterjesztette az ügyet a főváros tanácsának, amely az I. kerület előljáróságát utasította, hogy Wendler Jánost hallgassák ki, hová adta el az épület köveit? Wendler tagadt. A főváros kész lett volna a telket megvásárolni, ámde Wendler megtudván a telken lévő épület történelmi értékét, olyan magasra srófolta az árat, hogy azt a főváros nem tudta megfizetni. Megtiltották azonban a további bontást, és elrendelték a romok feltárását(!). Ez csak száz év múltán következett be. A romok őrzésével a kőérberki erdőőrt és csőszét bízták meg. Megjegyzem mint érdekességet, hogy ásatásom első három évében a területet rendszeresen látogatta a kamaraerdei erdőőr (Pilisi Erdőgazdaság), amit nagy örömmel vettem – és nagyon sajnáltam, midőn ezek az ellenőrző látogatások elmaradtak.

A romos kolostor ügye ezután egy időre ismét feledésbe merült.

1909-ben került tanárnak Budafokra Mihalik Sándor, aki helytörténettel kezdett foglalkozni. Nem tudni, hogy tőle, vagy Nemes Antal budavári plébánostól származott-e a kolostor templomának azonosítása a Szent Gellért-legendákban szereplő Szent Szabina-templommal, de 1910-ben Nemes Antal már emiatti lelkesedéstől fűtve szervezett társadalmi kört és gyűjtést a kolostor feltárására. Dr. Szunyogh Xavér bencés rendi tanárnak pedig az volt a javaslata, hogy a romok fölé templomot és konviktust építsenek.

A lelkesedés hamarosan ellankadt, az építkezésből nem lett semmi, illetőleg a kápolna és a konviktus a szemben lévő Péter-hegyen épült fel, Szunyogh Xavér által a pannonhalmi bencésekre hagyott telken (PAX bencés diákokthoz). Az örökhatároló hagyatéka-ként itt őrzik az egykori kolostor két faragványát. Az egyik felismerhetetlenségig kopott, a másikat, egy bélletoszlopfőt e kö-

tetben rajzban és fényképen is bemutatom (53/3. ábra, XXXIV/c-d kép). Ez lett volna az az oszlopfő, amelyet elsőként találtak meg egy sír mellett, vagy abba befalazva?

1939-ben Czermann Antal országgyűlési képviselő, kinek családja nyaralóval bírt a környéken (Antal háza), rávette „atyai barátját”, Mihalik Sándort, hogy a monostor történetét írja meg. Ő maga gyermekkorától látogatta a romokat. Mihalik kis füzeté *Hol állott Szent Szabina temploma?* címmel és a „Kőérberki romok rövid története” alcímmel 1941-ben jelent meg.⁴ Máig tartó nagy közönségsikerét a következő történetnek köszönhetette: Gellért püspök 1046-ban Székesfehérvárról kíséretével Buda felé indult, hogy a pesti révnél találkozzék az Árpád-házi hercegekkel: Endrével, Bélával és Leventével. Az éjszakát Szent Szabina templománál töltötte, ahol misét mondott. Másnap folytatta útját, de pogányok támadták meg és letaszították a sziklás hegyről (Gellért-hegy) a Dunába.

A történetet először Szent Gellért kisebbik, 1145-ben lejegyzett legendája írta le. A nagyobbik, 1381-ben lejegyzett legenda már a templom helyét is megnevezte: „ad locum qui dicitur Dyod”.⁵ Igaz, hogy a mai Diósd község nem biztos, hogy a középkori helyén terül el, de 1381-ben a kánai templom mellett már nagy kolostorépület állott, s a legenda leírója erről talán megemlékezett volna. Dyod és a Szent Szabina-templom több 15. századi oklevélben is szerepel. Közülük egy 1417-ből való a környezetében lévő Szent Bertalan-templomot, egy castellumot és egy kőkertnek nevezett helyet is említ.⁶ Ezek a kánai monostor közelében nem találhatók. 1980-ban Torma István⁷ egy tanulmányában meghatározta a fenti objektumok helyét. Az oklevelek, amelyek a kánai monostorra vonatkoztak, már 1874-

⁴ MIHALIK 1941. – A kánai romok azonosítását a Gellért-legendákban említett Szent Szabina-templommal a későbbi műemléki irodalom is átvette: JANKOVICH M. 1962. 526.

⁵ Szent Gellért kisebbik legendája: SZENTPÉTERY 1938. 471; a nagyobbik legenda: uo. 480.

⁶ CSÁNKI 1890. 27. N° 21 (1417).

⁷ TORMA 1980. 251–261.

ben,⁸ majd 1887-ben⁹ megjelentek nyomtatásban. A hely azonosítására talán legalkalmasabb 1325-ös oklevél pedig 1924-ben,¹⁰ tehát Mihaliknak már alkalma lehetett volna ezeket tanulmányozni. Ugyancsak Mihalik könyvecskéjének megjelenése előtt, 1936-ban adta ki Gárdonyi Albert *Budapest történetének okleveles emlékei* című kötetét.¹¹ A helytörténet kutatóit azonban elsősorban a szenzáció érdekelte. A hely és a hiteles okmányok azonosítását először Györffy György végezte el 1973-ban.¹²

A főváros előjáróságának eredeti szándéka a romterület feltárására akkor nem valósult meg. A középkor régészeti kutatására abban az időben még nem volt szakember. A főváros múzeumának eleinte csupán egy kőtára volt, és csak a második világháború után, a budai királyi palota feltárása okán alakult meg a középkori régészeti osztály, és ez időben vette kezdetét a középkori régészek képzése is. A háború pusztítása azonban olyan sok feladatot rótt a régészekre a

királyi palota és a város belterületén, hogy a külterületekre – amelyeket akkoriban még nem fenyegetett az elpusztítás – nem maradt erő. Csak az 1970-es években kezdett a város lakossága hétvégi kerteket bérelni. A kánai monostor környékén gyümölcsös- és zöldegeskertek létesültek. Az igények egyre növekedtek, ezért halaszthatatlanná vált a feltárás elvégzése, amit 1981-ben kezdtem el. 1982-ben, midőn ásásra felvonultunk, a romok közvetlen közelében talajfúró gépek dolgoztak. További telkek kijelölése céljából vettek talajmintát. A terület akkor már régészetileg védetté volt nyilvánítva, így azonnal közbeléphettem, és a XI. kerulettől, valamint a Fővárosi Földhivaltaltól bizottság összehívását kezdeményeztem. Ez utóbbi hivatal képviselője tanúsította a régészeti védeltséget, én pedig első évi ásásaim fényképeivel bizonyítottam, hogy a látszólag üres mező alatt, nem is mélyen középkori temető terül el. A kerület ezt követően eltekintett további hétvégi telkek kijelölésétől.

⁸ Mon. Eccl. Strig. I. 452, 594.

⁹ NAGY Gy. 1887.

¹⁰ Mon. Eccl. Strig. III. 63.

¹¹ GÁRDONYI 1936. 37.

¹² GYÖRFFY 1973. 217–295.

2. A MONOSTOR FÖLDRAJZI KÖRNYEZETE ÉS A HELY GEOLÓGIÁJA

Jóllehet a kánai monostort mint műemléket csak 1889-ben fedezték fel, az épületek romjait a térképészek és erdészek már korábban is ismerték. Ennek bizonyítéka, hogy 1872-ben (a harmadik katonai felmérés kezdetének évében) egy háromszögelési pontot állítottak fel a monostor templomának északnyugati tornya, illetve annak csonkja felett (735-ös pont). Ez elég tömör volt ahhoz, hogy a pontot hordozó vasasztal meg ne süllyedjen, el ne mozduljon. Ekkor a torony még 1,67 m, a templomhajó északnyugati sarka pedig 1 m magasságban állott a templom padlószintje felett. Valószínű, hogy a templom többi oldala is ekkor még legalább ebben a magasságban állott. E térképészeti pontot hordozó vasasztalt csak 1989-ben váltották ki, és mint térképészettörténeti emléket a Kartográfiai Vállalat kis múzeumába szállították. Addig az alatta lévő részletekhez nem is tudtunk hozzájutni. Ez után tárult fel a karzat északi pillérének lábazata, a falat kísérő kőpadka, a torony bejárata és az egykori csigalépcső kerek háza a toronyban.

Egy 1778-ban készült erdőtérképen¹ (II-III. kép) már ábrázolták is a kolostor épületét egy apró, de jellemző alaprajzzal.

Amikor az erdőt naponta bejáró erdészek még több részletet láthattak az épületből, akkor a régészet még nem volt eléggé felkészülve sem szervezetileg, sem szakmailag. Igaz, Aquincum feltárása már 1881-től folyt, ámde az itt előkerülő értékes leletanyag csak 1887-re érlelte meg az elhatározást egy múzeum felépítésére. A korábban megjelenő helyrajzi és helytörténeti munkák: Rupp Jakabé 1868-ban² és Salamon Ferenc két kötete 1878 és 1885-ben³ még csak okleveles anyagra támaszkodhattak. Nem véletlen azonban, hogy a főváros *Budapest Régiségei* címmel 1889-ben régészeti évkönyvet indított Gömöri Havas Sándornak, a főváros régészeti főfelügyelőjének főszerkesztésével,

abból a célból, hogy a főváros múltjának egyre szaporodó emlékanyagát rendszerebben közölje.

Nagyon fontos számunkra a Buda és Pest környékét ábrázoló, 1836-ban megjelent térkép⁴ (IV/a-b kép). A kolostor épületét ugyan nem mutatja, de ábrázol egy kerek és a környezetéből kiemelkedő felületet, ami meg egyezik észlelésünkkel. A monostor a hegytetőn egy kisebb, körülhatárolható emelkedésen épült. A térképen délnyugat felől egy másik, ugyancsak kiemelkedő felület is csatlakozik. Egy 1967-ből származó légi felvételen⁵ (V. kép) ugyanebben a helyzetben világos színű, a környezetétől kissé elütő folt figyelhető meg. A légi felvétel a területet még a hétvégi kertek létesülése előtt örököltette meg. Kétséges, hogy miattuk valaha felderíthető lesz-e a térképen és a légi felvételen mutatkozó folt, amely alatt Kána Árpád-kori falu feltételezhető.

Az 1836-os térképen a monostor és a temető területét a domborzatból kiemelkedő kerek foltként ábrázolták, és ezt az ásatás is igazolta. Kiderült ugyanis, hogy az északi peremtől dél felé csak ma összefüggően sík a terület, a középkorban úgy 40-50 m-en enyhén lejtős volt a felszín. A lejtő feltöltése még a középkorban megkezdődött. Emellett délen, a nagy, pincés épület alatt, nyugaton pedig a mai telekhatár mellett a természetes, geológiai rétegek hirtelen megszakadását észleltük. Észlelésünk igazolta az 1836-os térkép ábrázolását, mi szerint a monostor a ter-

¹ Plan von Ofen und Pest mit Ihrem Umgehung, 1778 (Hadtörténeti Intézet, Térképtár).

² RUPP 1868.

³ SALAMON 1878-1885.

⁴ Umgehung von Ofen und Pest, 1836. Lith. Matkowitz A. L. Gedr. bey J. Schmidt in Pesth. – FODOR 1953. 257.

⁵ Kartográfiai Vállalat.

mészet által kiemelt és a környezetétől elhatárolt, nagyjából kerek földdarabon épült fel (1. ábra). A talaj geológiai rétegeire később még visszatérek.

Ugyancsak az 1836-os térképen látható egy harmadik, kiemelt kerek folt is. Ezt mai viszonyok között a Balatoni út kanyarulatában kialakított háromszögletű kitérő és autóparkoló helyén képzeljük el. Feltételezzük, hogy a kiemelés valamilyen épületet jelez. Talán egy kerek tornyot? Ezt csak egy jövődöbeli régészeti feltárás tudná eldönteni. Fel kell azonban hívnom a figyelmet arra, hogy ásátásom ideje alatt az erre a parkolóra keleti oldalon merőleges kis zsákutcában kezdett építkezés egy nagyméretű, kelet-nyugati irányú épület alapfalát vágta át, amelynek kora ismeretlen maradt.

Ideje, hogy a monostor helyét a mai várostérképen meghatározzuk (I. kép). Fővárosunk déli határa mellett a XI. kerületben, a Balatoni út 148/4. helyrajzi számú telken találhatók a romok, a Tétényi-fennsík peremén. A Kamaraerdő keleti végződése és északról egy erdősáv körülöleli azt a területet, melyen az egykori monostor és temetője helyezkedett el. Észak felé a templom mellől indul meredeken a lejtő, melyen az erdősáv a Kőérberki-dűlő nevet viseli, és a völgyben folyó Hosszúréti- (másképp Kő-ér) pataknaál ér véget.

A balatoni műutat csak 1935–1937 között építették.⁶ Ez a Kőérberki-dűlőt kettészelve, szerpentinnel könnyíti meg a feljutást a Tétényi-fennsíkra. Az út ma Diósdon és Érden áthaladva tart a Balaton felé. Lehetséges, hogy ez is megtévesztette Mihalikot, midőn Gellért püspököt Székesfehérvárról a kánai monostor templomához vezette.

A középkori útviszonyok azonban minden bizonnyal mások voltak. Nem könnyű őket rekonstruálni, mivel középkori térképek nincsenek. Az e területre vonatkozó legkorábbi, 18. és 19. századi térképeken a monostor mellett elhaladó út észak felé az igen meredek lejtőn egy lépcsős gyalogösvényben folytatódik, mely ma a Vöröskúti határsor nevet viseli. Rajta szekérrel vagy kordéval elképzelhetetlen a közlekedés. Egyébként ennek az útvonalnak folytatása déli irányban nem éri el Diósdot. A Székesfehérvárról

Diósdra vezető út pedig Törökbálint felé fordult, s onnan a Kamaraerdőn keresztül csatlakozott a Budaörsről Budára vezető úthoz. Némethy Lajost is foglalkoztatta Gellért útvonala, és 1889-ben ő is az utóbbi útvonalat tartotta lehetségesnek.⁷ Ha a pogányok támadása nem érte volna, úgy a mai Hegyalja út táján, a Tabánon keresztül ért volna a pesti révhez. A másik – valószínűleg a középkorban is használt útvonal Budáról Székesfehérvárra – a Duna partján vezetett Nagytényig, s ott fordult Székesfehérvár felé. Mint előző fejezetemben már utaltam rá, Torma István megállapította a Szent Szabina-templom és az ennek közelében lévő Szent Bertalan-templom és egy castellum valódi helyét.⁸

Az általunk feltárt kolostor és templom romépitménye tehát nem azonos a Szent Szabina-templommal. A feltárt romok azonosságát a kánai apátsággal leginkább egy 1325-ben kiadott határjáró oklevél bizonyítja.⁹ Ebben a középkori Nevegy falu határát járják körül, miközben elhaladnak egy föld határjel előtt, amely a kánai egyházat Nevegy határától elválasztja. A határjárás keleten kezdődik a Nevegy és Sasad közti határkőnél. Az oklevélben néhány ma is létező település neve olvasható, például Budaörs (Wrs), ma már nem létező, de dűlnévként ma is használt helyé, mint például Sasad. A földrajzilag jól meghatározható Zeek (Szék) tó, amely ma a Keserűvíz forrásokkal azonosítható. Előfordulnak ma már nem élő elnevezések, például Aronfewlde (Áron földje), Kemeche, Kezmezew, Kalachwelgy, Mehhegh. Út, amely Kesw-ről (Keszi = Budakeszi) jön. Ezek a helyek Kánától északra, tehát azon térségben voltak, mely a Sas-hegy és a kánai monostor között terült el. Buda, Kispest és a kánai apátság között a középkorban több falutelepülés helyezkedett el nagy kiterjedésű határral, hatalmas szőlőültetvényekkel. 1531-ben, tehát még a török hódoltság előtt Sasad falu létezett, mert ebben az évben készült területéről egy bordézs-

⁶ PREISICH 1980. 123.

⁷ NÉMETHY 1889. 205–209.

⁸ TORMA 1980. 251–261.

⁹ Mon. Eccl. Strig. III. 61.

majegyzék.¹⁰ E falvak a török hódoltság idején eltűntek a föld színéről, és területeik Budához kapcsolódtak. A jegyzékben szereplő dűlőnevek közül ma már csak egy azonosítható, ami segíti Sasad közelebbi meghatározását. Ez az „Akastho hegh”, amely minden bizonnyal azonos a későbbi „Galgenberg”-gel. Ez volt a középkorban az akasztások helye. A hely azonosítását Budapest 1882. évi és az 1910-ben készült katonai felmérésén lehet elvégezni, amelyeken még a „Galgenberg” elnevezés látható.¹¹ Ma a Dobogóval azonos.

Nagy szerencse, amikor egy-két földrajzi név túléli a történelmi változásokat, és nagy kár, amikor feledésbe merül. Sajnos ez leginkább akkor fordul elő, ha a lakosság kipusztul vagy elvándorol, s nem marad senki, aki emlékezne, s utódaira örökösen hagyná a régi elnevezéseket. A hódoltság után a földrajzi elnevezések általában németek lettek, és csak 1847-ben Döbrentei Gábor magyarosított.¹² Ekkor kapta a Hosszúréti-patak a „Kő-ér” nevet azzal a feltételezéssel, hogy a középkori elnevezést állítják vissza. Nem tudni, e feltevésnek milyen alapja volt, mivel magam középkori oklevelekben e névalakot nem találtam. Mihalik hivatkozik IV. Bélának 1244-ben (a tatárjárás után) kiadott oklevelére, amelyben megerősített bizonyos, tatárjárás előtti birtokadományokat, nevezetesen pesti polgárokat „Kuer” földjének birtoklásában.¹³ A szót „Kő-ér”-ként értelmezte. Pesti polgárok valóban voltak, de mint bérlők a kánai apátság szőlőültetvényein. A szó ilyen értelmezését azonban Györffy nem fogadja el,¹⁴ mivel az oklevelekben a *kuer* szónak mindég ‘kövér’ a jelentése.¹⁵ Kövér földjét a pesti oldalra helyezi.

Mindebből látható, hogy az oklevelek homályát laikus kézzel nem lehet eloszlatni. Ehhez nyelvész és történész szakember kell.

A részletes határleírás és a sok helynév ellenére sem lehet régészeti munka nélkül a középkori leírásból a községek helyét és határvonalait megrajzolni. Merre terültek el például a kánai apátság szőlői? A templom északi oldalán kezdődő lejtőn, vagy az alatt, minthogy Nevegy határával érintkeztek. Mivel a határjárás nem említi a patakot, s nem keltek át rajta, ezért feltételezhető, hogy Kána

földjei a patak északi oldalára is áterjedtek. A név nem csupán a monostor birtokára vonatkozott, hanem olyan területre is, amely már magántulajdonban volt. Egyik 1361-ben kiadott oklevélben például egy magántulajdonban lévő „kánai szőlő” borvámjáról esett szó, 1490-ben pedig a „kánai promontoriumon” álló házról. Mindkét esetben budai tulajdonosok birtokáról szólt az oklevél.¹⁶ Továbbá a „kánai hegy alatt”, „Kána területén” feküdt Kocsola prédiума is, amelyen Werner László budai rektor (1307–1309) „tornya” emelkedett.¹⁷ Kocsola viszont Kele-földdel volt határos. Ennek a területnek a neve is a középkortól nyomon követhető. A hódoltság korában „Kele ovaszi”, azaz „Kele mezeje” volt.¹⁸ A középkorban németül „Creynfeld”, „Kreinfeld”, „Grenweld”, mely nevek bajor eredetűek, és sóderes, kavicsos földet jelentenek.¹⁹ Nem véletlenül hozzuk összefüggésbe Kánával. Ásatásunknál a legmagasabb ponton álló templom alatt és a temető északi szélén a természetes felszín galambtojás nagyságú kavicsokból összetapadt konglomerátum volt. A fiatalabb harmadkorban (miocén) a Budai-hegység legdélibb vonulata kiemelkedvén, a felszínre kerültek a kavicsrétegek, melyeket folyóvizek görgettek a tengerbe. Ilyen mediterrán kavicskonglomerátumból épült fel a budafoki Sas-hegy is. A templom alatt a kötőanyag sötét lilásvörös agyag volt, a temető nyugati szélén azonban a kavicsréteg meszes iszapba ágyazódott. Mivel az eredeti felszín a templomtól délre is és – kisebb mértékben – nyugatra is lejtett, csak a templom alatt volt a kavics teljesen a felszínen, tőle nyugatra a temetőben már föléje húzódott a *pectunculus* homokréteg, melyben mi is találtunk rá jellemző kagylótöredéket (*pecten*

¹⁰ BELITZKY 1938. 62.

¹¹ Hadtörténeli Intézet, Térképtár.

¹² NAGY L. 1975. 47.

¹³ Urkunden 511.

¹⁴ GYÖRFFY 1973. 311.

¹⁵ SZAMOTA-ZOLNAY 1902–1906. 546.

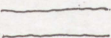
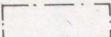
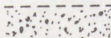
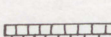
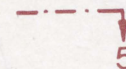
¹⁶ BÁRTFAI SZABÓ 1938. 76.

¹⁷ HERMANN 1983.

¹⁸ FEKETE 1944. 98.

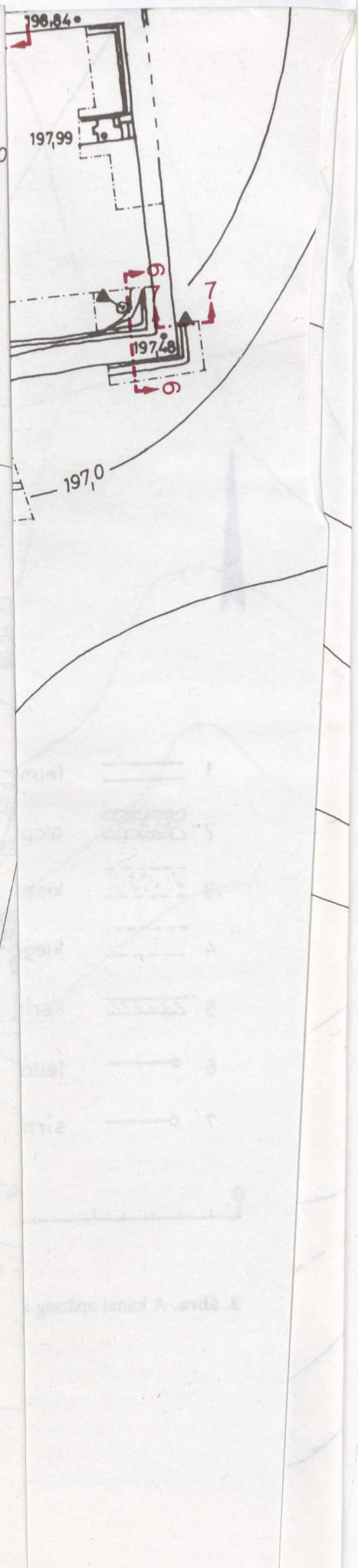
¹⁹ GYÖRFFY 1973. 272.

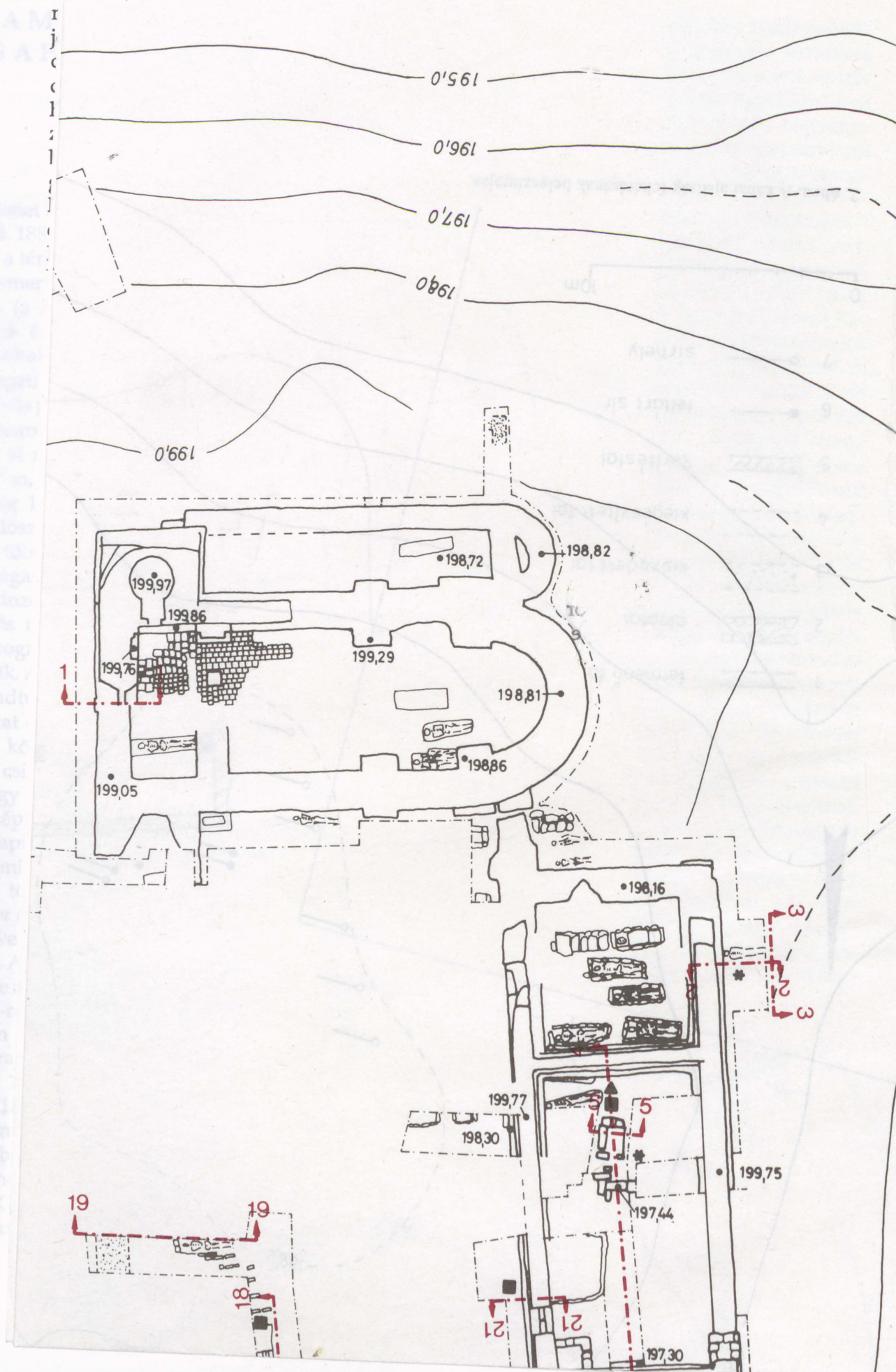

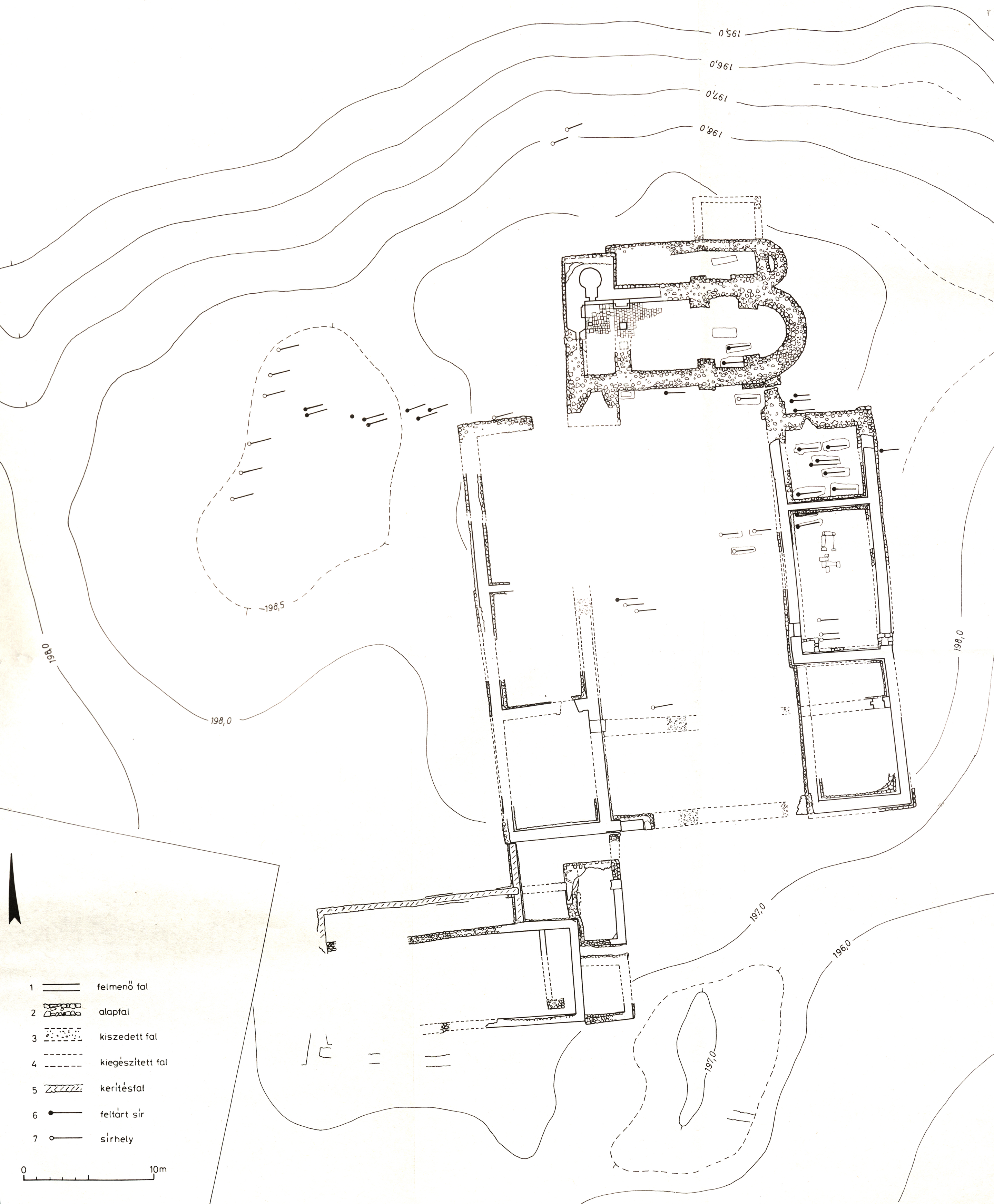
- 1 feltárt falak
- 2 kutatóárok
- 3 kiszedett fal
- 4 téglapadló
- 5 • 197,00 fontosabb szintpontok
- 6 ▲ ■ * legkorábbi kerámiák
- 7 metszet helye

0 10m

3. ábra. A kutatóárok helyzete, a metszetrajzok helye

2. ábra. A kánai apátság feltárásának helyszínrajza

maximus). A geológusok véleménye szerint a negyedkorban szerkezeti mozgások következtében alakultak ki a Tétényi-fennsík tereplépcsői a Budai-hegység déli lejtőjén. Ez a szerkezeti mozgás okozhatta a rétegeknek ásatásunknál tapasztalt megszakadását, amely kiemelte a területet környezetéből.²⁰

A geológusok véleménye szerint ebből a kavicsrétegből víz nyerhető. Sajnos, mi az ásatásunk során nem találtuk meg a kolostor életéhez nélkülözhetetlen víz forrását. Ma a terület teljesen víz nélkül van. Ez nem lehetett így a középkorban. Egyetlen kút létezését ismertem, amely ásatásunk kezdetén a kolostortól keletre fekvő magánterületen volt, és amelyet – sajnos – a telek tulajdonosa megállapodásunk ellenére váratlanul betöltött. A légi felvételen láthatók olyan apró, kerek foltocskák – esetleg egykori kutak –, amelyekről azonban csak a feltárás dőlhetné el, hogy mik voltak.

1258-ban, midőn egy végrendelet rendelkezett a kánai monostor kegyuraságáról, „monasterio de Kaua” kifejezést használtak, amely azt jelenti, hogy a monostor a „kánai határban” áll. Nem utal kifejezetten falura.²¹ Kána falut egyetlen oklevél sem említi, és csak közvetett bizonyítékaink vannak létezésére. Ilyen bizonyíték a templom körüli nagy kiterjedésű temető. Ennek halottai életükben laktak valahol. 1405-ben egy oklevél említi egy bizonyos Jacobust, egy tétényi lakost, aki Kánáról származott.²² 1412-ben pedig egy Kánáról származó óbudai apácáról tesz említést egy oklevél.²³ Ugyanakkor ilyen vagy hasonló elnevezésű falu több is volt az országon. 1138-ban például a dömösi prépostság birtokai között található egy „villa Kana”, amelyet egy Tolna megyei faluval azonosítanak.²⁴ Pest megye monori járásában is van egy Kána falu, amelyet „Káva” alakban is írnak. Több hasonló nevű helységet sorol fel az 1773-as helységnévtár.²⁵ Vác körzetében van egy „Káva”, Zemplén megyében egy „Kálna”, Komárom megyében pedig egy „Káva” puszta.²⁶ A név jelentését vagy eredetét nem ismerjük, de – amint azt a dömösi adománylevel is bizonyítja – igen korán, már a 12. században is előfordult.

A monostor közelében nagy erdő terül el. Középkori neve Anonymusnál fordul elő:

„silva Turobag”.²⁷ Árpád fejedelem vadászott itt. Nem járt messze az igazságtól Anonymus. A Kamaraerdő nyugati végénél egy szűk völgyben, amely Budaörsrel szemben feküdt, 1957-ben honfoglalás kori sírok kerültek elő. Közeliükben pedig középkori majorság maradványa, amely a leletekből következtetve 13. századi, és a szűk völgy déli oldalát kísérő magaslat tetején egykor álló castellumhoz tartozhatott.²⁸ A „Torbágyi erdő” elnevezést még a 14. században is használták. 1411-ben például egy oklevélben előfordul, midőn Zsigmond király engedélyt adott egy tétényi polgárnak ahhoz, hogy háza építéséhez fát termeljen ki a Torbágyi erdőből, amely a király tulajdonában volt.²⁹ A középkorban az erdők a királyi kincstár tulajdonát képezték. Az erdőispánságokat II. Géza hozta létre. Pilis megye erdőit 1113-ban „Pilisi erdő”-nek írták, 1187-ben pedig „Géza király erdejé”-nek. Ennek hagyományként tartozott a Kamaraerdő a legújabb korig a Pilisi Erdőgazdasághoz. A Torbágyi erdő török kori elnevezése „Kral koruszu”, azaz „Királyerdő”,³⁰ amely ugyancsak utal a hódoltságot megelőző tulajdonviszonyra. Egyes kutatók szerint a Kamaraerdő mai neve a német „Kammerwald”-ból származik, s a „Kammerwald” egy korábbi elnevezés, a „Kanaer Wald” torzítása. Persze lehetséges az, hogy ugyanazon erdővonulatnak egyes részeit más-más néven, a közeli települések után nevezték el. Ám a „Kammerwald” elnevezésnek kézenfekvő magyarázata is van, amennyiben az egykor királyi tulajdonban lévő erdőt 1686 után a kamarai adminisztráció vette birtokába. A „Kammerwald”

²⁰ PRINZ é. n. 18. – Bp. természeti képe 233–234. o., 22. ábra.

²¹ Mon. Eccl. Strig. I. 90.

²² KUMOROVITZ 1987. 427.

²³ KUBINYI 1973. 29.

²⁴ Mon. Eccl. Strig. I. 90. – SZABÓ D. 1954. 14. Ez a falu korábban Tolna, ma Somogy megye területéhez tartozik. A helynév mai írása: Kánya.

²⁵ Mo. helységnévtára (1773) 163 és 293.

²⁶ FÉNYES 1851. 187.

²⁷ GOMBOS 1937. 251. – PALOVICS 1986. 71–78.

²⁸ SCHEIBER-H. GYÜRKY 1959. 265.

²⁹ KUMOROVITZ 1987. 570.

³⁰ FEKETE 1944. 100.

nevet azután Döbrentei Gábor magyarosította „Kamaraerdő”-re. Egyébként magyarosított nevét a középkorban is használták a királyi birtokban lévő erdőkre. Erről egy 1325-ben kiadott oklevélből szerezhetünk tudomást, mely véletlenül éppen a kánai

monostor akkori kegyurainak (Apa bán ükunokáinak), a Kaplony nembéli Jákónak és Andrásnak Ung és Zemplén megyében lévő birtokainak határjárása.³¹ Birtokuk a királyi kincstár tulajdonában lévő „Kamaraerdeu”-vel érintkezett.

³¹ NAGY Gy. 1887. 108. – NAGY L. a *Budapest története* III. kötetében (1975) úgy vélekedett, hogy a Kamaraerdőt az 1702-ben az erdő előtti mezőn gyakorlatozó kamarai huszárok után nevezték el. GYÖRFFY Gy. a *Budapest története* I. kötetében (1973. 318) azt írta, hogy a „Kánai erdő”-t a 18. században beköltöző svábok „Kanaer Wald”-ra fordították, s ezt a népetimológia „Kammerwald”-ra, magyar fordításban pedig „Kamaraerdő”-re változtatta. Az idézett helyen a történész megjegyezte, hogy az apátság a tatárjárás után sorvadásnak indult. 1325-ben történt utolsó említése, és többé nem lehet róla hallani. Egyedül az oklevelek nyomán valóban ez a kép alakul

ki az apátságról. A régészeti feltárás jelentősége éppen abban áll, hogy képes a valóságos történetet megállapítani. Ebben az esetben például azt, hogy a monostor a tatárjárás után kezdett csak igazán fejlődésnek indulni. Ekkor kezdődött a nagy kolostorépület építése. Az oklevélbeli említések elmaradásának okát nem ismerjük. Saját levéltárunk feltehetően az apátság megszűnésével, a késő középkorban tűnt el. Egyébként pedig hiteles helyen kiállított oklevélre csak kivételes esetekben volt szükség (adományozás, végrendekezés, per stb). Ilyen eset – úgy látszik – az apátság életében 1325 után nem fordult elő.

3. A KÁNAI APÁTSÁG A TÖRTÉNETI FORRÁSOKBAN

A kánai apátság alapításának időpontjáról és alapítójának személyéről történeti forrásaink nem tesznek említést. Van azonban néhány 13. századi oklevél, amelyekből következtetni lehet arra, hogy az alapítás a 12. század folyamán történt, és az alapító személyét illetően Apa bán neve merül fel.

1240-ben Bertalan veszprémi püspök beleegyezését adta ahhoz, hogy azt a 200 jugera földet, amelyet Janus ispán és Apa bán az ő örökségükből adtak monostoraiknak („... *datum monasteriis eorum*”), és amelyekkel kapcsolatban vitájuk volt a kisperesti szászokkal („... *Saxonibus de minorum Pest, qua est prope Kana*”), nagypesti polgároknak adják évi bérletbe, hogy azok szőlőt neveljenek rajta.¹ Az oklevelet a benne név szerint szereplő György telki és Lőrinc kánai apátoknak állították ki még a tatárjárást megelőzően, és 1246-ban, tehát a tatárjárás után, a zavarossá vált birtokviszonyok tisztázása érdekében ismét megerősítették.²

Ez az oklevél jöllehet nem a monostor alapításáról szól, s nem jelöli meg Apa bánt mint alapítót, azt azonban kétségtelenné teszi, hogy az ő monostora volt, és a föld, amelyet reá hagyott, Janus ispánnal közösen örökölt föld volt. A 200 jugera egyenlő 293 magyar, illetve 220 kataszteri holddal.³ Mint előző fejezetünkben már leírtuk, a monostortól északra terült el, mivel Nevegy község határával volt szomszédos.

Ki volt Apa bán? Az Apa név ugyan többször is előfordul középkori oklevelekben, de mivel „bán”-ról van szó, ez ahhoz a személyhez vezet, aki a 12. század közepén élt, és II. Géza királynak (1141–1162) volt kedves embere („*apud regem gratiosissimus*”).⁴ A neve először 1148-ban tűnik fel, mikor is tanúként írta alá mint ispán II. Géza királynak az óbudai prépostság javára kiállított adománylevelét.⁵ A többi aláíró között, rögtön Apa ispán mellett olvasható egy bizo-

nyos Janus ispán neve is, akiről a magam részéről feltételezem, hogy azonos lehet azzal a Janus ispánnal, aki Apával közös földet bírt örökségképpen, és aki a telki apátságot alapította. Ők tehát azonos nemzetség tagjai lehettek, amely nemzetség földjei a kánai magaslat északi lábánál terültek el, sőt feltételezem, hogy a monostor maga is az ősi nemzetségi birtokon létesült. Nemzetségük nem ismert, jöllehet többen próbálkoztak meghatározásával. Karácsonyi, Nagy Iván és Knauz Gutkeled nembélinek gondolták Apa bánt, Balics a Hahold nemhez tartozónak, Kubinyi pedig a Becse-Gergely nemhez. Ez utóbbi nemzetség tagjai között valóban van egy „Apa ispán”, aki azonban 1250–1260 között szerepel oklevélben, tehát nem lehet azonos a 12. század közepén élő Apával. Egyébként Kálmán királynak a trauiak számára kiállított 1108. évi oklevelében szerepel egy Apa nevű országnagy, akiről Wertner Mór feltételezte, hogy apja lehetett a bánnak,⁶ de ez sem bizonyított. Azt hiszem, a nemzetséget azért nem ismerjük, mert azt sem tudjuk, hogy mely nemzetségeknek volt ősi birtoka a szóban forgó dél-budai, kánai határban. Janus ispánról még Apánál is kevesebbet lehet tudni.

¹ GÁRDONYI 1936. 37.

² FEJÉR 1829–1844. IX/7. 657 (1246). Az oklevél név szerint említi a bérloket: „*Theotonicis de maiori Pesth*”, akik között az egyik „*magistro infusore campanorum*”, azaz harangöntő volt. A föld bérletét évente Szent Mihály napján tartoztak megfizetni: „... *anni festiuitatis S. Michaelis soluent predicti Theothonici decem marcas pro annua pensione abbatibus eisdem*...”

³ BOGDÁN 1978. 161.

⁴ WENZEL 1860. 60 (1150).

⁵ GÁRDONYI 1936. 3.

⁶ WERTNER 1909. 381. Apa bánt mint testvért hozták kapcsolatba a Párizsban tanult, nagy műveltségű Lukács érsekkel (1162–1178 között esztergomi érsek): PAULER 1899. 294. o., 491. j.

Kérdés, nem azonos-e a hasonló nevű krasznai ispánnal, kiről 1164-ben történt oklevélben említés.⁷ Az időegyeztetés miatt fontos, hogy tudjuk, a telki monostor 1198-ban már létezett.⁸ Nem ekkor alapították ugyan, de ekkor már létezett, és a bencés szerzeteseké volt.

Apáról 1148–1158 között, tíz éven keresztül lehet hallani. Az első évszám, 1148 mindjárt azt juttatja eszünkbe, hogy ekkor a király kíséretében minden bizonnyal Óbudán tartózkodott Janus ispánnal együtt, s ez lehetett egy alkalom arra, hogy a közelben lévő nemzetségi földjeiket kolostoraiknak adományozzák, vagy akár nemzetségi birtokaik örökrészen monostort alapítsanak. Hiszen éppen ez idő tájt sok nemzetség csatlakozván a királyi példamutatáshoz, megalapította a saját nemzetségi vagy családi monostorát. Például 1141–1146 között alapította a Gut-Keled nembéli Márton ispán a csatári monostort, 1143-ban az Aba nemzetség szentelt fel Széplakon monostort, a Csák nembéli Ugrin ispán 1146 előtt alapította vértesszentkereszti nemzetségi monostorát.

Mint említettük, az 1150-ben Apa aláírása mellett található megjegyzés utal arra, hogy kedvelt volt a királynál. 1156-ban aláírása mellett „bodrogi ispán” olvasható. 1157-ben két oklevélen is mint ispán szerepel, de már 1157/58-ban (bizonytalan időpontban) megjelenik neve mellett a „bán” szócska.⁹ II. Géza mellett anyjának, a szerb Ilonának testvére, Belos volt a bán, mígnem 1157-ben egy, a király elleni összeesküvésben való részvétele miatt elhagyta az országot. Ekkor kapta meg Apa – aki kedves embere volt a királynak – a báni méltóságot. Ezt nem sokáig viselhette. 1158 után nem fordul többé elő a neve. Bizonyára meghalt, hiszen II. Géza még 1162-ig élt és uralkodott. 1163-ban pedig, rövid időre, ismét Belos lett a bán. A monostor alapítási idejének szempontjából nem jelent semmit, hogy az 1240. évi oklevélben bánként emlegetik azt, aki a monostort földbirtokkal adományozta, hiszen ez már visszaemlékezés, és az adomány értékét is csak növeli, ha az adományozót bánként említik.

A monostor alapításának tehát 1158 előtt meg kellett történnie.

Nagyon fontos az az oklevél, amely 1258-ban említi a kánai monostort. Ez egy végrendelet.¹⁰ Fülöp pilisi ispán felesége, Petronella gyermektelen lévén testvérének, Katalinnak fiai javára végrendelkezett. Katalin a Kaplony nembeli Jákónak volt a felesége. Fiai, Jákó és András voltak az örökösei némi birtoknak és a kánai monostor kegyurasága Petronellára eső részének („... Item adiecit, quod medietatem Juris patronatus, quam ex successione paterna se habere dixit in monasterio de Kaua...”). Az oklevél azt is elmondja, hogy Petronella és Katalin Péter leányai voltak, aki viszont Szoboszló fia. Egy másik, 1244-ben kelt oklevél szavai pedig Apa bánig vezetik vissza a származást, mondván, hogy Péter Apa bán unokája volt¹¹ („... nobilis vir comes Petrus filius Zobuslo nepos condam Apa bani...”). Az 1258-as oklevéllel igen hosszú időre kimerültek a Kánára vonatkozó történeti források, sőt a 15. század végéről is csak egyetlen adat maradt, amelyre később még rátérünk.

Ásatásaink bizonyították, hogy ez a monostor nem pusztult el korán, mint sok más, melyet azonos időpont körül alapítottak, ezért egy darabig nyomon követtem a kegyúri család tagjait, hogy megtudjam, a monostor épületén és területén észlelt változások köthetők-e személyekhez, eseményekhez?

Az 1244-ben kiadott – s már említett – oklevél arról szól, hogy Péter (aki Apa bán unokája) örökség útján bírt földjét, „Ryuche” nevűt, leányára, Jáco comes nejére hagyja. 1248-ban pedig arról rendelkezett, hogy Mihály és Topolya falvakat halála után neje bírja.¹² Péternek a birtokai tehát Ung megyében voltak. Az sajnos nem derül ki, hogy e birtokok saját szerzeményei lennének. Ryuche esetében örökségről esik szó, ami arra utal, hogy már apja, Szoboszló is ren-

⁷ GyÖRFFY 1963–1987. III. 515.

⁸ Mon. Eccl. Strig. I. 158.

⁹ Apáról 1150-ben: WENZEL 1860. 60; 1156-ból: SZENTPÉTERY 1923. 84; 1157/58-ból: SZENTPÉTERY 1923. 90.

¹⁰ Mon. Eccl. Strig. I. 452, 594.

¹¹ NAGY Gy. 1887. 2.

¹² NAGY Gy. 1887. 3.

delkezett itt birtokkal, ám arra nézve nincs adat, hogy e birtokok Apa bántól származtak-e utódaira.

A Kaplony nemzetség Szatmár megyéből való. Jákó Katalinnal kötött házassága révén lett birtokos Ung megyében, s fiaik, Jákó és András egyre szaporodó javai Ung és Zemplén megye találkozásánál, a Latorca folyó mentén terültek el. 1258-ban tehát a kánai monostor kegyurasága a Kaplony nembeli Jákóra és Andrásra szállt át. Jákó és András életét érdemes követnünk. Úgy tűnik, nekik még sok közülük volt a monostorhoz. Leszármazottaik viszont oly sok ágra szakadtak, hogy nem lehet megállapítani, vajon a monostor kegyurasága mely ágra szállt. Igazolni tudjuk, hogy a monostor templomában még a 15. század elején is temetkeztek (lásd II. rész, 2. fejezet).

Andrásból Ung megye, Jákóból Zemplén megye főispánja lett. 1278-ban IV. Lászlóval részt vettek a II. Ottokár cseh király ellen vívott morvamezei csatában. Már 1273-ban megkapták a királytól Sztára és Perecse birtokát. A csata után a király megerősítette őket a birtoklásban.¹³ 1291-ben pedig III. Endre oldalán vettek részt az Albert osztrák herceg elleni hadjáratban, amiért Tiba birtokát kapták.¹⁴ Életük tehát a 13. század végéig biztosan követhető. Nagy vagyonnal rendelkező, magas tisztségeket viselő és a királyoknál megbecsült emberek voltak. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a monostor életében komoly szerepet töltöttek be.

Sehol nem említik, milyen rendhez tartozott a monostor. Feltehetően a bencés rendhez. Így tartja számon, mint elveszett, eltűnt monostorát a pannonthalmi rendtörténet.¹⁵ Magunk is így gondoljuk. Igaz, éppen a monostor sejtethető alapításának idejében kezdtek terjeszkedni a premontreiek, akiknek épp a magánalapítású monostoroknál volt jelentős szerepük. A helykiválasztás azonban – hegytetőn, magányosan – bencésekre mutat. Ezenkívül „apátság” volt, nem prépostság. Néhány apátját azért név szerint ismerjük: 1240-ben Lőrinc volt az apát, akinek neve abban az oklevélben szerepel, amelyben az Apa bántól egykor kapott földet, mint jogos tulajdonukat, a szászoktól visszaperelvén németeknek adják bérbe. A 14. század má-

sodik felében, Garai Miklós nádorsága idején Jakab az apát. Ennek halála után Albert király Szatmári Egyedet nevezte ki, akitől azonban két hónap után János remete vette át (Garai László nádor idején).¹⁶ Ez 1450 előtt történt, mert egy 1450-ből származó adat már István apátról beszél.¹⁷ 1495-ben pedig Pál, a budai Nagyboldogasszony-templom plébánosa lett a monostor kommandátora.¹⁸ Kommendátoroknak azokat nevezték, akik anélkül, hogy egy monostor apátjai lettek volna, az apáti állások jövedelmét élvezték. Ilyenkor a monostor birtokait megosztották az apát és a konvent között. Ez a rendszer a 15. században vált gyakorivá, és sokszor a monostor rovására vált.¹⁹

Már az apátok névsorából is kiderül, hogy 1450-ig biztosan működő szerzetesi közösség volt. Arról nem tudunk, hogy itt is – mint annyi más bencés monostorban – más szerzetesrend váltotta volna fel az eredeti bencés rendet. 1495-ben tehát már nem volt saját apátja, de – ahogy később látni fogjuk – mint gazdasági központ él, sőt meg is újul. Nem vagyunk biztosak azonban abban, hogy élnek-e még benne szerzetesek, sokkal inkább hisszük, hogy a monostor javait a budavári Nagyboldogasszony-plébánia mint majorságot tartja fenn és működteti.

A bencés apátságok birtokait általában nem maguk a szerzetesek kezelték, hanem a jobbágyok, vagy bérlőknek adták ki.²⁰ Az oklevelekből kiderül, hogy az Apa bánt által a monostornak adományozott földeket bérlőknek adták megművelésre, akik szőlőt termesztettek itt. E földeket tehát nem Kána falu népe művelte. Utóbbiakról nem maradt egyetlen említés sem. A falu létezéséről és lakóiról egyedül a temetőjük árulkodik, és csak egy régészeti feltárás dönthetné el, meddig tartott a falu élete.

A templomnak és így a monostornak sem ismerjük a titulását.

¹³ NAGY Gy. 1887. 13.

¹⁴ Hazai okmt. VI. 368.

¹⁵ SÖRÖS 1912. 32.

¹⁶ SÖRÖS 1912. 32.

¹⁷ HERMANN 1983.

¹⁸ BEKE 1881. 384.

¹⁹ CSÓKA 1969. II. 592.

²⁰ CSÓKA 1969. II. 480.

4. A RÉGÉSZETI KUTATÁS EREDMÉNYEINEK ÖSSZEFOGLALÁSA

A kánai monostor feltárását 1981–1989 között végeztem (1–3. ábra). A régészeti kutatás lehetővé tette, hogy a nagyon értékes, de meglehetősen szűk időhatárok között fennmaradt okleveles forrásokat kibővítsük, és az építészeti maradványok alakulását az apátság megalapítása előtti időtől kezdve egészen a 16. század elejéig a mindennapok változásain keresztül figyelemmel kísérjük. Egy-két pénzleletet kivéve a régészeti maradványok konkrét évszámhoz nem köthetők, de az egyes korszakok egymást váltó, egymásra épülő maradványai mégis a történések logikus sorrendjét rajzolják ki előttünk. Az apátság története, amelyet régészeti módszerek segítségével kutattam ki, ellentmondás nélkül illeszkedett a történeti adatokhoz, kiegészítették, olykor magyarázták egymást.

A feltárás során a hatalmas törmelékréteg alól kibontakozó nagyméretű (30 × 30 m) kolostorépület és a kicsi templom (18,35 m hosszú) nem illeszkedett szabályosan egymáshoz. Mivel a kolostor alapfalai alól csontvázak kerültek elő, melyekre a falak ráépültek, nyilvánvaló, hogy itt egy korábbi temető, illetve egy korábbi templom és temető létezett. A kis templom a hegy gerincének legmagasabb pontján állt, körülötte a temető igen nagy kiterjedésű, és a templom északi oldala mellett kezdődő meredek lejtőre is áthúzódott. A temető teljes feltárása nem történt meg. Kiterjedését minden oldalon a kibontott sírok alapján állapítottuk meg. 1092-ben a szabolcsi zsinat törvényt hozott arról, hogy a halottakat a templom körül kell eltemetni. Ezért úgy véljük, hogy a templom 1092 után épült, s temetőjét is ekkor kezdték használni. A szentegyház titulusa nem maradt fenn, az oklevelek „Kánai egyház”-ként említik. Egy nagy kiterjedésű területet pedig „kánai határ”-nak. Feltételezzük, hogy a közelben egy falu is létezett Kána elnevezéssel. Ezt azonban még nem

lehetett régészetileg megkeresni. Feltételezzük, hogy a templomtól és a temetőtől délnyugatra terült el, mivel a légi felvételen (V. kép) és egy 1836. évi térképen (IV. kép) látható nyomok erre mutatnak.

A temető sírjait sajátos módon alakították ki. A sírgödör alját körberakták kisebb és nagyobb, de szabályos hasábokra faragott, hófehér puha mészkővel. Feltételezzük, hogy erre a keretre rakták rá a koporsót, mivel faszilánkokat, szegeket is találtunk a sírokban. A kockaköveket helyben faragták, s az ebből keletkezett hófehér kőpor 2–3 cm vastagságban szétterült a temető egy részének felszínére, sőt dél felé a temető szélén túl is megtalálható. Lehetséges, hogy ez a vékony és a korhatározásnál fontos szerepet játszó réteg (XXXV/a kép) nem csupán a temető köveinek, hanem a templom és más vele egykorú épületek köveinek faragásából is származtatható.

A temető halottait jobbra melléklet nélkül temették el. Egy kisgyermek sírjából előkerült egy kicsi bronz gömbfüggőcske félbetört darabja (XIV/d kép), és némely sír közvetlen közelében vaskés volt. A 11. és 12. század elején a temetőkben kezdték érvényesíteni az egyház akaratát, és leszoktatták a hívőket a pogány korszak sírmellékleteiről. Gyermekes esetében azonban a szerény ékszert elnézték, és ilyen korú temetőkben férfisírokból vaskés is elő szokott kerülni.

A templom alaprajzában több szokatlan elemet fedeztem fel (6. ábra). Régészeti módszerekkel, tehát rétegvizsgálatokkal, a fal-szövetek vizsgálatával megállapíthatók voltak utólagos átépítések, bővítések. Ezeknek a figyelembevételével arra a következtetésre jutottunk, hogy eredetileg torony és északi oldalkápolna nélkül épült, egyhajós templomnak, karzattal és félköríves szentéllyel, amely a hajóval azonos szélességű volt és azzal folyamatosan egybeépült.

A templomnak ebből az első korszakából egy oszlop lábazatának fonatos díszítésű töredéke maradt meg (X/b kép).

A templom – mint mondtam – a terület legmagasabb pontján állott. Északi oldala mellől meredek, déli oldala mellől enyhe lejtő indult. A temető déli szélén túl, e lejtő alján ugyanebben az időben állt egy kis kőépület (4×6 m), melynek falait nem tört kővel, hanem faragott kváderekkel építették. Felmenő falazatából csupán keleti oldalán maradt meg két sor kő, egyébként pedig csak a pincéje (10–11. ábra, XVII/a és XVIII–XXI. kép). A pince falait körben igen szépen megmunkált, egyenletesen összezsírozott hófehér kváderkövekkel burkolták. Boltozata kőből épült, de csak a két szélső egyharmad rész felett ívelt. A középső egyharmad felett síkmennyezet volt, amelynek konzolai megmaradtak. Minden bizonnyal ezen keresztül ereszkedtek le a pincébe falétra segítségével, ugyanis a pincének sehol nincs oldalbejárata. Felépítményéről semmit sem tudunk. Földszintjét a pince lejárója miatt bizonyára nem lakták. Nincs kizárva azonban az, hogy emelete is volt. Abból, ami e kis épületből megismerhető, arra lehet következtetni, hogy elsősorban „megőrző” hely volt, ahol tűztől és betöréstől biztonságosan lehetett értéket tartani. Az egyháznak járó tized begyűjtésére például alkalmas lehetett, esetleg egyházi felszerelések őrzésére. Magyarország területén hasonló építmény még nem került elő, külföldről néhány példája ismert. Az épület mellett a szintjét ugyancsak fehér kőpor borította, sőt itt-ott nagyobb halmokban találhatók kőszilánkok az épület köveinek faragásából. Az apátság előtti korszakot 4/1. ábránk mutatja be.

A templom és temetője mellé feltehetően az 1148–1158 közötti időben alapította Apa ispán (1156–1158 között horvát bán) családi monostorát.

A szerzetesek első kolostora egy mindössze 19 m hosszú épület volt, amely a templom szentélye mellé épült, és később, amikor a nagy kolostort építették, annak keleti szárnya magába olvasztotta (12. ábra). Az egész nagy kolostort ábrázoló alaprajzunkon is látható, miként csatlakozott a régi épülethez az új, de más, meggyőző bizonyítékok is

vannak. Például egy fűtőberendezés, amelyet az első kolostorépület nagyobbik termének szintje alatt találtunk (13. ábra). A hypocaustumot akkor szüntették meg, amikor a nagy kolostor épületének építését befejezték. Ekkor arra kényszerültek, hogy a fűtőkemence boltozatát elbontsák és az épület padlószintjét mélyebbre süllyesszék az eredetnél. Mint mondtam, a kolostor egy lankás domboldalra épült. Az első épület még viszonylag rövid volt. Első padlószintjével a magaslaton álló templom padlószintjéhez igazodott. Amikor azonban a nagyobb kolostort építették, a lejtő miatt a helyiségek belső szintjeit közelíteni kellett egymáshoz.

Az első kolostorépület már ráépült a temető sírjaira. Mindössze két földszinti helyiségből állott. A templom melletti kisebb helyiség lehetett a káptalanterem, és a nagyobb, melyet a hypocaustum fűtött, a refectorium. Régészeti bizonyítékai ugyan nincsenek, mégis biztosra vesszük, hogy emelete is volt, ahol a hálóteremnek kellett lennie. A kolostornak ekkor még csak ez az egy szárnya létezett, nem volt udvara, és feltételezhető, hogy egy ideig még a temetőt is használták.

A változást, amely a monostor alapításával bekövetkezett, jelzik a mindennapi élet megjelenő tárgyai, elsősorban a kerámiák, amelyeknek legkorábbi csoportjai a bográcsok, bogrács-fazekak és a fazekaknak a 12. század második felére meghatározható típusa (21–23. ábra, XXVIII/c–f és XXIX/a–b kép). Ebből a korszakból 1 darab, 1172–1178 között Velencében vert pénzérme is előkerült (XXVIII/a–b kép).

A templom homlokzatánál, ahol kivételesen két sor kváderkő megmaradt a felmenő falazatból, bontás és újjáépítés jelei mutatkoztak (VI/a kép és 7. ábra, M₁). Megfigyeléseinkből arra a következtetésre jutottunk, hogy a szerzetesek tervezték a templom újjáépítését, méghozzá a korszak és a bencés szerzetesrend szokásai szerint két homlokzati toronnyal és három hajóval rendelkező templomot akartak építeni. Az építkezéssel a karzatig bezárólag jutottak el, amikor valamely okból az építkezés megszakadt, és a templom az eredetileg tervezett formában soha nem épült fel. Ennek az építkezés-

nek több kőfaragvány emléke maradt. Mind-egyikük beleilleszthető a torony (tornyok) és a karzat szerkezetébe. Nagyon szép, kissé sárgás árnyalatú, aprószemcsés, tehát tömör, kemény mészkőből készültek ezek az építészeti faragványok. Egyik darabjuk a helyén megmaradt. Ez a karzat északi pillérének lábazata (8. ábra, VIII/a–b kép). Ehhez a csoporthoz tartozik egy konzol, két vállkő, egy félbetörött, kisméretű kocka-oszlopfejezet (9. ábra, IX. és X/a kép), és a fejezet méretének megfelelő oszloptörzstörredék. Az oszlop, oszlopfő, vállkövek feltehetően a torony ablakaihoz tartozhattak, a konzol pedig a karzat aljának vagy emeletének sík- vagy boltozati födémjét tarthatta. A faragványok igen egyszerűek, román stílusúak, és a 12. század második feléből származnak.

A toronyok közül az északi biztosan megvalósult, a déliből alapfalmaradványok vannak, és nem tudjuk, hogy felépült-e egyáltalán? Kérdés, mi lehetett az oka az építkezés abbahagyásának. Erre vonatkozó adataink nincsenek, de feltételezzük, hogy az alapító Apa bán halála lehetett az ok.

A templom tengelyében az oltár, illetőleg a diadalív előtt sírhelyet találtunk. Halott már nem volt benne, sőt egykori kőbélelése is ki volt bontva. A sírűreg mégis jól megmaradt, mert a templom alatti kemény kavicskonglomerátum talaja nem omlott be. Tapasztalatok mutatják, hogy a sír ilyen elhelyezése különösen tisztelt személynek szól minden esetben. Azt gondoljuk tehát, hogy Apa bánt, az alapítót temették ide.

A templom szentélyének északi oldala mellett ekkor még állott az eredeti kis templomhoz épült sekrestye.

Az oklevelek említik Apa bán fiának és unokájának nevét. Róluk sokat nem lehet megtudni, csupán annyit, hogy unokája már Ung megyei birtokos. Oklevéladatok és régészeti megfigyelések egyformán a 13. század közepe táján jeleznek eseményeket a családi monostorral kapcsolatban. Ettől kezdve élénkülnek fel az építkezések is.

1240-ben arról értesülünk, hogy a monostor szőlőbirtokát, amelyet Apa bántól kaptak, elfoglalták a kispesti szászok. A szerzetesek visszaperelték jogos tulajdonukat. Úgy gondolom, hogy a bencés szerzetesek –

akiknek élethivatása nem kifejezetten a földművelés volt – nem fordítottak sok gondot birtokukra. Emiatt vált lehetségessé a szászok foglalása. Midőn birtokukat visszaszerezték, pesti polgároknak adták bérbe, azzal a meghagyással, hogy azon szőlőt neveljenek. Megállapodtak a bérben is. Úgy gondolom, gazdasági ügyeik rendbetétele után szükségük lett nagyobb pincére. Lebontották a régi kis kőépületet, és melléje hosszú, emeletes épületet emeltek nagy pincével. Ez az épület délkeleti sarkával a kis kőépület elbontott falaira támaszkodik. A nagy pincét már nem bélelik ki a román korra jellemző pontos és esztétikus kőfaragó munkával. Törtkő falazata megegyezik bármelyik 13. századi épület pincéjével (pl. amelyek a budai várban vannak). Mivel boltozatnak még indítása sem került elő, minden bizonnyal síkfödémje volt, ahogy ez a 13. században megszokott.

A nagy, pincés épülettel egy időben és mellette létesült egy udvari kemence, amelyet az elbontott román kori kőépület északnyugati sarkára, illetőleg pinceboltozatának boltvállára építettek.

Ezeket az építkezéseket már egy kevésbé magasabb szintről kezdték el. A kis kőépülethez tartozó és fehér kőporral borított járószint fölé már egy feltöltési réteg húzódott, amelynek felszíne ennek a következő korszaknak a járószintje (28. ábra, M₁₃ és 56. ábra). A kemence funkcióját pontosan nem tudjuk meghatározni. Sütőkemence biztosan nem volt, mert oldalán olyan szelelőnyílások maradtak, amelyeken a láng kicsapott. Leginkább arra gondolhatunk, hogy a következő nagy építkezéseket szolgálta ki, katlan háza volt, mivel a 13–14. századi építkezéseknél a falak belsejét tört kövek töltötték ki magában a falszövetben oltott mésszel kötve. A külső és belső falfelületet pedig kváderkövekkel burkolták. Tény, hogy a kemence igen hosszú időn keresztül működött, s a belőle kikapart hamu és korom szétterült a körülötte lévő kis udvarban. Ide szórták a szemetet is, ezért ebből a rétegből 12–15. századi leletanyag került elő. Magában az udvarban azonban csak a 14. századig találtunk leleteket, de egy későbbi építkezés során ebből az udvarból vittek el feltöltésre jól felis-

merhető anyagot, s ott a leletek időben folytatódtak.

Statigrafiailag igazolható, hogy a nagy kolostor építése, ha nem is sok idővel, de a nagy pincés épület után kezdődött, mégpedig a nyugati épületszárnyal, s haladt a déli épületszárnyon át a keleti épületszárnyig, azaz a befejezésig. Ez a kolostor már hasonlított a kolostorépítkezés megszokott rendjéhez, mivel egy udvart zárt körül és támpillérek segítségével kapcsolódott a templomhoz, miáltal a lakóit a külvilágtól gondosan elzárta. A 13. század közepén kiállított oklevelekből, pontosabban egy végrendelezből kitűnik, hogy Apa bán unokájának, Péternek két leánya volt. Az egyik, Fülöp pilisi ispán felesége gyermektelen lévén, birtokait, valamint a kánai monostor kegyuraságának ráeső részét testvérének fiaira hagyományozza. Testvére Kaplony nem-béli Jákóhoz ment férjhez, s két fia volt: Jákó és András, akikből Zemplén, illetve Ung megye főispánjai lettek. Mivel a nagy kolostor építése megítélésünk szerint a 13. század közepe táján vehette kezdetét, úgy gondoljuk, hogy az építkezést vagy az örökhagyó, vagy az örökséget átvevő két ükunoka támogathatta.

Annál is biztosabb ez, mivel ez idő tájt bontották le a templom északi oldala mellett álló sekrestyét, és a helyére építették a templom északi kápolnáját, – ha úgy tetszik, egy északi oldalhajót, amely azonban nagyon keskeny volt, és feltehetően egy sírhely miatt épült. Az oldalkápolna oltárhelye előtt kővel kifalazott keskeny sírhelyet találtunk (már bolygatott volt). Arra gondolunk, hogy közeledett az alapító Apa bán halálának 100. évfordulója. Valószínűleg 1158 körül halt meg, 1258-ban készült a kegyuraság átadásáról szóló végrendelet, így feltételezhető, hogy sírját ekkor áthelyezték a kifejezetten az őstiszteletére emelt kápolnába.

A templomban egyébként 6 sírt tártunk fel, egyet megfigyeltünk, de nem tártuk fel, és a megmaradt középkori téglapadló alatt még 1, legfeljebb 2 sír várható. Egyik sem volt kifalazott sír. Ezek a kegyúri család tagjainak sírhelyei voltak. Egyikben Zsigmond király uralkodásának idejéből származó pénzérme került elő.

A kápolnának még mindig félköríves szentélyt építettek, nem gótikusát (XII/a kép).

Ebből az építési korszakból is maradt kőfaragvány. Nem sok, de egészen más kőanyagból, mint amilyenekről korábban beszéltünk. Egy leveles faragással díszített konzol és egy lényegében hasonló, de sokkal kopottabb kapubéllethez tartozó féloszlopfeljezet (53/2–3. ábra és XXXIV. kép). Egy díszes kapu kövei, amelyek ugyan származhatnak a 12. század végéről is, vagy a 13. századból. A templomon kívül a káptalanterem és a refektórium szokott ilyen bélletes kapukkal épülni. Sajnos, kapu helye a kolostorépület falmaradványain nem maradt. A templom homlokzatának közepén maradt kapu nyoma, amelynek azonban még a 12. századi építkezéshez kell tartoznia.

A nagy kolostor építését a 14. század elején fejezték be. Ugyanis a keleti szárny régi épületrészeiben, az ekkor lebontott hypocaustum omladékából Róbert Károly-érem (1308–1342) került elő. A kormos omladékban talált cserepek kora is 12–14. század eleje.

A keleti szárny északi helyiségében, a templom szentélye mellett, kővel kifalazott 6 sír és egy ezekre rátemetett csontváz került elő. Feltehetően az apátok sírhelyei voltak ezek. Az egyik sír fedlapjául egy régi, összetört sírkövet használtak fel, amelyen bekarcolt címerpajzs látható, formára nézve 13. századi. Sajnos címerkép nem maradt meg rajta (54/2. ábra és XVI/a kép).

A hypocaustum elbontása után a kolostorban először szemes kályhákkal fűtöttek. Előkerültek 14. század elejéről származó kályhaszemek, melyeknek kora szintén bizonyíték az építkezés befejezésének időpontjára (47/4. ábra és XXX/c kép).

A nyugati épületszárnyban három, a keletiben négy helyiség volt. Ez utóbbiban a legkisebb feltehetően az emeletre vezető lépcső háza. Ez azonban csak következtetés, mert ezt a helyiséget nem tártuk fel teljes egészében. A déli épületszárnyról keveset tudunk; a késői középkorban elbontották, és valószínűleg a 19. század végén – amikor a romos épületet kőbányának használták – még az alapokból is kiszedték a kőveket.

Helyét csak az alapozóárokba visszahullott habarcs mutatja.

A felépült nagy kolostorépület helyiségeiben deszkapadló volt. Ennek kis maradványa a nyugati szárny egyik helyiségének sarkában megmaradt. Több helyen egy hatalmas tűz következtében szénné égett és mint szenes réteg őrződött meg, más helyen teljesen elkorhadtt, de szerves anyagként felismerhető réteget alkotott.

Az épület annyiban tér el a hagyományos kolostorépítészettől, hogy a nagy pince (cellárium) nem a nyugati szárny alatt foglal helyet, hanem külön épületben van. A másik igen különös eltérés, hogy kerengőnek nyoma sem került elő. Udvarát ugyan a 19. század végén a nagy kőbányászat alkalmával teljesen feldúlták. A dűlås nem érte el – szerencsére – az első, az eredeti felszínt, a temető földjét. Előkerültek sírok, és jól érzékelhető a felszín lejtője. Emiatt nem tudták az udvar felső és alsó szakaszát egy szintre hozni. Az épületek udvari falainak szintjei mindenesetre mutatják a szintkülönbségeket. Az eredeti udvar kiképzésére – sajnos – nem sok adattal rendelkezünk. Jóllehet kevés kutatóárkunk volt, de azokat a megfelelő helyeken, a kerengőfolyosó megállapítása végett ástuk, ám ilyen folyosónak még mellvédfalai, illetve alapfalai sem mutatkoztak.

A kolostor építése tehát befejeződött, és újabb építésnek egészen a 15. század végéig nincs nyoma. A leletanyag azonban folyamatos életről árulkodik. A kánai apátságot a pannonthalmi rendtörténet mint elveszett, elpusztult bencés monostort tartja számon. Valóban, a 12. században igen sok nemzeti, családi monostort alapítottak a királyi alapítású monostorok mellett. A legtöbb igen korán elnéptelenedett, vagy átkerült más szerzetesrendek birtokába. Kána esetében a régészeti feltárás ennek ellenkezőjét bizonyítja. A leletek folyamatosságról tanúskodnak. Csupán az apátságra vonatkozó oklevelek hiányoznak.

A 15. század végén nagy tűz pusztított itt. Leginkább a keleti szárny belsejében látszanak nyomai, de a tetőzet is leégthetett, mivel a nyugati szárny mellett a szint is kormos és a tetőgerendázat szegei hevernek

felette. Ez a tűz késztehetette arra a szerzeteseket, hogy az amúgy is régi, immáron 200 éves épületet megújítsák. Nem vagyunk biztosak, hogy az újjáépítést szerzetesek kezdeményezték, ugyanis a 15. század végén már nem volt apátja a monostornak. Véletlenül erről még tanúskodik egy oklevél. A budai Nagyboldogasszony-templom plébánosa a monostor kommandátora. Kérdés tehát, hogy az épületet nem valamiféle majorság céljára újították-e meg. Az újjáépítés során ugyanis a déli épületszárnyat teljesen elbontották. A keleti és nyugati épületszárnyat azonban szinte alapjaitól építették újjá. Ez alkalommal az épületen belül is és azon kívül is újabb feltöltésekkel megemelkedtek a szintek. Az újjáépített nyugati szárny déli végénél, az új épület szintjének rétegéből II. Ulászló-érem (1490–1516) került elő. Azok a falmaradványok, amelyek a feltárás előtt a felszín fölé emelkedtek – s amelyeket a 19. század végén az épület bontásának leállítását után meghagytak – már a késő középkori épület falai. Ennek az épületnek már két helyen is megmaradtak ajtónyílásai. A keleti szárny nagy termében kályha alapozását találtuk meg.

Az épület újjáépítésekor, láttuk, egyes épületszárnyakat nem újítottak meg. Ugyanez történt a nagy, pincés épülettel is. A kolostor és a nagy, pincés épület között ugyanis a 16. század elejére meghatározható kerítésfalat, főként alapokat találtunk, amely szinte leválasztotta a nagy, pincés épületet. Ez volt a legrégebbi épület, s bizonyára régiségének nyomait magán viselte.

Feltárásunknál nem akadtunk víz nyomára. A kolostorudvarban sem találtunk kutat. A hely manapság teljesen víz nélkül való, ám ez nem jelenti azt, hogy további feltárások nem vezetnének el betöltött kutakhoz.

Feltárásunk során nagyon sok római kőfaragványt találtunk. Feltehetően a közeli Albertfalva római táborából, még inkább a táborhoz tartozó temetőből kerültek ide, mivel valamennyi sír építményhez tartozott (XXXII–XXXIII. kép). Már korábban is találtak e helyen római téglákat a 2. századból. A római kövek többségét mi is már jobbára a bontási törmelékek között találtuk, de a

torony északnyugati sarkának alapfalába be-falazott római párkánydarab arról árulkodik, hogy a szerzetesek letelepedésének és építkezéseinek kezdetén, már a 12. század közepe táján felhasználták a római kőanyagot. Egy nagy sírkövet pedig, amelyet nyilván többször is felhasználtak, legutoljára a 16. század elején írásos felével lefelé fordítva küszöbként helyeztek el, az elbontott déli szárny nyugati végénél kialakított bejárat-hoz. Erről nem sokat tudunk. Lehetséges, hogy kisebb portaépület állhatott itt ebben az időben.

A középkorban álló kisebb épületek közül nem tettünk még említést egy kamráról, amely a nagy, pincés épület keleti oldalához másodlagosan épült hozzá.

A feltárás leletei közül a már említett kora Árpád-kori kerámia tarthat számot nagyobb figyelemre. A 12. századi kerámia kevésbé ismert, mint a 10–11 századi. Az utóbbi jellemzői a ferdén levágott, profilált szegély nélküli peremek, és a sűrű fésűs-hullámvonalas díszítések. Igen alaposan feldolgozott – legalábbis budai vonatkozásban – a 13–15. századi időszak. E két korszak között azonban a véletlen úgy hozta, hiteles lelőhelyekkel és hitelesen korhatározott anyaggal nem, vagy alig-alig rendelkezünk. A ká-nai anyagban is kevés a statigrafiailag tisztán és pontosan meghatározható lelőhely. Ezt a kevés lelőhelyet és kevés hiteles réteget felhasználva és összehasonlítva e korszaknak a környező országokban talált és publikált leleteivel, kirajzolódnak a jellegzetes típusok. A feldolgozás nehéz munkája közepette a szerencse úgy hozta, hogy Budapest területén két újabb ásatásnál végre jól datálható körülmények között előkerültek hasonló kerámiák. Megállapítható, hogy a 10–11. század típusai után ebben a korszakban már kifejlődnek a keskeny peremek is, amelyek

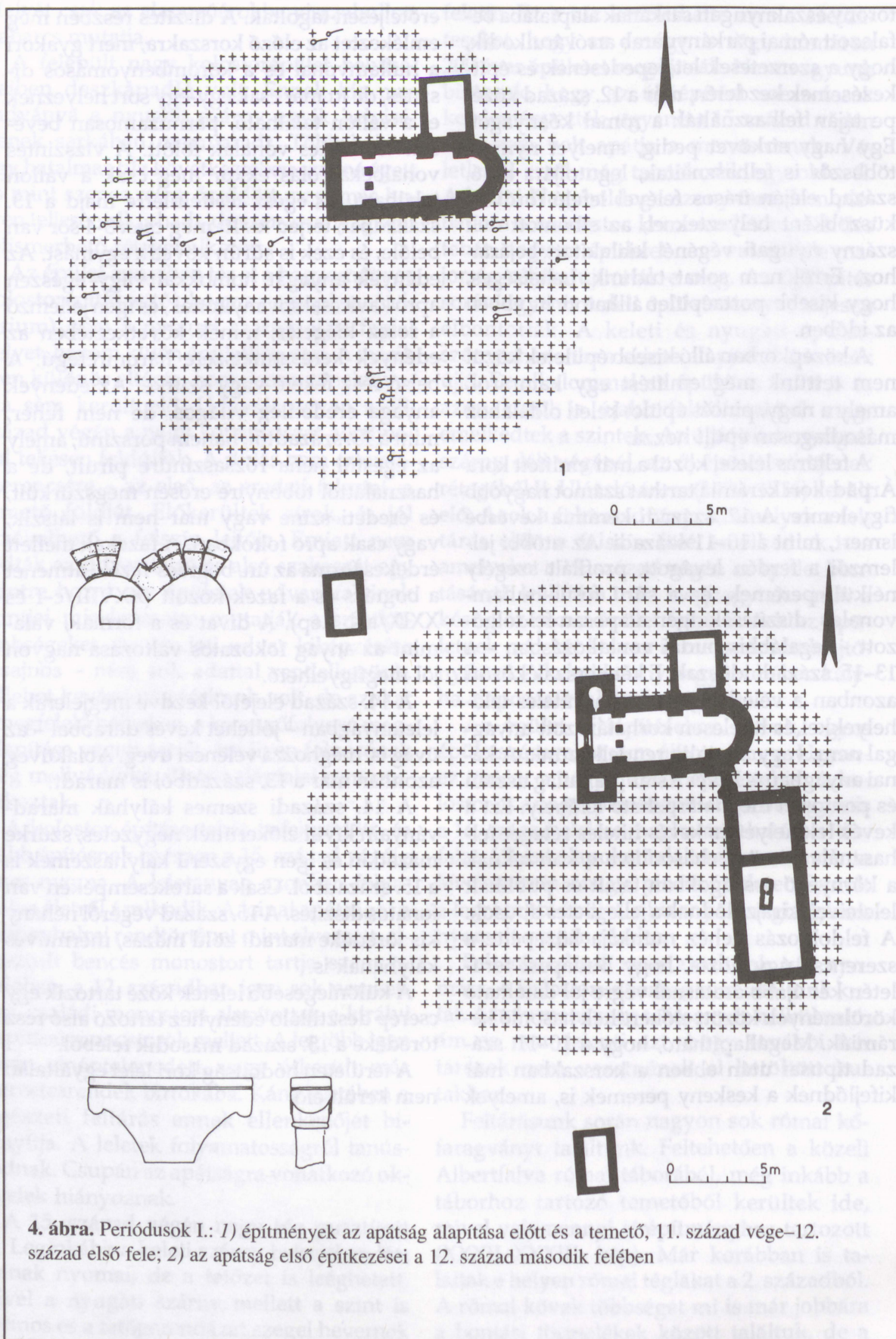
erőteljesen tagoltak. A díszítés részben még emlékeztet az előző korszakra, mert gyakori a hullámvonal és a körömbenyomásos díszítés, de itt már csak egy-egy sort helyeznek el a vállon található, párhuzamosan bevéssett vízszintes vonalak fölött. A vízszintes vonalbekarcolás ekkor még csak a vállon található, az egész testfelületre majd a 13. században terjed ki. Itt még csak 3–4 sor van belőle, és ezek is sűrűn követik egymást. Az edények anyagát homokkal vagy egészen apró kavicsal soványították, és igen jellemző a rossz kiégetés, minek következtében az edények keresztmetszete háromrétegű. A belső rész fekete vagy szürke. Az edények anyaga eredetileg világos, de nem fehér, mint a 13. századtól, hanem porszínű, amely az égéstől néha rózsaszínűre pirult, de a használatától többnyire erősen megszürkült, és eredeti színe vagy már nem is látszik, vagy csak apró foltokban. A fazekak mellett érdekes forma az ún. bogrács-fazék, átmenet a bogrács és a fazék között (XXVIII/c–f és XXIX/a–b kép). A divat és a formák, valamint az anyag fokozatos változása nagyon jól megfigyelhető.

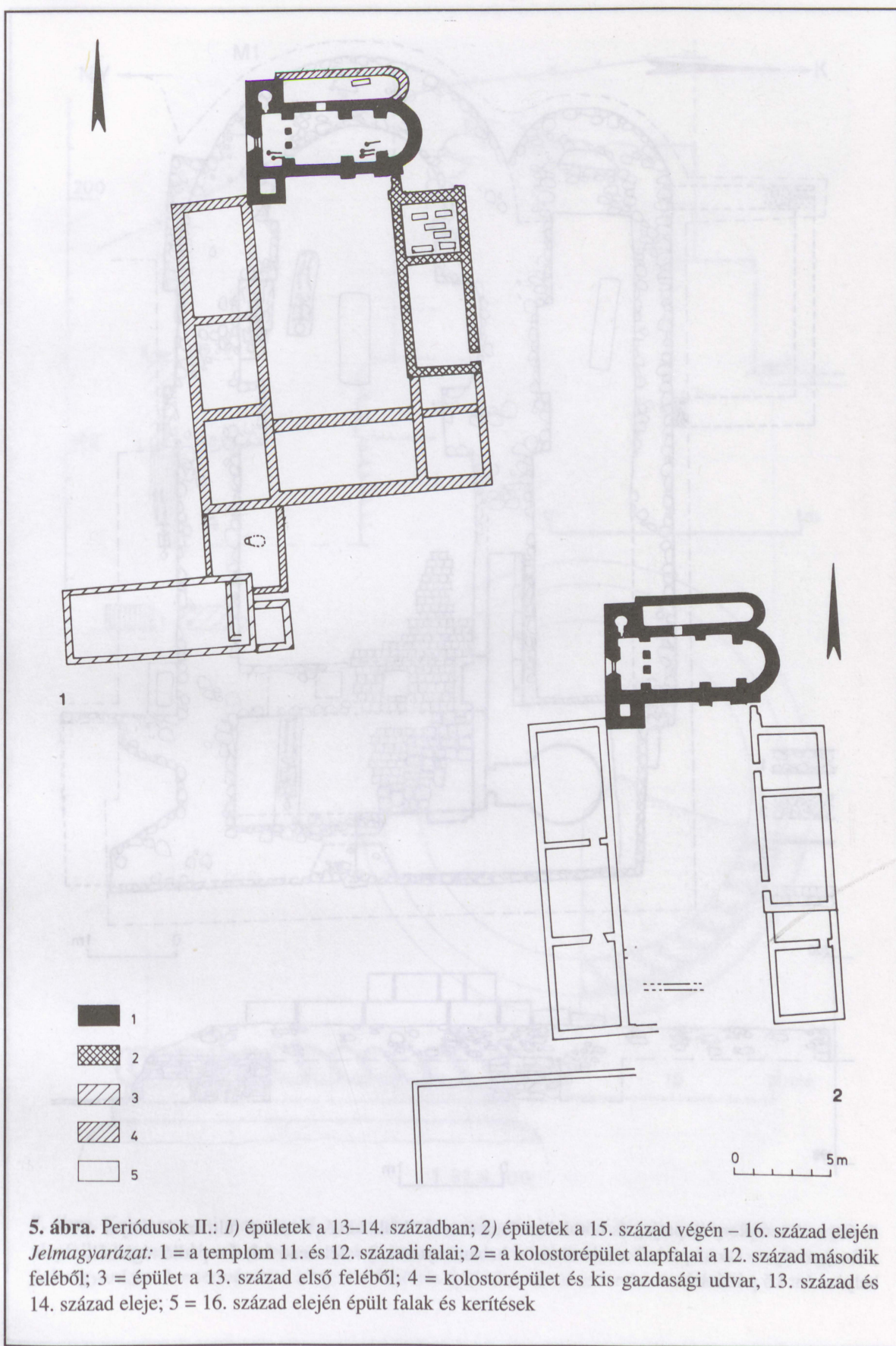
A 14. század elejétől kezdve megjelenik a leletanyagban – jóllehet kevés darabbal – az üveg is, méghozzá velencei üveg. Ablaküveg azonban már a 13. századból is maradt.

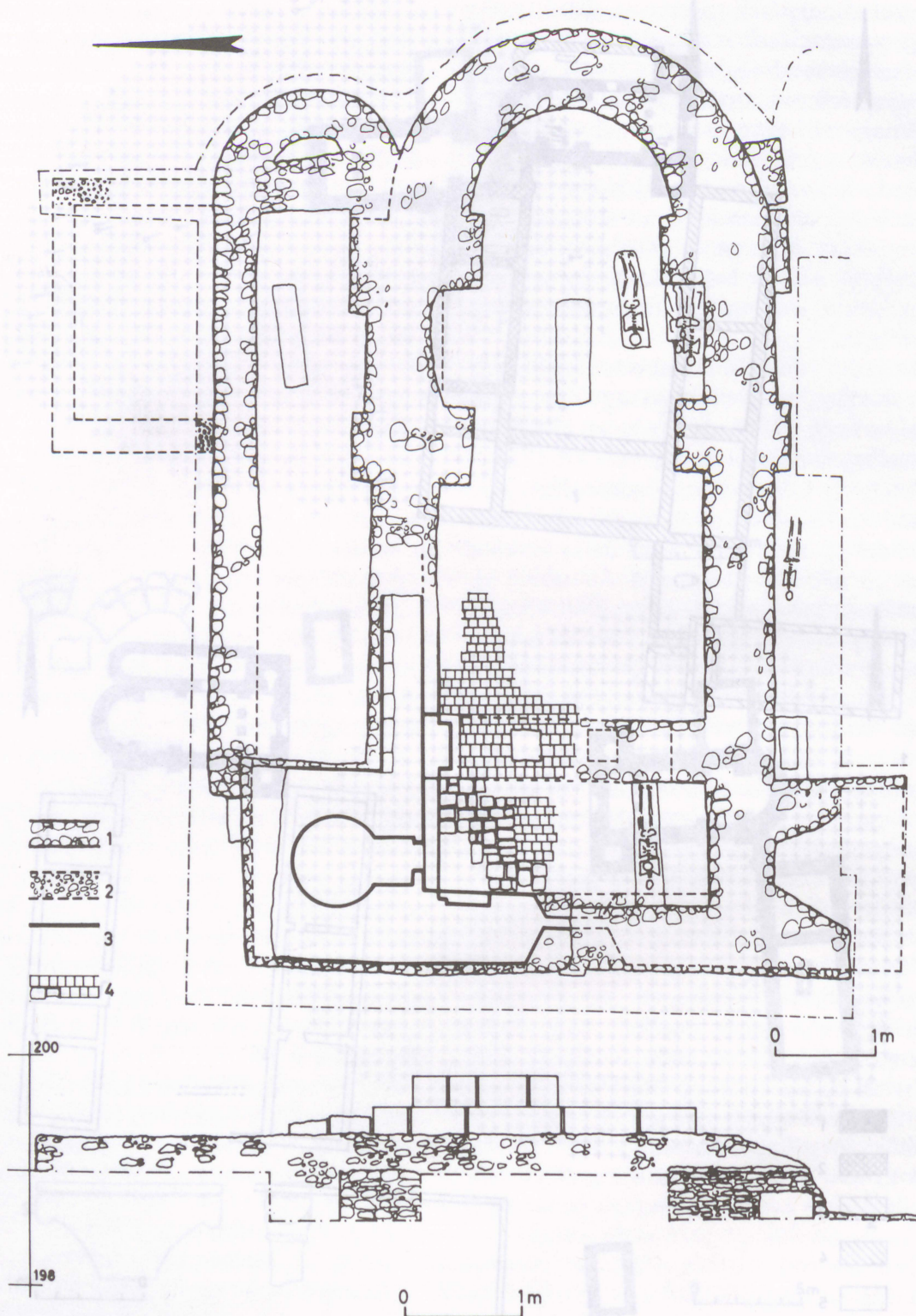
A 14. századi szemes kályhák maradványain kívül előkerültek négyzetes, szürke mázatlan és igen egyszerű kályhaszemek is a 15. századból. Csak a sarokcsempéken van fonatos díszítés. A 15. század végéről néhány kis töredéke maradt zöld mázas, mérműves kályhának is.

A különlegesebb leletek közé tartozik egy cserép desztilláló edényhez tartozó alsó rész töredéke a 15. század második feléből.

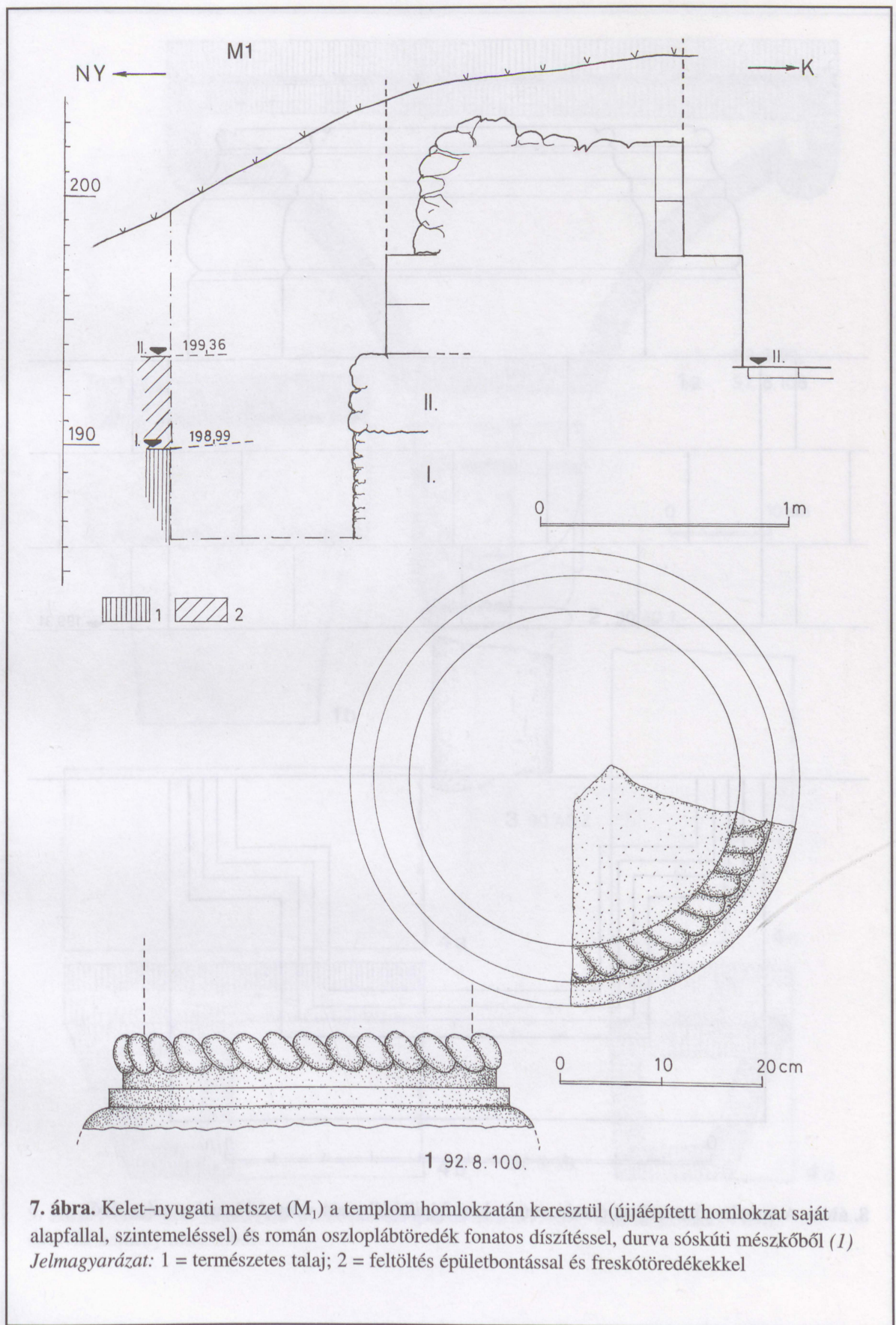
A területen hódoltság kori lelet egyáltalán nem került elő.

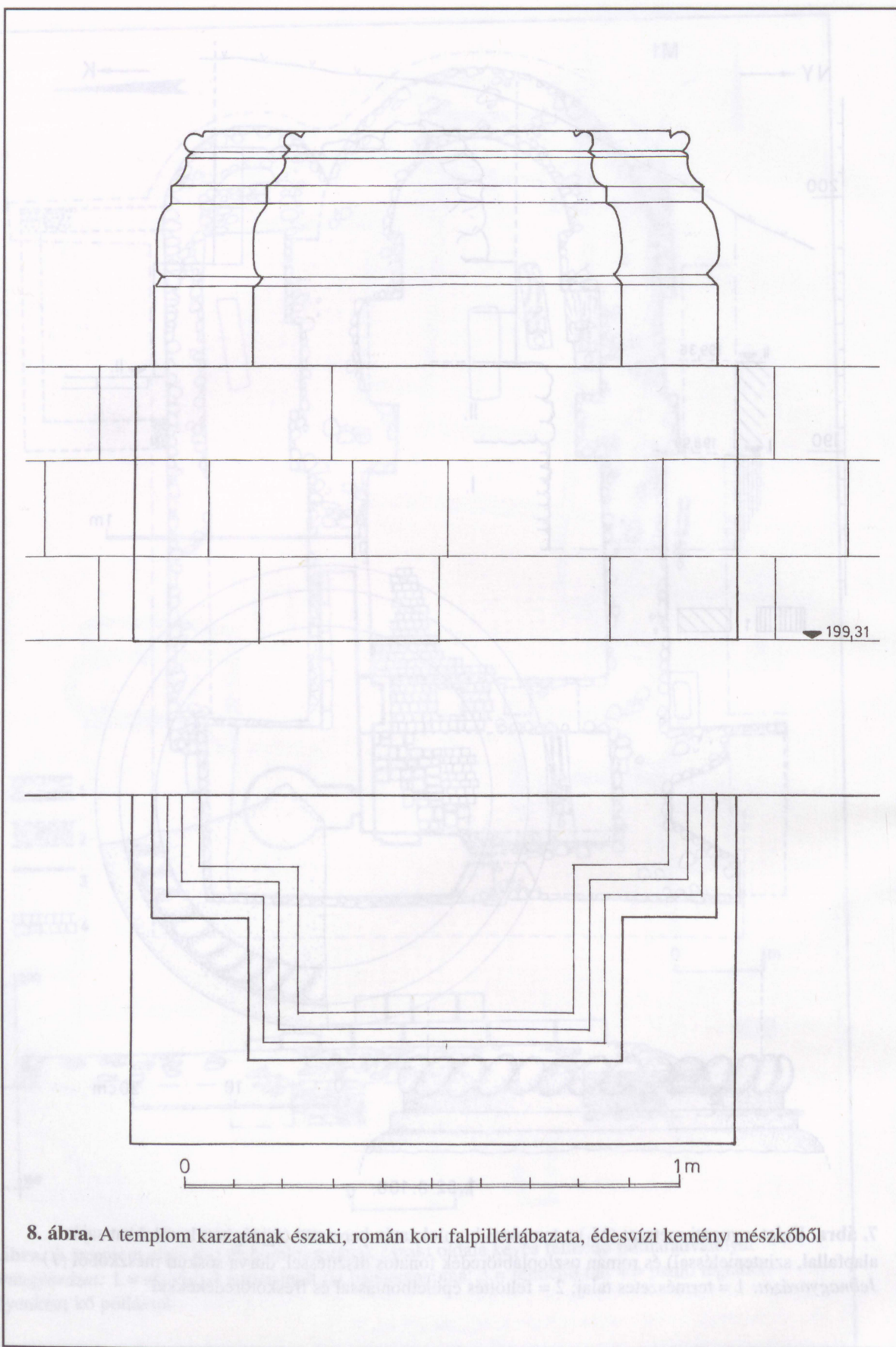

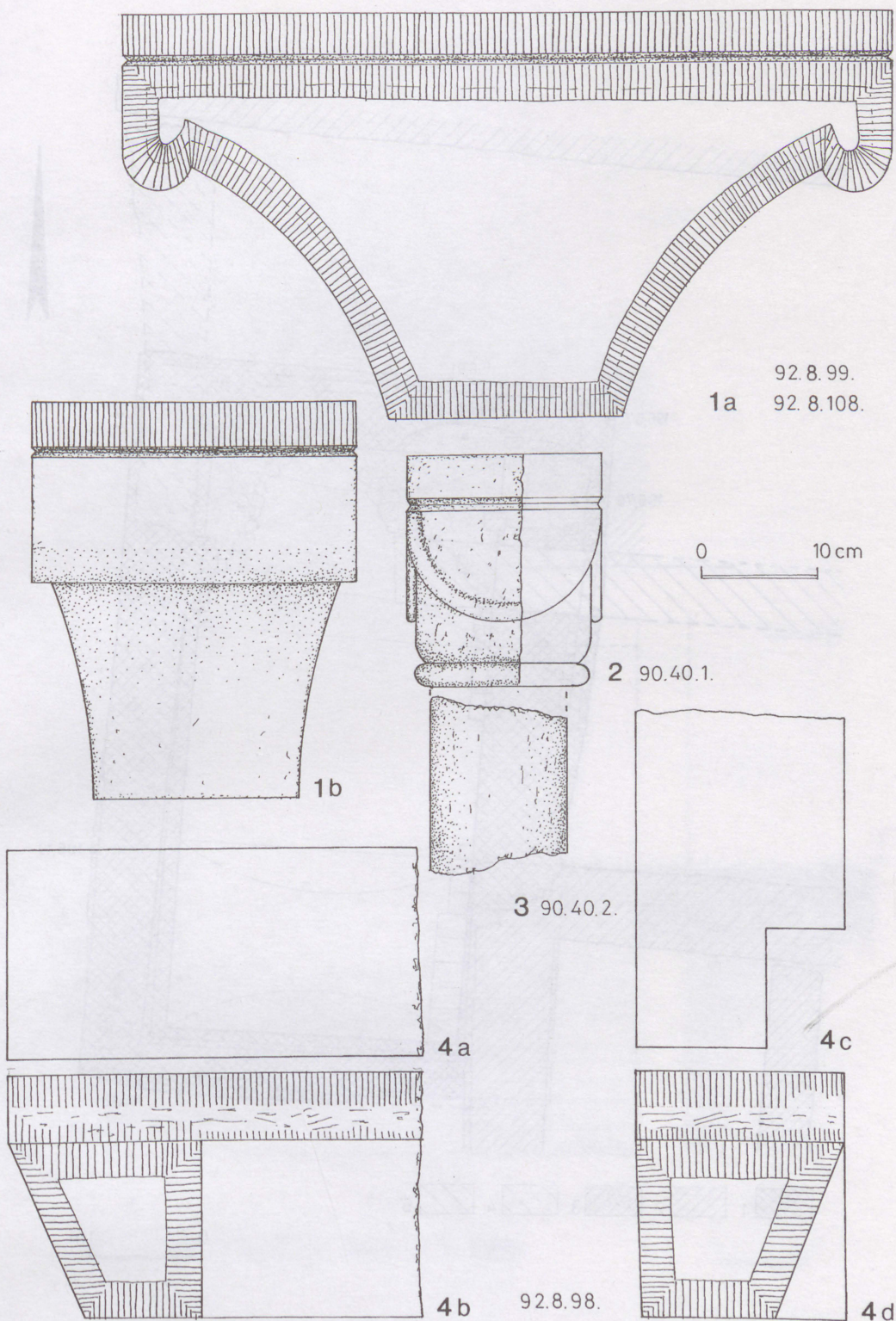
6. ábra. A templom alaprajza és homlokzatának északi oldala kevés felmenő falmaradvánnyal
Jelmagyarázat: 1 = alapfal; 2 = kibontott fal habarcsnyoma; 3 = felmenő fal; 4 = padló téglából,
helyenként kő pótlással

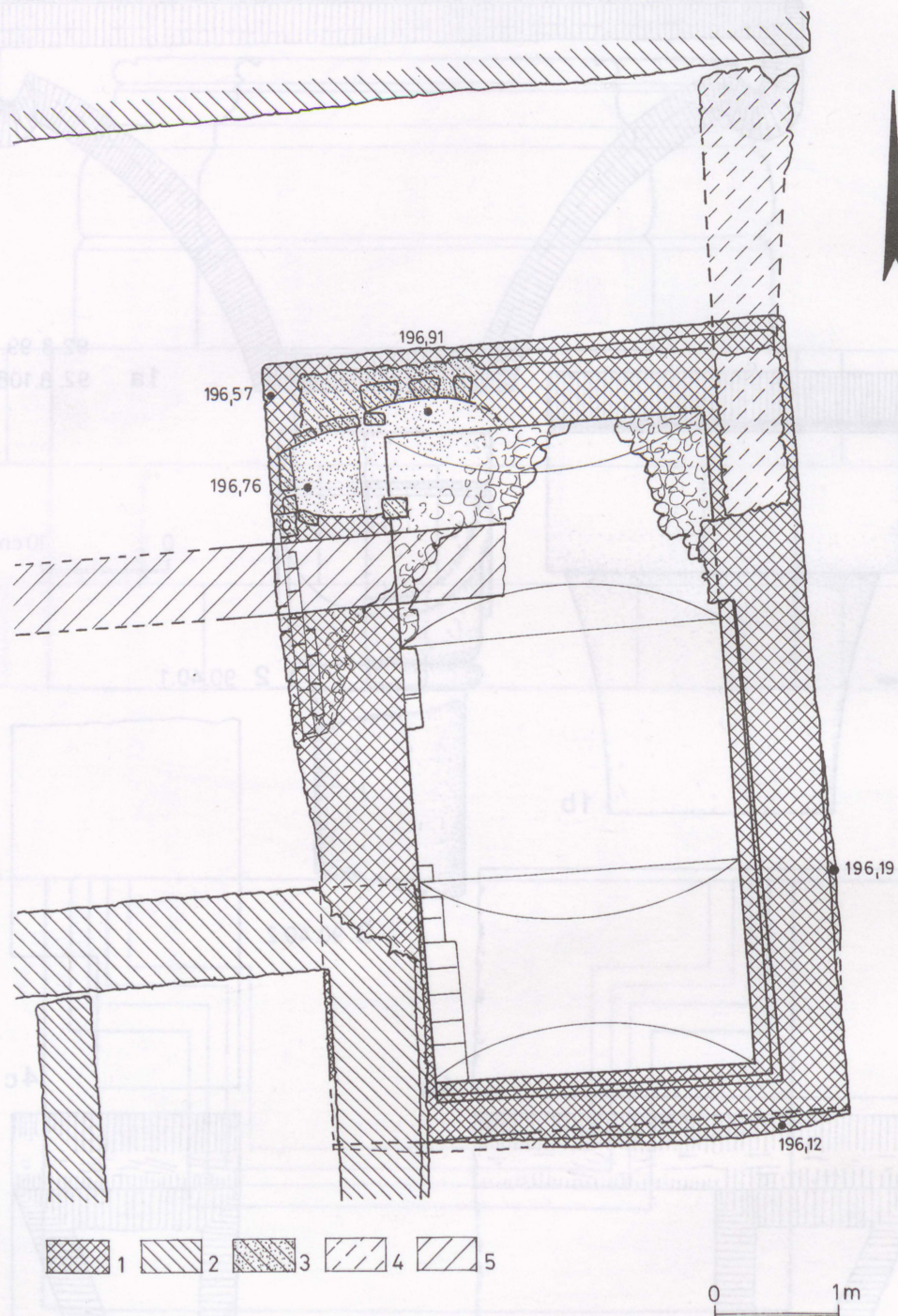
7. ábra. Kelet-nyugati metszet (M₁) a templom homlokzatán keresztül (újjaépített homlokzat saját alapfallal, szintemeléssel) és román oszloplábtöredék fonatos díszítéssel, durva sósíkúti mészkőből (1)
Jelmagyarázat: 1 = természetes talaj; 2 = feltöltés épületbontással és freskótöredékekkel

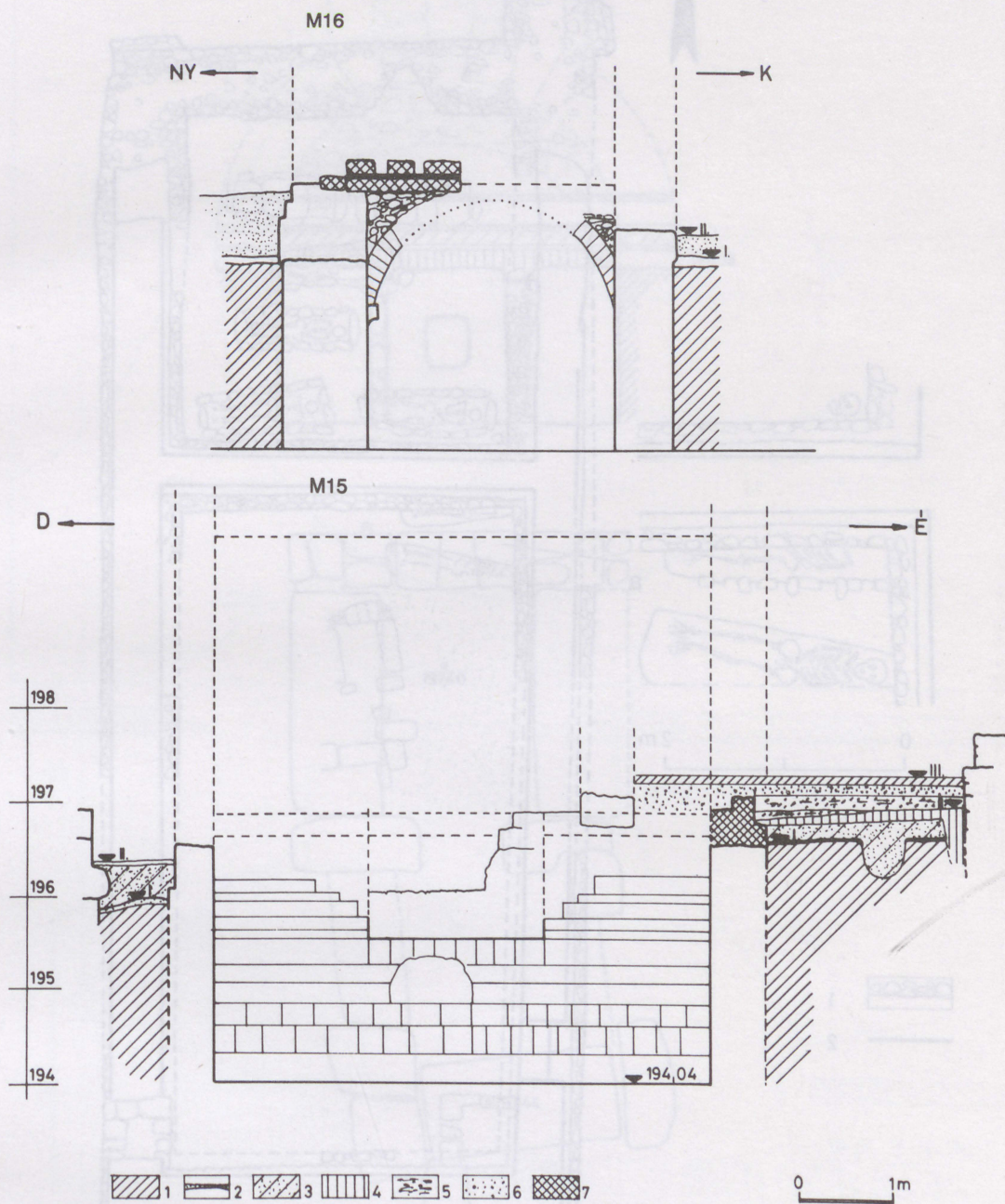
8. ábra. A templom karzatának északi, román kori falpillérlábazata, édesvízi kemény mészkőből

9. ábra. Román kori vállkő (1/a–b), kockaoszlopfő és oszlop (2–3), valamint konzol (4/a–d),
édesvízi kemény mészkőből

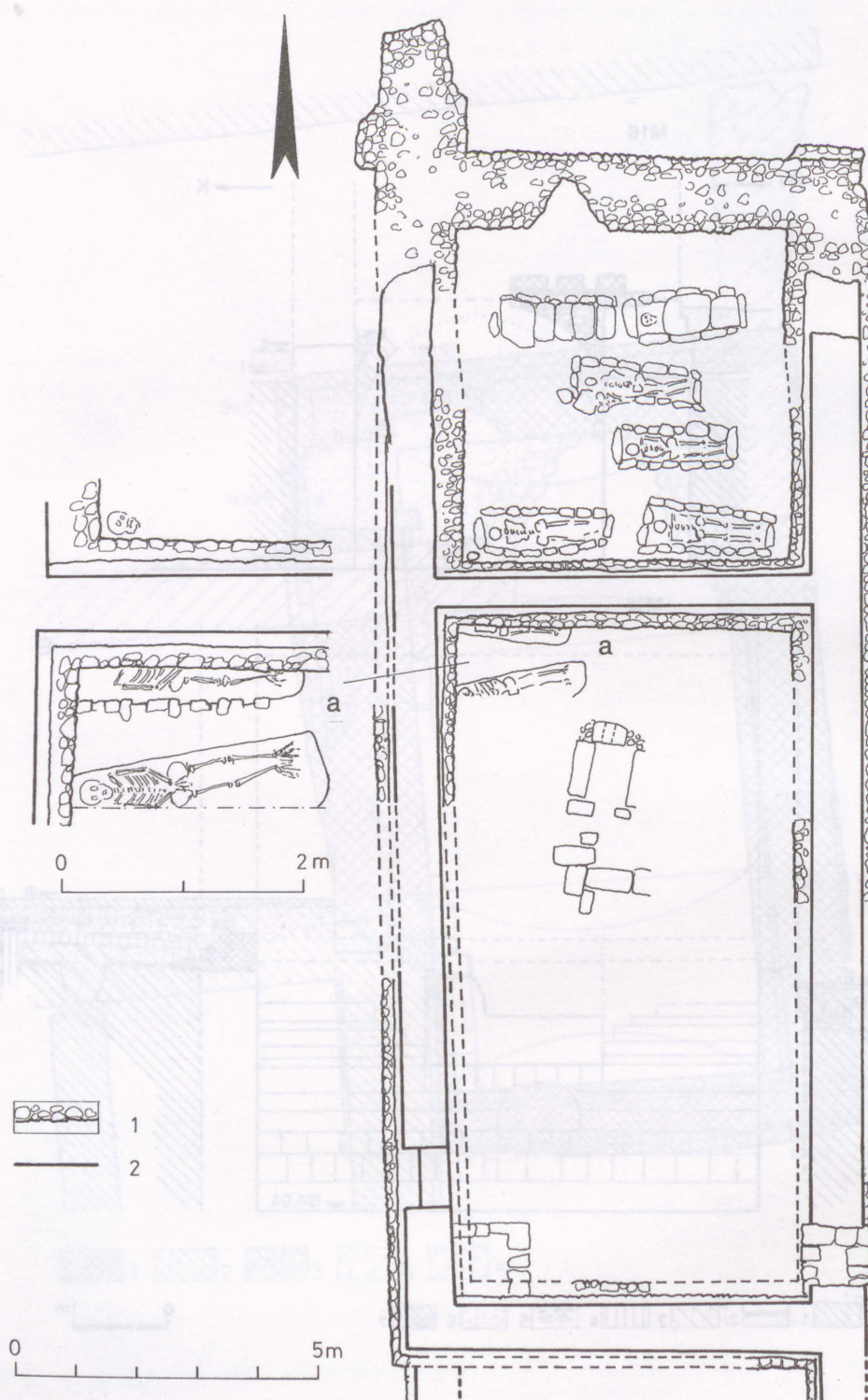

10. ábra. A román kori kis kőépület alaprajza, 11. század vége–12. század első fele
Jelmagyarázat: 1 = alap- és felmenő falak; 2 = a nagy, pincés épület északkeleti sarka (13. századi periódus); 3 = kemence (13. századi periódus); 4 = középkori kerítés; 5 = kerítésfal a 16. század elején

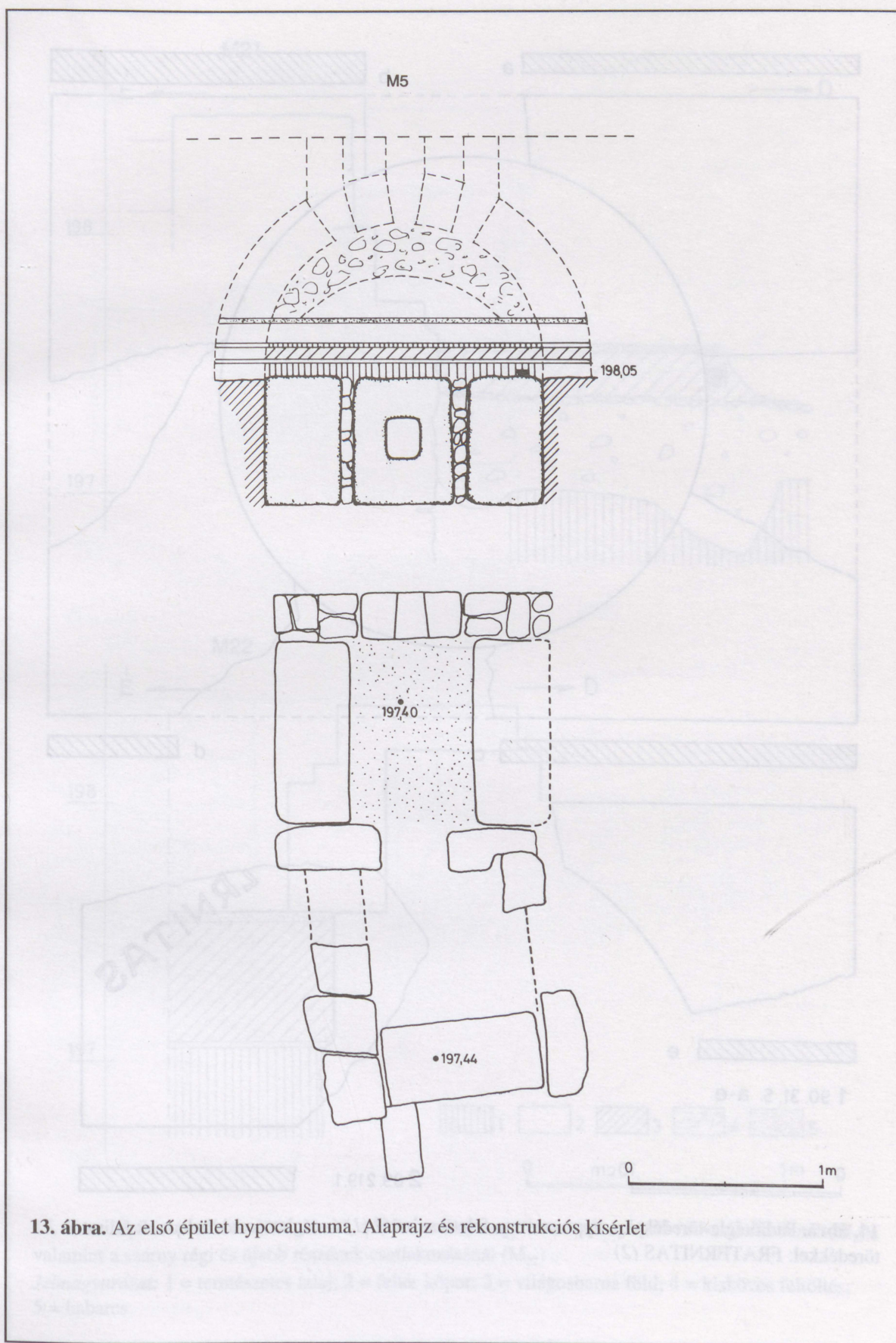

11. ábra. A román kori kis kőépület pincéjének metszetei (M₁₅, M₁₆)

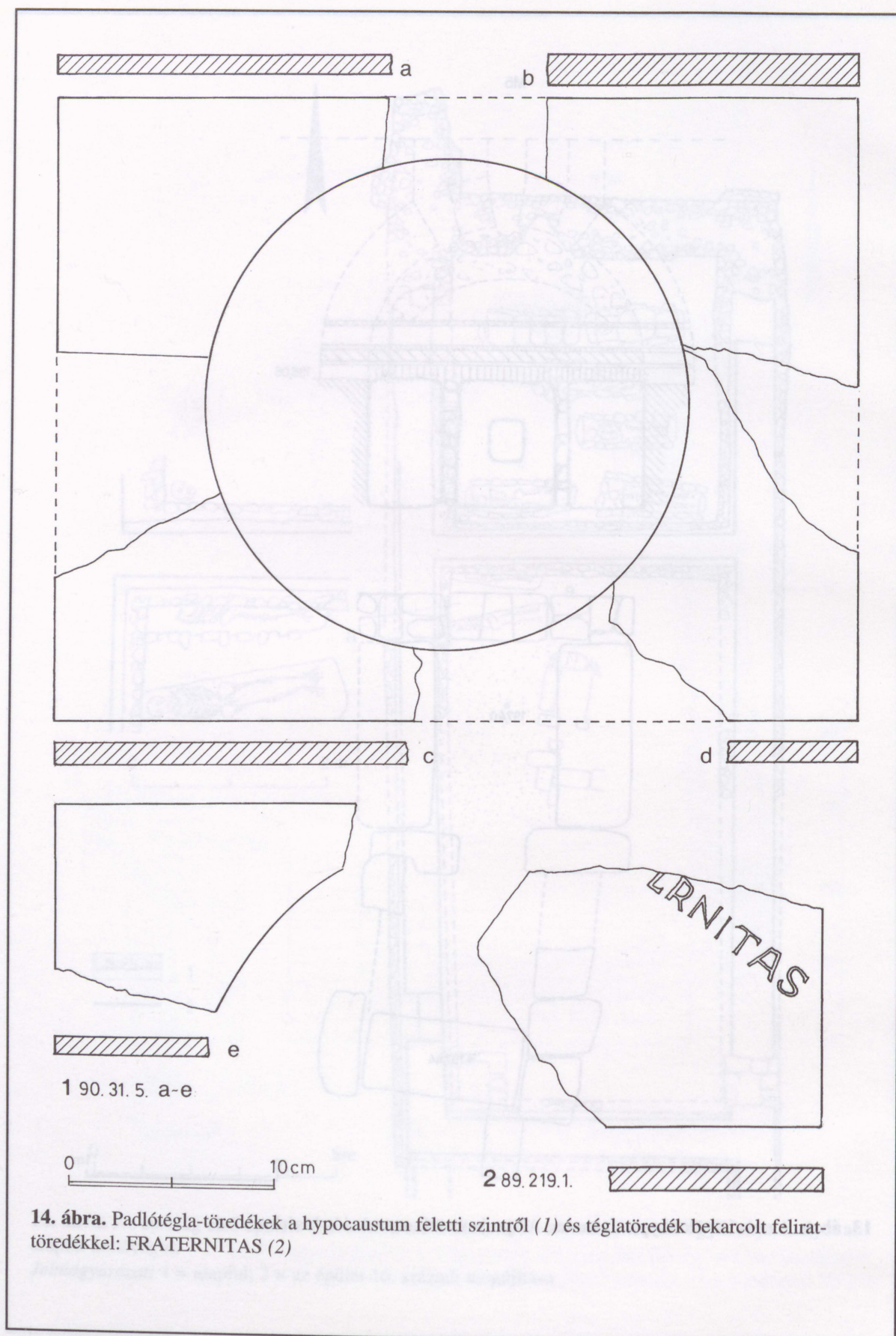
Jelmagyarázat: 1 = természetes talaj; 2 = fehér kőpor; 3 = vörös agyagos feltöltés; 4 = barna föld; 5 = kemencéből kikotort hamu és korom; 6 = vörös agyagos feltöltés; 7 = kemence

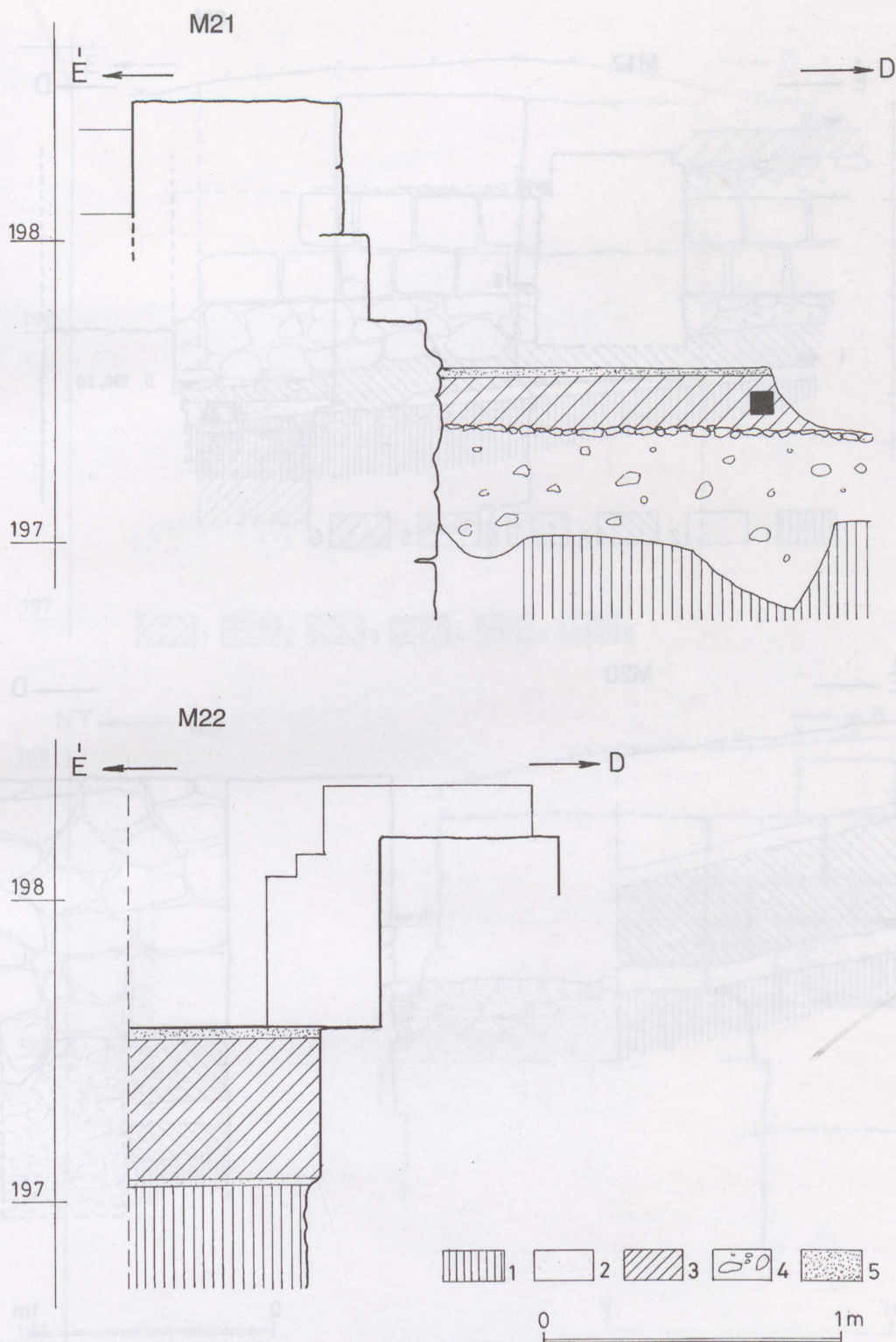

12. ábra. Az apátság első épülete (12. század második fele) és a korábbi temető egyik sírja, melyet az alapfal kettévágott
Jelmagyarázat: 1 = alapfal; 2 = az épület 16. századi megújítása

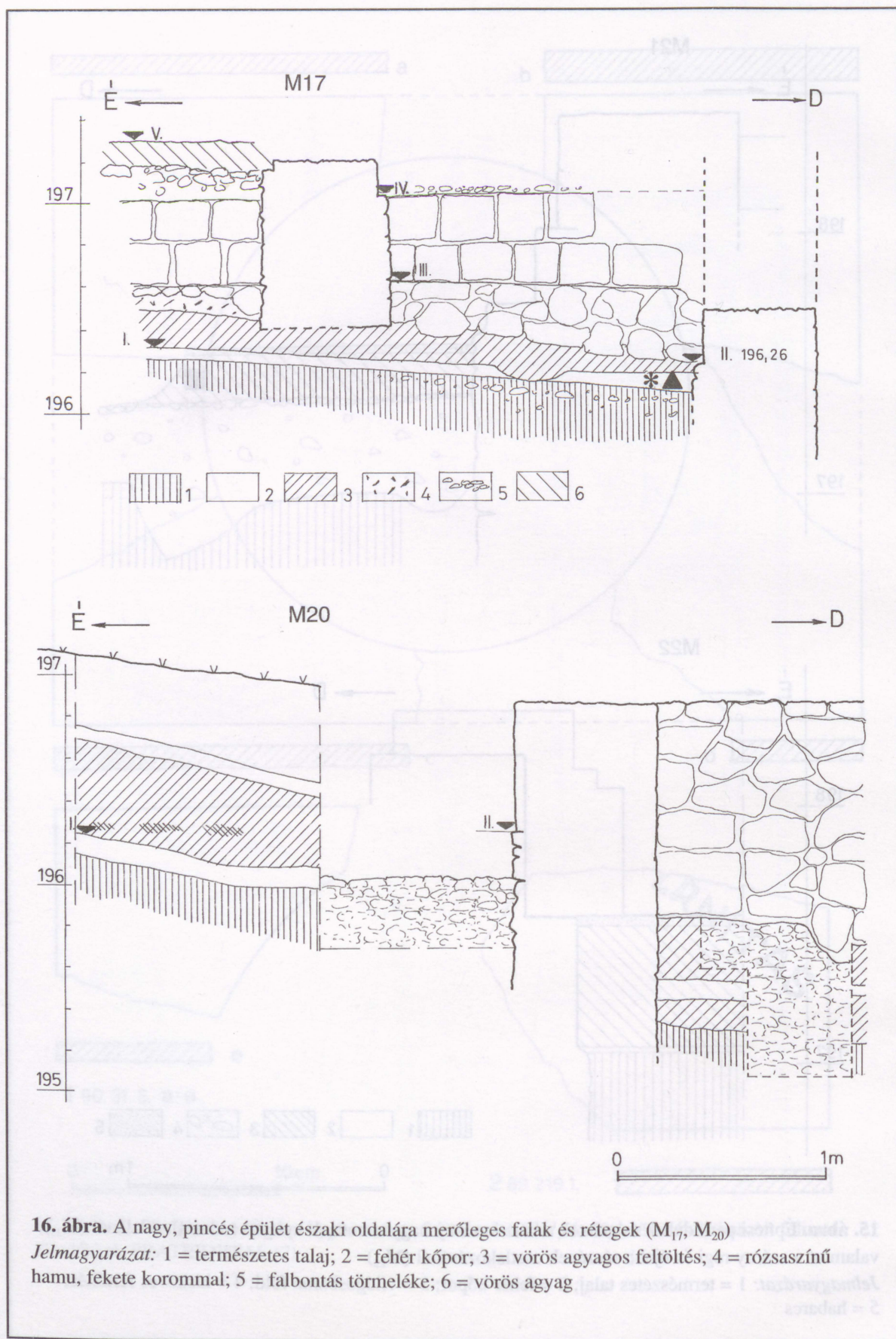
13. ábra. Az első épület hypocaustuma. Alaprajz és rekonstrukciós kísérlet

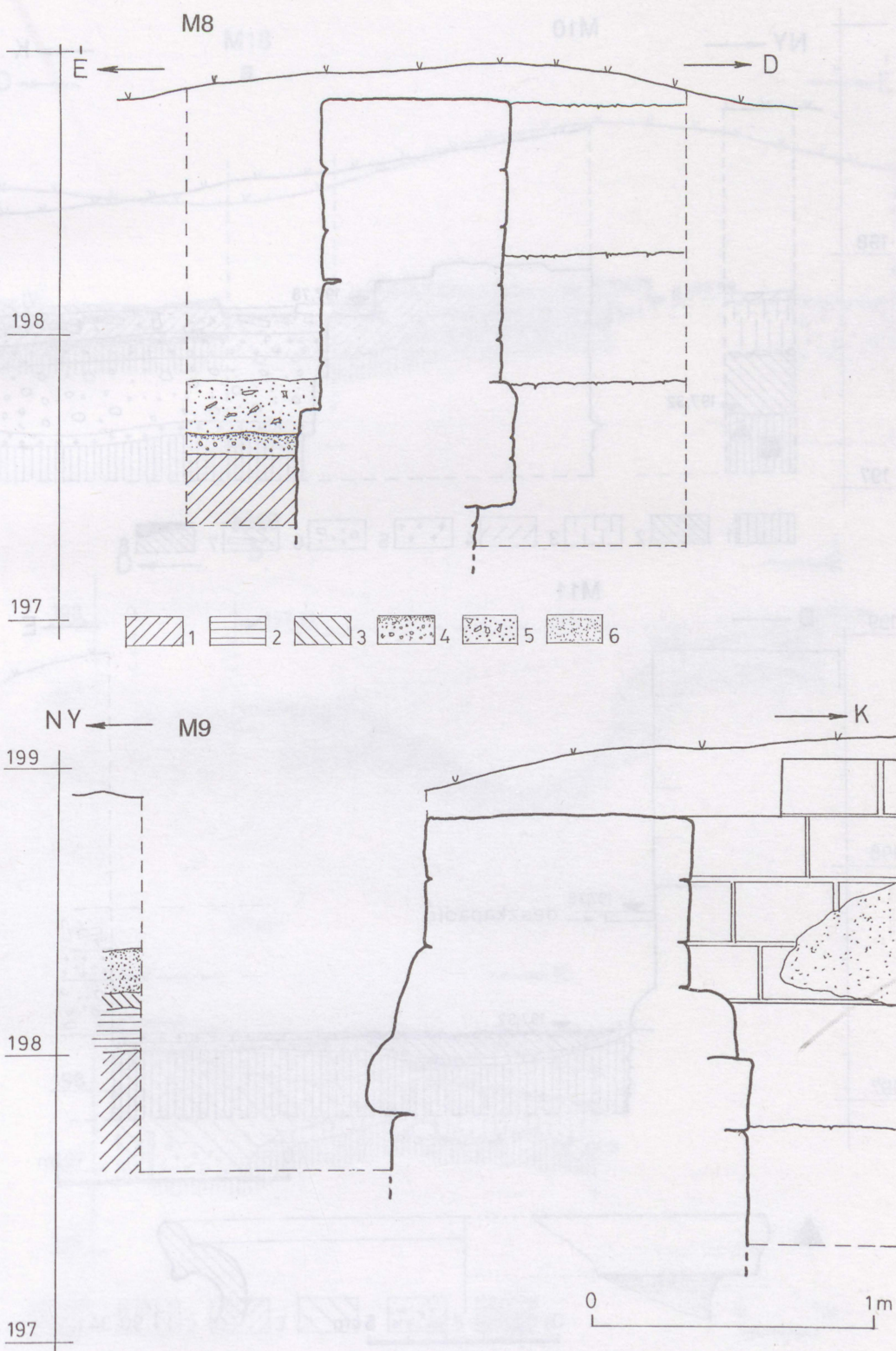

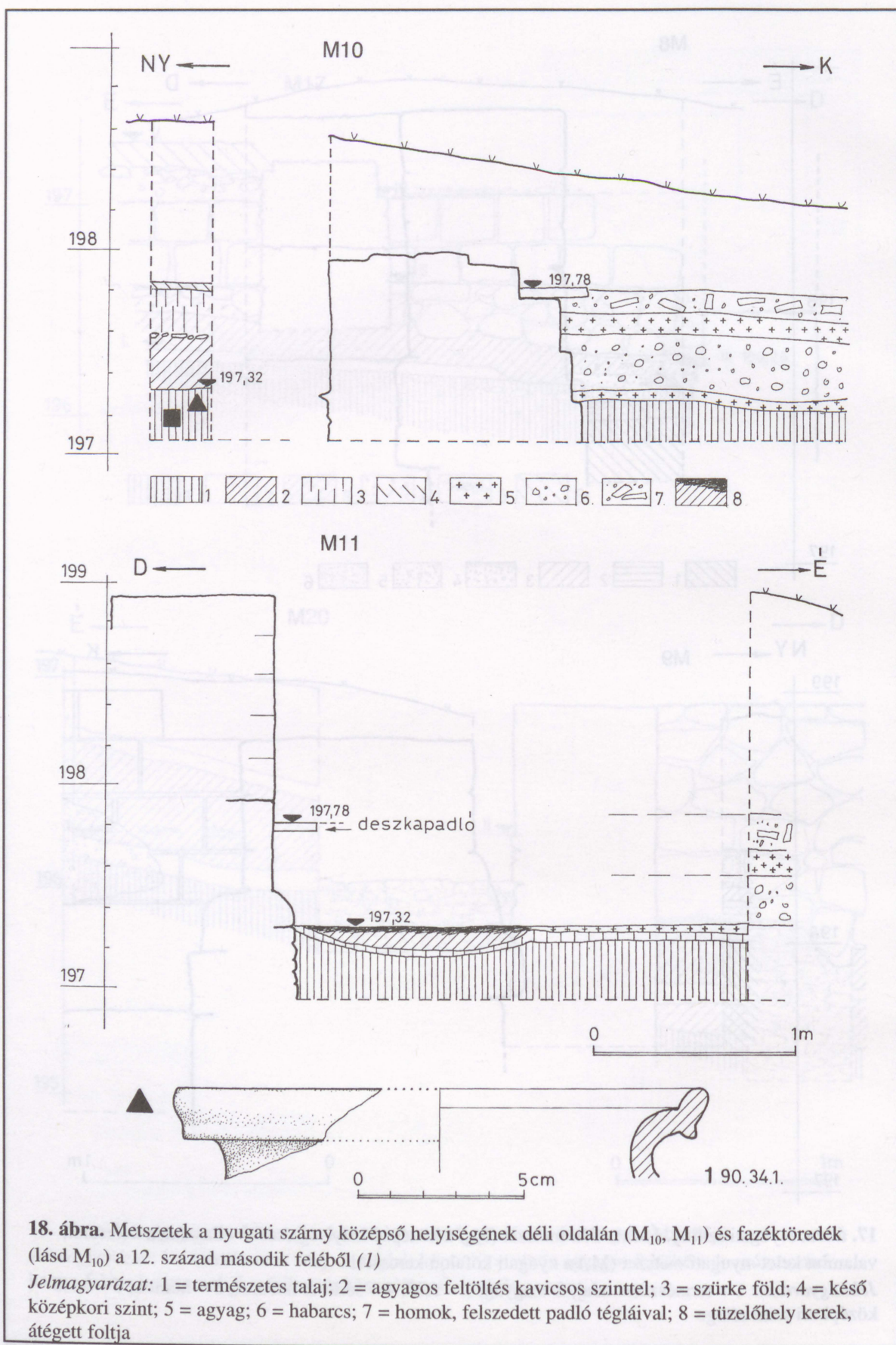
15. ábra. Építési periódusok és szintek a keleti szárny nagy termének nyugati (udvari) oldalánál (M₂₁), valamint a szárny régi és újabb részének csatlakozásánál (M₂₂)

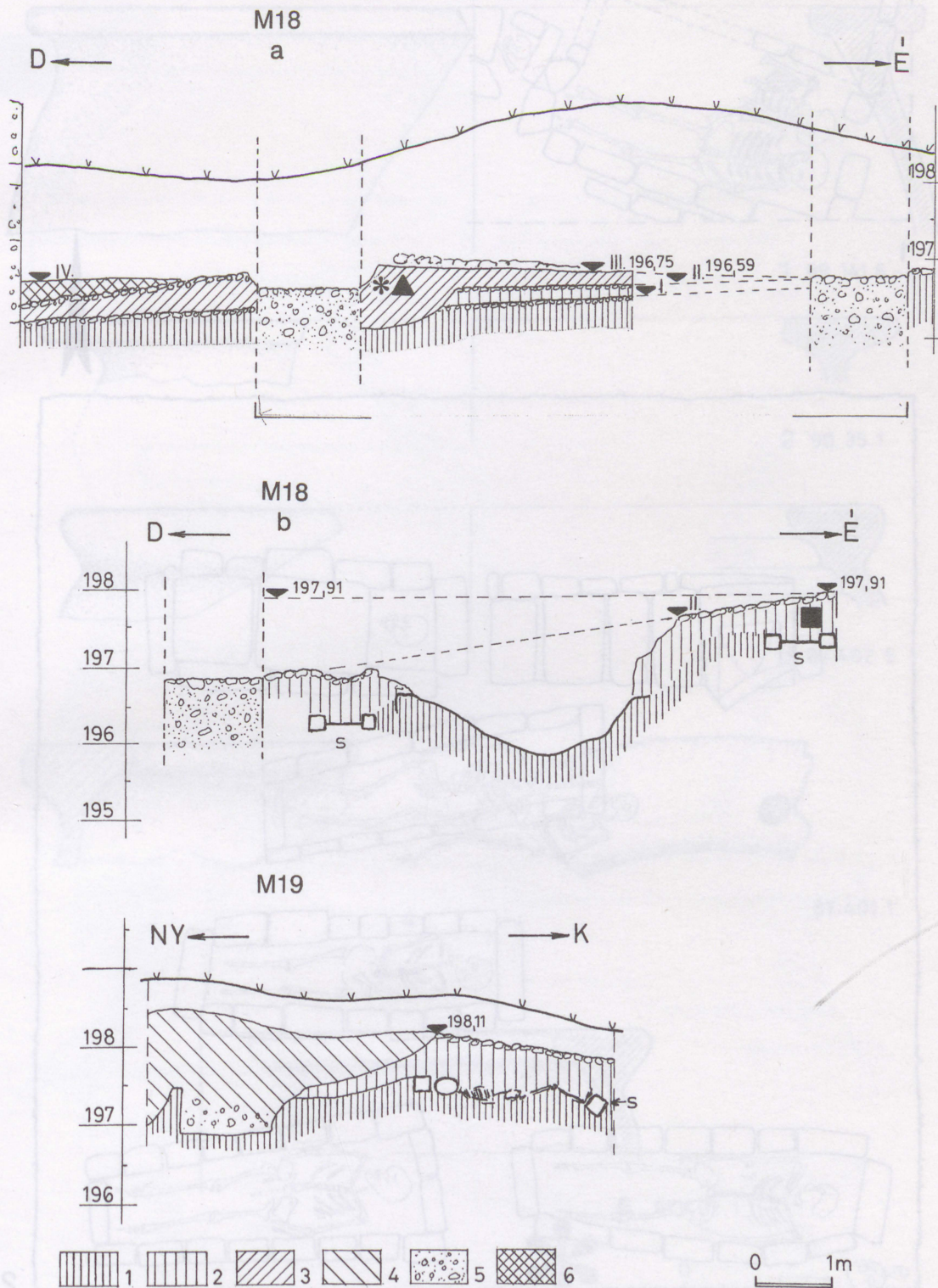
Jelmagyarázat: 1 = természetes talaj; 2 = fehér kőpor; 3 = világosbarna föld; 4 = kisköves feltöltés; 5 = habarcs

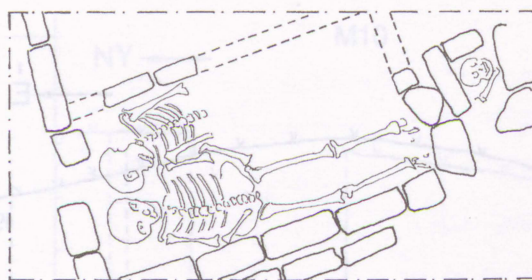

17. ábra. Nyugati szárny. Észak-déli metszet (M₈) a középső helyiség északi válaszfalán keresztül, valamint kelet-nyugati metszet (M₉) a nyugati kőfalán keresztül
Jelmagyarázat: 1 = természetes talaj; 2 = agyag; 3 = föld; 4 = sóderes habarcs; 5 = homok; 6 = késő középkori szint rétege

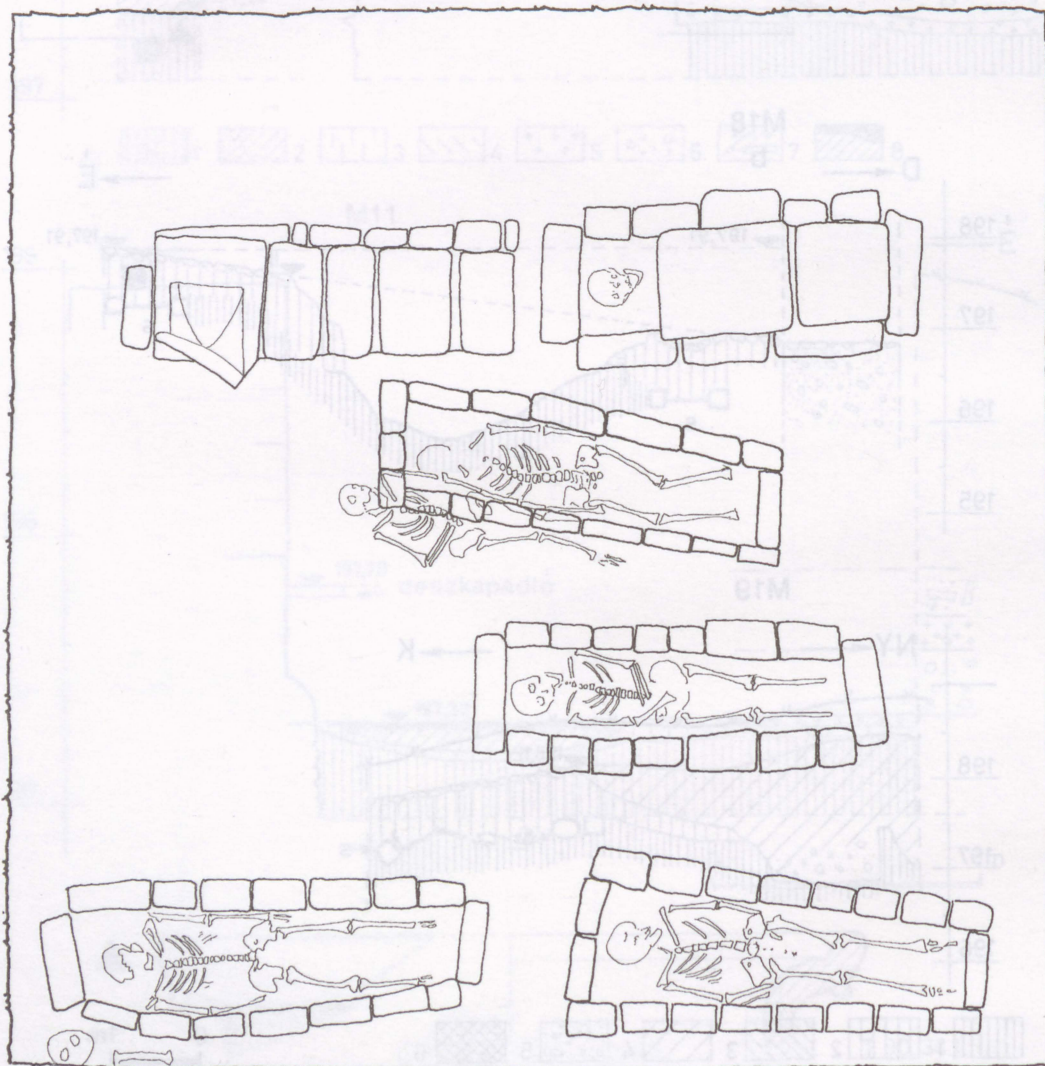

19. ábra. A déli épületszárnyon és az udvaron észak–déli irányban ásott kutatóárok nyugati oldalának metszetei (M_{18a–b}), valamint az erre merőleges kelet–nyugati árok (M₁₉) északi oldalának metszete
Jelmagyarázat: 1 = természetes talaj; 2 = középkori feltöltés kavicsos felszínnel; 3 = a déli szárny belső padlószintjének rétege; 4 = újkori feltöltés a kibontott fal helyén; 5 = kibontott alapfal habarccsal kitöltött árka; 6 = a lejtőt kiegyenlítő feltöltés a 16. század elejéről; S = sír

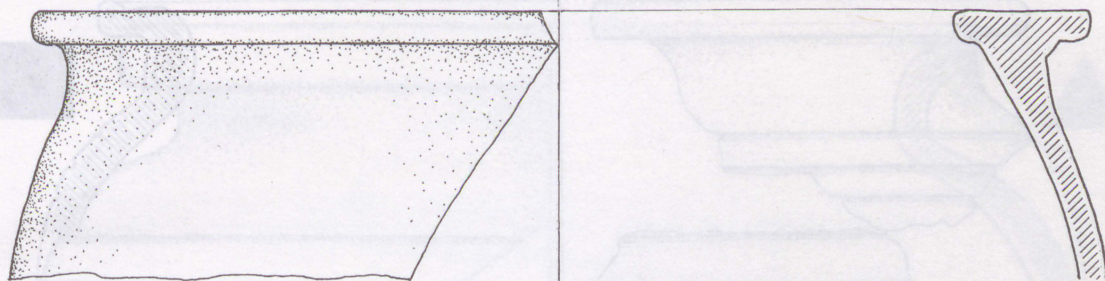

1

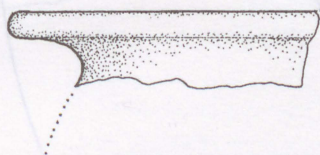

2

20. ábra. Fehér kőhasábokkal keretelt kettős sír a temetőből, a templom nyugati homlokzatára merőleges kutatóárokban (1); szerzetesek (apátok?) sírjai a keleti szárny északi helyiségében (2)

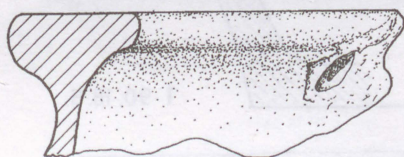
1 89. 141.6.

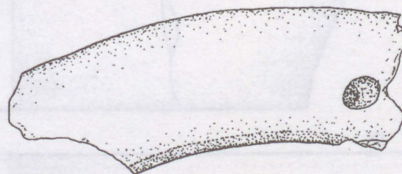
2 90. 35.1.

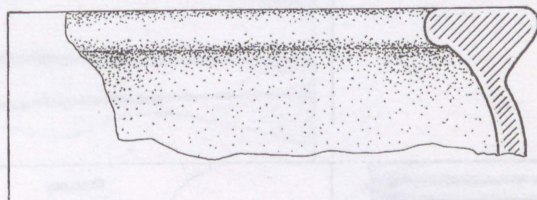
3 87.402.5.

4

87.401.1.

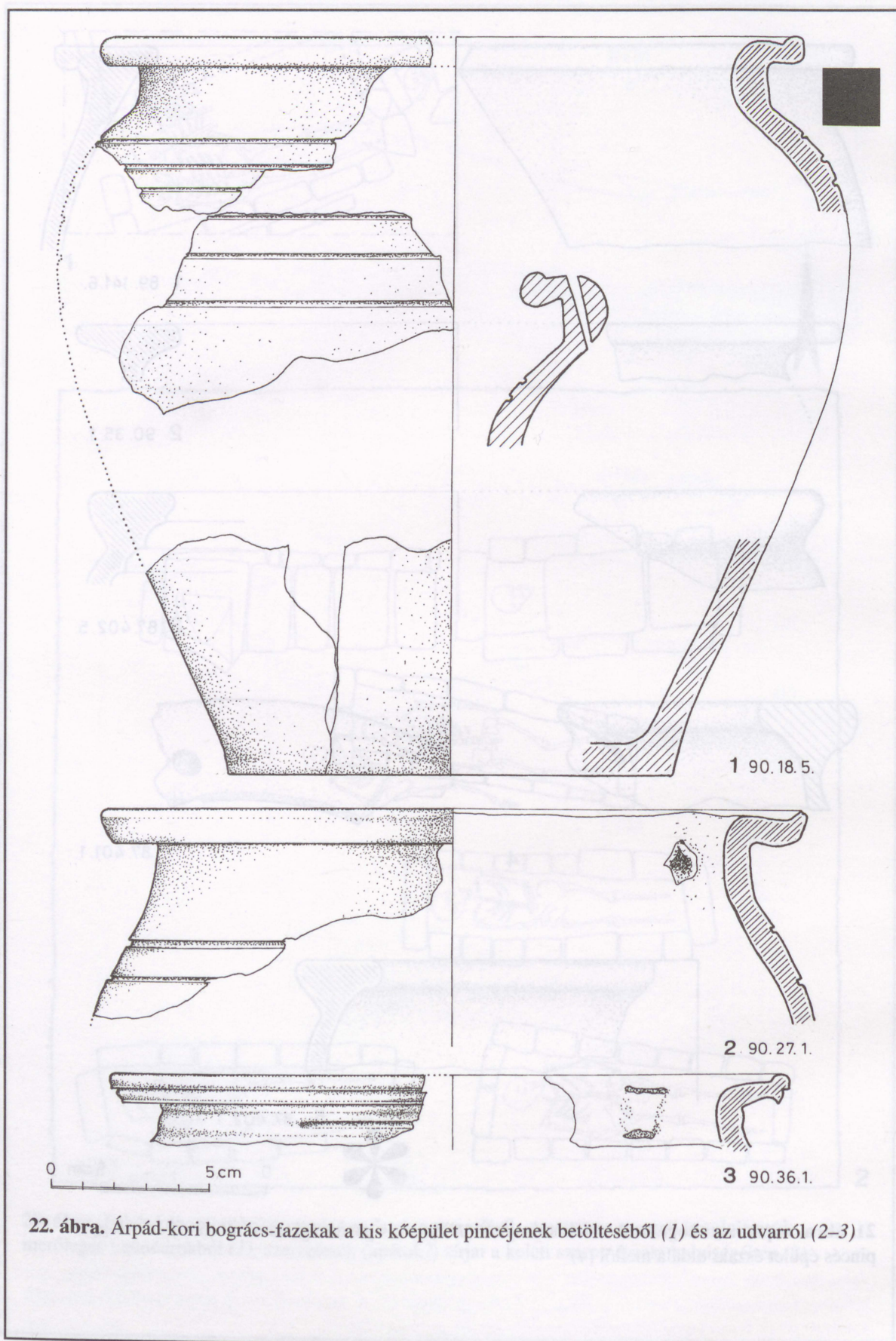

5 87.402.1.

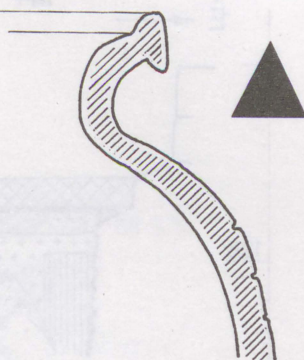
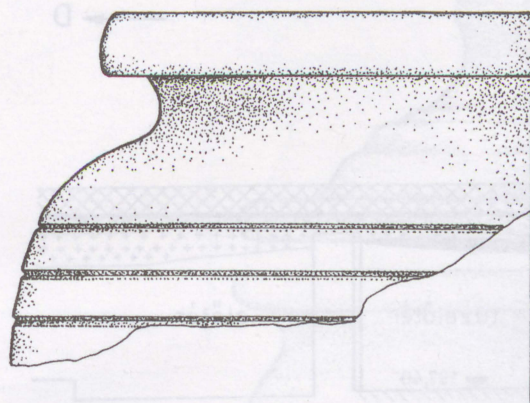

0 5 cm

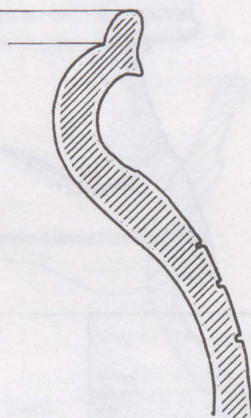
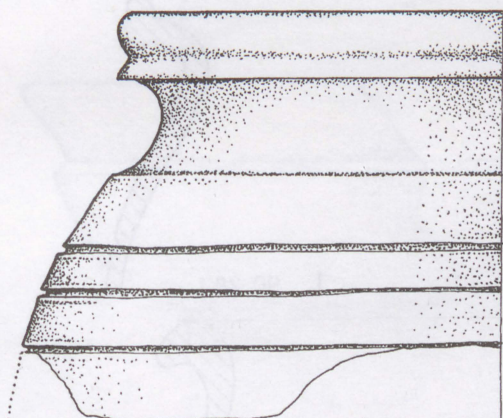
21. ábra. Árpád-kori bográcsok a déli szárnyból (1–2), a kis gazdasági udvarról (3, 5) és a nagy, pincés épület északi oldala mellől (4)

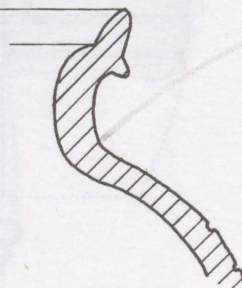
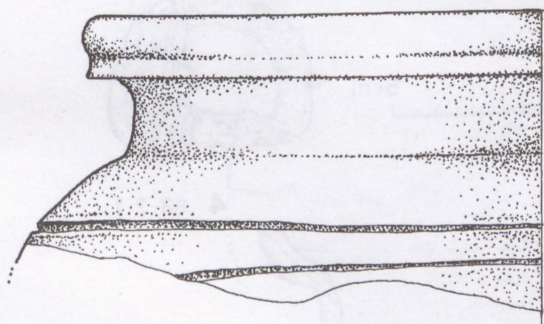
22. ábra. Árpád-kori bogrács-fazekak a kis kőépület pincéjének betöltéséből (1) és az udvarról (2–3)

1 90.18.53.

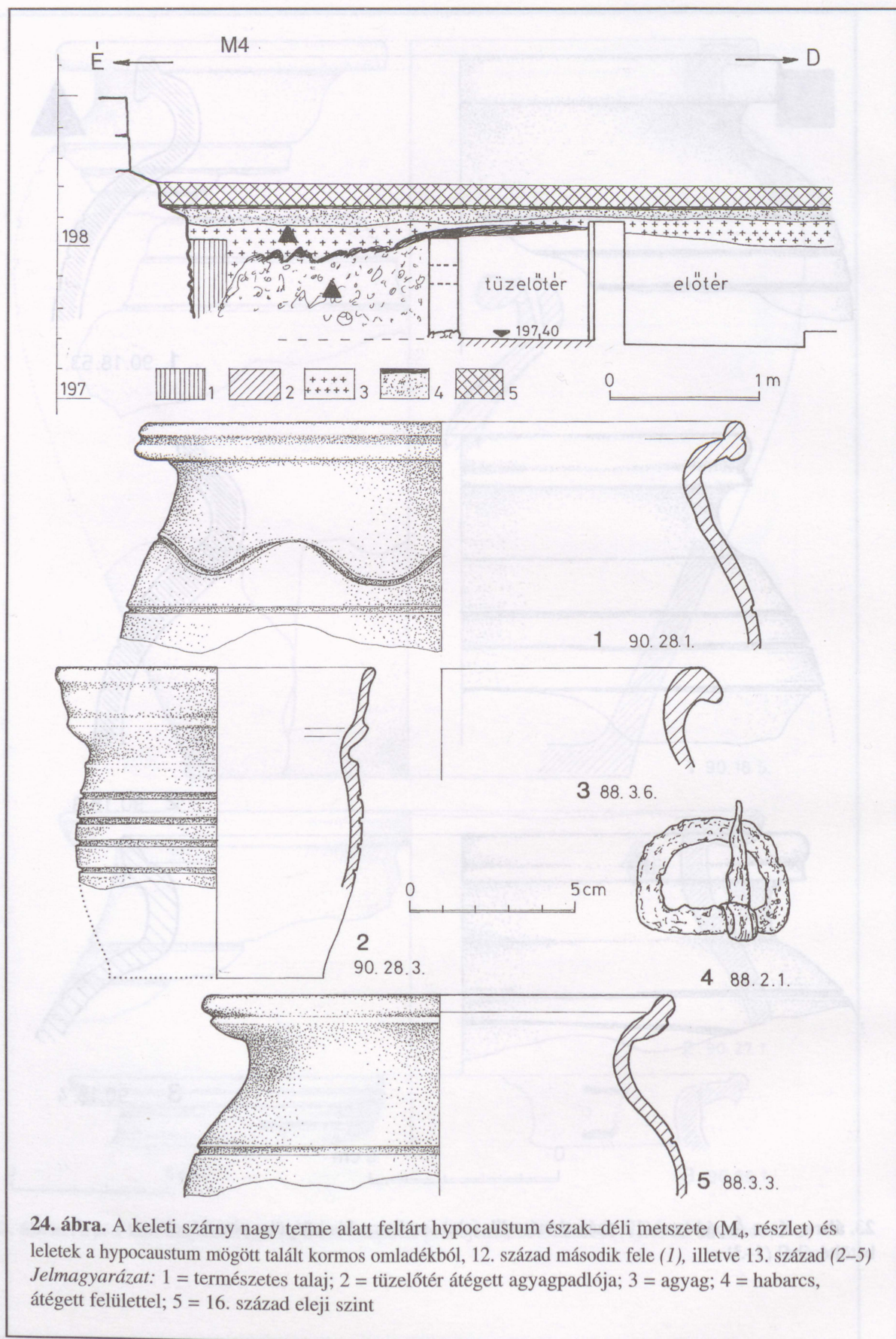
2 90.18.3.

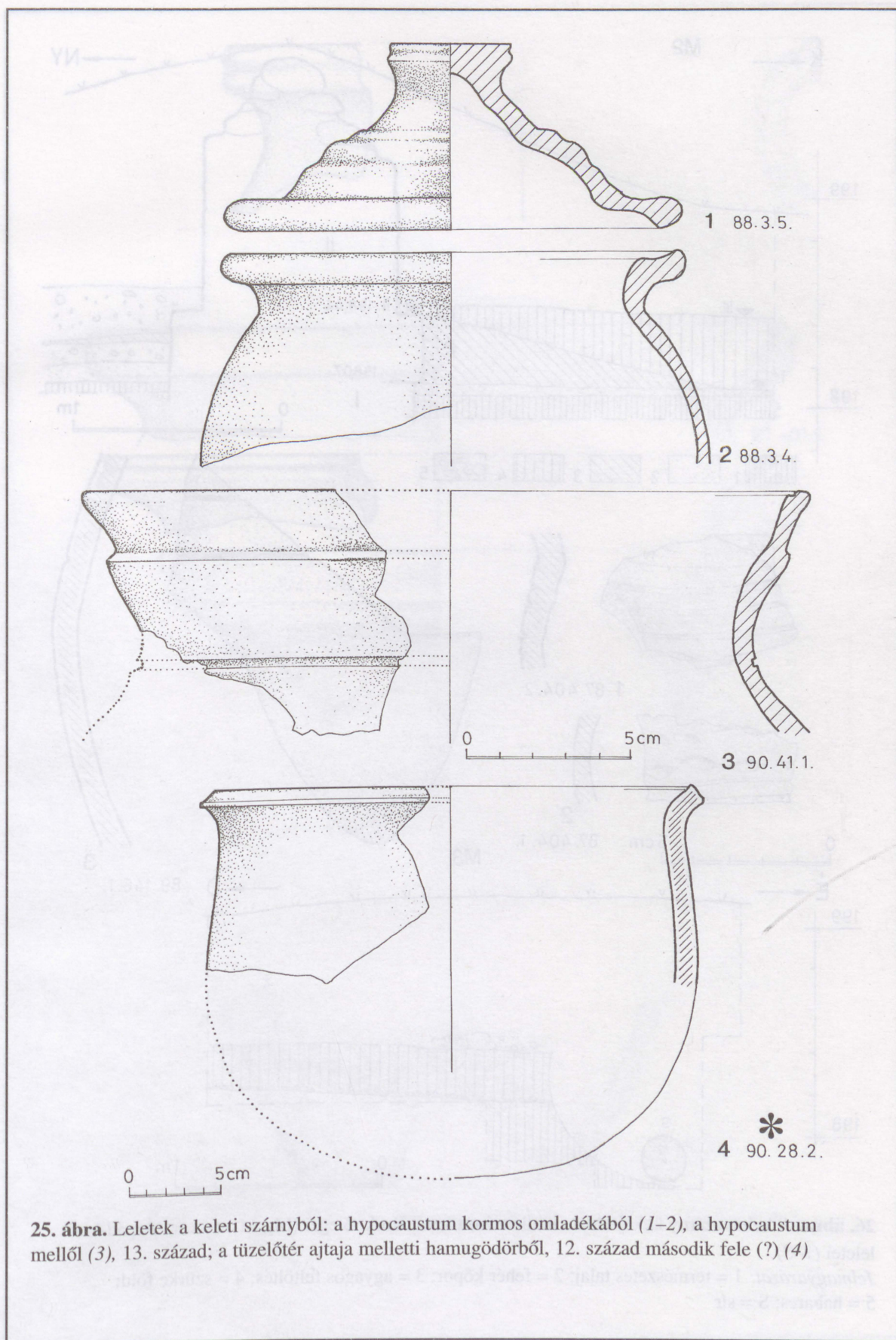
3 90.18.4

0 5 cm

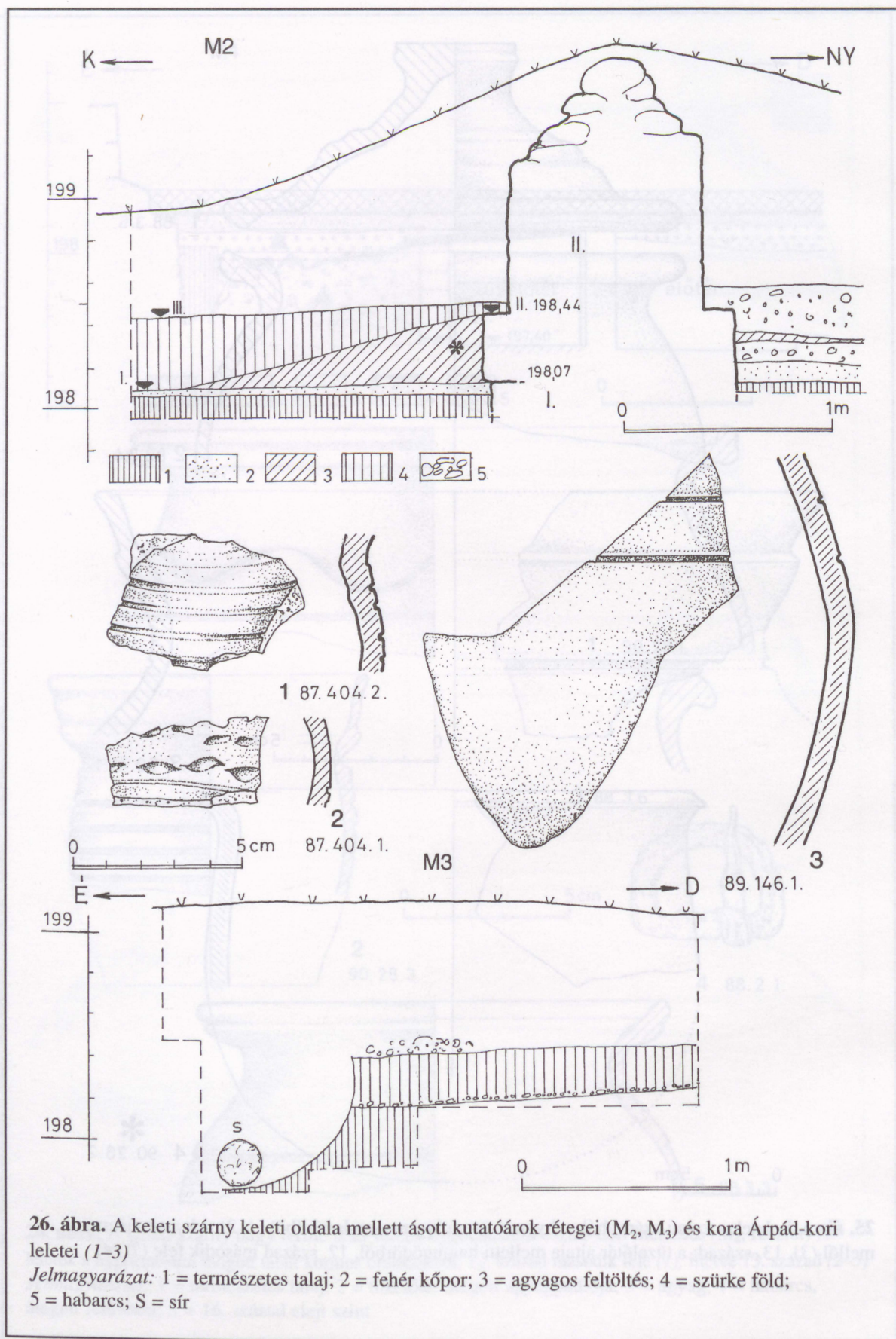
23. ábra. Kora Árpád-kori (12. század második fele) fazekak a kis kőépület pincéjének betöltéséből (1–3)

24. ábra. A keleti szárny nagy terme alatt feltárt hypocaustum észak–déli metszete (M₄, részlet) és leletek a hypocaustum mögött talált kormos omladékból, 12. század második fele (1), illetve 13. század (2–5)
Jelmagyarázat: 1 = természetes talaj; 2 = tűzelőtér átégett agyagpadlója; 3 = agyag; 4 = habarcs, átégett felülettel; 5 = 16. század eleji szint

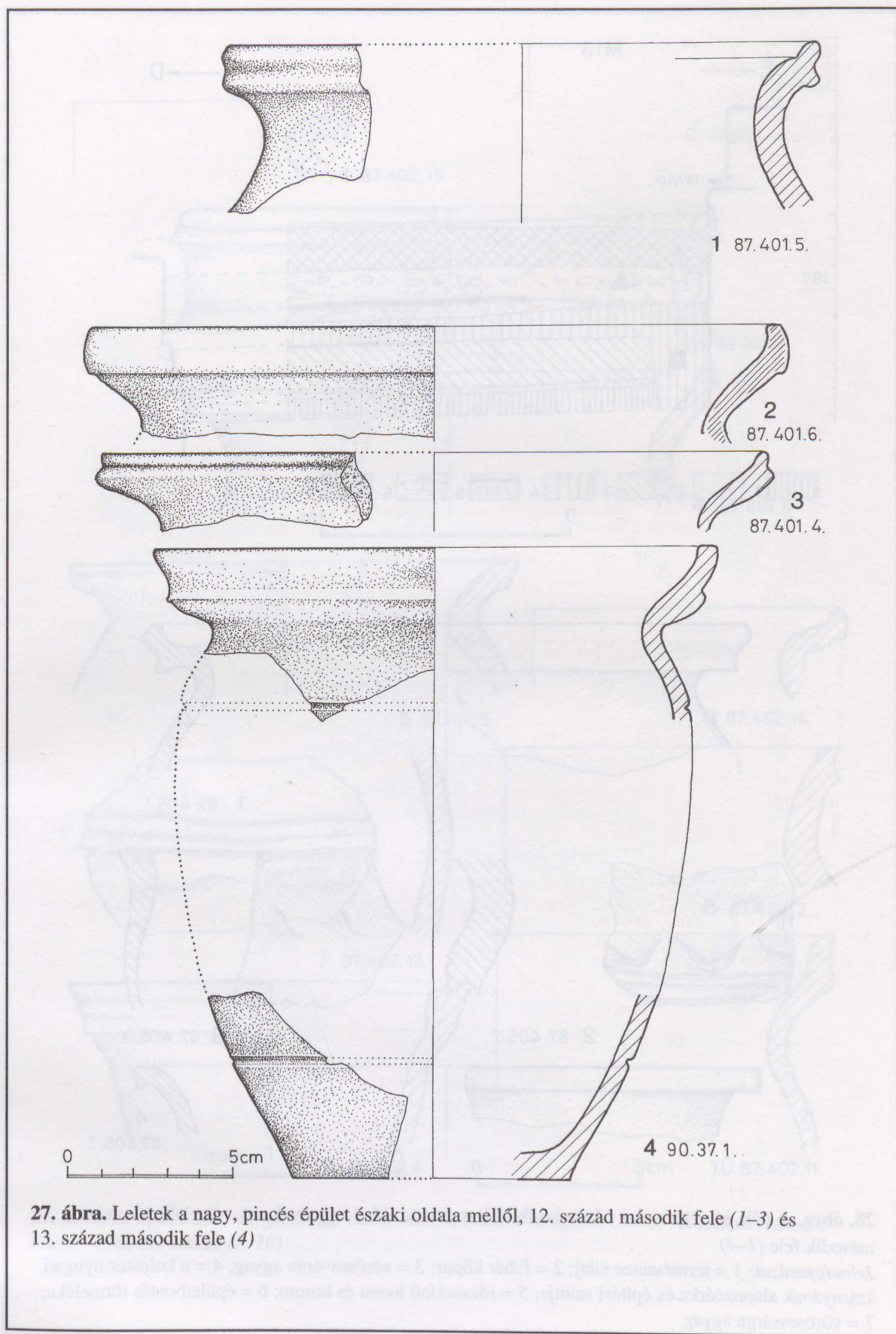

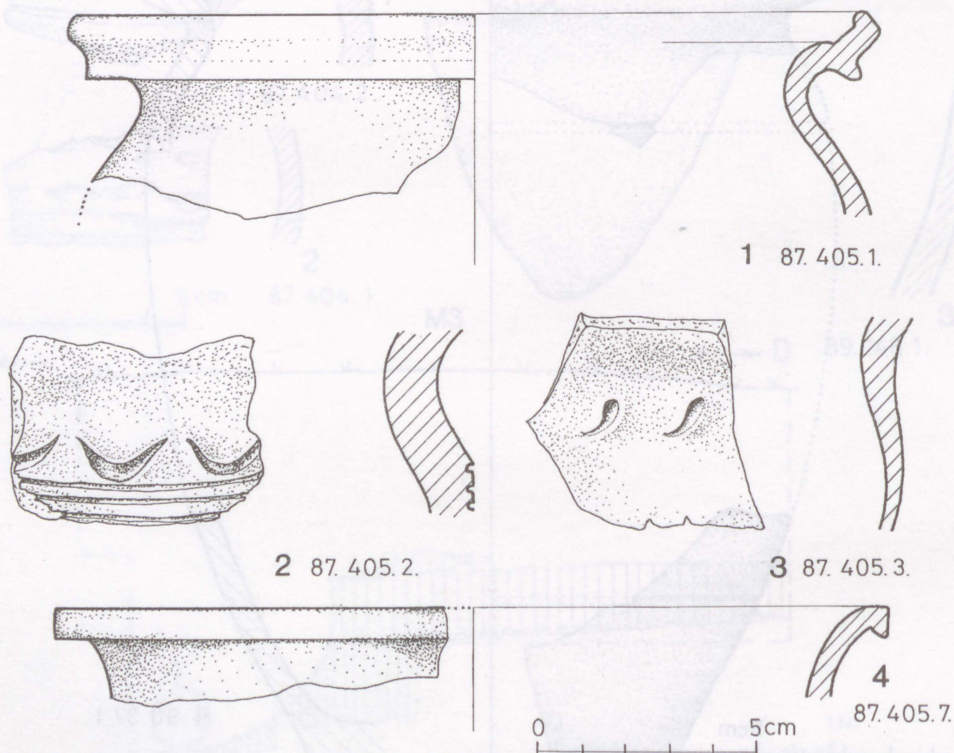
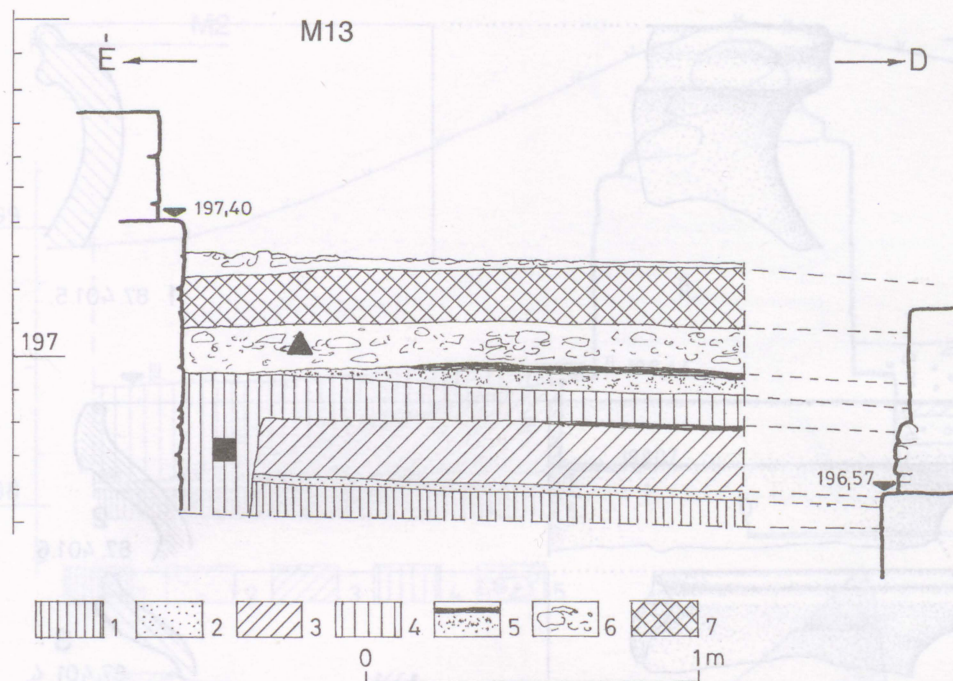
25. ábra. Leletek a keleti szárnyból: a hypocaustum kormos omladékából (1–2), a hypocaustum mellől (3), 13. század; a tüzelőtér ajtaja melletti hamugödörből, 12. század második fele (?) (4)

26. ábra. A keleti szárny keleti oldala mellett ásott kutatóárok rétegei (M₂, M₃) és kora Árpád-kori leletei (1–3)

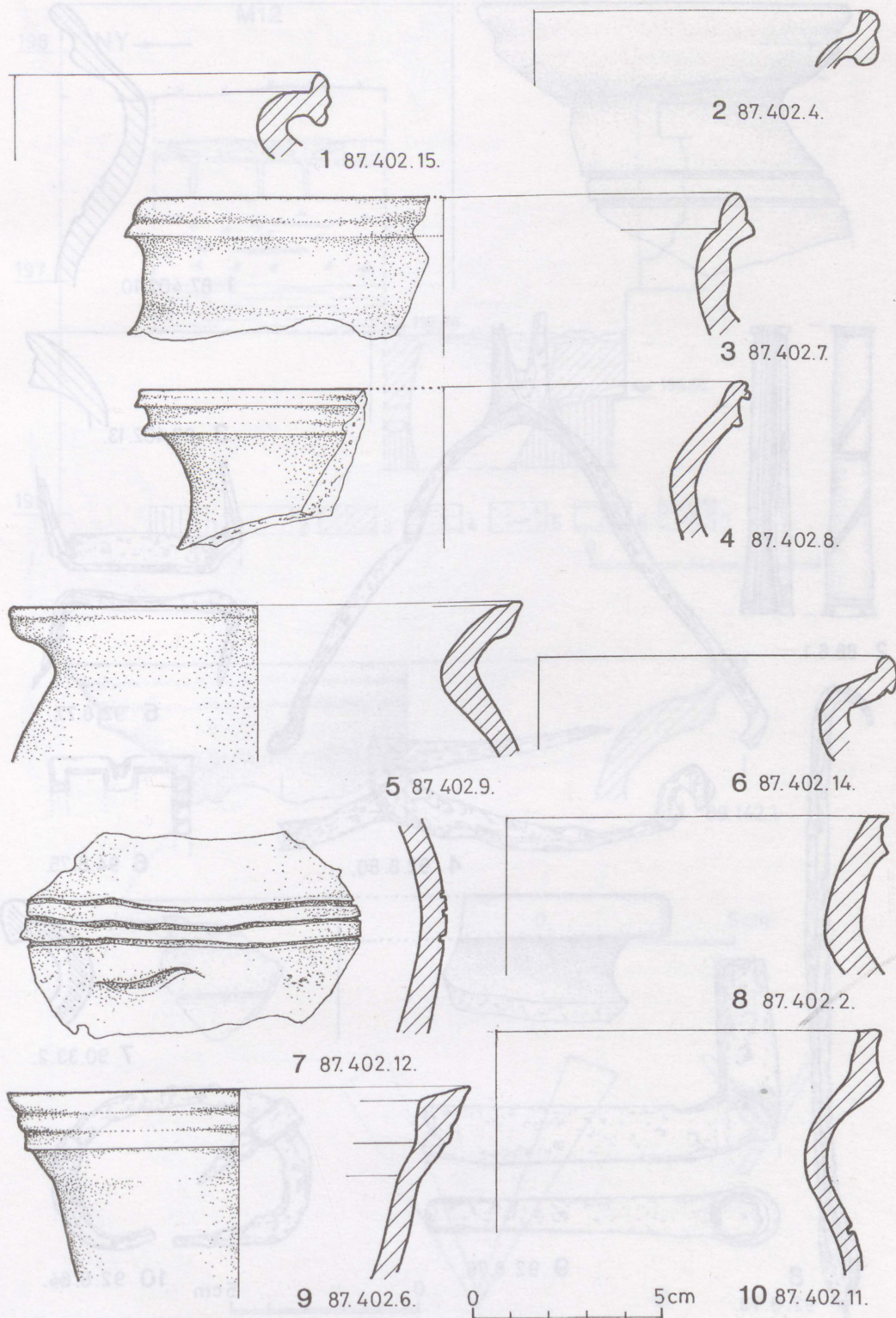
Jelmagyarázat: 1 = természetes talaj; 2 = fehér kőpor; 3 = agyagos feltöltés; 4 = szürke föld; 5 = habarcs; S = sír

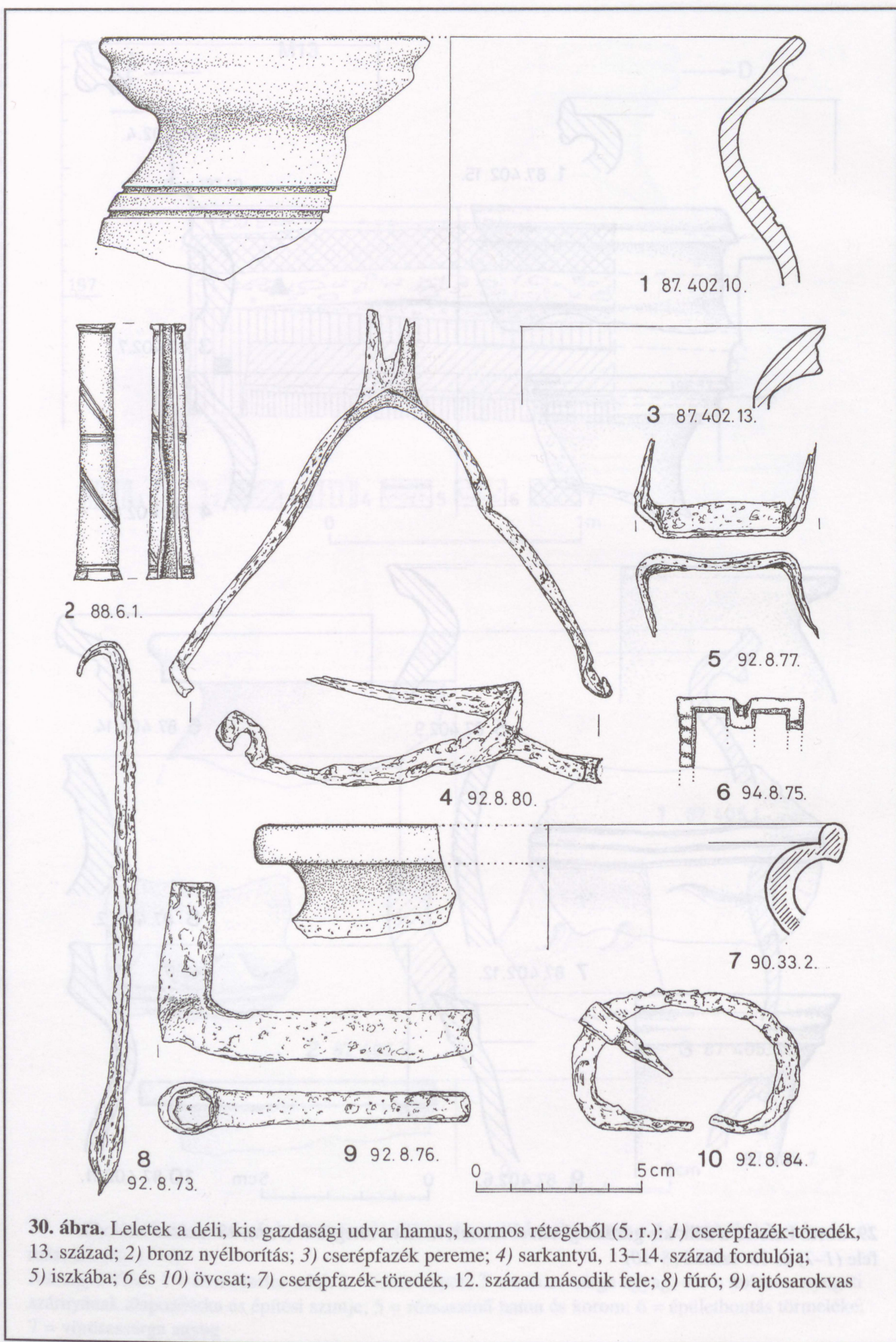

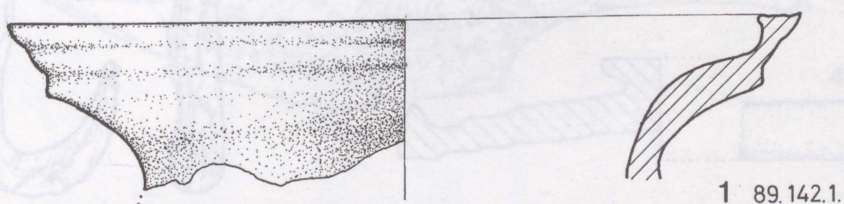
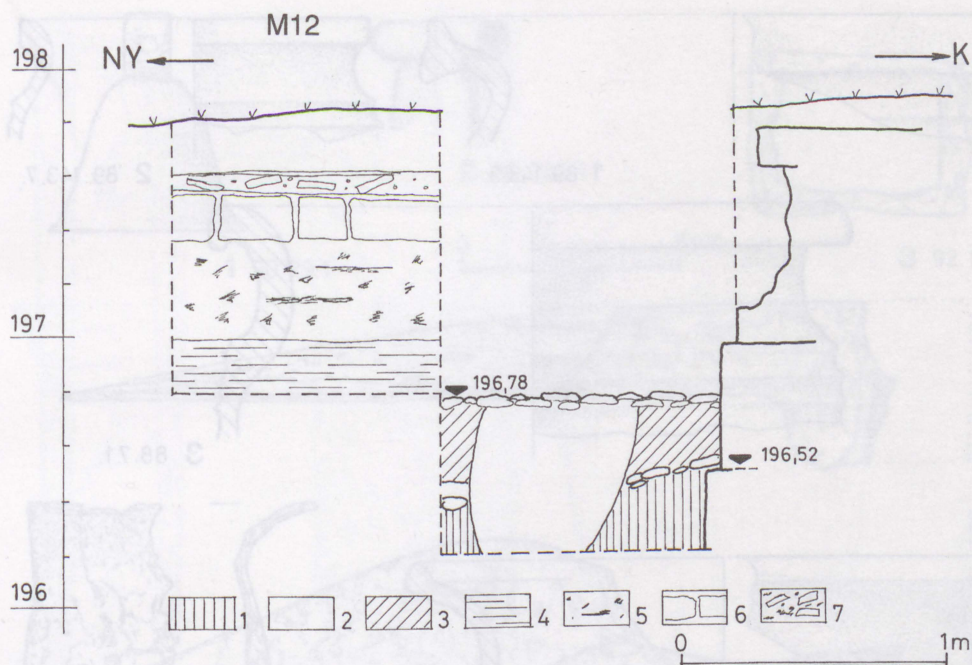
28. ábra. A déli, kis gazdasági udvar észak–déli metszete (M₁₃) és leletek a 4. rétegből, 12. század második fele (1–4)

Jelmagyarázat: 1 = természetes talaj; 2 = fehér kőpor; 3 = vörössárga agyag; 4 = a kolostor nyugati szárnyának alapozóárka és építési szintje; 5 = rózsaszínű hamu és korom; 6 = épületbontás törmeléke; 7 = vörössárga agyag

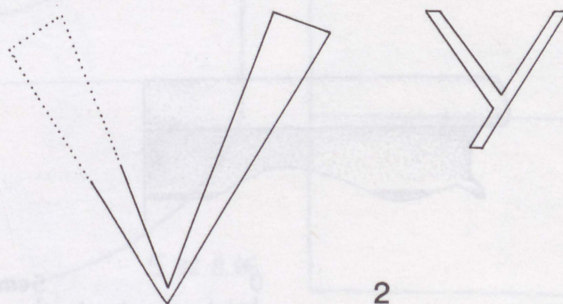

29. ábra. Leletek a déli, kis gazdasági udvar hamus, kormos rétegéből (5. r.), 12. század második fele (1-7) és 13. század (8-10)

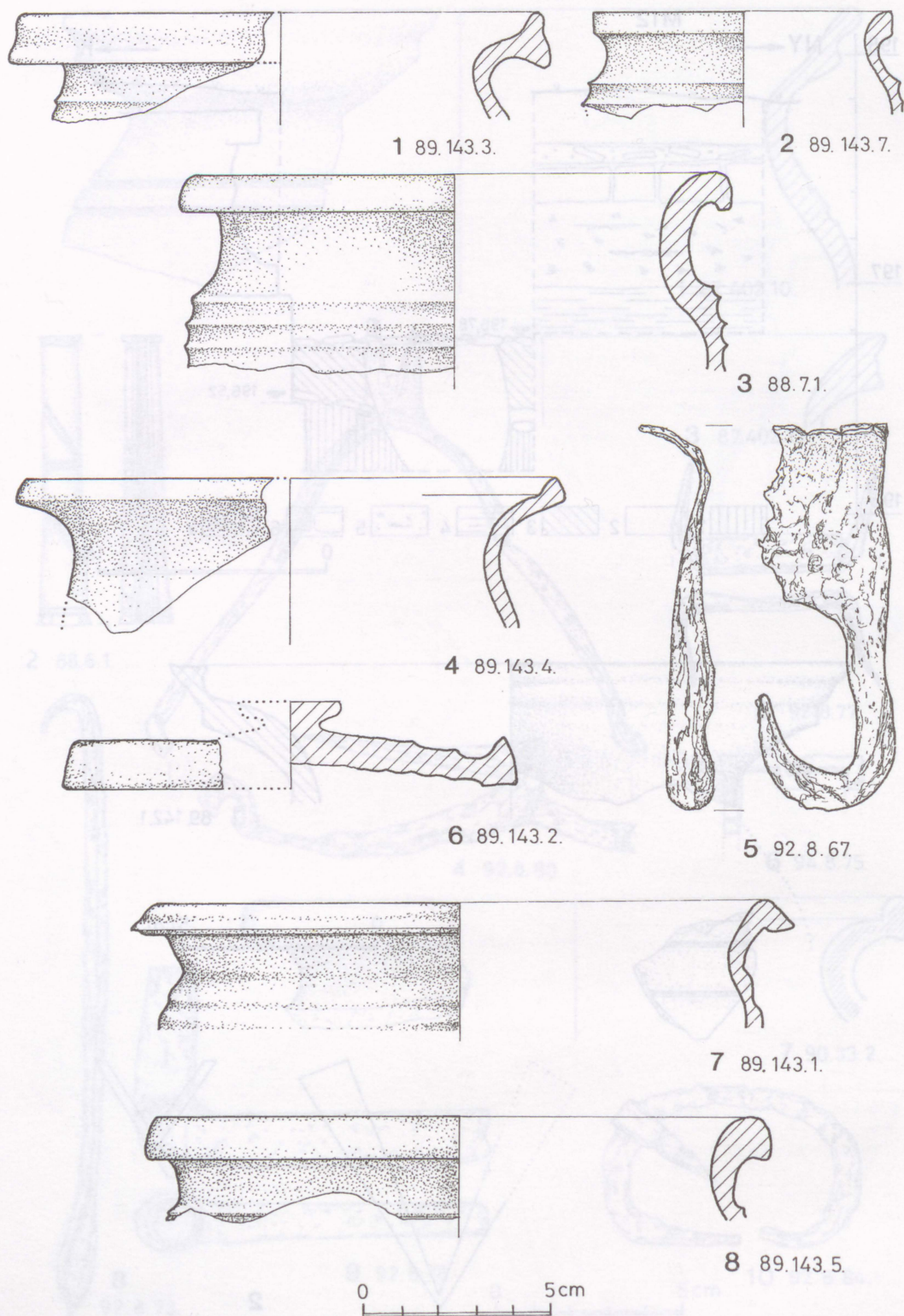
1 89.142.1.

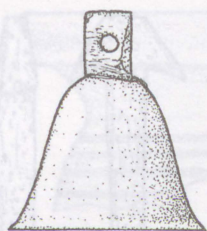
2

31. ábra. A nyugati szárny déli helyiségének rétegei (M₁₂), 13. századi fazék a kisköves szint alatti beásásból (1) és kőfaragójegy egy kváderkőről (2)

Jelmagyarázat: 1 = természetes talaj; 2 = fehér kőpor; 3 = agyagos feltöltés; 4 = fakorhadék; 5 = rózsaszínű hamu és fekete korom; 6 = kövek épületbontásból; 7 = homok, felbontott padló tégláival

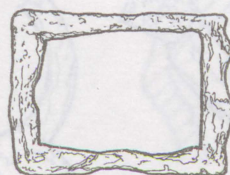
32. ábra. Leletek a nyugati szárny déli helyiségének hamus, kormos rétegéből (5. r.): 12. századi (1), 13. századi (6), 14. századi (2–3) és 14–15. századi (7–8) cserépedények

1 90.29.1.

2 85.220.1.

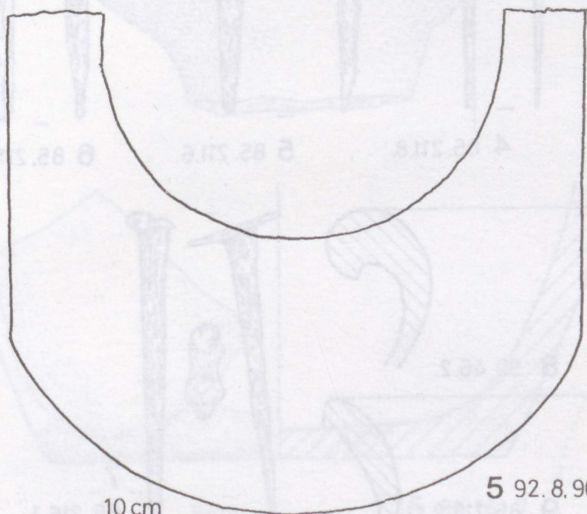
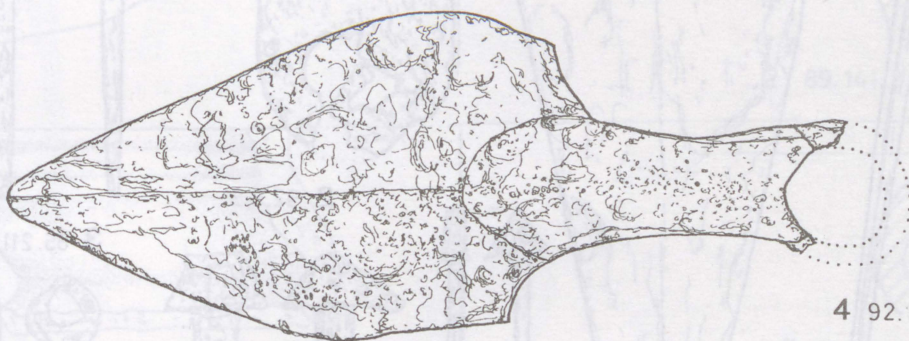

3 92.8.85.

0 5cm

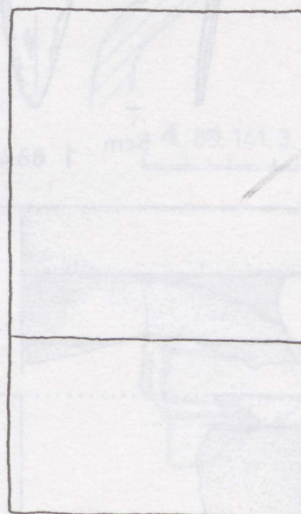

4 92.8.64.

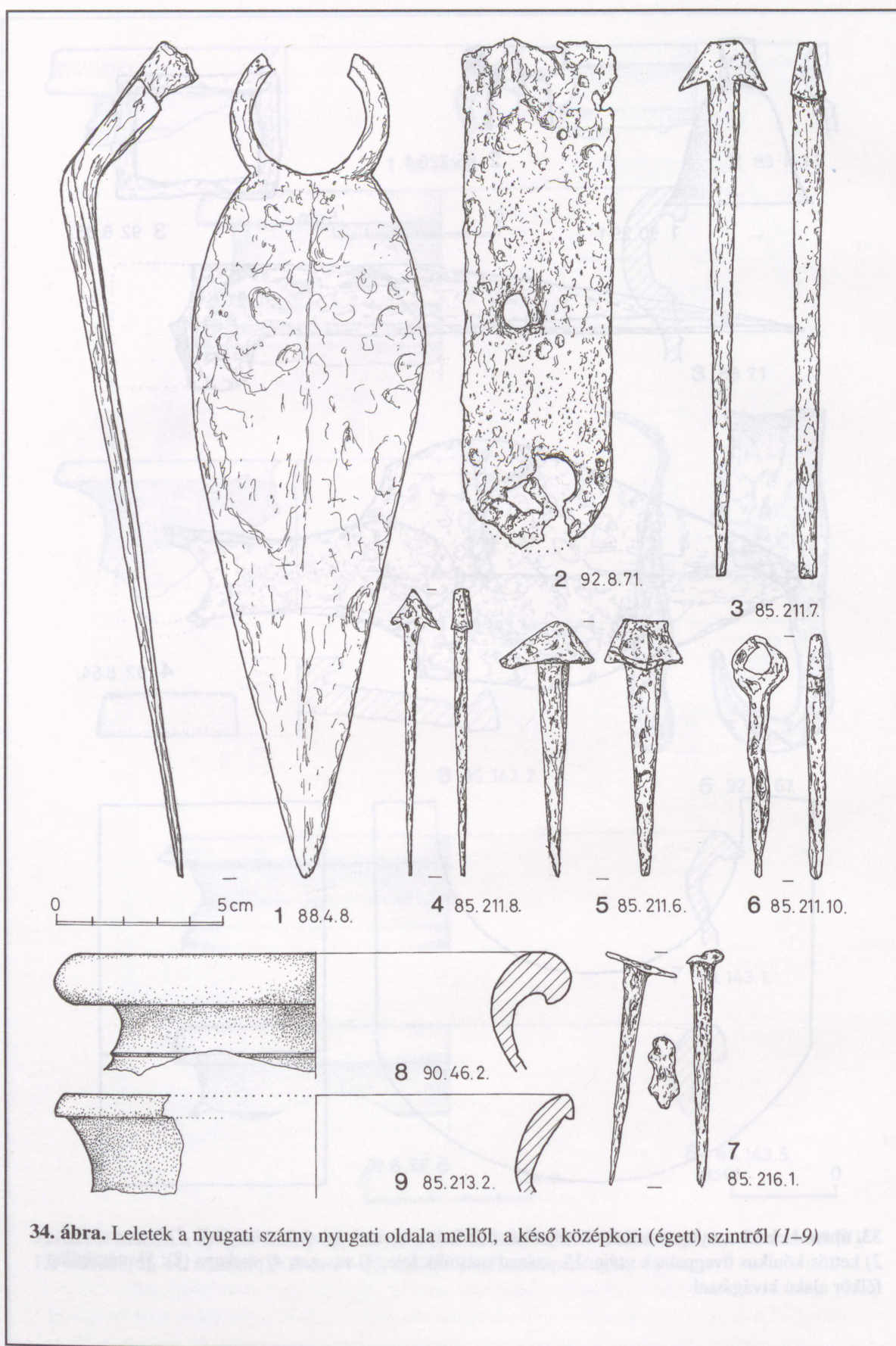

0 10cm

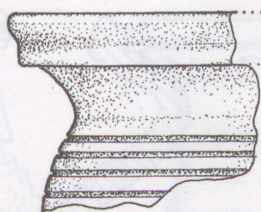
5 92.8.96.

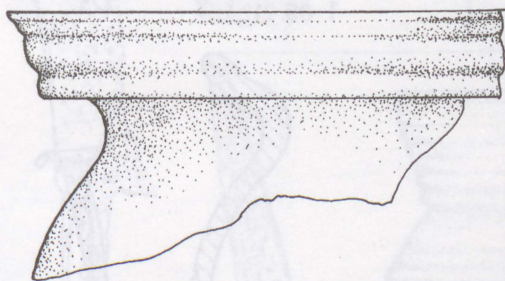
33. ábra. Leletek a nyugati szárny középső és déli helyiségeinek felső feltöltéséből: 1) bronzcsengő; 2) kettős-kónikus üvegpalack szája, 15. század második fele; 3) vascsat; 4) vaskapa (?); 5) mészkőlap félkör alakú kivágással

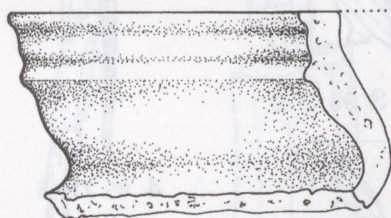
34. ábra. Leletek a nyugati szárny nyugati oldala mellől, a késő középkori (égett) szintről (1-9)

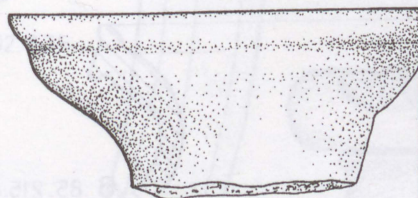
1 89.141.5.

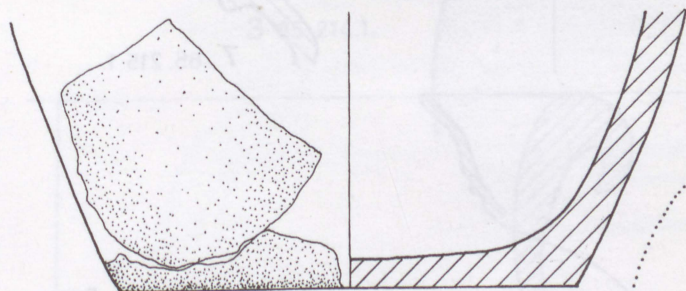
2 89.141.2.

3 89.141.4.

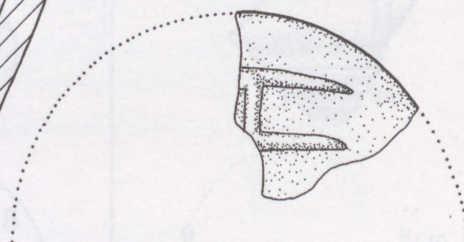

4 89.141.3.

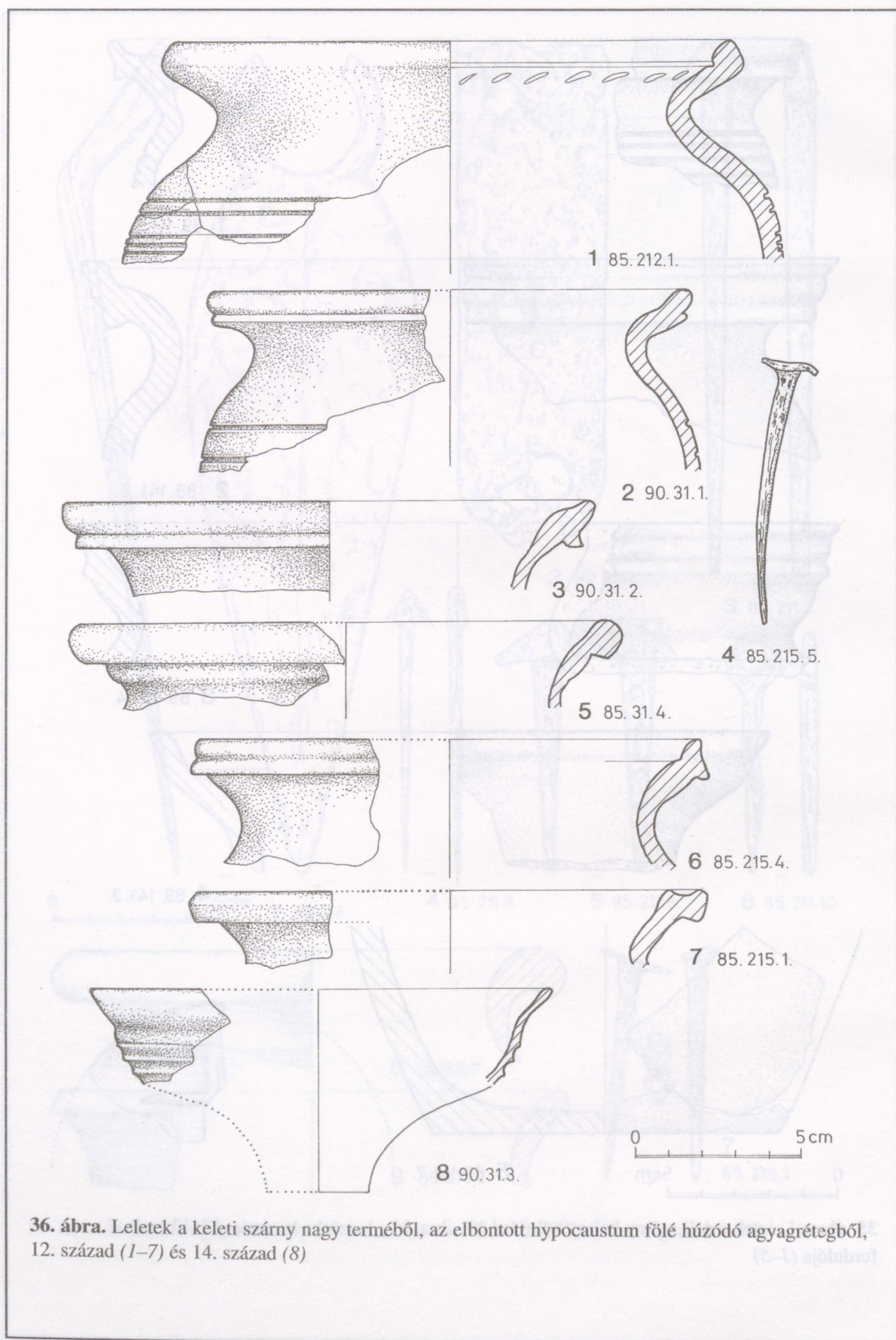

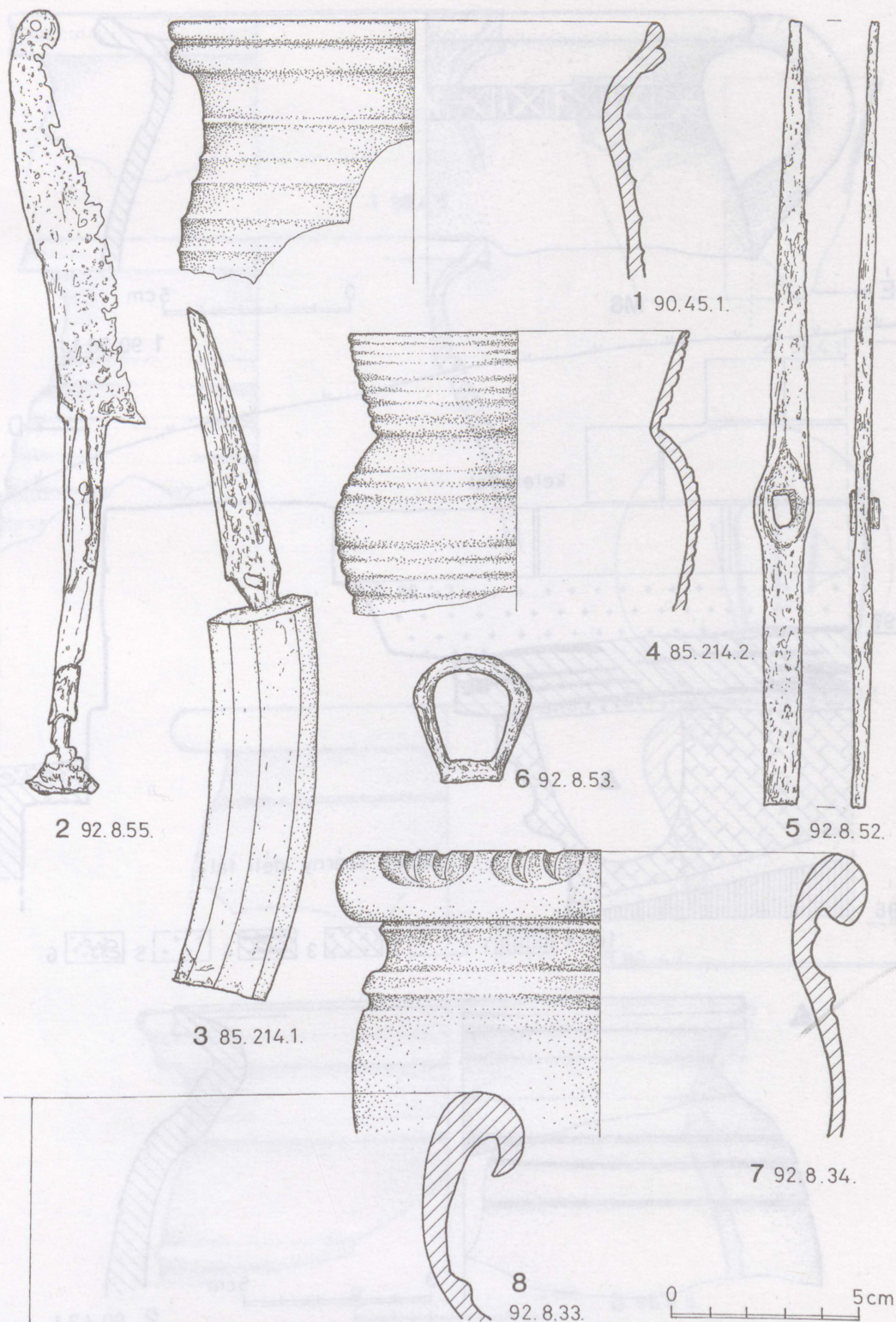
5 89.141.7.

0 5cm

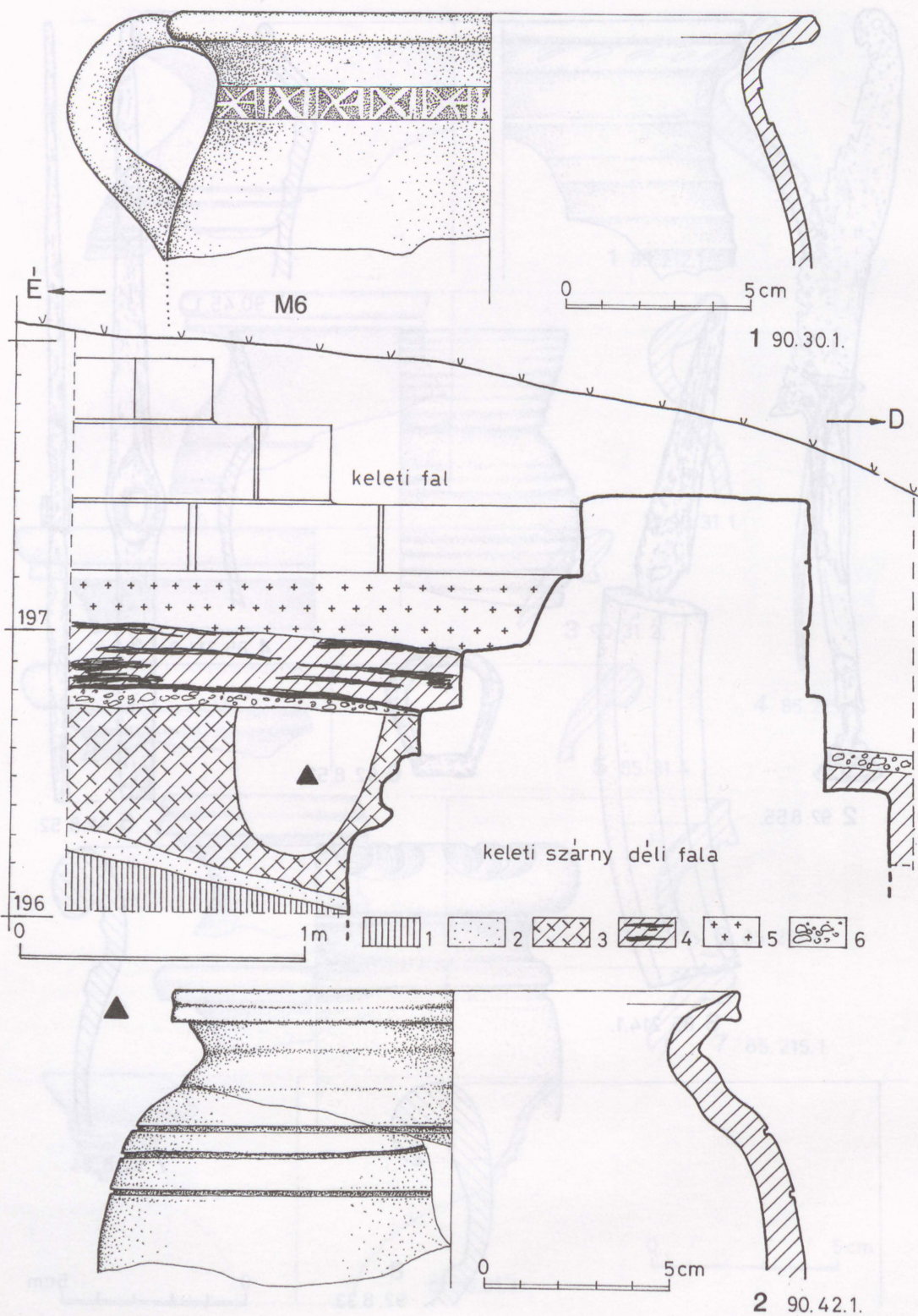

35. ábra. Leletek a déli szárny belsejéből (lásd 19. ábra, M_{18a}): szürke kerámia, 12–13. század fordulója (1–5)

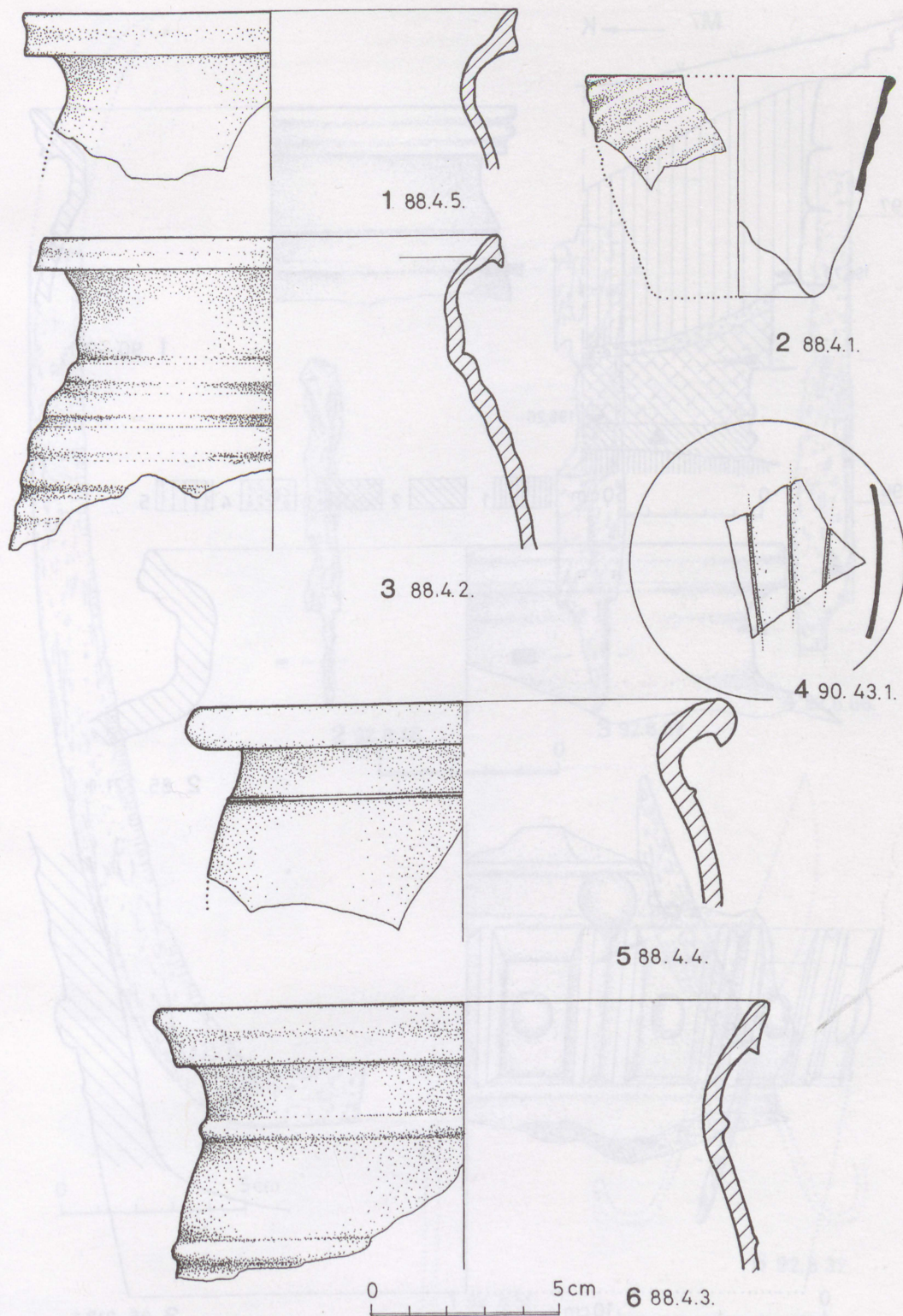

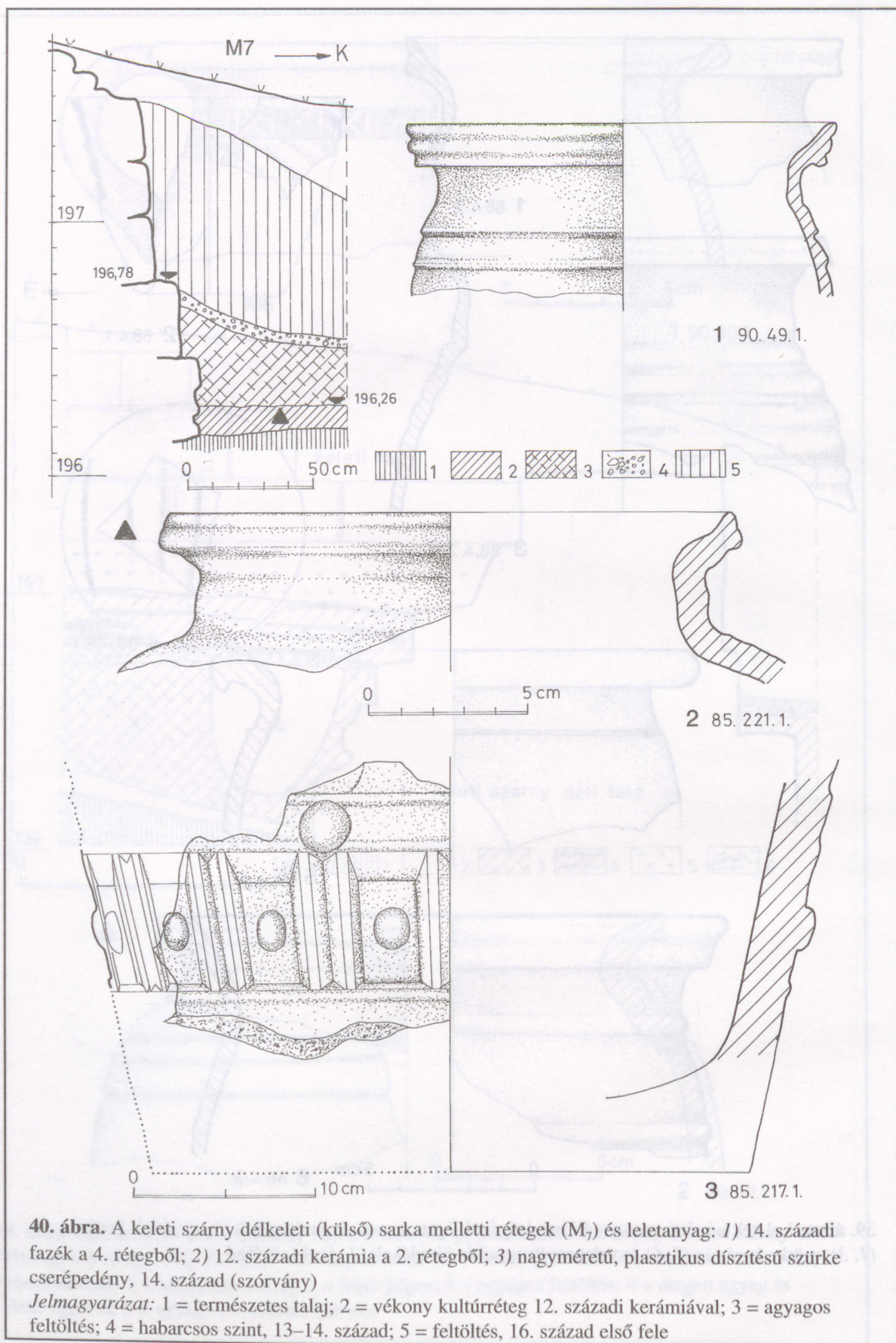
37. ábra. Leletek a keleti szárny nagy termének és legkisebb helyiségének felső rétegéből (a nagy terem égett szintjéről): 1) fazék; 2) szerszám (?) ólomborítású nyéllel; 3) kés csontnyéllel; 4) kőserép pohár; 5) vas ablakrács; 6) övcsat; 7–8) ausztriai fazekak

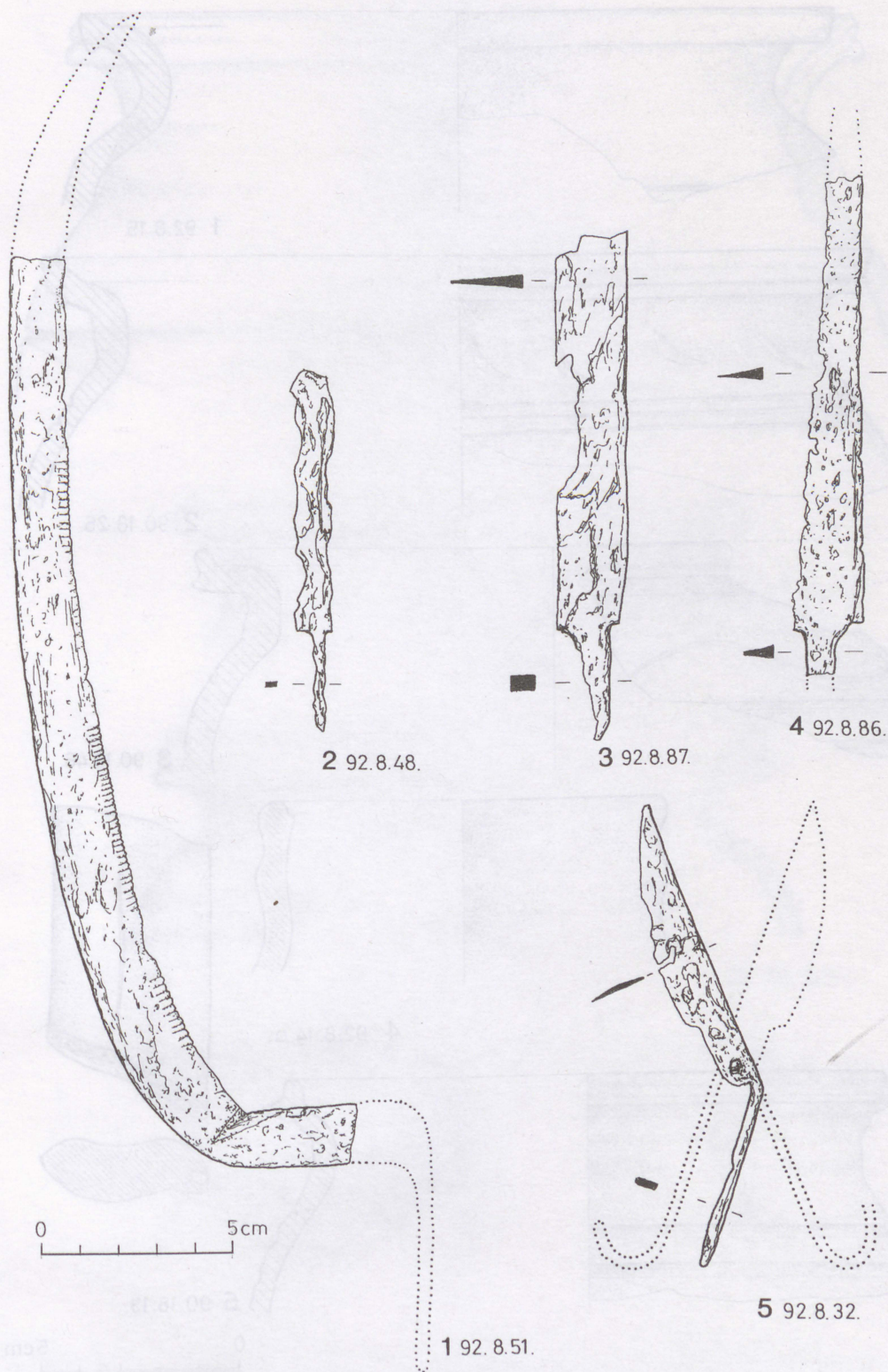

38. ábra. Szürke fazék a keleti szárny legkisebb helyiségének alapfala mellől (1); a keleti szárny déli helyiségének rétegei (M₆) és lelete: fazék a padlószint alatt beásott gödörből, 12. század második fele (2)
Jelmagyarázat: 1 = természetes talaj; 2 = fehér kőpor; 3 = agyagos feltöltés; 4 = átégett agyag és felette égett fa; 5 = agyag; 6 = sóderes habarcs

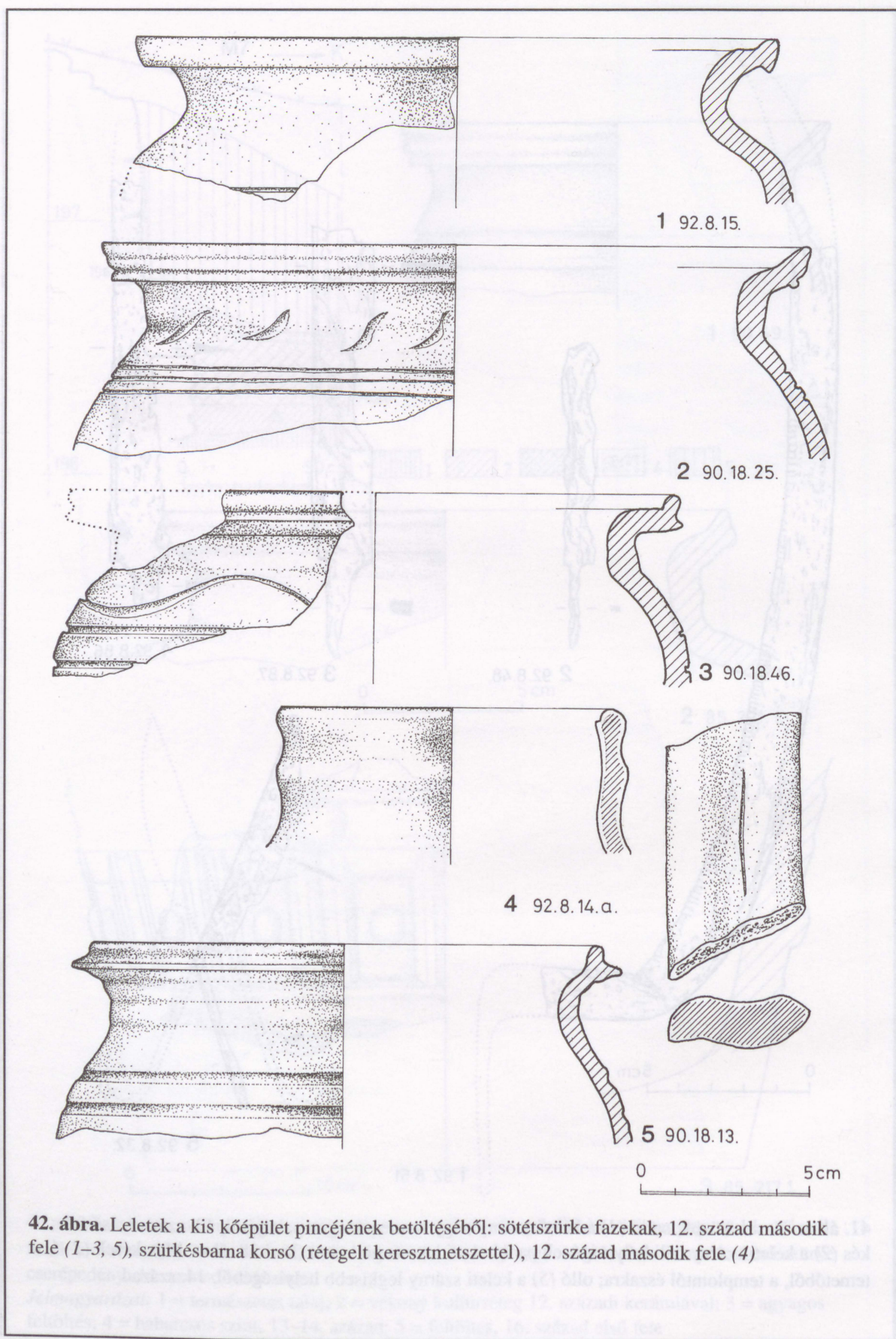

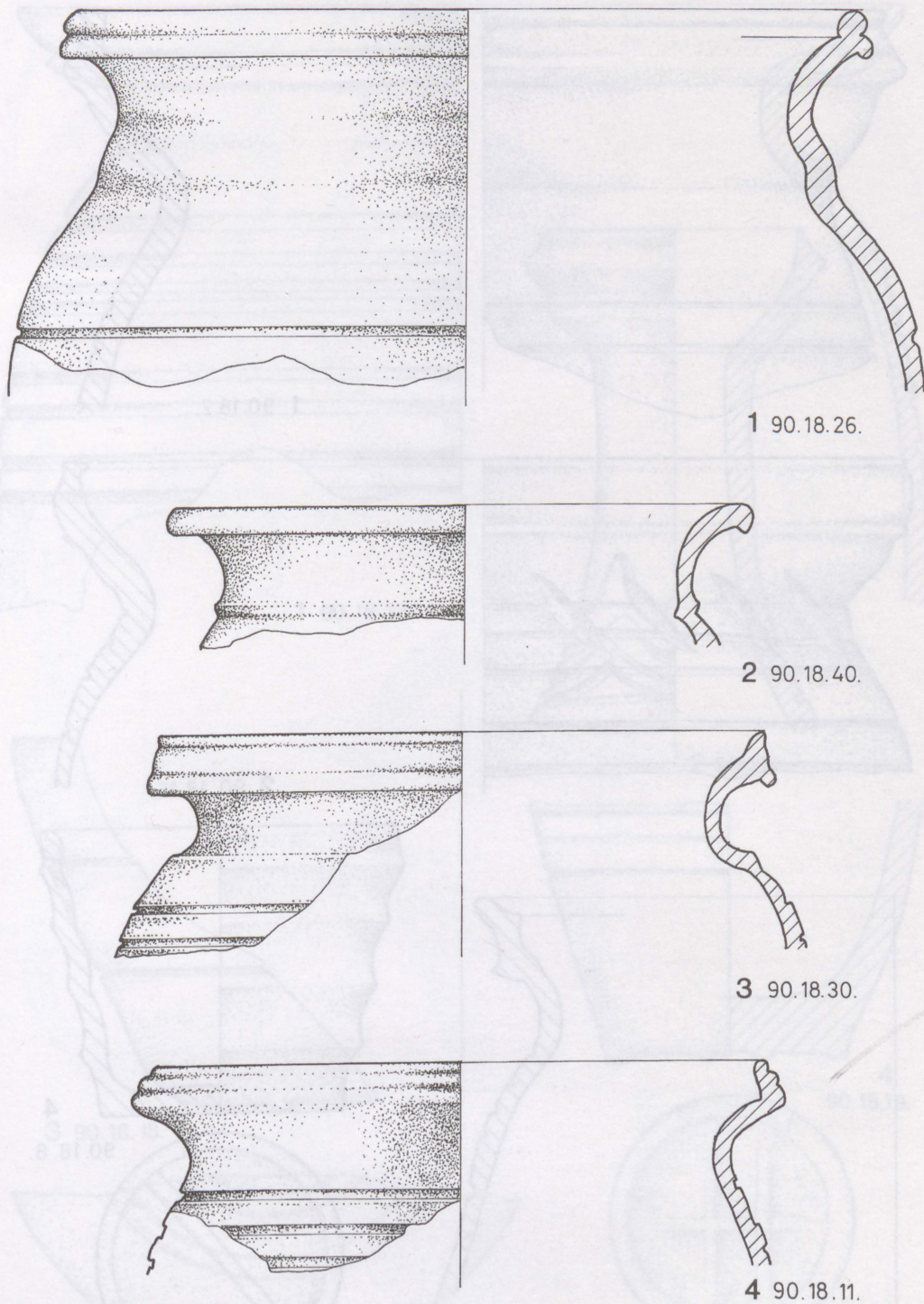
39. ábra. Leletek a keleti szárny déli helyiségének égett agyag- és farétegéből (4. r.): fehér kerámia (1, 3), szürke kerámia (5, 6) és velencei üvegpohár-töredékek (2, 4), 14. század

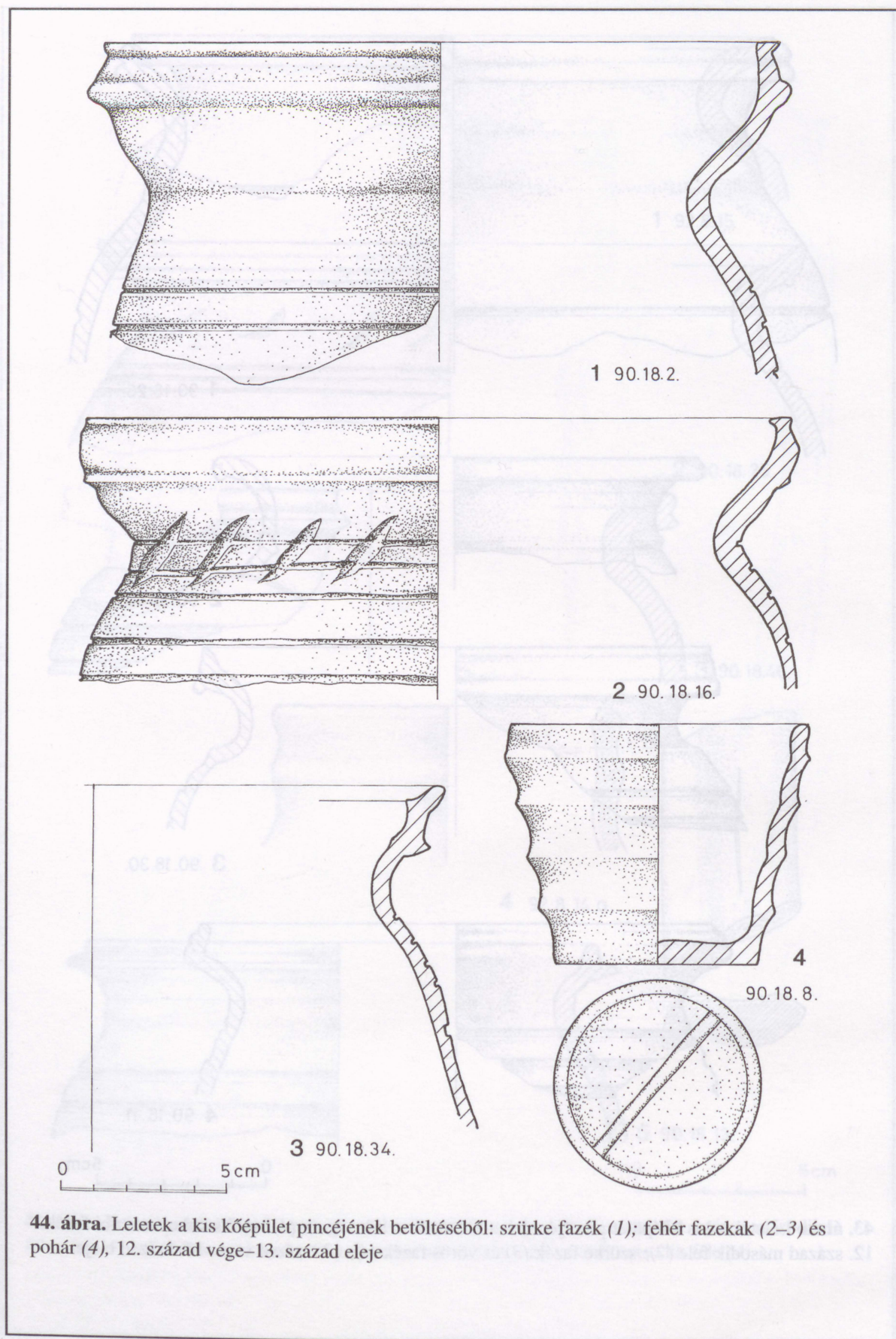
41. ábra. Vaseszközök: sarló (1) a keleti szárny nagy termének égett szintjéről, 13. század első fele; kés (2) a keleti szárny déli helyiségének padló alatti hamus gödréből (lásd 38. ábra, M₆); kések (3–4) a temetőből, a templomtól északra; olló (5) a keleti szárny legkisebb helyiségéből, 14. század

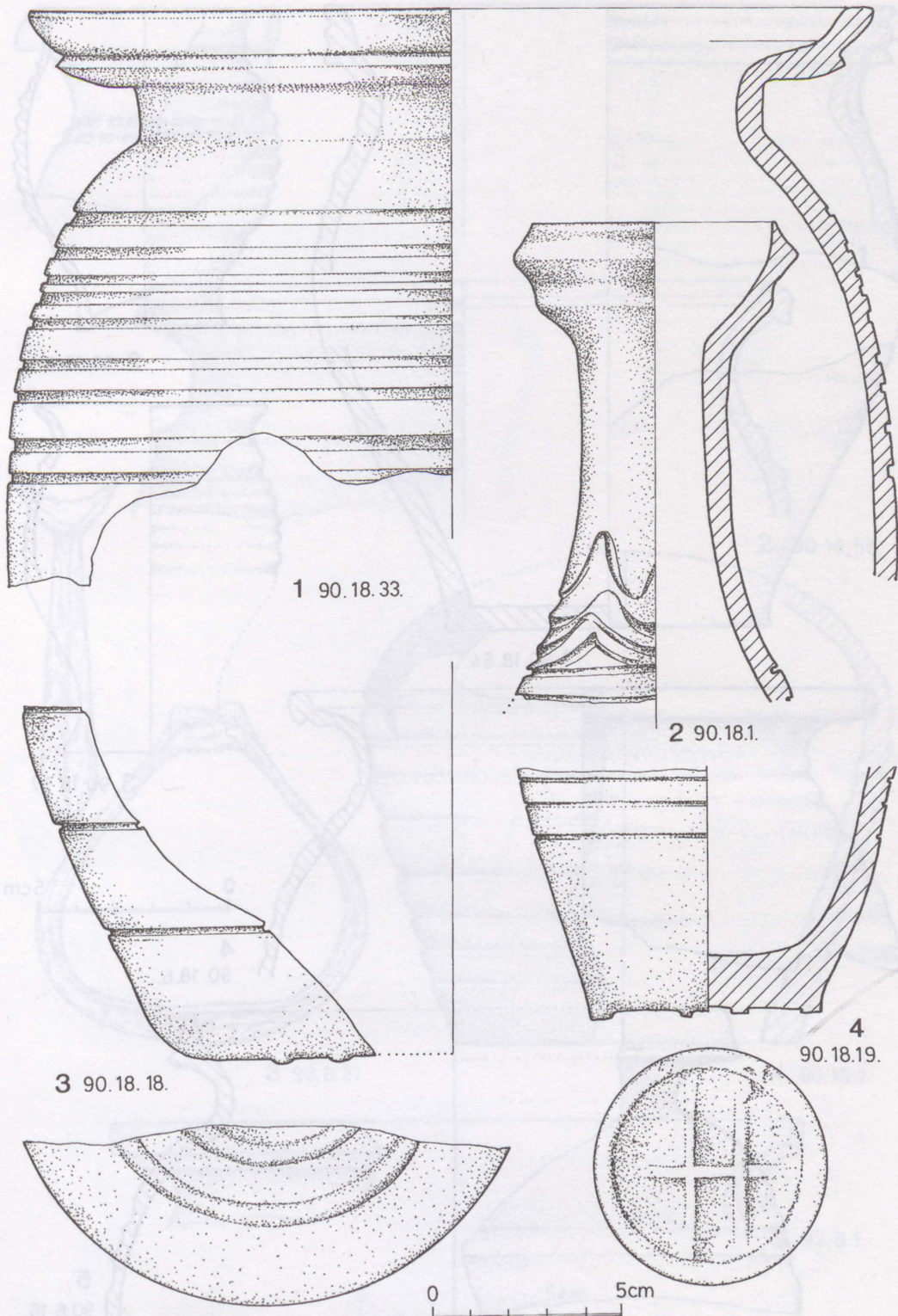

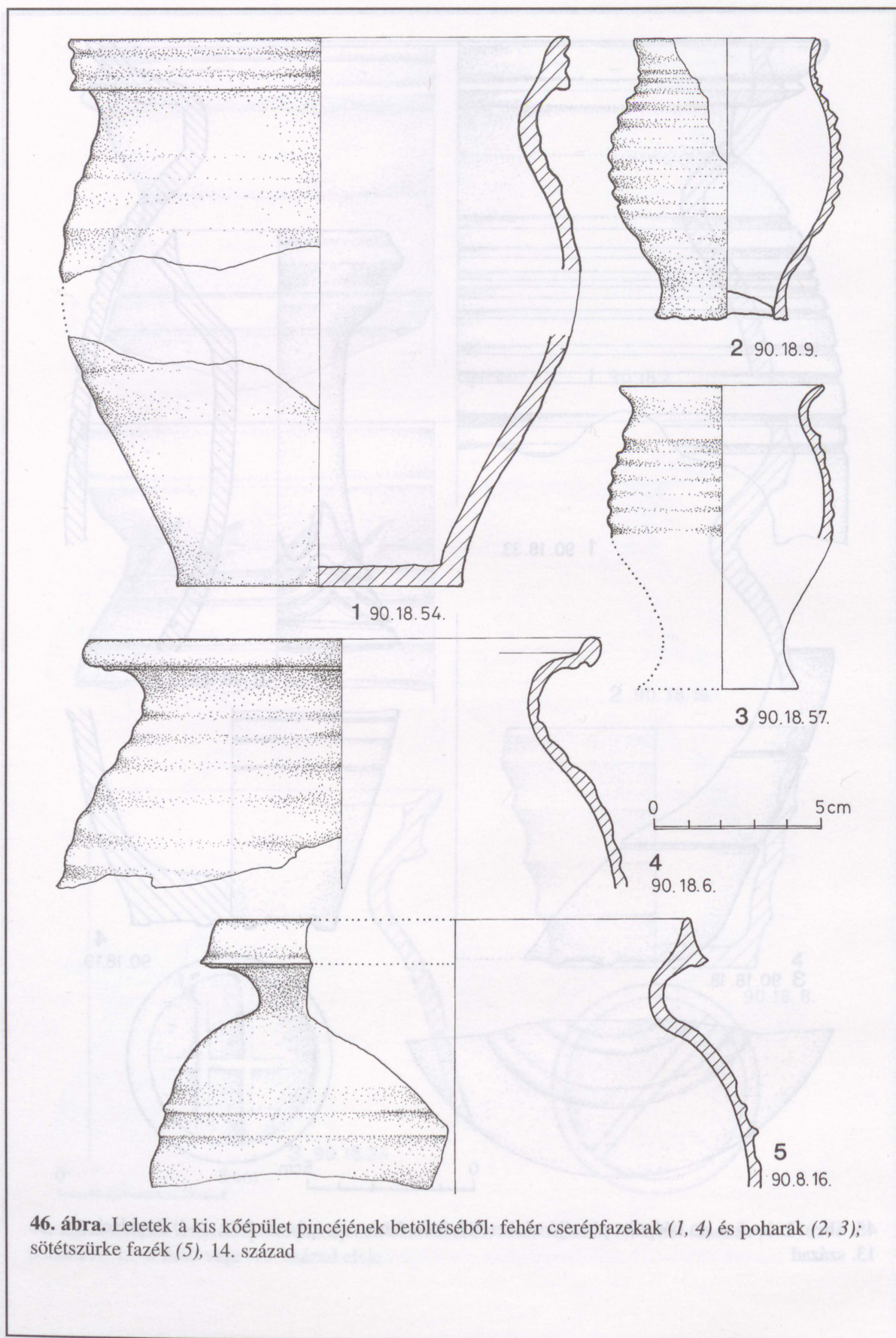
0 5cm

43. ábra. Leletek a kis kőépület pincéjének betöltéséből: szürke fazék (1); sötétszürke ausztriai fazék, 12. század második fele (2); szürke fazék (3) és vörös fazék (4), 12. század vége–13. század eleje

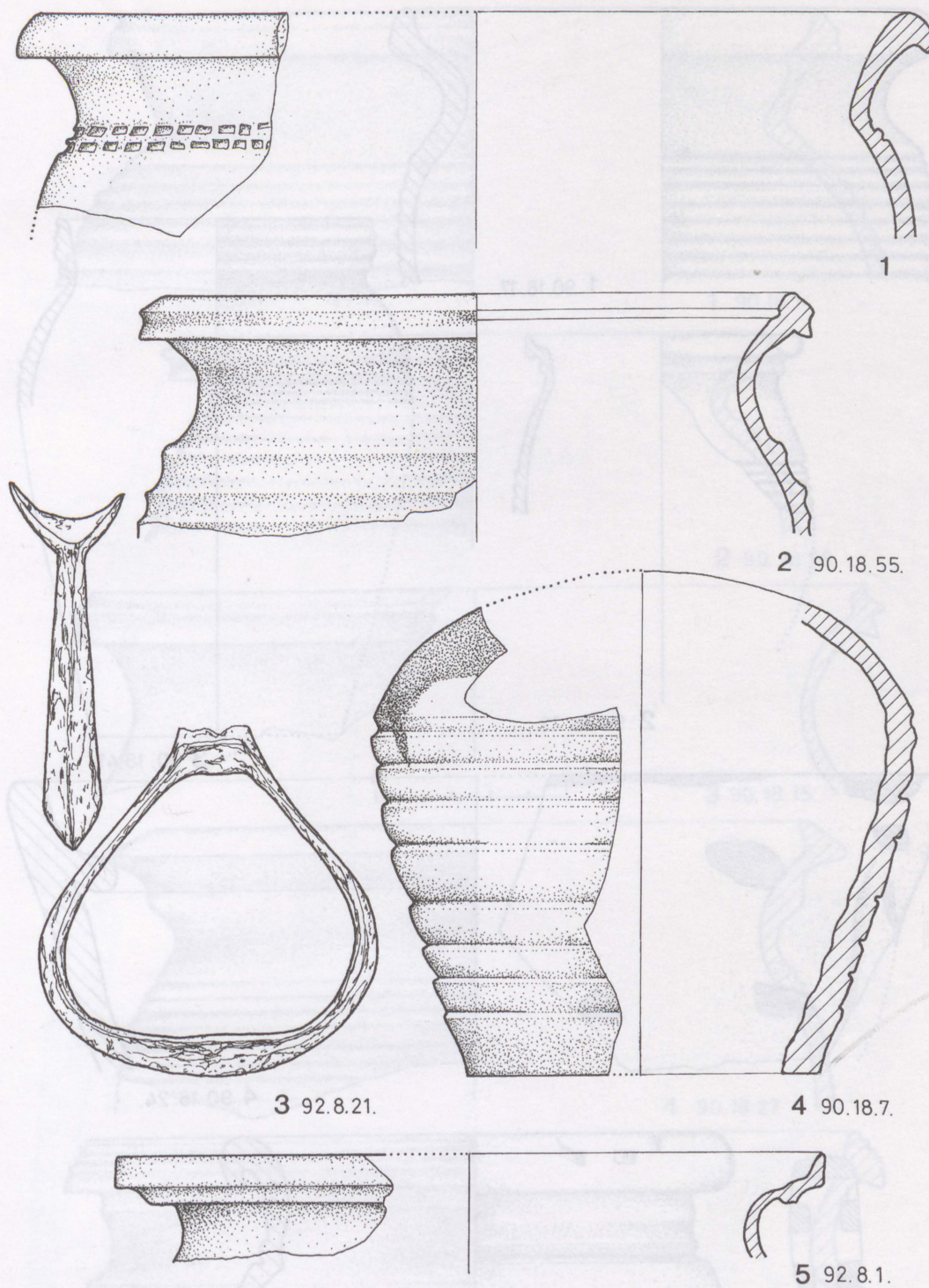

45. ábra. Leletek a kis kőépület pincéjének betöltéséből: fehér cserépfazekak (1, 3–4) és palack (2), 13. század

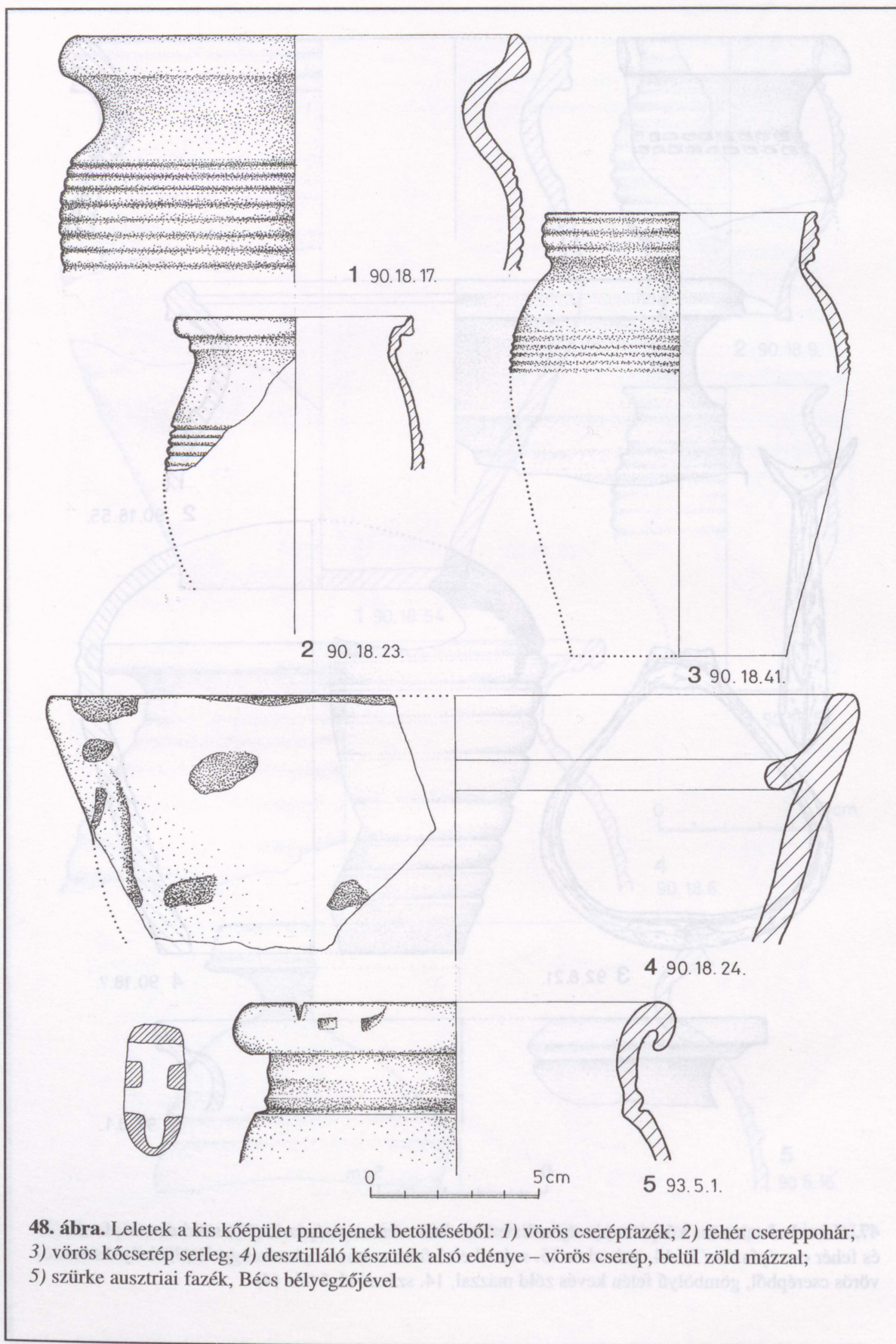

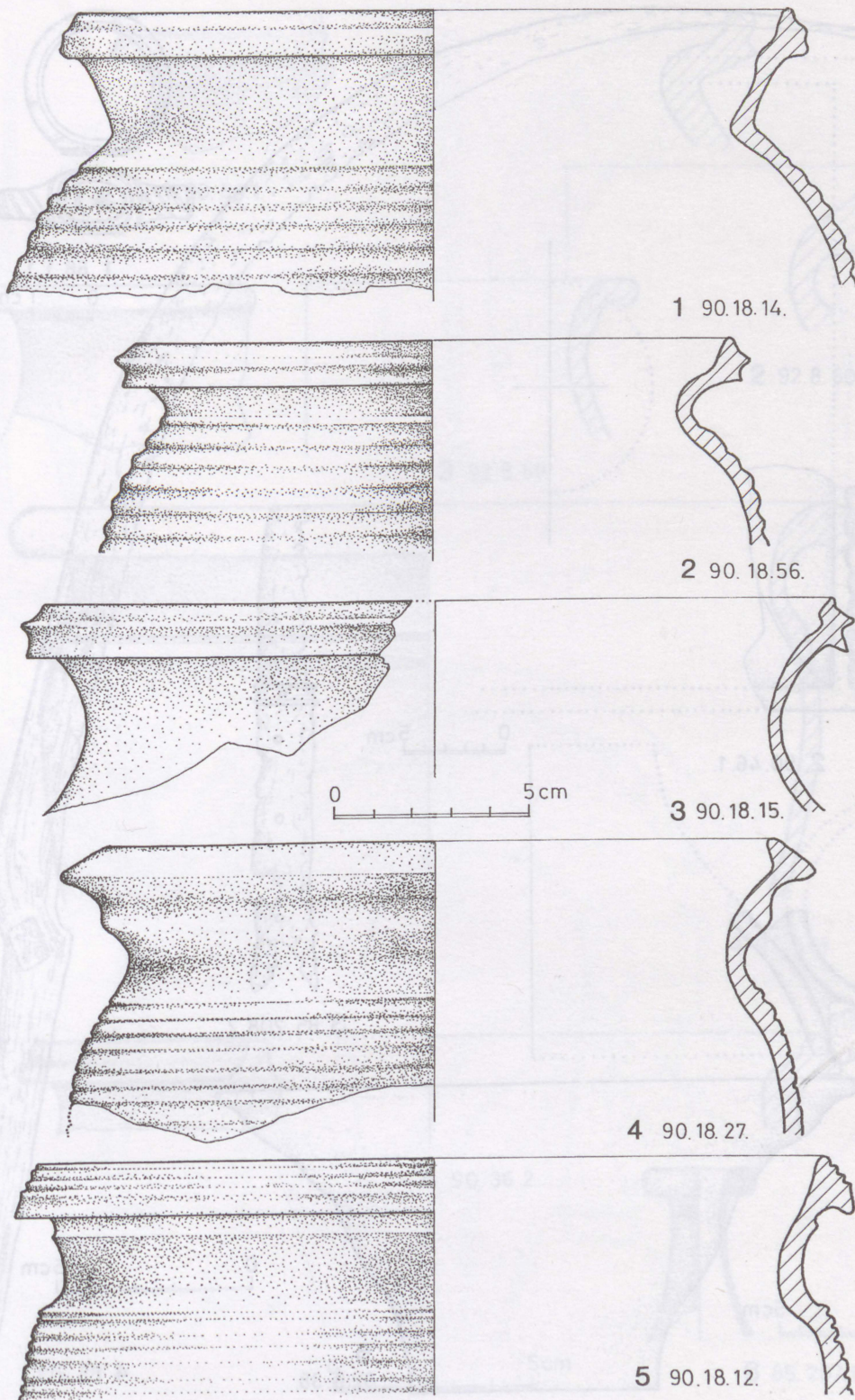
46. ábra. Leletek a kis kőépület pincéjének betöltéséből: fehér cserépfazekak (1, 4) és poharak (2, 3); sötétszürke fazék (5), 14. század

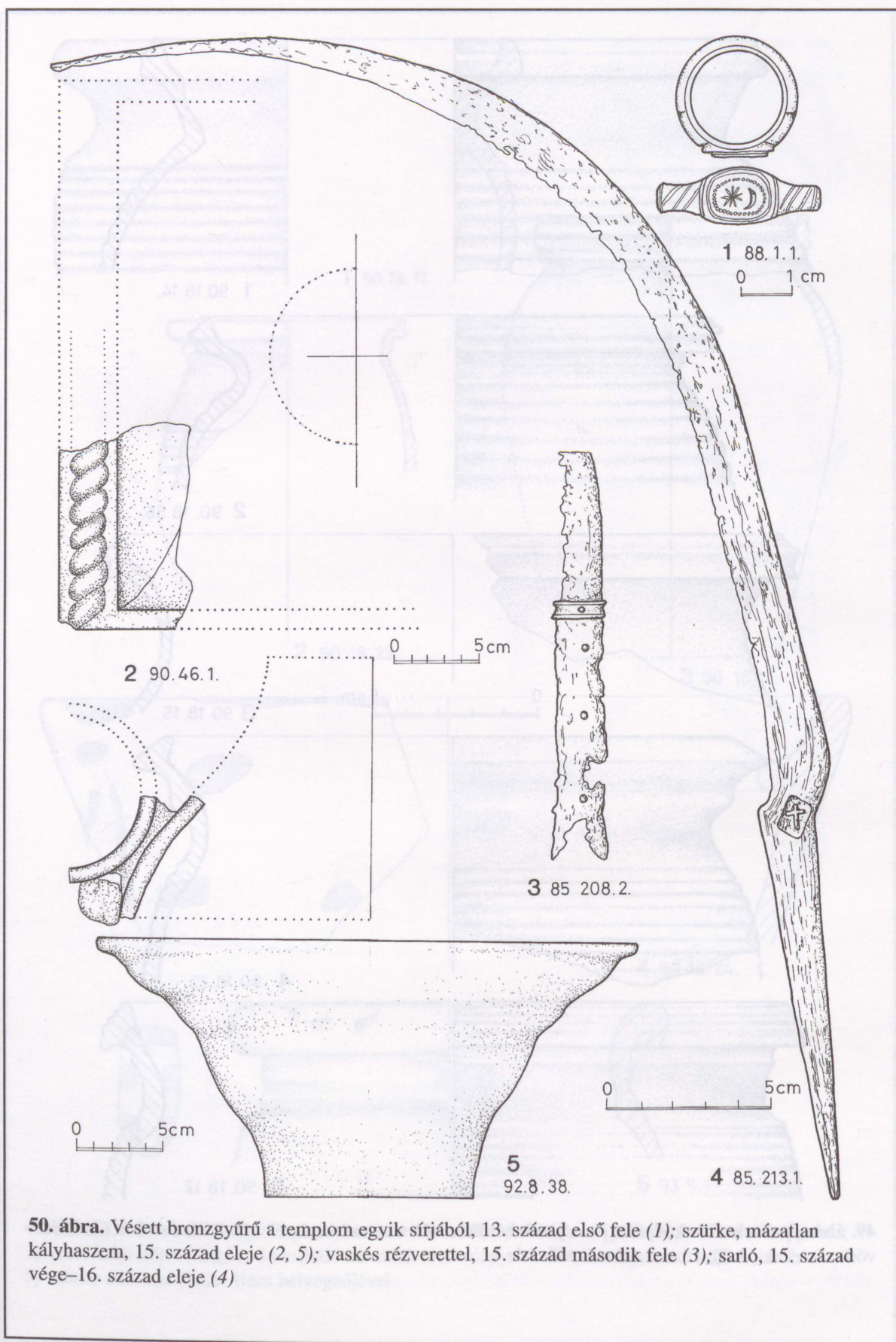
0 5cm

47. ábra. Leletek a kis kőépület pincéjének betöltéséből: vörös cserépfazék (1), szürke cserépfazék (2) és fehér cserépfazék (5), 14. század és 15. század első fele; számszerj vaskengyele (3); kályhaszem vörös cserépből, gömbölyű felén kevés zöld mázzal, 14. század első fele (4)

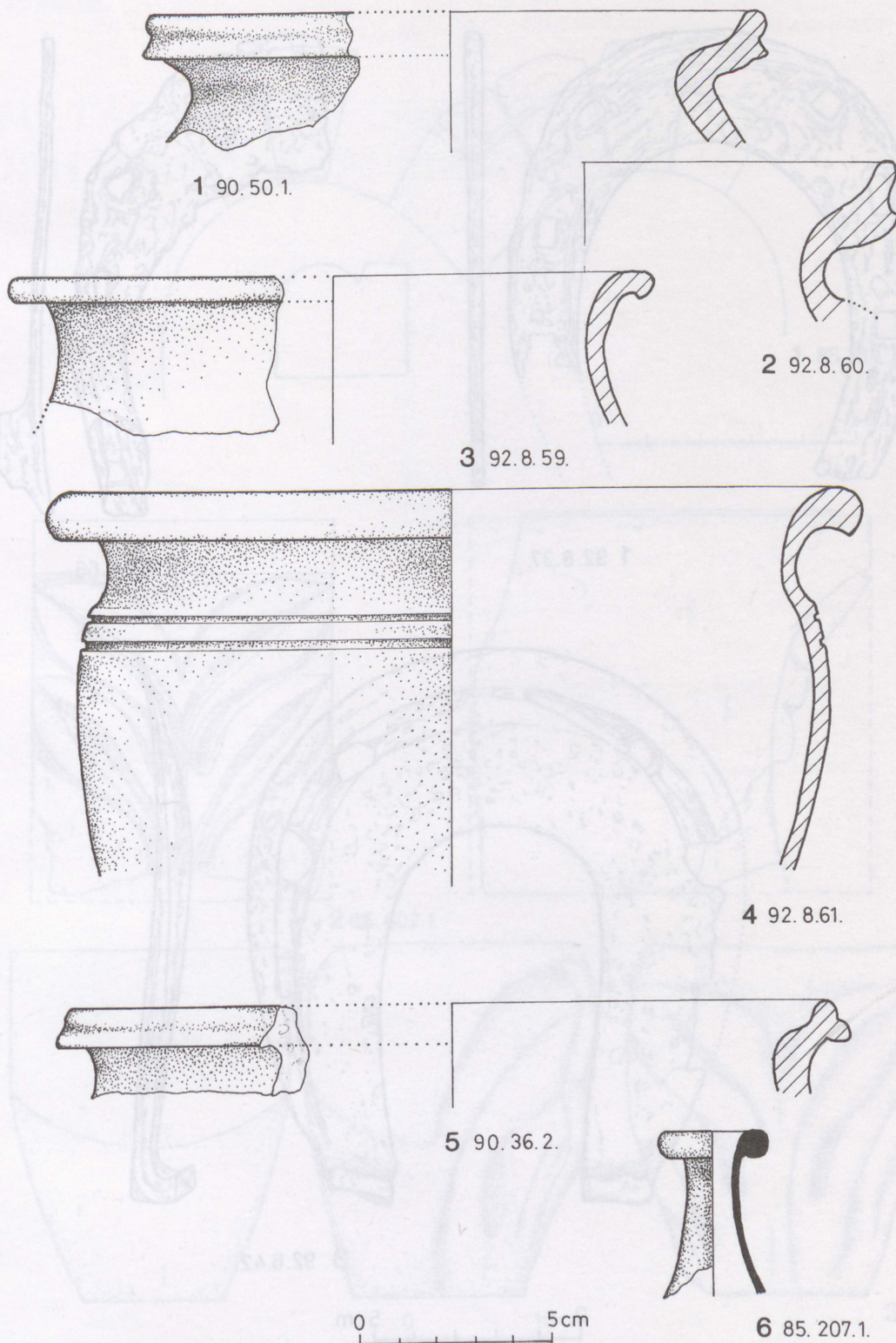

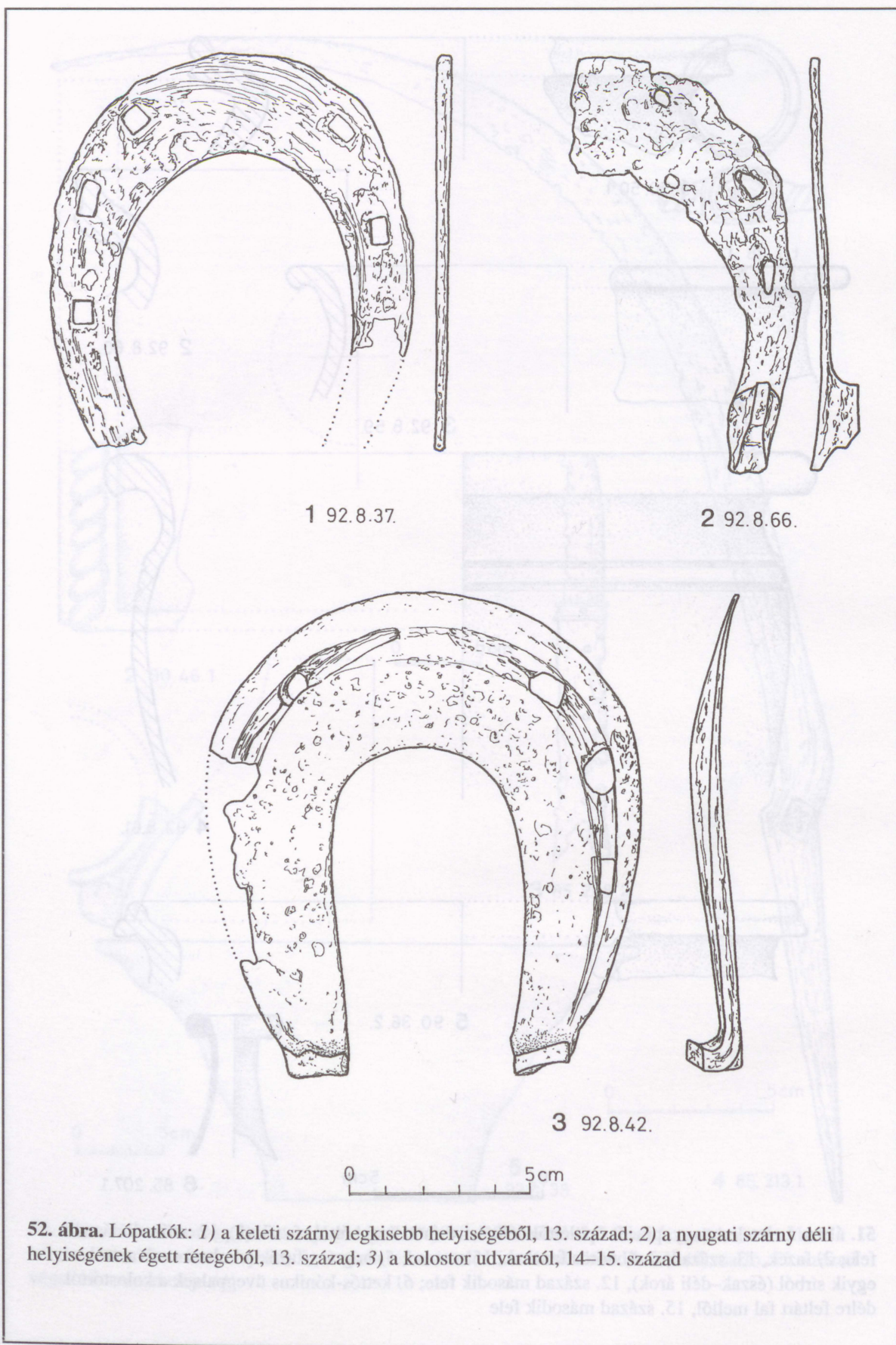
49. ábra. Leletek a kis kőépület pincéjének betöltéséből: sötétszürke fazék (1), fehér fazekak (2–3) és vörös fazekak (4–5), 15. század második fele

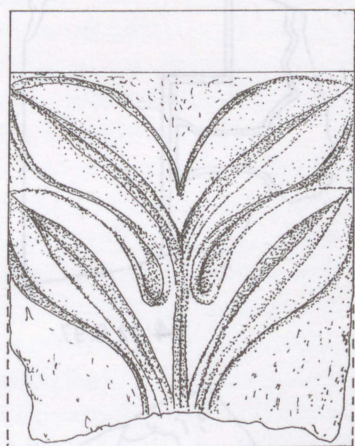
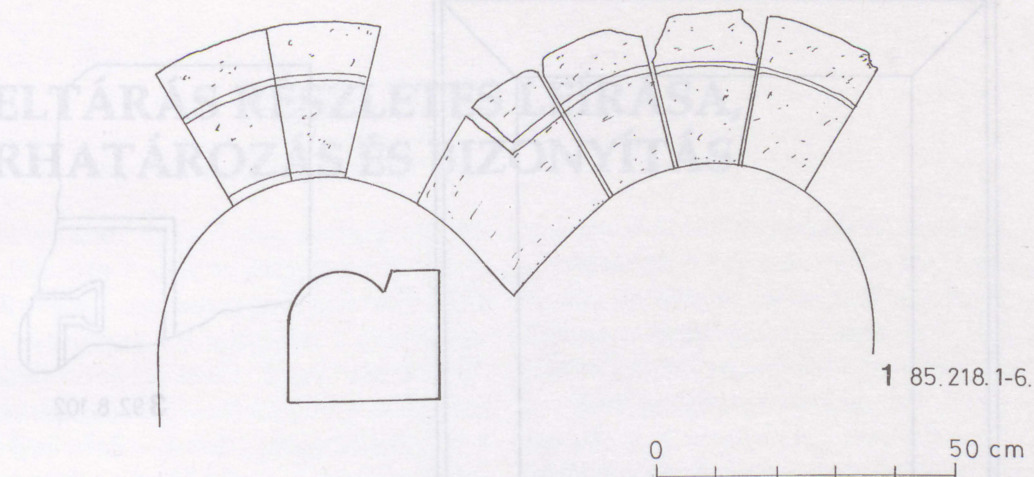

50. ábra. Véssett bronzgyűrű a templom egyik sírjából, 13. század első fele (1); szürke, mázatlan kályhaszem, 15. század eleje (2, 5); vaskés rézverettel, 15. század második fele (3); sarló, 15. század vége–16. század eleje (4)

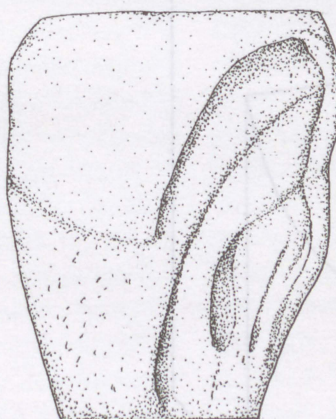
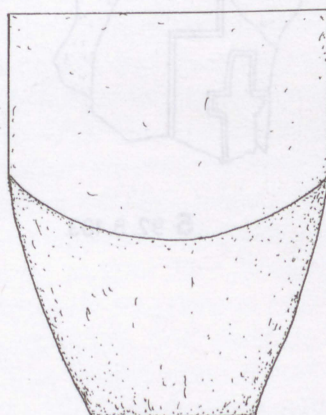
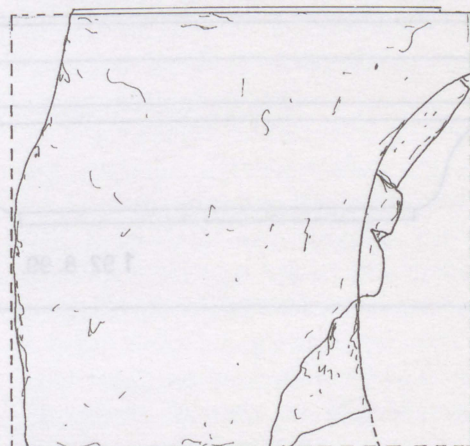

51. ábra. Leletek a nagy, pincés épülettől délkeletre ásott árokból: 1) fazék (?), 12. század második fele; 2) fazék, 13. század; 3–4) vörös fazekak, 15. század; 5) bogrács-fazék a kolostor udvaráról, az egyik sírból (észak–déli árok), 12. század második fele; 6) kettős-kónikus üvegpalack a kolostortól délre feltárt fal mellől, 15. század második fele

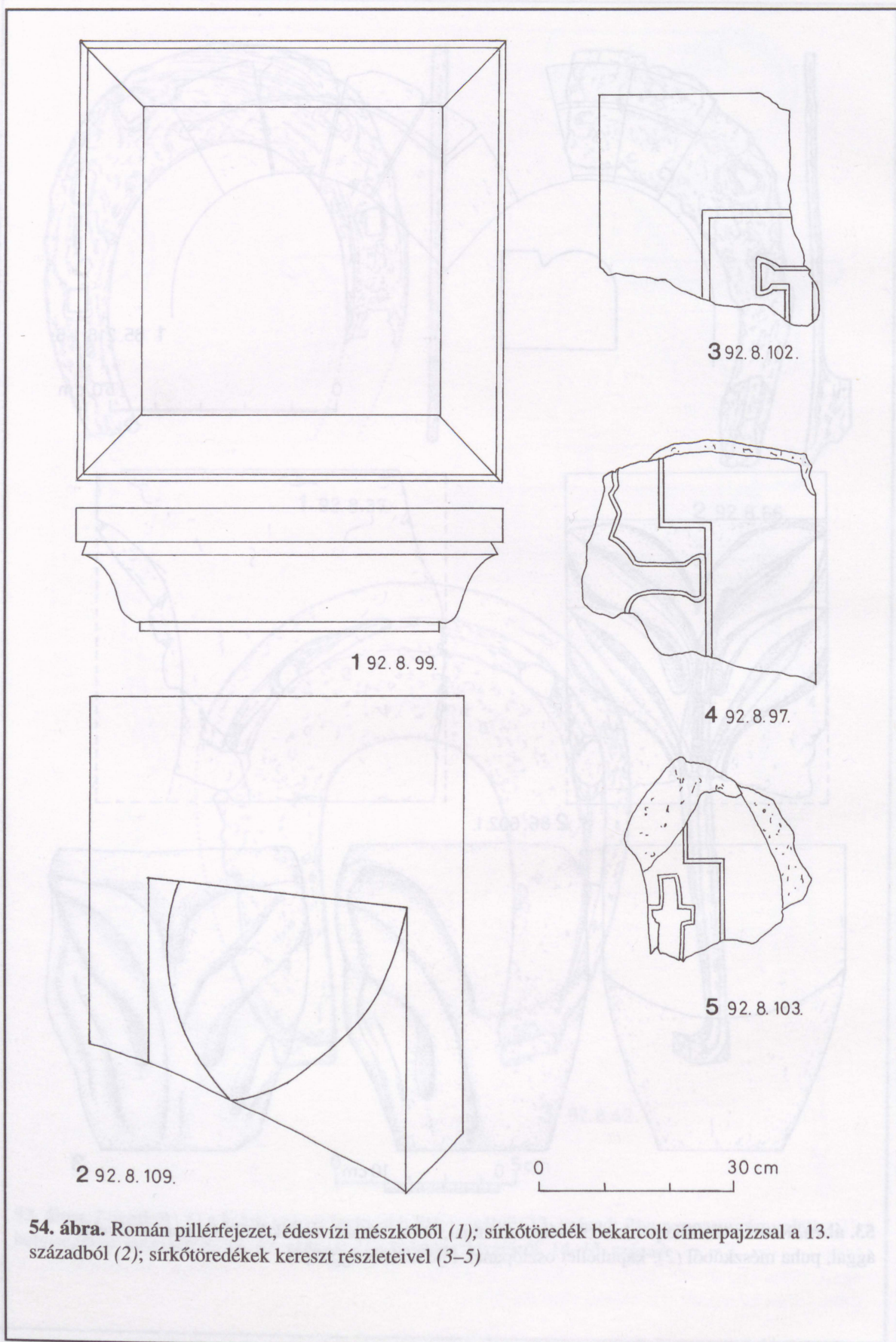
2 86. 602. 1.

0 10 cm

3

53. ábra. Román ülőfülkepár keretkövének darabjai, durva sóskúti mészkőből (1); konzol leveles ággal, puha mészkőből (2); kapubéllet oszlopának feje leveles ággal (3)

54. ábra. Román pillérfejezet, édesvízi mészkőből (1); sírkőtöredék bekarcolt címerpajzzsal a 13. századból (2); sírkőtöredékek kereszt részleteivel (3–5)

II. RÉSZ LOM

A FELTÁRÁS RÉSZLETES LEÍRÁSA, KORHATÁROZÁS ÉS BIZONYÍTÁS

Az a hely, ahol ma a kána, araszág sorsát találhatók – és amely manapság a Temny-fennsík része – egykor egy dombo volt (lásd I. rész, 2. fejezet), s a templom a domb legmagasabb pontjára épült. Északi oldal melől meredek lejtő ereszkedett le a völgyben folyó Hosszúráti- (Kő-ér) patakig. De fölé a feljáró lankás volt (57. ábra). Az eredeti domborzatról a kutatóinknak teljesen megvalósult természeti felszín alapján alkotunk képet. A déli irányú lejtőt az erózióidok során át folyó építkezések és bontások feltörték. A templom főként délrának megfelelő szintek értékei a következők:

A templom nyugati homlokzata előtt, a tengelyének irányában a szent magassága 198,99 m volt (7. ábra, M 1. és 2. ábra, 53 m távolságra – a nagy, párhuzamos épülethez közel felel csatlakozó kis kána mellett) 195,55 m, azaz már 3,44 m-rel mélyebben találunk meg. A templomhajóhoz közel, illeszkedés helyére egyenesen a templom felé azaz már 3,44 m-rel mélyebben találunk meg. A templom déli irányban ez a sötét, illeszkedés talaj egy aranyoson levezetett, a benne lévő kavicsok egyre kisebbek lettek.

A kolostor és a templom nem illeszkedik egymáshoz. Ez azonnal látható, midőn az alaprajzot szemügyre vesszük (2. ábra). A templom például sokkal rövidebb, mint a kolostorepület. Hossza 18,35 m, míg a kolostor mérete 30 × 30 m. A templom kelet-nyugati tengelye a mai keleti iránytól 4,3°-kal észak felé áll (a mára sztereorelikus rendszertől). A templomnak és a kolostornak a tengelye nem merőleges egymásra.

A templom szélessége az északi kápolnával együtt 11 m, a kápolna nélkül 8 m (6. ábra). A kápolna utólag épült hozzá. Ez már az alaprajzról is leolvasható, de a régészeti megfigyelések is igazolják. A kápolna alapjai az eredeti templom alapjainál perzsa-

meresedő felől merőkező épültek, és a kápolnának nincs saját déli fala, a templom északi oldalának feléhez támaszkodik. Eredetileg a templom egyhajós volt. Külti felkőrivel, belső perzsa felől azaz a hajó felé felkőrivel egybeépült. A templom belsőben a templomtól a hajótól a diadály pillérrel támaszkodik, és a hajót is mindkét oldalról egy-egy falpillér oszta két szakaszra. Minden belső pillérnek egy-egy külső templom pillér felel meg. Az északi oldalon a kápolna padlásánál szint is megtalálhatók az eredeti templomok alapjai.

A templomhajóban lévő pillér és a hajó egy nagyobb (5,41 m széles, 4,90 m hosszú) négyszögű és egy azonos szélességű, de csak 2,30 m hosszú részre tagolt, mely az alaprajzban mint egy teljes keresztmetszet jelenik meg. Ez a templom külsején nem látható, és a belső térben is gyengén lehetett érzékelni, mert csak az alapfalak nyúlnak be a térbe 65 cm-re, de már az alapfalakon nyugvó lábazat a falról csak 36 cm szélességű volt, s a lábazaton nyugvó falpillér ennél is keskenyebb.

A templom nyugati oldalán két csúszóan nyugvó karral volt, lával az alapfalakon nem látható toldat, ezáltal egy gondoljuk, hogy a karrat már az eredeti templomnál is létezett. A karrat a templomhajó belső szélességével egyező szélességű. Hossza a kelet-nyugati irányban 2,60 m (a karratot tartó pillér bázisánál mérjük). A templom nyugati homlokzatához csak felel egy nagy csatlakozás, melynek mérete 3,50 × 3,50 m. A homlokzat déli oldalán mellett csak két falcsontot találunk, amelyeknek kelet-nyugati irányban a hosszúsága (együttvéve) 3,60 m, ellenkező irányban ezek a falak csak a hosszúságuk egy részét meghaladják a templomok hosszát.

A templomból és az északi kápolnából csupán alapjai maradtak meg. Külti fel-

1. A TEMPLOM

Az a hely, ahol ma a kánai apátság romjai találhatóak – és amely manapság a Tétényi-fennsík része – egykor egy domb volt (lásd I. rész, 2. fejezet), s a templom a domb legmagasabb pontjára épült. Északi oldala mellől meredek lejtő ereszkedett le a völgyben folyó Hosszúréti- (Kő-ér) patakig. Dél felé a felszín lankás volt (57. ábra). Az eredeti domborzatról a kutatóárkaink mélyén megtalált természetes felszín alapján alkotunk képet. A déli irányú lejtőt az évszázadok során itt folyó építkezések és bontások feltöltötték. A templom építési korának megfelelő szintek értékei a következők:

A templom nyugati homlokzata előtt, a tengelyének irányában a szint magassága 198,99 m volt (7. ábra, M₁), ettől délre, 53 m távolságra (a nagy, pincés épülethez kelet felől csatlakozó kis kamra mellett) 195,55 m, azaz már 3,44 m-rel mélyebben találtuk meg. A templomhajóban sötét, lilászörös agyagos talajba ágyazott, galambtojás nagyságú kavicsokból álló természetes felszínre akadunk. A templomtól déli irányban ez a sötét, lilásbarna talaj egyre mélyebben jelentkezett, a benne lévő kavicsok egyre kisebbek lettek.

A kolostor és a templom nem illeszkedik egymáshoz. Ez azonnal feltűnik, midőn az alaprajzot szemügyre vesszük (2. ábra). A templom például sokkal rövidebb, mint a kolostorépület. Hosszúsága 18,35 m, míg a kolostor mérete 30 × 30 m. A templom kelet-nyugati tengelye a mai keleti iránytól 4,5°-kal észak felé eltér (a mérés sztereografikus rendszerben történt). A templomnak és a kolostornak a tengelye nem merőleges egymásra.

A templom szélessége az északi kápolnával együtt 11 m, a kápolna nélkül 8 m (6. ábra). A kápolna utólag épült hozzá. Ez már az alaprajzról is leolvasható, de a régészeti megfigyelések is igazolják. A kápolna alapfalai az eredeti templom alapfalainál puhább,

morzsolódóbb mészkőből épültek, és a kápolnának nincs saját déli fala, a templom északi oldalának falához támaszkodik. Eredetileg a templom egyhajós volt. Kívül félköríves, belül patkóíves szentélye a hajó falaival folyamatosan egybeépült. A templombelsőben a szentélyt a hajótól a diadalív pillérei választják el, és a hajót is mindkét oldalon egy-egy falpillér osztja két szakaszra. Minden belső pillérnek egy-egy külső támpillér felel meg. Az északi oldalon a kápolna padlószintje alatt is megtalálhatók az eredeti támpillérek alapfalai.

A templomhajóban lévő pillérpár a hajót egy nagyobb (5,30 m széles, 4,90 m hosszú) négyszögre és egy azonos szélességű, de csak 2,30 m hosszú részre tagolja, mely az alaprajzban mint egy rejtett kereszthajó jelenik meg. Ez a templom külsején nem látszott, és a belső térben is gyengén lehetett érzékelni, mert csak az alapfalak nyúltak be a térbe 65 cm-re, de már az alapfalakon nyugvó lábazat a faltól csak 56 cm szélességű volt, s a lábazaton nyugvó falpillér ennél is keskenyebb.

A templom nyugati oldalán két oszlopon nyugvó karzat volt. Mivel az alapfalakon nem látható toldás, elválás, úgy gondoljuk, hogy a karzat már az eredeti templomnál is létezett. A karzat a templomhajó belső szélességével egyező szélességű. Hosszúsága kelet-nyugati irányban 2,60 m (ha a karzatos tartó pillér bázisáig mérjük). A templom nyugati homlokzatához észak felől egy torony csatlakozik, melynek mérete 3,50 × 3,50 m. A homlokzat déli oldala mellett csak két falcsonkot találtunk, amelyeknek kelet-nyugati irányban a hosszúsága (együttesen) 3,60 m, ellenkező irányban ezek a falak csonkák, de hosszúságuk így is meghaladja a támpillérek hosszát.

A templomból és az északi kápolnából csupán alapfalak maradtak meg. Kivételt

képez a templom északnyugati sarka és északi tornya. Ez utóbbiból 1,60 m magaságú fal, az előbbiből 1 m magaságú felmenő fal maradt meg. Ez annak köszönhető, hogy védelmet nyújtott a felette elhelyezett háromszögelési pont. Itt a templom külső és belső felépítményéből több részletet lehetett megismerni (VII–VIII. kép).

A homlokzaton részleteiben két kvádersor maradt meg. Ez alatt megfigyeltünk egy viszonylag alacsony és eléggé felületesen rakott alapfalat, amely egy korábbi – sokkal egyenletesebben rakott és apróbb kövekből épített – alapfalon nyugodott (7. ábra, M₁ és VI/a kép).

A homlokzathoz csatlakozó, arra merőleges rétegek is két periódusról tanúskodnak (7. ábra, M₁). Az első, természetes felszín megegyezik a korábbi alapfal felszínével. A felette lévő feltöltésből habarcs és freskóval borított faltöredékek kerültek elő, amelyek épületbontásra engednek következtetni. Ennek a rétegnek a felszíne a második alapfal felszínével egyezik.

A korábbi alapfal és a torony alapfala között varrat látható. A varrat helye pontosan megfelel az egyhajós templom északi falsíkjának. A második építési periódushoz tartozó főkapu külső és belső rézsűje habarcslenyomatban megmaradt az északi oldalon. Miután a templom homlokzatának hosszúsága és a templom tengelye ismert, segítségükkel a kapu mérete kiszámítható. A nyílás szélessége 1,10 m volt, a rézsű belül 1,60 m-nyire, kívül pedig 1,85 m-nyire nyílt szét. Ez a kapu a második építési periódushoz tartozott. A homlokzatnál megmaradt felmenő falazatnál az építési mód jól látható: kívül és belül egy-egy sor kváderkő közét tört kővel és erősen meszes habarccsal öntötték ki. Ez a fal egyébként szélesebb, mint az első alapfal. A szélessége a belső térből 25 cm-t vett el (VI/b kép).

A nyugati homlokzat felmenő falrészletének belső – a karzat alatti térben lévő – oldalán megmaradt egy ülőfülke, melynek szélessége 0,85 m volt, mélysége pedig 0,25 m.

A karzat alatti térből ajtó nyílt a torony belsejébe 0,55 m szélességű nyílással (VII/a kép). Az ajtónyíláshoz vezető lépcsőnek legalább 2 foka hiányzott, de a harmadik fok

megmaradt, amely az északi falon végig egyben kő ülőpadka is volt. Ennek magassága (199,86 m) a padló szintjétől 0,55 m volt. A kő ülőpadka a karzat északi falpilléréig futott, majd a falpillér talpzata után tovább folytatódott mindaddig, amíg felmenő falmaradvány volt, vagyis 4,60 m távolságig. Ebben a távolságban a templom északi falának olyan szabályos, egyenes végződése volt, hogy feltételezhetően itt ajtó nyílt az északi oldalkápolna felé.

A templom északnyugati sarkában nem csupán felmenő falrészletek maradtak meg, hanem téglapadlót is találtunk (szintmagasság: 199,31 m). A padló tégláinak mérete 19 × 18,5 cm, vastagságuk 4 cm. Színük paprikapiros, amelyben sárga (agyagszínű) csomók vannak. A torony bejárata előtt a padló téglák helyett szabálytalan méretű kőlapok vannak lerakva másodlagosan (feltételezhető, hogy itt temetkezés miatt fel kellett szedni az eredeti téglapadlót).

Megmaradt a karzat északi falpillérének faragott lábazata (8. ábra, VIII/a–b kép). A karzat 1,15 m széles alapfalra támaszkodott, amelyet azonban a téglapadló elfedett. A falpillér 33 cm magas és a faltól 70 cm-re kiugró bázison nyugodott. Maga a profilált pillérlábazat csupán 55 cm szélességű volt. A lábazat felszínének szintmagassága: 200,33 m. Sárgásfehér, tömör, kemény mészkőből készült. A lábazat párnatagja alatti bázist fogasvésővel körbeszegélyezték, és fogasvéső nyomai a szegélyen belül is kivehetők. E lábazat párját – mint a romterületen heverő követ – 1940-ben bevitték a Halászbástya kőtárába. Feltehetően az a karzat déli falpillérének lábazata volt.¹

Az északi falpillérrel szemben, attól 1,10 m távolságra megmaradt egy négyzetes bázis (50 × 50 cm), amely a karzattal tartó két oszlop vagy pillér egyikének bázisa volt. A

¹ A kánai apátság romjaitól három kőfaragvány került be a Halászbástya kőtárába. Rajzukat 1940-ben készítette el Lux Géza. Egyik a karzat déli falpillérének a lábazata, a másik egy nyolcszögletű, késő gót pillérlábazat (mérete nem egyezik az általam talált nyolcszögletű oszloptörzsekkel), a harmadik pedig egy boltozati vállkő. A rajzok eredetije a Budapesti Történeti Múzeum, Középkori Osztály rajztárában található.

templom belső szélességéből ugyanis kiszámítható, hogy a két falpillér között két oszlop helyezkedett el. A karzatot a tornyon keresztül lehetett megközelíteni. A karzat aljából vezető keskeny ajtón át 80 cm széles, rövid átjárón keresztül 1,87 m átmérőjű kerek csigalépcsőházba lehetett jutni. A lépcsőből nem maradt meg semmi, de a kör alaprajzú kis helyiség, melynek 1 m magasságban megmaradt a fala, már önmagában is elárulja, hogy itt csigalépcső vezetett nemcsak a karzatra, hanem a torony felsőbb emeleteire is. A csigalépcsőház talajába betaposva bronzharang peremének töredéke került elő (XIV/a-b kép). A toronybelső szintmagassága: 199,97 m.

A templom oldalához észak felől csatlakozó kápolna 3 m-rel növelte meg a templom szélességét. Szentélye félköríves, és ezen belül egy keresztben elhelyezkedő alapfal található. Talán oltáralapnak tekinthető? A szentély fala a templom külső, kelet felőli első támpillérehez kapcsolódik. Itt észlelhető volt, hogy falát belekötötték a templom falába, de mindkettőnek más volt az építőanyaga. A kápolna fala puhább mészkből épült, mint a templom alapfala. A kápolna belméretére nézve csak megközelítő adataink vannak. Hosszúsága 12,5 m, ha a szentélyt is mérjük. A keresztben álló oltár a keskeny belső térben azonban feltehetően jelentősen megrövidítette a hosszúságát. Mivel jobbra alapfalai maradtak meg, s a felmenő falak vastagságát nem ismerjük, ezért csak megközelítőleg határozhatjuk meg 2,80 m-nek a belső tér szélességét. A toronyhoz csatlakozó északi templomfalon látható, hogy a kápolna építésével jelentősen megvékonyították a templom falát, és a megbontott falfelületet befelé fordított római kori sírkövekkel borították be (XXXII/a-d kép), hogy egyenletes falsíkot nyerjenek. A kápolna északi falának nyugati végénél, a torony mellett az alapfalba egy római párkánydarabot falaztak be (XXXIII/a kép). A kápolna északi fala és szentélye mellett elbontott épület alapárkai, fala és sarka volt megfigyelhető. Már az alapfal köveit is kiszedték, így csak a visszahullott vakolat jelezte az alapozóárok függőleges oldalait. Az épület kelet-nyugati irányban 6,40 m méretű

volt, belmérete: 4 m. Észak-déli irányban a kápolna falán túl 3,20 m volt. A kápolna belsejében nem ástunk olyan mélyre, hogy megtalálhattuk volna a kibontott falak folytatását, mégis úgy véljük, hogy ez az épület a kápolna építését megelőzte, s ha valóban a templomhoz kapcsolódott, akkor egy sekrestye méretét meghaladó nagyságú épület lehetett (6,40 × 6,80 m?).

A templomban feltárt csontvázakról és a kápolnában lévő, kővel kifalazott sírról következő fejezetünkben szólnunk. A templomhoz bizonyosan, és csak feltételezhetően hozzátartozó kőfaragványokról még e fejezetben, a periodizáció kapcsán beszélünk.

A templom eredetileg egyhajós templom volt. Már szóltunk arról, hogy az északi oldalkápolna utólagos építésének több jele is van. Az eredeti, egyhajós, félköríves szentélyű Árpád-kori templomnak vannak olyan sajátosságai, amelyek miatt eltér társaitól. Egyik ilyen sajátossága, hogy a templom szentélye a hajóval egyenlő szélességű, alapfalaik összefüggően épültek, a belső térben a szentélyt a hajótól a diadalívet tartó két falpillér és a szentély belső patkóalakban kiképzett falsíkja különíti el. A hajóval azonos szélességű szentély fordul elő Csanád megyében, Mezőkovácsházán, illetőleg annak határában elpusztult középkori település templomában.² A templomot a feltáró régész, Bálint Alajos 11. századnak határozta meg a körülötte lévő temető sírleletei alapján. Több analógia nem lévén, ezt az alaprajzi megoldást korhatározásra igazán nem tudjuk felhasználni. A román korban épített templomaink szentélyét a gótika korában többnyire átépítették – feltéve, ha nem pusztultak el idő előtt.

A templom felépítményére, a födémekre csak az alaprajzból tudunk következtetni. Feltételezzük tehát, hogy a belső falpillérek hevederíveket tartottak. Az íveknek a falpillérekre nehezedő nyomását a külső támpillérek támasztották meg. A hevederívekre azért lehetett szükség, hogy megosszák azt a teret, amelyet síkfödémrel vagy boltozattal be kellett fedni. Véleményem szerint a

² BÁLINT 1939. 146-149. o., XXI. tábla.

hajónak a karzat és az első pillérpár közé eső részét síkfödém fedhette. A gerendák hosszúsága és teherbírása kívánta meg a tér megosztását. A kisebbik tér azonban lehetett dongaboltozatos is.

Az egyhajós Árpád-kori templomok többnyire nyugati karzattal épültek. Mivel az alapfalban nem találtuk annak nyomát, hogy a karzat utólag épült volna hozzá, elfogadjuk, hogy ez a templom is már eredetileg szintén karzattal épült.

Falusi – és nem szerzetesi – templomnak építették. Ezt bizonyítja a körülötte lévő – a kolostornál korábbi – temető. Plébániai szolgálatot látott el a környék falvainak. Az első kolostorépület is (lásd II. rész, 4. fejezet) úgy épült rá erre a temetőre, hogy részben pusztította, részben felszedte az útjába kerülő csontvázakat. Feltételezésem szerint ez csak akkor lehetséges, mikor e halottak közvetlen leszármazottai már nem élnek.

Az Árpád-kori templomok többnyire torony nélküliek, sok esetben utólag a nyugati homlokzat elé épített, egyetlen toronnyal rendelkeztek, amely a homlokzat közepén helyezkedett el. E templomoknak déli oldalbejárata volt, így a torony nem jelentett akadályt. Egyetlen olyan példát sem ismerünk, hogy a templom nyugati homlokzata mellé épült volna egyetlen torony. Az eredeti templom bejáratának helyét nem ismerjük. A déli oldalon csak alapfal maradt meg. A nyugati homlokzaton lenyomatában megmaradt kapuhely a második építési periódushoz tartozik. A nyugati homlokzat előtt talált bontási törmelék (tetőcserép, faldarab freskónyommal) és a színtemelés épületbontásról és épületátalakításról tanúskodnak. A torony alapfala és a templom alapfala közötti varrat arra enged következtetni, hogy a torony a templomhoz később épült, és a teljes homlokzat átalakításával járt együtt. Ez az átépítés csak abban az esetben magyarázható meg, ha feltételezzük, hogy a homlokzat déli oldala mellé is építettek – vagy legalábbis terveztek – egy tornyot. Az ilyen nyugati toronypárral épült templom már ismerős, és különösen a bencés építkezéseknél gyakori. Általában a kéttornyú nyugati homlokzat mögött három hajó következik. Itt azonban látszólag az építkezés nem foly-

tatódott. A homlokzat felépítését a karzat újjáépítése követte, de a templom megnagyobbítása elmaradt. Hogy a déli torony felépült-e, vagy csak az alapozásáig jutottak el, nem tudjuk. A később felépülő nagy kolostorépület nyugati szárnya látszólag szorosan simult a falcsonkok mellé. Itt azonban a múlt század végén a Wendler-féle épületbontások oly nagymértékűek voltak, hogy a nyugati szárny északkeleti sarkának még az alapfalait is kibontották. Ekkor bonthatták el a déli torony déli oldalát is. A bontások annyira megzavarták a rétegvisszonyokat, hogy ma már nem lehet megállapítani, hogy felépült-e egykor a déli torony, vagy csak megkezdték az építését és az alapozásnál valamely közbejött oknál fogva megálltak?

Ez tehát már bencés építkezés volt. Néhány kőfaragvány szerencsésen fényt derít a részleteire is. A helyén maradt karzattartó falpiller lábázatának köszönhetően felismertünk néhány egymáshoz tartozó kőfaragványt. Azonos kőből kifaragott kisméretű kockaoszlopfő töredéke került elő a templom maradványait elborító törmelékből. A méretben hozzáillő kis oszloptörzstöredékkel együtt a torony ablakának osztótagjaként képzeljük el (9/2-3. ábra, X/a kép). Két nagyon egyszerű, csigás végződésű vállkő is előkerült (9/1a-b ábra, IX/a kép). Méretben a kis kockaoszlopfő illik hozzájuk. Mindkettőn a nagy, sík felületeket fogasvéssővel szegélyezték. Ehhez a csoporthoz tartozik egy konzol. A kőanyag az előbbi kövekéhez hasonló, és itt is megtalálható az oldalak sík lapjainak fogasvéssős szegélyezése (9/4a-d ábra, IX/b kép). Véleményem szerint ez a karzat alsó részének egyszerű keresztboltozatát tartotta. Van még egy négyzetes, profilált kőlap, amely megfelelne a karzatot tartó oszlopok vagy pillérek egyikének fejezete feletti párnatagnak (54/1. ábra). Ezek az építészeti faragványok mind azonos kőanyagból, igen puritán egyszerűséggel, azonos technikával készültek, és funkciójuk egy igen szűk területen belül határozható meg: a templom nyugati homlokzatának új kialakításához tartoztak, amely a két tornyot és a karzat újjáépítését jelentette. Ilyen egyszerűségre analógiát nem találtunk, de a kocka-

oszlopfejezet maga mutatja, hogy korát a 12. századon belül kell keresnünk, sőt puritánsága miatt ezt még az átmeneti stílus sem érintette. Egyetlen leletet ismerünk: egy hasonlóképpen egyszerű, díszítetlen vállkövet Almádiban találtak,³ s az Atyusz nemzetség 1117-ben alapított és 1121-ben felszentelt⁴ kolostorából származtatható.

Mennél több szerzetesi kolostor feltárása történik meg, annál jobban felismerjük, hogy nem tekinthető egyedi esetnek, hanem rendszeres gyakorlatnak az, hogy a szerzeteseket egy már meglévő, korábbi kápolna vagy templom mellé telepítik. Két alapítólevél is tartalmaz utalást erre. Az egyik a százdi monostoré (Borsod vm., 1067), ahol a szerzetesek megkapták a birtokkal együtt a rajta álló templomot is („predium Suruk cum capella S. Martini”).⁵ A másik a kaposszentjakabi (másként Zselicszentjakab, 1061), amely alapítólevél elbeszéli, hogy Szent Jakab apostol hegyén, a Kapos folyóhoz közel állt egy elhagyott és öreg egyház Szent Jakab tiszteletére szentelve. Ezt a templomot és a körülötte lévő földet szerezte meg Atha ispán (Győr nemzetség) monostora felépítéséhez.⁶ Nagy Emese a templom feltárásánál a fő- és a mellékhajók találkozásánál olyan vastag falakat talált (alapfalakat), amelyek egy korábbi templomnak voltak tulajdoníthatók.⁷ 1143-ban kezdték építeni a Kassa melletti Széplakon a bencések monostorát. A háromhajós szerzetesi templom alatt itt is előkerült egy korábbi, egyhajós román kori templomocska.⁸ Az 1252-ben alapított celldömölki monostornak csak a templomát tárták fel.⁹ Egyes részletei egy korábbi, román kori templom létezését igazolják. Ez mindvégig egyhajós maradt, csak átalakításokat végeztek rajta. A Vésztő-Mágoron feltárt korai bencés monostornak nem is csupán egyetlen templom volt az előzménye, és szerzetesi templommá a 12. század első harmadában építették át.¹⁰ Egy monostornak és templomának felépítését, az építkezések mértékét nyilvánvalóan az alapító szándéka, vagyoni helyzete befolyásolta. Azok a nemzetségek vagy családok, akik nemzetségi vagy családi monostort alapítottak, tették ezt saját földjükön álló magánegyházuk mellé. Az „ecclesia propria”, azaz a magánegyház intéz-

ménye a 11-12. században elterjedt volt, Magyarországon pedig különösen sűrűn létesültek monostorok. Mivel a saját egyház („ecclesia propria”), saját monostor intézménye azt jelentette, hogy a megyés püspök befolyásától függetlenül alapította és tartotta fenn a föld tulajdonosa, ezeknek a sorsa is különbözőképpen alakult. Úgy gondolom, ezen intézményrendszer mellett nem is csoda, hogy a bencés monostoroknak nem volt központi szervezetük. A monostorok fenntartása a bencéseknél nem alapozódott gazdasági tevékenységre, mint például a cisztercitáké, ezért tulajdonképpen gazdaságilag ki voltak szolgáltatva a patrónusnak és családjának. Az „ecclesia propria” intézményrendszerét a lateráni zsinat 1179-ben szüntette meg, helyébe állítva a kegyuraság intézményét, s ezzel kiszélesítette a megyés püspök jogait a magánegyházak és monostorok felett, és korlátozta a kegyúr jogait.¹¹ Mindezeknek az ismeretében lehetséges leolvasnunk a kánai monostor és templom maradványairól helyzetét és sorsának alakulását.

A kánai templom is eredetileg „ecclesia propria”, azaz magánegyház lehetett, még-hozzá nem is egészen egyszerű falusi templomocska. Igaz, erről a korszakról nagyon kevés információnk van, de már az alaprajz is elárulja. A belső teret már kezdetben is pillérek tagolták, márpedig a felépítményben e pilléreknek lábazata és fejezete is kellett

³ ZSIRAY 1963. 75-77.

⁴ Mo. története II/2. 1156.

⁵ MÁLYUSZ 1971. 23. - GYÖRFFY 1963-1987. I. 804.

⁶ KUMOROVITZ 1964. 53.

⁷ NAGY E. 1973. 335-339.

⁸ POLLA 1986.

⁹ KOZÁK 1961. 116-121.

¹⁰ JUHÁSZ I.: ArchÉrt 100 (1973) 78. - Uő: Tájak-Korok-Múzeumok 172. Bp. 1984.

¹¹ MEZEY 1968. 155-272. Felhívta a figyelmet arra, hogy Magyarországon a „saját egyház” és „saját kolostor” rendszere eltért a német „Eigenkirche” intézményétől. Magyarországon az „akié a föld, azé a templom” elv érvényesült a magánalapítású monostoroknál még 1169 után is, amikor a királyi alapítású monostorokban a pápa már érvényt szerzett jogainak az előjáró megválasztásában. Miután a nemzetségek szétestek, családok váltak ki belőlük, a birtokok felosztásra kerültek a rajtuk lévő monostorokkal együtt, amelyek még a nemzetségek közös birtokán létesültek. A kánai apátság pontosan a birtokfelosztás időpontjában létesült.

legyen. A feltárásnál a templom közepén lévő sírűregbe beledobva előkerült egy oszlop lábázatának töredéke (7/1. ábra, X/b kép) fonatos díszítéssel. Durva, szürke sós-kúti mészkőből készült, stílusa román. Ilyen fonatos díszítéssel ritkán ugyan, de akkor is 11. századi faragványokon lehet találkozni. Előrebocsátva azt, hogy a kolostor egyik épületében sem került elő oszlopalapozás, – leginkább a templomban lenne elhelyezhető a karzatot tartó oszlopok egyikének lábazataként. Természetesen mielőtt a szerzetesek átépítették volna. Ekkor ugyanis már egészen más kőanyagot használtak. Az ásatásnál előkerültek egy ülfülkepár kövei, amelyek anyagukban is hasonló és stílusban is román kori faragványok (53/1. ábra, XI/b kép). Esetleg ezeket is az első templom köveinek tudhatjuk.

Gerevich Tibor *Magyarország románkori emlékei* című kötetében¹² fényképet közölt egy pillérfőről, amely Budaörsről került be a Magyar Nemzeti Múzeumba (X/c kép). Ezen a kővön is megjelenik a fonatos díszítés. Gerevich a követ 11–12. századnak határozta meg. Emlékezzünk vissza, a kánai monostor területe a 19. század végén egy budaörsi gazda tulajdonában volt. Ő bontatta le az épületeket és adta el köveit. Szendrey János a Magyar Nemzeti Múzeumból ment ki helyszíni szemlét tartani, az ő jelentése alapján állították le a bontást és hallgatták ki – sajnos eredmény nélkül – Wendlert arról, hová szállíttatta el a köveket. Jóllehet bizonyítani nem tudjuk, de feltételezzük, hogy ez a kő kánai eredetű, és a budaörsi gazdától került be Szendrey által a múzeumba.

A nyugati karzat rendeltetése vitatott a külföldi és a magyar szakirodalomban egyaránt. Felületesen „kegyúri karzat”-nak szokták nevezni, ám egyre inkább bizonyossá válik, hogy a patrónusnak vagy (később) kegyúrnak nem ez volt a templomban a helye. Egy 1347-ből származó oklevélben részletesen elmondták, hogy a felsődörögdi nemeseknek és rokonaiknak a fő- és mellékoltárok előtt rangsor szerint hol volt a helyük. Ettől az oklevélből ösztönözve feltárták a nevezett templomot, és az oklevélben felsorolt helyeken találtak temetett holtakat.¹³ A kánai templomban is az oltár

előtt, az álkereszthajóban és a karzat alatt tártunk fel sírokat, amelyeket következő fejezetünkben részletesen elemzünk. A vitázók ezek után a karzatnak liturgiai szerepet tulajdonítanak, mások felvetik az énekes-, illetve orgonakarzat szerepét. Meggyőző bizonyíték – véleményem szerint – egyelőre nincs.

Az északi kápolnáról következő fejezetünkben, a temetkezéseknél még szólni fogunk. Építészetéről itt csak röviden, hiszen csupán az alaprajzra, alapfalakra támaszkodhatunk. Ennek a kápolnának még mindig félköríves a szentélye, tehát román stílusú. A kápolnát részben hozzáigazították az eredeti, háromhajósra tervezett templom tervéhez, de a toronyhoz szervesen kapcsolódó északi fala elárulja, hogy nem egyszerre épültek. Úgy véljük, hogy a templomhajóból történt a bejárás a kápolnába. A templom északi falából megmaradt felmenő részlet ugyanis olyan egyenesen végződik, mintha egy ajtónyílásnak lenne az egyik oldala.

Az első templom építésének idejét meghatározhatja a körülötte lévő temető. A 11. században még nem volt szokás a templom köré temetkezni. Szent Lászlónak a szabolcsi zsinaton 1092-ben hozott törvénye rendelte ezt el, és Kálmán 1099. évi törvénye erősítette meg. *Az első templom tehát a 11. század végén épülhetett fel.* A templomnak tulajdonított faragványok is ezt az időt igazolják.

El kellett telni egy bizonyos időnek, míg Apa ispán e templom mellé monostort alapított. Az első kis kolostorépület (melyről később szó lesz) a sírokra ráépült, egyiket-másikat kettévágta, némelyik észrevétlen maradván épen megőrződött. Feltételezzük,

¹² GEREVICH T. 1938. Taf. CII/4.

¹³ ENTZ 1980. 133–141; KOVÁCS 1967. 35–62. A felsődörögdi templom feltárást 1975–1977 között Kralovánszky Alán végezte. A nyugati karzatról folytatott vita érvei számomra nem meggyőzőek. A magam részéről a falusi templomokat a monumentális építmények redukcióinak tartom. Ahogy a nyugat-európai Karoling- vagy a bizánci centrális templomoknak redukciói a közép-európai kicsiny kerek templomok, ugyanúgy zsugorodtak nyugati karzattá a falusi templomocskáknál a román kori székesegyházak előcsarnokai, illetőleg a három hajó fölött körbefutó árkádkok.

hogy ezeknek a halottaknak már nem volt élő hozzátartozójuk. Valószínű, hogy a templom körüli első temetkezések a szentély körüli sírok. Ezekre épült rá az első kolostor-épület.

Apa ispán (bán) életéből mindössze 10 évet ismerünk (1148–1158). Ez nagyon rövid idő. Mégis e két időpont között a legvalószínűbb az alapítás. Egyrészt a temető elvéülése miatt kellett hosszabb időnek eltelni. Másrészt Apa személyével 1158 után nem találkozunk. Az, aki a királyhoz közel állt, aki kedves embere volt az után is, amikor ellene összeesküvést szőttek, miért tűnt volna el a király halála (1162) előtt már 4 évvel? Feltételezzük, hogy meghalt. *Lehetséges időpont lenne 1148, amikor Apa a királyi udvartartással Óbudán tartózkodott. A szerzetesek letelepítésük után azonnal elkezdték első, kicsi és ideiglenes kolostorukat építeni, és belekezdtek a templom újjáépítésébe. A templom átépítése azonban a nyugati homlokzat, a torony (vagy toronypár) és a karzat újjáépítése után megszakadt. Ezt tulajdoníthatjuk patrónusuk halálának is. Apa bán közvetlen leszármazottait: Szoboszlót és Pétert név szerint ismerjük, de ezen túl sem személyükről, sem pedig velük kapcsolatban a kánai monostorról semmit sem tudunk, és ez talán nem is véletlen. A monostor neve, illetőleg a család kegyurasága Péter leányai-*

val kapcsolatban, a 13. század közepén merül fel ismét, de már a 40-es években tudni lehet arról, hogy Péternek és feleségének Ung és Zemplén megyében van földjük. Sajnos, az nem derül ki az oklevélből, hogy miként és mikor szereztek ott a távoli országrészben birtokot, de a kánai monostor építkezéseinek korhatározásából az derül ki, hogy egy időre megszakadtak itt az építkezések. Szoboszló és lehetséges, hogy Péter idejében sem kapott megfelelő támogatást a monostor. Közben, 1179-ben – mint tudjuk – a lateráni zsinat a patronátusi jogviszonynak kegyúri jogra való felcserélésével korlátozta is hatalmukat a monostor felett.

A 11. század végén épült egyhajós, nyugati karzattal és félköríves szentéllyel épült kis templomnak már a szerzetesek által elkezdett (de be nem fejezett) átépítését a 12. század közepére határozzuk meg. Az ehhez tartozó építészeti faragványok (kockaoszlopfe) is ezt a korhatározást erősítik. Az építkezés feltehetően a 12. század második felében szakadt meg. Datálásunk azonban nemcsak stíluskritikai megfontoláson alapszik, hanem mert a továbbiakban az egymáshoz viszonyított építési idők is ezt igazolják. Az északi kápolna építésének koráról most még nem tudunk beszélni, az ugyanis egy másik nagy építési hullámhoz kapcsolódik, ezért következő fejezeteinkben határozzuk meg (4/1–2. ábra).

2. A TEMETKEZÉSEK

Feltárásunk területén háromféle temetkezés fordult elő: 1) *a kegyúri család temetkezései a templomban*; 2) *szerzetesi temetkezések a kolostorépületben*; 3) *köznépi temetkezés a templom körül*.

Mivel előző fejezetünkben a templomról beszéltünk, az itt talált sírokkal folytatjuk. A templom korhatározásához egyébként a benne lévő sírok és a körülötte lévő köznépi temető is érvekkel járul hozzá. A templom tengelyében, az „álkereszthajó” területén, a diadalív (tehát az oltár) előtt előkerült egy sírűreg. Sem csontváz, sem koporsómaradvány nem volt már benne, és kifalazva sem volt, de a mérete mégis arra enged következtetni, hogy egykor kifalazott sír lehetett. Hossza 2 m, szélessége 94 cm. A kolostorépületben feltárt, kifalazott szerzetesi sírok belmérete: 45–60 cm. Általában a sírhely felső része, ahol a halott válla helyezkedett el, szélesebb volt, és lábnál keskenyebb. Itt tehát a 94 cm-es szélesség a szokásosnál nagyobb. A sírok belső hosszúsága 1,80–1,90 m, amit feltehetően a halott magassága is befolyásolt. A sírűreget már a szerzetesi templom padlószintjéről ásták le, amely szintet a templom északnyugati végében feltárt téglapadló jelenti. 10–15 cm-rel mélyebben előkerült egy habarcsos padlószint, feltehetően az első (a szerzetesek előtti) templom szintje. A sír központi helyzete mutatja, hogy fontos személy nyugodott itt. Egy monostor esetében nem lehet más fontosabb személy, mint az alapító, legyen az király vagy egy nagy nemzetség tagja, vagy egyszerűen főrangú személy, aki a monostort azért alapította, hogy szerzetesei saját és családjának lelki üdvösségéért imádkozzanak, és ahol végső nyugalmat talál családjával egyetemben. Árpád-házi királyaink közül számosan temetkeztek az általuk alapított monostorokba. A meggyilkolt Gertrudis királynét pilisi monostorának templomában

központi elhelyezésű sírhely illette meg.¹ Árpád-házi Margit királyleány sírhelyét is a templom tengelyében találták meg. A sírhely már a szentély területén volt, de egyik végével a hajót és a szentélyt elválasztó szentélyrekesztő alapfalába volt beépítve.² Ez az elhelyezés tökéletesen egyezett a rend alapítójának, Szent Domonkosnak Bolognában felállított sírhelyével, ahol a sírt a szerzetesek és világi tisztelők egyaránt megközelíthették, ki-ki a maga elkülönített helye felől. A szentek, mártírok vagy királyok igényt tarthattak arra, hogy haláluk után sírjukhoz zárando-
koljanak. A magánalapítású családi monostorokban csak a monostort lakó szerzetesek és az alapító leszármazottai tisztelegtek a sír előtt.

A kánai monostor templomában a központi sírhely az alapító Apa személyét illette meg. Véleményünk szerint a tetemet később áthelyezték a számára épült sírkápolnába, a korábbi sír ürege mégis megőrizte a nyomát, mivel a kavicskonglomerátum, amelybe beleásták, nem omlott be (XII/a kép).

Apa halálának időpontját nem ismerjük, de mégis úgy gondoljuk, hogy 1158 után rövidesen bekövetkezhetett, ugyanis ez után neve már nem tűnik fel oklevelekben. Az eredeti kis templomnak a szerzetesek által megkezdett és háromhajósra tervezett átépítése is abbamaradt a templom nyugati homlokzatának és karzatának megépítése után.

¹ GEREVICH L. 1985. 111–152, Abb. 9. – Monumenta Annonis 186. II. Anno kölni püspök életrajza, a *Vita Annonis* elbeszélte, hogy a püspök maga rendelkezett arról, hogy halála után a templom hajójában, az oltárral szemben temessék el oly módon, hogy sírját körüljárhassák a látogatók. Ez bizonyítja, hogy ez a temetkezési mód megfelelt a kor szokásainak abban az esetben, ha a templom alapítójának személyéről volt szó.

² FEUERNÉ TÓTH 1971. 245–270. o., 1. és 7. kép.

Egy későbbi időpontban azonban a templom északi oldala mellé kápolna épült, amelyben egyetlen, kővel kifalazott, kőlapokkal borított keskeny sírhely került elő az oltár alapozása előtt. A szokásosnál keskenyebb sírhely belső szélessége 40 cm volt, amelyben már csak egy exhumált tetem csontjai fértek el (6. ábra, XII/a kép). Gyöngyöspatán a vártemplom feltárásánál került elő hasonló sírkápolna.³ A templomot a 11. század végén építették (ez már második periódusa volt), és a 12. század folyamán emeltek az északi oldala mellé egy külön kápolnát, amely kifejezetten sírkápolna volt. Feltételezik, hogy valamely jeles család temetkezett ide. A Gyöngyöspatán végzett kutatások arra is példát szolgáltatnak, hogy már az ilyen korai középkorban is szokásos volt az exhumálás és a tetemek áthelyezése. A kutatók alapos okkal feltételezik, hogy a 13. században Gyöngyöspata községben a vártemplomnál nagyobb jelentőségre emelkedett plébániatemplomhoz azért építettek oldalkápolnát, hogy a vártemplomból kiemelt tetemeket ide helyezték át.

Nemzetségi vagy családi alapítású monostoroknál a nemzetség tagjai vagy a családtagok közül feltétlenül az alapítónak járt ki a saját sírkápolna. Kérdés az, hogy Kánán mikor épült ez fel. Történeti és régészeti bizonyítékok hiányában csak következtetni tudunk. A kánai apátság építkezéseinek a 13. században kezdődik egy második, nagy hulláma. Ekkor épült fel a nagy kolostorépület. Ebbe az időszakba kellett beleesnie az alapító Apa halála századik évfordulójának (akármelyik évben halt meg!). Apát tehát közvetlenül a halála után a templom hajójában, az oltár elé temették el. Feltételezzük, hogy a 13. században újra meginduló építkezéssel kapcsolatban épült az északi sírkápolna. Talán ezeknek az építkezéseknek a kezdetén, mivel a kápolna szentélye még félköríves, tehát román stílusú. Apa bán dédunokájának, Péternek a leánya, Petronella, aki Fülöp pilisi ispán felesége, 1258-ban végrendelkezett nővére fiai javára, és reájuk hagyta a kánai monostor kegyuraságának ráeső felét. Ez azt jelenti, hogy a kegyuraságot még gyakorolták ebben az időben. Feltételezzük, hogy Apa bán 1158-ban vagy

nem sokkal ez után halhatott meg, mivel okleveleinkben ezen időpont után már nem szerepel a neve. Ebben az esetben 1258-ban vagy az ezt követő években kellett halálának 100 éves évfordulóját ünnepelni. Ez alkalom lett volna sírkápolna építésére.

E két dízsírhelyen kívül más sírok is voltak a templomban. Nem lehet véletlen, hogy ezek vagy az álkereszthajó területén, vagy a karzat alatt kerültek elő. Az álkereszthajónak csak a déli felében találtunk sírokat. Közvetlenül a déli fal mellett egymásra temetett két felnőtt és egy gyermek csontváza került elő. A gyermek egyik kezének ujján bronzgyűrűtől származó oxidáció jelentkezett, és bronz pitykegomboktól származó oxidáció a mellén. Egy felnőttnek való bronzgyűrű is előkerült a sírból. Pecsétgyűrű volt, felületén vésett hold és csillag ábrázolással (XIV/c kép). A gyűrű előlapját vésett vonalkeret veszi körül. Az előlap mindkét oldala mellett a kiszélesedett karikán vonalas vésetek láthatók. A gyűrű átmérője 1,8 cm, a karika szélessége 0,4–1,7 cm. A forma és a díszítés (kivéve a vésett ábrázolást) megegyezik a Nyáregyháza-Pusztapótharaszton előkerült – 13. század eleji (tatárjárás előtti) pénzzel datált – kincslelet egyik gyűrűjével. A korhátározást megerősíti a szlovákiai Szabolcán (Skalica), a rotunda mellett lévő temetőben talált hasonló kivitelezésű gyűrű is.⁴ Itt a temetőt már a 13. század elején megszüntették. A kánai templom hármassírjának egyik halottját tehát a 12. század végén vagy a 13. század első felében temették el.

A hármassírhely északi oldala mellett egy egész csontváz került elő. Feje mellől egy Zsigmond-parvust emeltünk ki.⁵ Tehát

³ SZABÓ J. Gy. 1985. 5–76.

⁴ PARÁDI 1975. 119–157. o., 2. ábra, 9. kép. – TOTOVÁ 1984. 145–162. A rotunda körül a temetőt a 12. század második felétől a 13. század első feléig használták. A gyűrű (XXII. tábla 6. kép és XIX. tábla 11. kép) a temető egyik sírjából került elő.

⁵ A pénzérme meghatározását dr. Gedai Istvának (MNM) köszönöm. Találgatván, hogy ki lehetett az a személy, aki még Zsigmond uralkodása idején a család kánai monostorának templomában temetkezett, két személy jöhet szóba. Az egyik Nagymihályi Albert vránai perjel. Csakhogy ő Zsigmond sárkányrendjének lovagja, és alig képzelhető el, hogy e jelvény nem

ez meghatározta az eltemetés korát. Figyelemre méltó, hogy még a 15. század elején is temetkeztek ide a kegyúri családból (XII/c kép).

A templom hajójában több sír nem volt, de a karzat alatt több is, s közülük egy kettős sírt feltártunk (XII/b kép). Lelet nem volt benne, így korát nem tudjuk meghatározni. E sír északi oldala mellett is jelentkezett egy csontváz, amelyet azonban a felette lévő eredeti téglapadló miatt nem tártunk fel. Nem akartuk addig megbontani, amíg a romterület helyreállítása és ehhez a szükséges dokumentáció el nem készül.

A templomban feltárt sírok nem voltak mélyek. A sírűregek éppen csak akkorák, hogy a test elfért bennük. Koporsónak (famaradványok, szögek) nyomát nem találtuk. Természetesen nem kizárt, hogy a tetemek felett egykor a padlóban lefektetett sírkő jelezte a sírokat. Erre lehet következtetni abból, hogy másodlagos felhasználásban találtunk olyan sírkőtöredéket, amelyet címerpajzs vésete díszített (54/2. ábra), és amely világi személy sírköve lehetett. Később e kőről még szó lesz.

A templomban feltárt és észlelt csontvázak száma összesen 8 volt. Feltételezvé, hogy a karzat alatt az északnyugati sarokban még lehetnek sírok, összességükben 10-15-nél nem lehetnek többen eltemetve.

A második temetkezési forma, melyet megfigyeltünk, a keleti épületszárny legészakibb és a templomhoz legközelebb fekvő helyiségében került elő. Itt 6, kővel kifalazott sírt tártunk fel a benne lévő csontvázakkal együtt, és egy külön sírhely nélküli csontvázat, amely félig rajta feküdt az egyik sírhely kőkeretén (20/2. ábra és XV/a-d, XVI/a-c kép). Szerzetesi síroknak tartjuk ezeket, sőt megkockáztatjuk azt a feltevést, hogy az apátok sírjai.

Békés megyében, a vésztő-mágori dombon feltárt bencés monostor keleti szárnyában, a templom szentélye melletti utolsó helyiségben, tehát a kánaihoz hasonló helyen téglával kifalazott sírok kerültek elő. Máshol – például a pilisi cisztercita apátságban vagy a budai domonkosok kolostorában – a káptalanteremben temettek el apátokat, illetőleg kolduló rendeknél a perjeleket.⁶ A kolostor-

építészet szabályai szerint a keleti épületszárnyban a templom melletti első helyiség a sekrestye volt (emeletén a levéltárral), és a második helyiség volt a káptalanterem. E terem rendeltetése megmagyarázza, miért temettek benne. Olyan közös helyiség volt, ahol a nap megfelelő órájában összegyűltek a szerzetesek. Itt nyilvánosan és rendházuk előjárója előtt vallották meg bűneiket és fogadták el a penitenciát. A helyiség maga, vagy a helyiséghez kapcsolódva kápolna is volt, ami egyben az Isten jelenlétét is éreztette. A kánai és a vésztői monostorban is megfigyelhető volt, hogy az épület nem egyszerre, hanem részletekben készült el, és jelei mutatkoztak a keleti szárny alatt egy kisebb épületnek, amely kevesebb – és ezért csak a legszükségesebb – helyiségből állott. Erre a problémára később, a keleti szárny korai építészeténél visszatérünk. A kánai monostor káptalanteremnek használt helyiségében szokatlanul sok sír található. Nem tudjuk, mikor kezdődött itt a temetkezés. Volt-e temetés az első kolostorépületben, vagy csak a nagy kolostor befejezése után kezdődött? Az egyik sír felett húzódó, 16. század elejére datált szint rétegében találtunk egy kora gótikus, leveles díszítésű konzolt (53/2. ábra, XXXIV/a-b kép). Később részletesen szólnunk róla, de annyit már most elárulhatunk, hogy egy másik faragvánnyal együtt egy díszes, bélletes kapu része volt. Egyik lehetséges helye a káptalanterem bejárata, a másik a refektóriumé. Sajnos, ma már nem lehet megállapítani eredeti elhelyezését, mert nem maradtak meg a bejárati ajtóknak még a helyei sem. Feltehetően az első kis kolostorépü-

ékesítette volna tetemét a sírban. – A másik személy János. A testvérpár: András és Jákó közül Andrásnak egyik fia volt Lőrinc, ennek egyik fia György, Györgynek pedig a fia János, aki 1370–1376 között, majd 1391–1396 között Ung megyei alispán. 1389-ben Zsigmond király meghagyta hívének, György fia Jánosnak, hogy Szlavónia védelmében Albert vránai perjelhez csatlakozzék. Ő 1394-ben is a király szolgálatában jár Erdélyben (Sztáray oklevéltár).

⁶ JUHÁSZ I.: Műemlékvédelem 18 (1974) 214. A kolostor keleti szárnyának a templom mellett lévő helyiségében 9 darab, téglával kifalazott sírt tárt fel. – GEREVICH L. 1985. Abb. 28. – H. GYÖRKY 1981. Beilage I, V.

lethez tartozott, amely – véleményünk szerint – a 12. század második felében épült. A 14. század eleje, a nagy kolostor befejezése e stílushoz már késő.

A terem déli válaszfala mellett lévő két sír méretei a következők: a nyugati oldalon lévőnek a belső hosszúsága 2 m, szélessége a fejnél 45 cm, a vállnál 55 cm, a lábnál pedig 35 cm. A keleti oldalon lévő hosszúság, trapéz alakú sír belső mérete: hossza 195–200 cm, szélessége a fejnél 62 cm, a lábnál 40 cm. A bennük lévő halott erős csontozatú, nagy termetű ember volt. Utóbbtól északra lévő sír belmérete 180 × 45 cm. Tovább északra a következő sírhely hosszúsága 190 cm, szélessége 45–40 cm. Ennél a sírnál volt a fej alatt egy rézsűsen faragott kő (párna). A terem északi falánál ismét két sírt találtunk egymás mögött, és mindkettőn megvoltak a fedlapok is. A keleti fekvésű síron két fedlap, a nyugati síron öt kisebb fedlap, illetve az egyik egy sírkő töredéke volt másodlagos felhasználásban. Mint korábban már említettük, ennek bevéssett vonalkerete volt, ezen belül egy hegyesedő pajzs bevéssett vonalrajza. A pajzsforma 13. századi. A kő igen rossz minőségű, porladó. A leírt rajzolon kívül nem volt sem írás, sem címerkép. Még az is lehetséges, hogy eredetileg ezek a személyre utaló jelzések festve voltak, ám a kőanyag rossz minősége miatt nyomai is eltűntek. A keleti fekvésű sír belmérete: hossza 160 cm, szélessége 50–45 cm. A nyugati fekvésűé: hossza 170 cm, szélessége 45–45 cm. A fedlapok nem voltak azonosak a sírkővel, ezek a padló alatt helyezkedtek el. A terem feletti bontási törmelékből 3 sírkőtöredék került elő keresztábrázolások részleteivel (54/3–5. ábra). Nem biztos, de lehetséges, hogy ezen sírok valamelyikéhez tartoztak.

A terem délnyugati sarkában egy koponya és egy lábszárcsont hevert. A válaszfal másik oldalán, a nagy terem északnyugati sarkában kettévágott sírt tártunk fel. A válaszfal építésével vágták ketté. Úgy gondoljuk tehát, hogy az ebből a sírből hiányzó koponya került át a válaszfal túloldalára.

A halottakat – természetesen – különböző időpontokban, elhalálkozásuk sorrendjében helyezték el sírjukban, az időbeni különbséget azonban nem lehet megállapítani. A

sírhelyek beásása majdnem egészen tönkretette a rétegviszonyokat. Igen nagy szerencse, hogy egy helyen, két sír között, alig 10–15 cm-es foltban rátaláltunk egy sértetlen rétegeket őrző helyre. Ez a terem északi falának belső síkjától 1,90–2 m-re, a keleti fal mentén található. Itt megmaradt az eredeti talaj felszínét borító első, jellegzetes kultúrréteg: 8 cm vastagságú fehér kőpor, amely főleg a keleti épületszárny alatt lévő legkorábbi temetőrészlet felszínét borította, és vagy a sírokba lerakott kis kockakövek faragásából maradt vissza, vagy pedig az első templom építésének kőfaragó munkálataiból. Ezen a ponton a természetes felszín magassága 198,08 m, a kőfaragó réteggel együtt 198,16 m. Ez a magasság önmagában nem mond semmit, egy rajzon ábrázolva a második, a nagy terem azonos rétegével, jól kirajzolódik a természetes felszín déli irányú lejtése. Sajnos ez a metszet hosszúsága miatt teljes egészében nem közölhető, de a nagy terem észak–déli irányú metszetében nagy részlete látható (55. ábra).

Visszatérve az északi teremben megmaradt kis rétegmaradványra, a fehér kőporréteg felett maradt egy ugyancsak 8 cm vastag habarcsréteg. Feltételezzük, hogy az első épület bontásakor visszamaradt habarcs, amely egyben a 14. század elején befejezett újjáépítés után a helyiség padlójának fektető rétege is lett. A habarcsréteg felett 4–6 cm vastagságú padlót feltételezvé a helyiség padlószintje a 14. század elején 198,30 m lehetett. Ez a szint a helyiség déli válaszfalánál a megfelelő módon húzódik rá a legalsó zoklira. A válaszfalon többszörös újjáépítés látszik. Itt csak a széles alapfal maradt meg az első épületből. A nagy monostorépület építésének befejező szakaszában a keleti épületszárny legrégibb részét az alapoktól újjáépítették. Az előbbieken rekonstruált padlószint az újjáépítéshez tartozott. Ehhez a szinthez viszonyítva a sírok fedlapjai, illetőleg a keretek csak 20, 30, 35 cm-rel voltak mélyebben. Sajnos az első épület belső padlószintjének magasságát nem ismerjük, és nem tudunk semmilyen szabályt arra nézve, hogy egy helyiségben milyen mélységig volt szokásos egy sírt a padló alá beásni. A sírok mélysége között nincs nagy különbség, ezért

nem tudjuk őket időrendben megkülönböztetni. Arra a szokásra, hogy a monostor apátját a káptalanteremben temették el, már a 13. század elejéről is van példa.⁷ Kána esetében azonban kérdéses, hogy a nagy monostorépület építésének befejező szakaszában, a 14. század elején, amikor az első kisebb épületet lebontották és alapjai fölé az új, hosszabb keleti szárny került, meghagytak-e korábbi sírt? Lehetséges, hogy a megtalált sírok már csak az újjáépítés után eltemetettek sírjai.

A keleti szárny északi helyiségén kívül is volt két, kővel kifalazott és kőlapokkal fedett sír. A templom déli oldala mellett, a keleti szárny közelében bukkantak elő. Nem került sor teljes feltárásukra, csupán megállapítottuk a teremben lévő sírokhoz hasonló kiképzésüket. A templom déli oldala mellett csak nagyon keskeny sávban végeztünk kutatást. A szerzetesi sírok teljes számát így nem ismerjük. A helyiség rendeltetéséről, melyben az apátok sírjai voltak, más fejezetünkben bővebben beszélünk.

A harmadik temetkezési forma, amelyet megfigyeltünk, a templom körüli köznépi temető volt. Korát tekintve ezzel kellett volna kezdenünk, mert ez a legkorábbi. A temetőnek azonban nem történt meg a teljes régészeti kutatása, csak részleges sírfeltárásokat végeztünk, amelyekkel a temető kiterjedését kívántuk meghatározni, és ahol egyébként az épület feltárása közben kerültek elő a sírok. Több helyen kutatóárok metszetében állapítottuk meg egy-egy sír helyét, de magának a sírnak a feltárására nem került sor.

A templom körül minden oldalon találunk sírokat (2. és 4/1. ábra). A templomtól északra lévő meredek lejtőn is. Itt a sírok fölé húzódott egy építési törmelékréteg. Feltehetően abból az építkezésből származott, amikor a szerzetesek a templom nyugati homlokzatát építették újjá. Kutatóárkunk a templom tornyának északnyugati sarkától 9–9,5 m távolságban volt. Itt két sír mutatkozott. Az egyik csontváznak a koponyája és gerince látszott a kutatóárok oldalában. A csontváz kelet-nyugati fekvésű volt, arccal kelet felé nézett. A másik csontváznak csak a koponyája látszott a kutatóárok keleti oldalában. Ebből a kutatóárokból két vaskés

került elő (ltsz. 92.886–887.), feltehetően sírmellékletek voltak. Ez a leletípus gyakori a 11–12. századi Árpád-kori temetkezéseknél a férfisírokban.⁸

A templom nyugati homlokzatának dél-nyugati sarkára merőleges kutatóárokból (2. ábra) bolygatott sírok kerültek elő. A csontvázak a mai felszín alatt csupán 72–74 cm mélyen feküdtek, de eltemetésük idején is, a visszahantolás után mindössze 50 cm magas földréteg fedte a tetemeteket. (Az eredeti szintviszonyokat a bolygatások miatt már csak nagyon kevés helyen és rövid szakaszokon lehetett megfigyelni.) Árkunk nyugati végében, a templom homlokzatától 20 m távolságra feküdt az egyetlen teljes csontváz. Ez tulajdonképpen kettős sír volt, de a második csontváz alsó fele bolygatás miatt hiányzott (2. ábra). A két csontváz feje egymás felé fordult. Mindkettőt kréta puhaságú és fehér-ségű mészkőből készült kisebb-nagyobb kváderkövek sora vette körbe, sőt egy sor kváder válaszfalon túl észak felé egy harmadik sírhely is mutatkozott. A kettős sír lábánál pedig ugyancsak kövekkel kerített kis helyen egy gyermek csontváza került elő, de már nem eredeti helyzetében, hanem a tetem elporladása után másodlagos elhelyezésben, mint amely a kettős sírban nyugvó házaspár korábban elhunyt gyermekének jár a szülők közelében. Ezen a sírhelyen tudjuk legjobban bemutatni a temetkezési módot. A bolygatások következtében nemcsak a csontvázak hiányosak, de a sírok kereteléséből is esetenként csak 1–2 kő maradt a helyén. A templom tengelye a kelet-nyugati iránytól észak felé 4°-kal eltért, és újabb 4°-kal tértek el ismét észak felé a sírokba fektetett halottak. A csontvázak között volt egy koporsóvasalás és néhány koporsószeg, bizonyosságául annak, hogy a halottakat kopor-

⁷ LENOIR 1856.

⁸ BÁLINT 1936. 205–210. Itt hat sírban találtak vaskést és egy sírban füles gombot. A temetőt a 10. század végére vagy a 11. század elejére datálták. – SZÉLL 1941. 199. Korhatározás: 11–12. század. A 23. sír melléklete volt vaskés. – PÁRDUZ 1943. 183–192. A temető 11. századi. Van benne vaskés mint melléklet. – BÓNA 1978. 99–157. A 88. számú férfisírban volt vaskés melléklet.

sóban temették el. Mivel a hasáb alakú kövek a sír üregének alján, körben helyezkedtek el, azt gondolom, hogy a koporsókat ezekre a kövekre állították. Az Árpád-kori temetőkben előforduló egy-egy kővel bélelt sír egyike sem hasonlít a kánaiaiakhoz. A feltárt sírok alapján úgy tűnik, legalább 90%-uk keretelt volt.

A kolostortól nyugatra nagy mező terül el. Egy hosszú észak-déli és egy kelet-nyugati árokkal átvágtuk a mezőt, hogy meg tudjuk, be volt-e építve a középkorban? Épületet nem találtunk, az árok egyes részein azonban sírok mutatkoztak (2. ábra és 58. ábra, M₂₃). Nyugat felé ezek voltak a legtovábbi észlelt sírok (ez persze nem jelenti azt, hogy ettől nyugatra nem lehetnek még további temetőrészletek). A sírok az észak-déli árok északi felében, mintegy 20 m hosszúságban mutatkoztak, összesen nyolc sírhely. Az első három sírt a tömör kavicsrétegbe ásták be. A sírok körvonala erősen kirajzolódik. Az üregből kitermelt kavicssal fedték a sírokat. A harmadik sírhely után (az elsőől 4,5 m távolságra) a tömör kavicsréteg felszíne fokozatosan süllyedni kezdett, és föléje húzódott egy vörössárga agyagos réteg, amelynek felszínét vékony kavicsréteg borította. A következő sírokat már erről a felszínről ásták le a puha, agyagos talajba. Ez bizonyítja, hogy ezen a területen a kavics fölé húzódó agyag természetes – nem ember által létrehozott – rétegződés. Itt, a mező területén enyhébb lejtőt állapítottunk meg, mint a kolostor alatt, mivel itt 30 m távolságban csak 87 cm-t esett a szint. A sírgödrök mélysége átlagosan 50 cm volt, egy esetben 60 cm. Mivel a kavicsréteg igen kemény volt, mi nem tudtuk az árkot kéziszerszámmal kiásni, csak markológéppel. Amit a gép kiemelt, természetesen elveszett a számunkra (pl. emberi csontváz). A szonda rendeltetése itt csupán az volt, hogy metszetet kapjunk erről a területről. A síroknak csak a körvonalait észleltük, bennük kőkeret nem mutatkozott.

A mezőt átszelő másik, kelet-nyugati árokban egyetlen sír sem mutatkozott.

A temető kiterjedését északi és nyugati irányban a megtalált sírok csak esetlegesen határozzák meg. Dél felé azonban pontosan

megismertük a határát. A monostor udvarán, a nyugati épületszárnytól 5 m távolságra volt egy észak-déli irányú kutatóárkunk, amellyel az volt a célunk, hogy tájékozódjunk arról, mi található a monostor udvarán, s főként a kerengőről kívántunk adatokat szerezni. Célunkat nem értük el, ugyanis a múlt század végén elkezdett épületbontás felforgatta az udvar rétegeit és megsemmisítette egykori szintjét (erről később bővebben szólunk). Szerencsére olyan mélyre nem hatoltak le, hogy a templom körül lévő korai temetőt érintették volna, sőt a sírok fölé húzódó eredeti felszín észak felé emelkedő vonalát is jól követni lehetett. Árkunkkal érintettünk sírokat, amelyeket feltárni nem volt lehetőségünk. Ezeket csak árunk nyugati metszetében észleltük. Mind-egyik kis kockakövekkel körülrakott sírhely volt. A legdélebbre fekvő sír a déli épületszárny északi, udvarra néző fala mellett került elő, és ez már a temető szélét is mutatta egyben. A déli épületszárny alatt már nem mutatkozott sír. A déli szárny északi falától 6,85–7,55 m távolságban jelentkezett a következő sír, ettől 50 cm-re egy második és újabb 60 cm távolságra egy harmadik. Ez utóbbit azonban – mivel elég magasan feküdt – az épület bontása során már érintették. A csontvázból csak szilánkok maradtak, és a kőkeret is hiányos volt. Északi oldala mellett azonban megmaradt egy egész csontváz. Minthogy ez már az észak-déli árunkra merőleges kelet-nyugati ágba volt, fel is tártuk (19. ábra, M₁₉). Az épen megmaradt sír felett az elsődleges talajfelszín (198,11 m) 1,90 m-es emelkedést mutatott a déli szárny déli falától 18 m távolságon keresztül.

Az „épen maradt” sírről azonban el kell mondani, hogy a csontváz koponyájából egy darab hiányzott és a fél fogsora a lábánál feküdt, tehát ez sem volt teljesen érintetlen, de feltehetően még a nagy monostorépület felépítése előtt érthette a bolygatás.

A keleti épületszárny udvari fala alól, a keleti szárny nagy terme mellett bolygatott gyermekcsontváz került elő és egy sírlelet is: kicsi, füles bronzfüggő félbetörött gömböcskéje (XIV/d kép). E helytől északabbra, a keleti szárny utolsó helyiségének fala mellett az udvarban két sírhelyet figyeltünk

meg, amelyekben már nem volt csontváz. Az egyik mellett még ott voltak a kis kő-kockák.

A templom déli fala mentén csak keskeny sávot tártunk fel. Egy teljes csontvázat találtunk. Ettől nyugatra egy gyermek méretének megfelelő kő sírládát (lehet, hogy római eredetű!), kelet felé pedig két negyedrészen kibontott, kővel kifalazott és kőlapokkal fedett sírt, amelyről már említést tettünk.

Alaprajzunkon (3. ábra) látható, hogy nagy terület feltáratlan maradt az udvaron. Annyi azonban megállapítható, hogy az udvar egész területén sírok voltak, és a temető folytatódott a keleti épületszárny alatt is. A keleti épületszárny északi vége és a templom szentélye között két csontváz került elő. Az épület fala mellett közvetlenül egy gyermeké és mellette (a szentély felé) egy felnőtté. A szentély mögött nem volt módunk feltárást végezni.

A keleti szárnyban lévő nagy terem északnyugati sarkában két sír került elő. Az egyik sírt (már említettük) a nagy terem és az északi helyiség közötti válaszfal alapfala hosszában kettévágta (12. ábra). Ez a sír kis kockakövekkel körükerített volt. Dél felől a mellette lévő csontváz épen megmaradt, sírjában nem volt kőkeret. *A kettévágott sír fontos bizonyítéka annak, hogy a temető a szerzetesi közösség letelepedése előtt létesült.* Leírásunkban már többször utaltunk olyan csontvázakra, amelyek az alapfal alatt, az által megbolygatva kerültek feltárássra. Ez utóbbi, kettévágott csontváz azonban a monostor legkorábbi épülete alatt került elő, ezért ez bizonyítja legjobban, hogy *a temetőt a 12. század közepét megelőzően használták.* Sírhelyeket vágtunk át a keleti épületszárny nagy termének közepén ásott észak-déli kutatóárkunkkal (55. ábra). Csontvázak itt nem kerültek elő, látszólag már kiürített sírok voltak, de azt jól lehetett látni, hogy a sírüregeket a természetes talaj felszínéről ásták le, és ezt a dél felé lejtő felszínt itt végig élesen kirajzolta a kövek faragása után visszamaradt fehér kőpor (XXXV/a kép).

A keleti épületszárny keleti oldala mellett, épületen kívül előkerült egy csontváz, amelynek mindkét keze feje el volt metszve, a kézfej csontjai hiányoztak (XIII/a-c kép).

A csontváz az épületre merőlegesen feküdt. Az árok keleti metszetén látszott, hogy a sírt az épület eredeti szintje fölé húzódó rétegből ásták le, tehát nem sorolható a korai, a monostor építését megelőző temető sírjai közé (26. ábra, M₃). A kéz levágása nem tartozott a törvényben (Szent László és Kálmán törvényei) előírt büntetések közé, de vannak okleveles adatok, amelyek arról tanúskodnak, hogy hatalmaskodásból vagy bosszúból megtörténtek ilyen esetek. Erre a 13., a 14. és a 15. századból is van adat.⁹

Annak ellenére, hogy a temető sírjai közül csak nagyon keveset tártunk fel teljesen, és ezek között is sok volt a bolygatott, hiányos sír, bizonyos következtetéseket mégis le tudunk vonni. Mindenekelőtt *a temető már templom körül helyezkedik el.* 11. századi temetőket már feltártak, amelyekhez nem tartozott templom. *Szent László 1092-ben a szabolcsi zsinaton kiadott dekrétumában figyelmeztetett a templom körüli temetkezés „megtartására”.* Kálmán király 1099-ben kiadott törvényeiben ismét kötelezték a lakosságot arra, hogy a templom körül temetkezzék.¹⁰ A sírok (amelyeket feltártunk) nagyobb része melléklet nélküli. Ebből arra következtetünk, hogy a templom papja a pogány szokások elhagyására nevelte híveit. Mégis éppen a 11. század végi temetőknél előfordul egy-egy melléklet, és főleg előfordulnak kések, továbbá a gyermek halottak esetében elnézőbbek, és némi ékszert, főként apró függőt megengedtek. Tudjuk azt, hogy a templomot a 12. század közepe táján kapták meg szerzetesek, és még e században fel kellett épülnön első épületük is, amely már ráépült a sírokra. *A temetőnek tehát a 11. század végén vagy a 12. század elején kellett létesülnie.* Nem tudjuk, hogy a monostor alapítása után még folytatódott-e a temetkezés. Ezt csak a temető teljes feltárása után lehetne eldönteni. Mivel a nagy monostorépület csak a 13. században kezdett épülni, így még volt rá lehetőség.

⁹ SZABÓ I. 1969. 168–173. Egy adatot közöl 1270-ből (hivatkozva FEJÉR 1829–1844. V/1. 79–81 forrásra). Egy másikat 1479-ből (a Történelmi Tár 1910. 407–408 adatára hivatkozva).

¹⁰ Magyar törvénytár 1000–1526. Bp. 1899. 57; Árpád-kori törvényeink. Szerk. SZILÁGYI L. Bp. 1961. 50.

A korai síroknál a temetés módja egyedülálló. A sírüregeket ugyan nem falazták ki, de egy sor kockakővel körülrakták. Ezen módon nem egyes, kivételes személyeket helyeztek sírba, hanem kevés kivétellel valamennyi halottat ilyen sírba temették el. A temető kiterjedése nagynak látszik. Ha az általunk körülhatárolt területen a megfigyelt

sűrűségben voltak sírok, akkor az eltemetettek száma igen nagy volt, több, mint amennyi egyetlen kora Árpád-kori falu lakosságának megfelelő. Az idő is túlságosan rövid egy ekkora temető benépesüléséhez. Kérdés tehát, nem volt-e a közelben több falutelepülés is, amelynek népe ehhez a templomhoz temetkezett?

3. A KIS KŐÉPÜLET

A nyugati épületszárny déli végétől 2 m távolságra előkerült egy kis épületnek a pincéje, és a keleti oldalon felmenő falmaradvány is van két sor kisméretű kváderkőből (2., 10. ábra és XVII-XXI. kép). Az épület észak-déli irányban 6,40 m, kelet-nyugati irányban 4,25 m. A pince belmérete: 2,64 × 5,32 m. Az alapfal vastagsága változó. A pince szintje döngölt homok. Oldalfalait változó méretű, de egyenletesen összecsiszolt kváderkövekkel burkolták (11. ábra). A burkolatnak mintegy folytatásaként indulnak el a lapos kváderkövekből épített boltozat ívei, de csak a pince északi és déli egyharmada felett. A középső egyharmad felett nem volt boltozat, hanem – feltehetően – síkfödém, s ezen keresztül a lejárát. A nyugati oldalon a középső harmadnál a pince fala konzolszerűen előreugrik. A födém azonban nem közvetlenül az alsó, megmaradt, konzolszerűen kiképzett kősoron nyugodott, hanem még jó néhány kősorral magasabban, a boltozatok legmagasabb pontjával, illetőleg e felett húzódó padlószinttel egyező magasságban. A pince belső magassága 2,60 m volt. A szemben lévő keleti oldalfalon nincsenek konzolos előreugrások. A síkfödém itt a pince alapfalának felszínére támaszkodott, amely – mint az alaprajzon is látható – szélesebb volt az épület felmenő falánál.

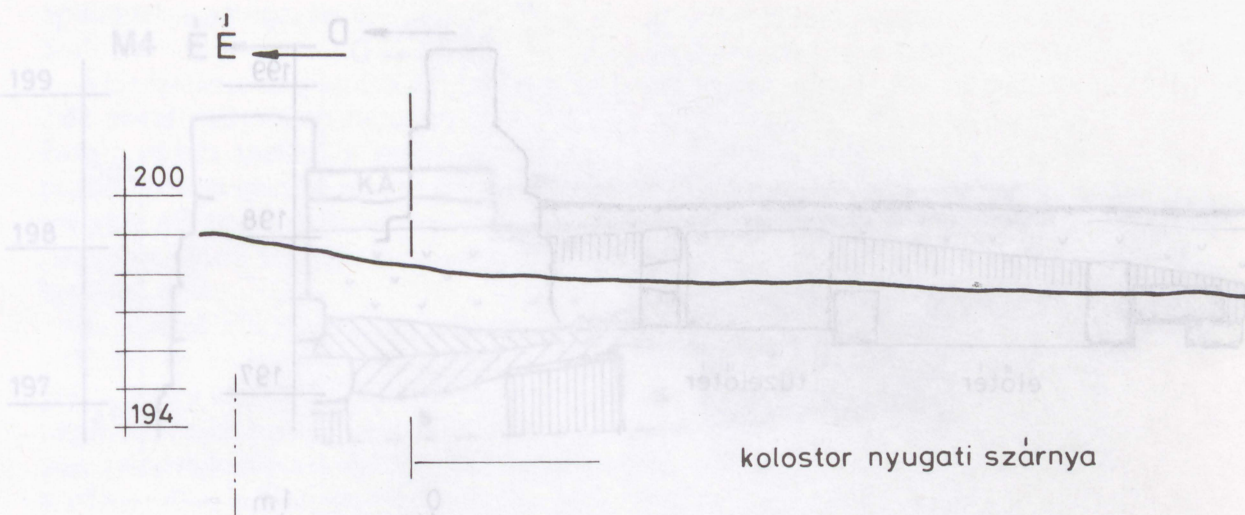
A pince nyugati falán a konzolosan előreugró fal alatt szabálytalanul kivésett üreg látható, amely lehet ugyan egy késői rombolás eredménye, de lehetséges egy olyan magyarázata is, hogy a pincébe levezető létrát vagy falépcsőt ennek segítségével támasztották ki. A pince oldalain ugyanis sehol sincs bejárati nyílás. A pincét nem lehetett máshonnan megközelíteni, mint felülről, amelyhez egy csapóajtó és egy létra vagy lépcső kellett. Kőlépcsőnek nincs nyoma, s a pince kis mérete nem is tenne ilyen

lehetővé. A konzolszerűen előreugró falrészlet csak a nyugati oldalon található, ezért a csapóajtót támaszthatta alá. A csapóajtó viszont megkérdőjelezi az épület földszintjének használatát lakóhely céljára.

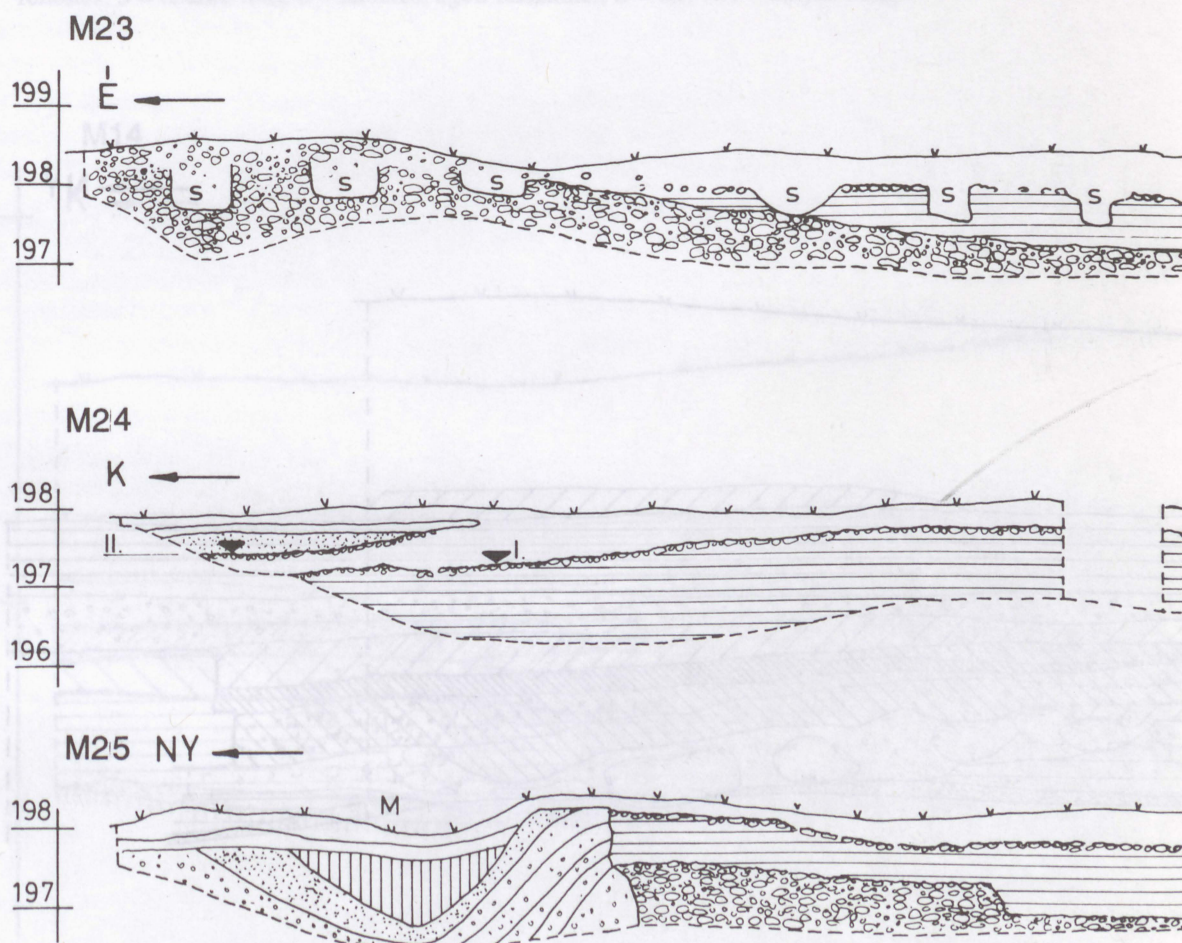
Előző fejezetünkben már szoltunk arról, hogy *a temető földjét a templom szentélyétől dél felé egészen a kis kőépületig hófehér kőpor vékony rétege borította.* Ez a réteg az első kolostor-épület alá húzódott (keleti szárny), és jól kirajzolta az eredeti felszín lejtését. Ez a réteg megegyezett a sírokban található kőhasábok anyagával, ezért úgy gondoljuk, hogy azoknak a faragásából maradt vissza. E réteg a kis épületet körülvette, sőt az épület nyugati oldala mellett kisebb halmok maradtak, amelyekben már nemcsak kőpor, hanem kőszilánkok is voltak. Feltehető, hogy ezek már az épület, a pince és a boltozat köveinek faragásakor maradtak vissza. A kőporos réteg a kis épületnek egykorú szintje, mely az északi oldalon 196,57 m szintmagasságú. Az épület oldala mellett a felszín lejtése továbbra is érzékelhető.

Ez a réteg, amely a templomtól a kis kőépületig folyamatos, a bizonyíték arra, hogy az első kolostort megelőző templom és temetője, valamint a kis kőépület egykorúak, és megelőzték a monostor alapítását. A temetőnek közvetlenül a templom körüli részlete a legkorábbi.

Korhatározásunkat azonban nem csupán ez az egy bizonyíték támasztja alá. A kis épület környékén több korszak építményei települtek egymás fölé. A kis épület délnyugati sarkánál az alapfalára támaszkodik egy nagyobb épület északkeleti sarka. A másik, az északnyugati sarok fölé a pince boltvállára támaszkodva egy kemence épült. Ennek 18 cm magas, apró kövekből épült alapfala már az eredeti, kőporral borított szint fölé húzódó 20 cm vastagságú vörössárga, agyagos feltöltési rétegbe épült bele. Ennek a rétegnek a felszíne a kemencének és a nagy, pincés

57. ábra. A lejtő mértéke a templomtól dél felé, a nagy, pincés épületig – az eredeti, természetes felszín szerint

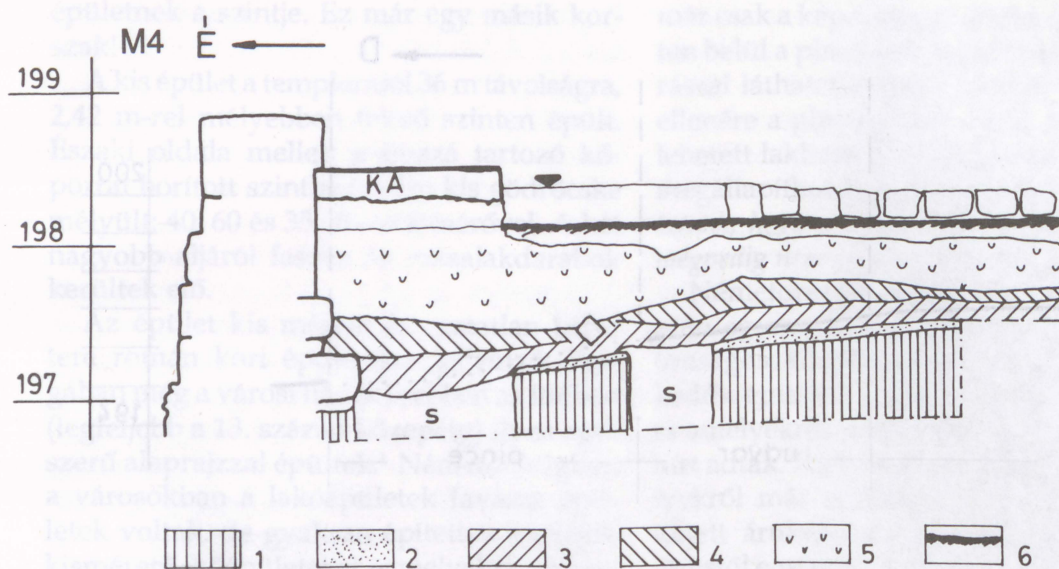

58. ábra. A kolostortól nyugatra elterülő mezőn ásott észak–déli árok (M₂₃) déli oldala és a kelet–nyugati árok (M₂₄) déli oldala, valamint ugyancsak kelet–nyugati árok (M₂₅) északi oldala

Jelmagyarázat: 1 = eredeti kavicskonglomerátum; 2 = természetes úton lerakódott sárga agyag; S = sír; M = mélyút (?) és azt feltöltő újabb rétegek; G = gödör (ház?) és feltöltésének rétegei

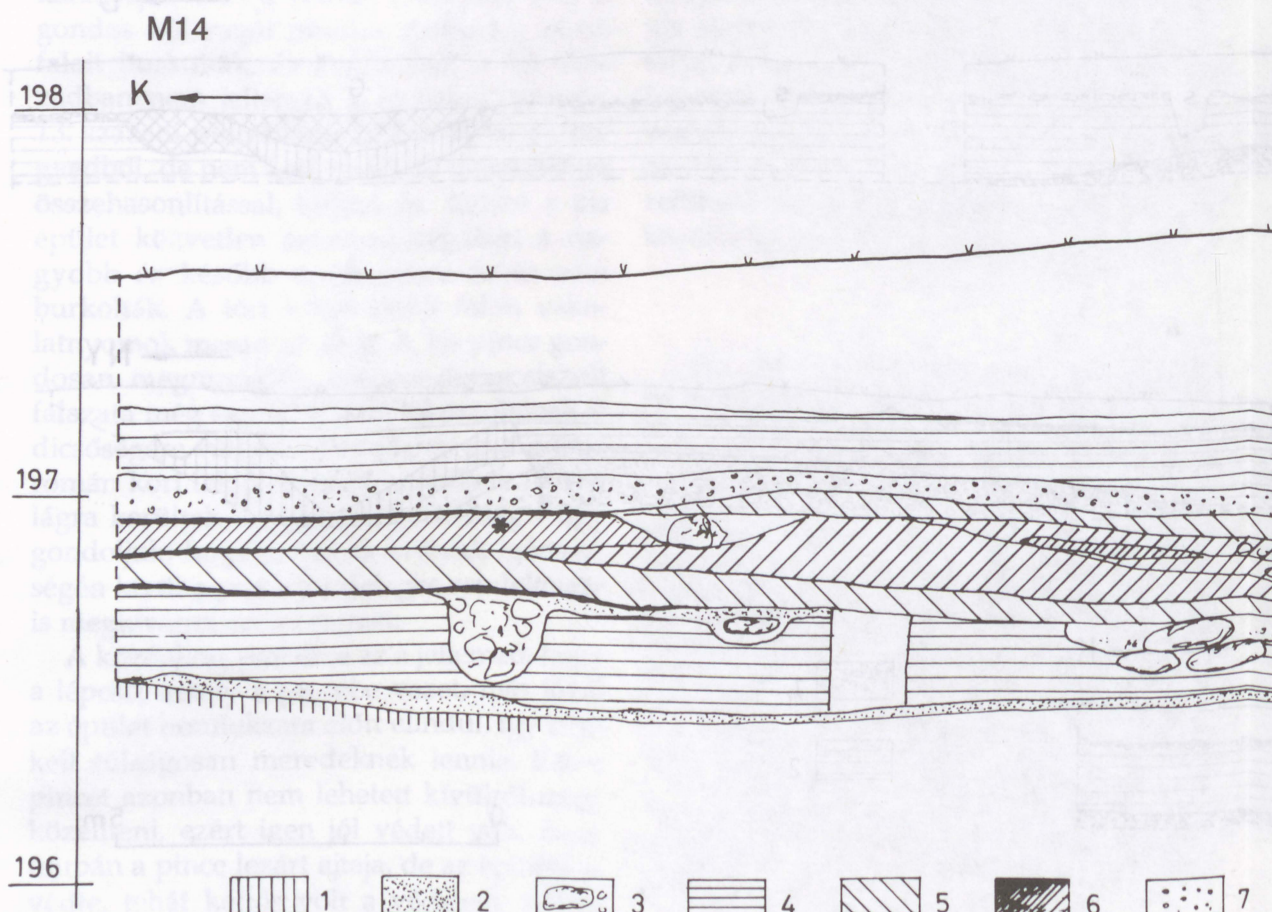

3. ábra. A kutatóárok helyzete, a metszetrajzok helye

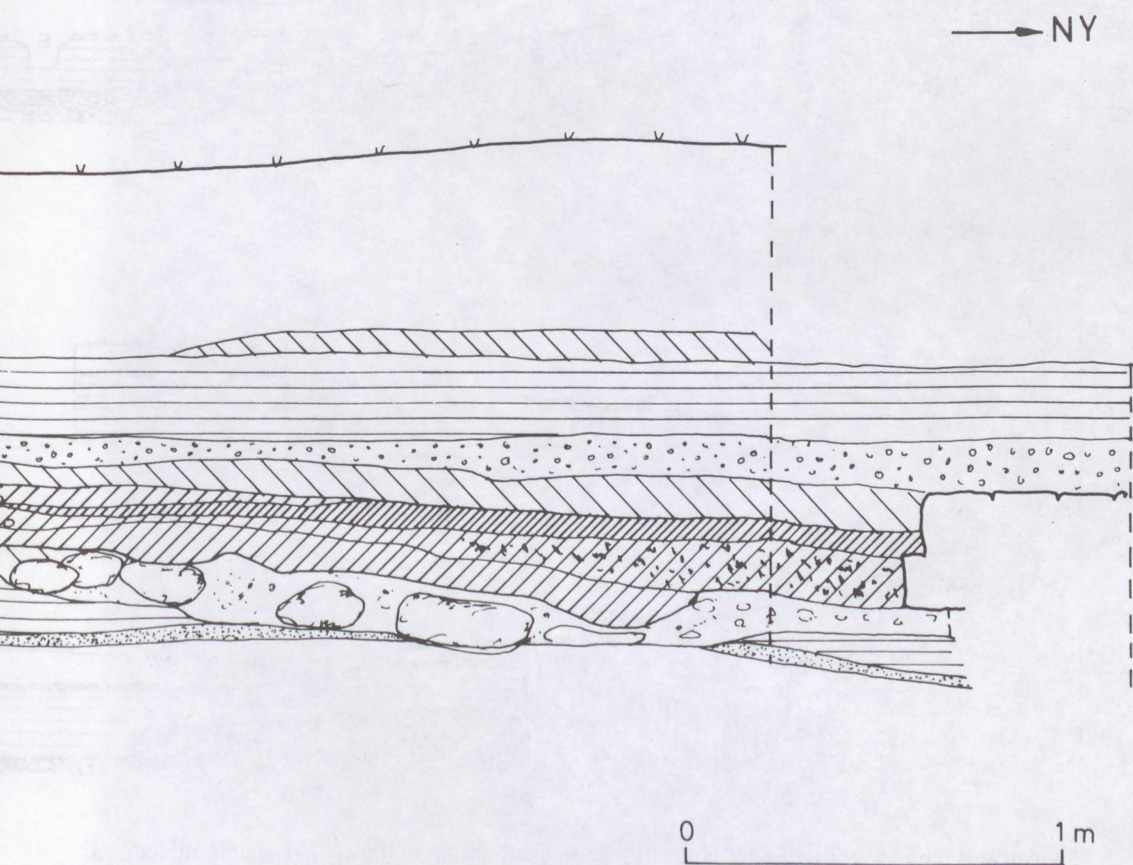
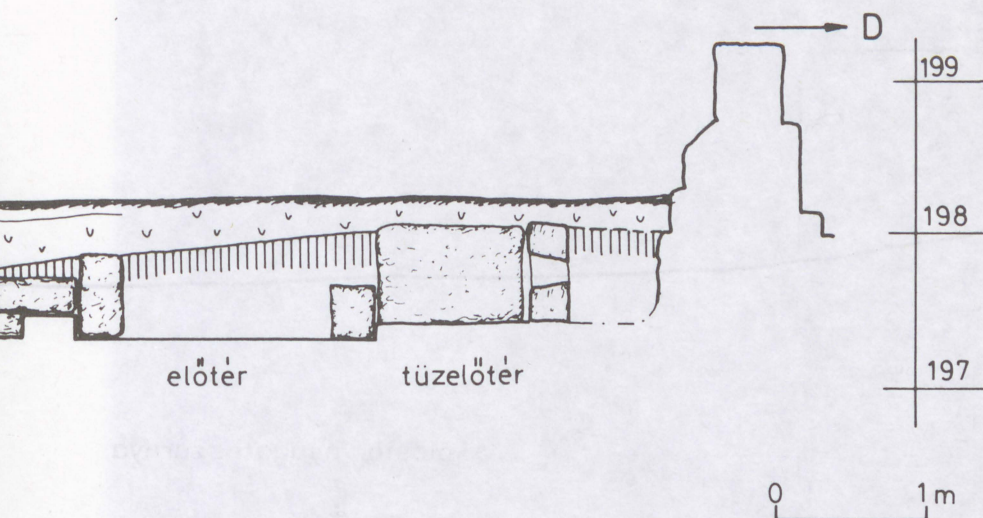
55. ábra. Észak–déli metszet (M_4) a keleti szárny nagy termének tengelyében

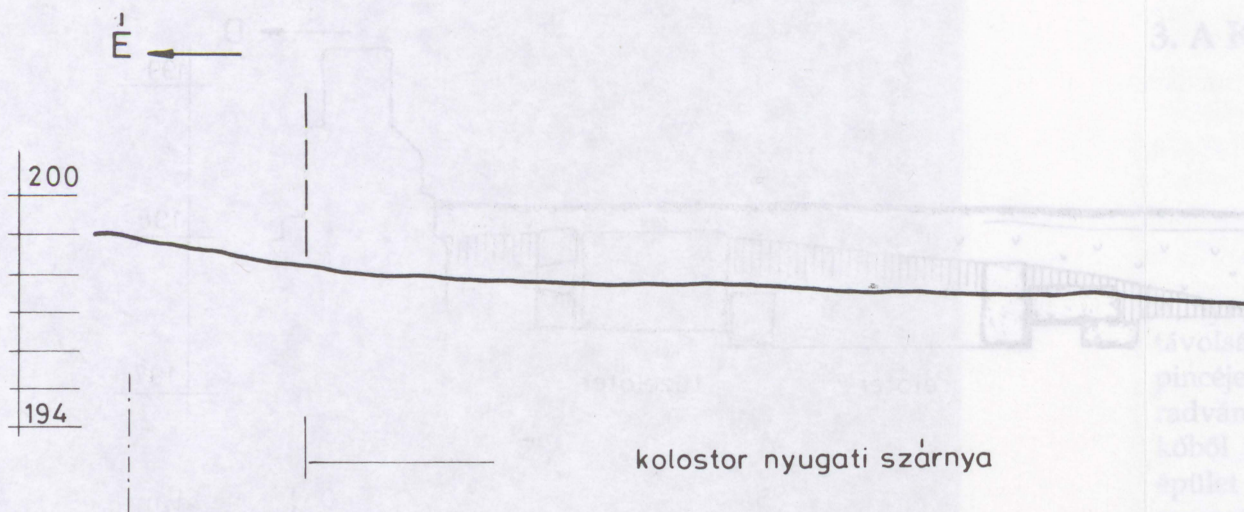
Jelmagyarázat: 1 = természetes talaj; 2 = fehér kőpor; 3 = agyagos feltöltés; 4 = második agyagos feltöltés; 5 = szürke föld; 6 = habarcs, égett felszínnel; S = sír; KA = kályha alapja

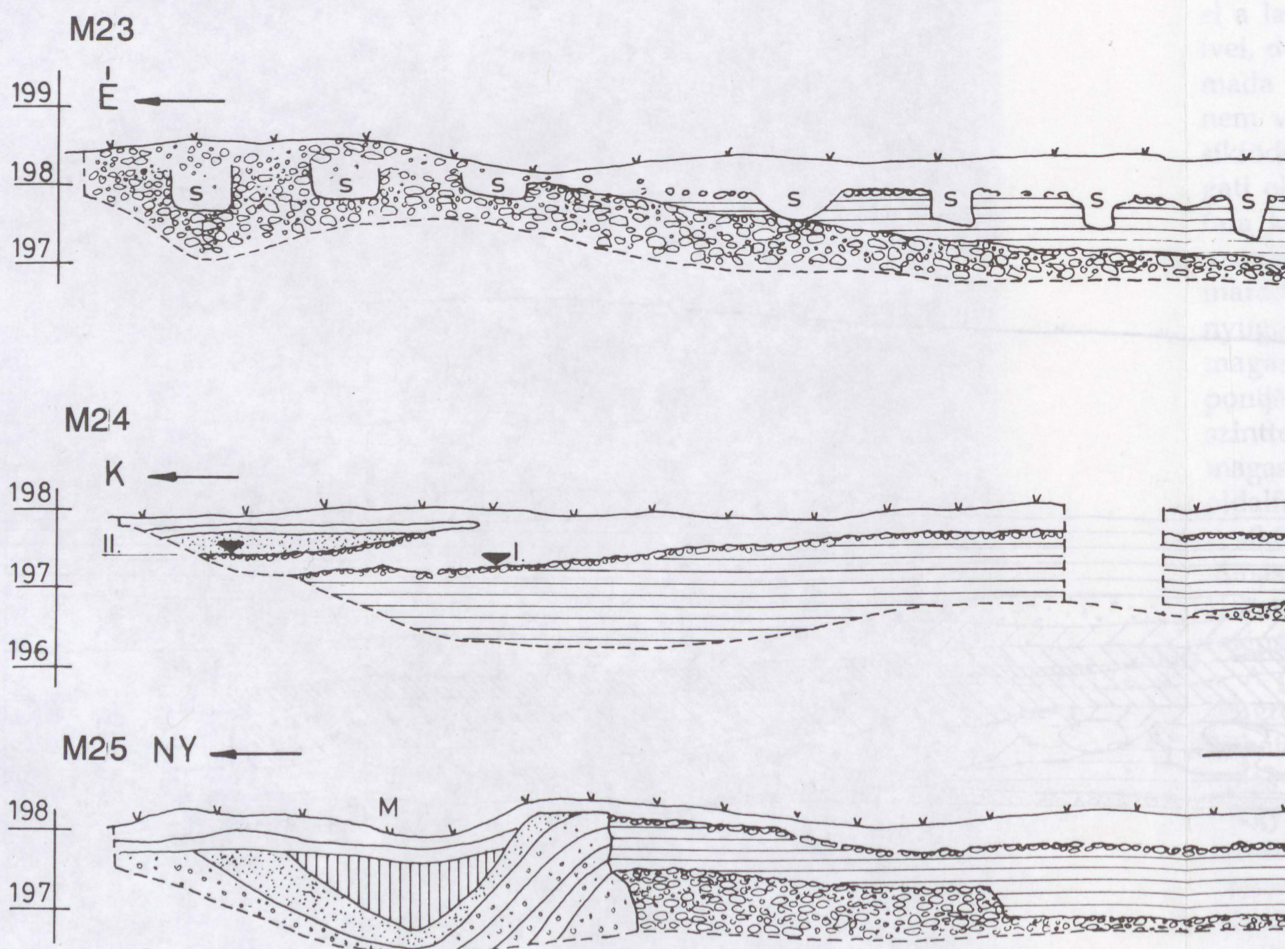
56. ábra. Kelet–nyugati metszet (M_{14}) a déli, kis gazdasági udvaron keresztül

Jelmagyarázat: 1 = természetes talaj; 2 = fehér kőpor; 3 = fehér kövek törmeléke; 4 = vörös agyag; 5 = szürke föld; 6 = rózsaszínű hamu és korom; 7 = habarcs

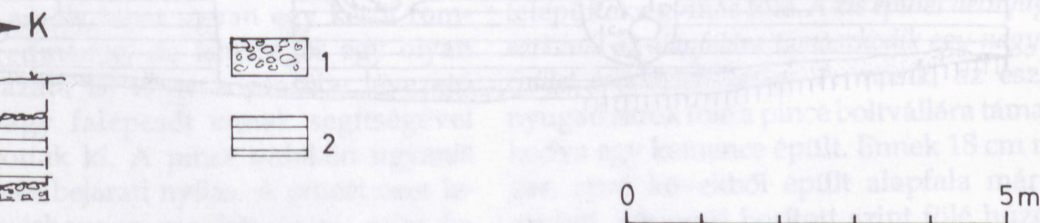
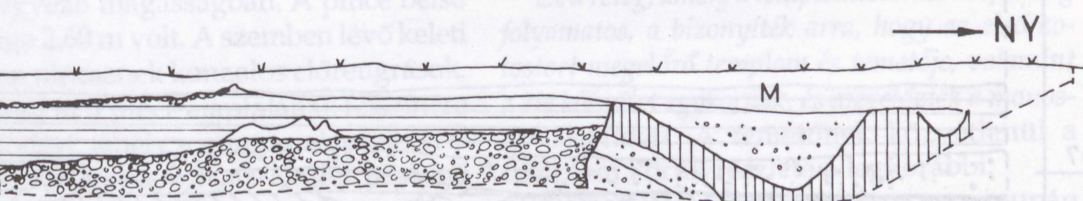
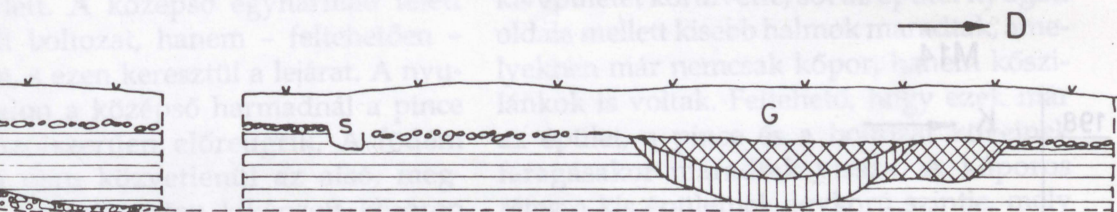
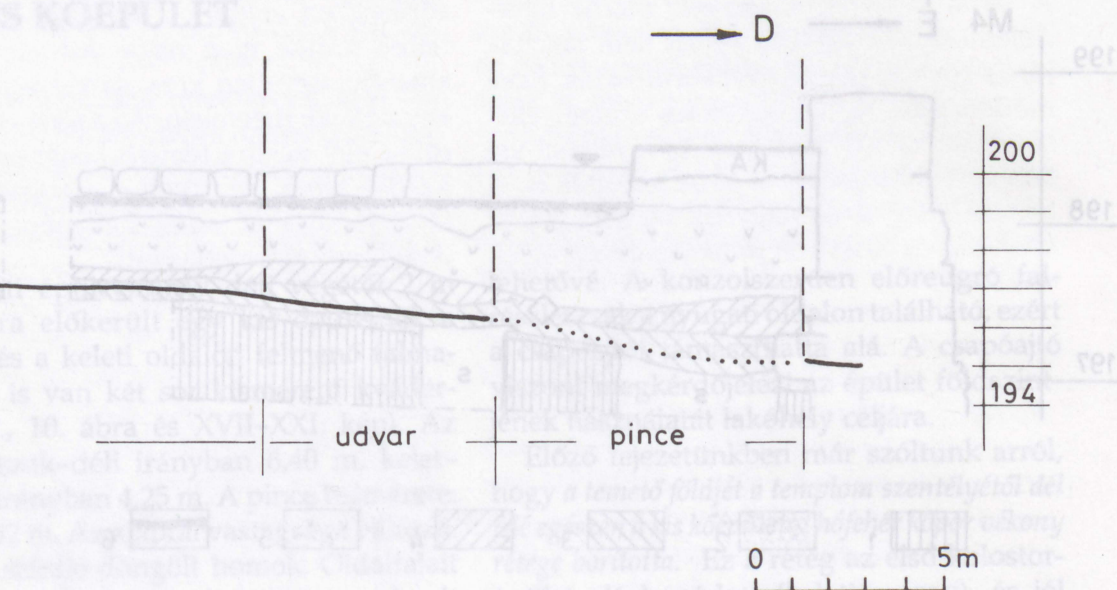

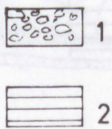
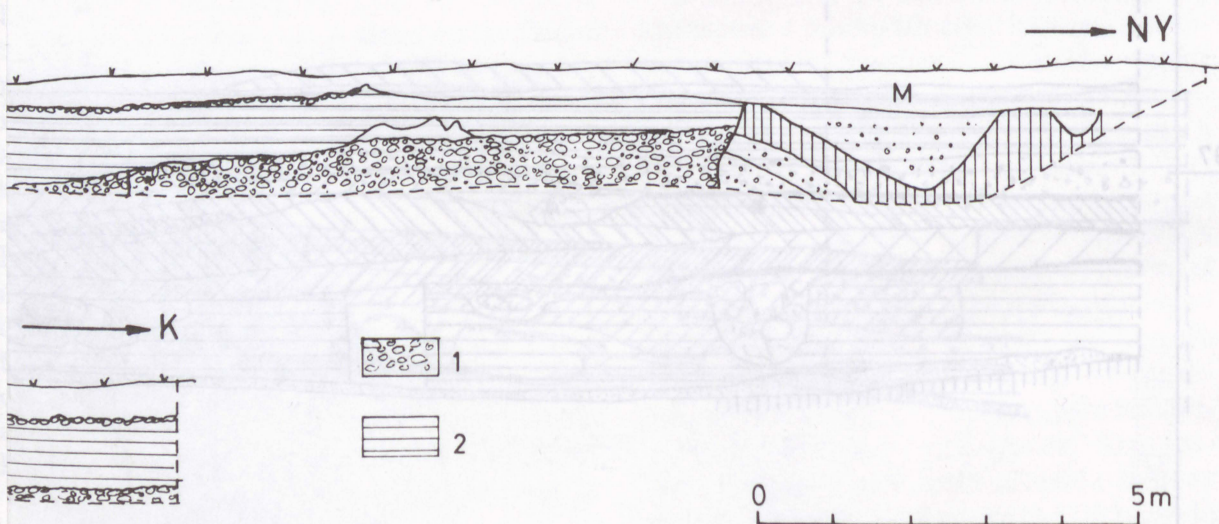
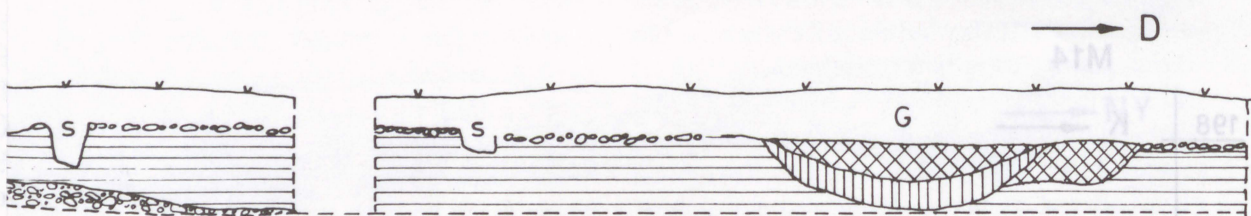
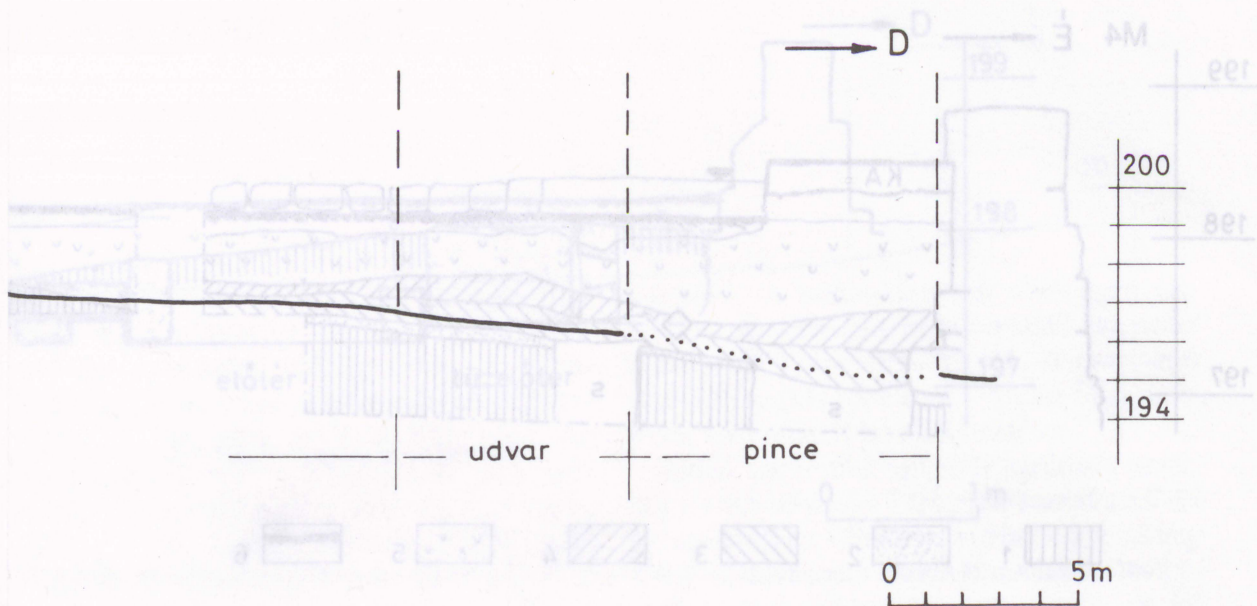
57. ábra. A lejtő mértéke a templomtól dél felé, a nagy, pincés épületig – az eredeti, természetes felszín szerint

58. ábra. A kolostortól nyugatra elterülő mezőn ásott észak–déli árok (M₂₃) déli oldala és a kelet–nyugati árok (M₂₄) déli oldala, valamint ugyancsak kelet–nyugati árok (M₂₅) északi oldala
 Jelmagyarázat: 1 = eredeti kavicskonglomerátum; 2 = természetes úton lerakódott sárga agyag; S = sír; M = mélyút (?) és azt feltöltő újabb rétegek; G = gödör (ház?) és feltöltésének rétegei

S KÖRÉPÜLET

56. ábra. Kőbánya-nyugati rész (M) a déli és nyugati irányban. 1 = homokos talaj; 2 = lösz talaj; 3 = lösz talaj; 4 = lösz talaj; 5 = lösz talaj; 6 = lösz talaj; 7 = lösz talaj.

épületnek a szintje. Ez már egy másik korszak!

A kis épület a templomtól 36 m távolságra, 2,42 m-rel mélyebben fekvő szinten épült. Északi oldala mellett a hozzá tartozó kőporral borított szintbe három kis gödröcske mélyült: 40, 60 és 35 cm-es átmérővel. A két nagyobb aljáról faszén és vassalakdarabok kerültek elő.

Az épület kis mérete és osztatlan belső tere román kori épületekre jellemző. Prágában még a városi házak is ebben az időben (legfeljebb a 13. század közepéig) ilyen egyszerű alaprajzzal épültek.¹ Németországban a városokban a lakóépületek favázas épületek voltak, de gyakran építettek melléjük kisméretű kőépületeket, amelyeket „Steinwerk”-nek vagy „Kemenate”-nak neveztek.² Magam Budán a Hess András tér 1. szám alatt,³ Zolnay László pedig a Tárnok utcában⁴ tárt fel hasonló kisméretű épületet. Mindkét utóbbi esetben alapos volt a gyanú, hogy ezek a városalapítást megelőzték. A kánai épületnél a román korszakra utal a gondos kőfaragói munka, mellyel a pince falait burkolták, és amely már a 13. században nem jellemző a pincékre. Számos 13. századi pincét ismerünk a budai várnegyedből, de nem kell messzire mennünk az összehasonlítással, hiszen itt, Kánán a kis épület közvetlen szomszédságában a nagyobb és később épült pince falait sem burkolták. A tört kőből épült falon vako-latnyomok maradtak meg. A kis pince gondosan megmunkált, szépen összezsírozott falazata még egy földszinti lakószobának is dicsőségére válnék, mint ahogy ez a prágai román kori lakóházaknál – amelyek napvilágra kerültek – megismerhető. Mégis úgy gondoljuk, hogy a román korszak igényességén kívül a pince különleges rendeltetése is megkívánta ezt a falazást.

A középkori pincékre az a jellemző, hogy a lépcső, amely a pincébe vezet, már jóval az épület homlokzata előtt elindul, így nem kell túlságosan meredeknek lennie. Ezt a pincét azonban nem lehetett kívülről megközelíteni, ezért igen jól védett volt. Nem csupán a pince lezárt ajtaja, de az épületé is védte, tehát kettős volt a védelem. Ehhez hozzá kell tenni – ami természetesen ma

már csak a képzeletünk játéka –, hogy épületen belül a pince csapóajtaját megfelelő takarással láthatatlanná is lehetett tenni. Ennek ellenére a pincelejáró miatt a földszint nem lehetett lakható. Volt-e emelete? Ez ma már megállapíthatatlan. *A körülmények arra mutatnak, hogy a pincét raktározásra használták, mégpedig nem egészen közönséges értelemben.*

Németországi régészeti kutatások nyomán egyre-másra kerülnek elő azok a biztonságos kőépítmények, amelyeket kereskedők építettek favázas lakóházuk mögött, és amelyekről oklevelek már a 12. században hírt adtak. Ezek az ún. „Steinwerk”-ek, amelyekről már említést tettem, a kereskedők féltett árukészletét őrizték – tűztől és betöréstől egyaránt. Városi építmények voltak, és többnyire távolsági kereskedőknek volt félténivaló árukészletük. Újabban azonban felfigyeltek néhány olyan toronyszerű kőépítményre, amelyek várostól távol, falusi környezetben állnak (még ma is!). Erődített magtáraknak vagy raktáraknak tartják őket, de „parasztvárak”-nak is nevezik. Többnyire kis alapterületű építmények, egyetlen osztatlan belső térrel, de emelettel (egy vagy két emelet), amelyet a vidék lakossága csak veszély esetén használt, és amelynek ajtaja az emeleten külső lépcsővel volt megközelíthető. Vannak ezek között az építmények között olyanok is, amelyek a vidéki nemes-

¹ PISA 1971. 85–156. Nemcsak az alaprajz emlékeztet a prágai román kori lakóházakra, hanem a szép, kváderkövekből rakott falazás is, jöllehet Kánán csak a pincét ismerjük. Feltehetően a felépítmény is azonos igényességgel készült.

² MUMMENHOFF 1961. 33–34, 47. A városi kereskedők értékes árukészletének őrzésére épült kőházak (Steinwerk) említése már a 12., sőt a 9. századból is fennmaradt. Északnyugat-Németországban, különösen Vesztfáliában terjedtek el azok a kis alapterületű, de emeletes, kőből épült toronymagtárak, az ún. „Feste Speicher”-ek, amelyek nemcsak a nemességnek, hanem a parasztoknak is gabonarakárként, sőt háború esetén élelmiszerkészletek őrzésére szolgáltak, és emeletükön lakószoba is volt. Példát a szerző csak a 15. század végéről, a 16. századból tud hozni. Fontos megjegyzése, hogy az emeletek között a síkmennyezetet áttörő falépcső vagy létra szolgálta az átjárást, és az emeleti lakóhelyiségben fali ülőfülke volt.

³ H. GYÜRKY 1982. 178–211, Abb. 5–6.

⁴ ZOLNAY 1973. 245–254.

séggel állottak kapcsolatban – mint a kutatók megállapították, a földesúr ide gyűjtötte össze természetbeni járandóságait és védte meg azokat háború vagy más erőszakoskodás ellen. Arra is van példa, hogy egyházi intézmények tartottak fenn ilyen erősített toronyraktárakat, hogy értékeiket, az egyházi felszereléseket, ruhákat és a pénzt itt őrizték.⁵ Ezekkel az építményekkel még keveset foglalkoztak. Azok a területek, amelyekről ilyen építményeket publikáltak, főként meszsze eső területek, s nem gondolnám, hogy a 11. század végén vagy a 12. század elején a kánai kis épülethez a mintát Felső-Szászországból vagy az Alsó-Rajna vidékéről, Köln környékéről vették volna. Arra gondolunk csupán, hogy a körülmények és szükségletek hasonlósága vezetett hasonló megoldáshoz. A kis kőépület egy hegy tetején, nagy erdő-ség közelében, egy kis templom mellé épült, távol a városoktól és a népes országutaktól. A templomon és temetőjén kívül a közelben legfeljebb egy kisebb falu lehetett (ma még ezt sem tudjuk biztosan). A törvények a föld terményeiből a megyés püspök számára tizedet rendeltek el, ebből tartották fenn a helyi plébániákat is. *A kis kőépítmény vagy a földesúr begyűjtőhelye lehetett, vagy inkább a földesúr által épített templomnak és papjának eltartására, illetve a templomi felszerelések őrzésére szolgáló megerősített raktárhely, esetleg emeletén lakóhely a templom papja számára.*

Ez utóbbi azonban már csak a fantázia játéka, hiszen a felépítményről nagyon keveset tudunk. Középkori magyarországi példára nem hivatkozhatom, mert eddig hasonló nem került elő. Egy időben távoli, újkori néprajzi példa azonban számomra hasonló elgondolást mutat. Ez pedig a népi építészetben „kaste” vagy „kastu” néven említett épület, amely a többi gazdasági épülettől külön áll. Az országnak csak egyes vidékein, az Őrségben és a Felső-Tisza vidékén építettek ilyeneket.⁶ Arra szolgáltak, hogy a gazda legértékesebb terményeit és szerszámaikat őrizze bennük, s – ahogy a néprajzkutatók írják – kulcsaikat kizárólag a gazda kezelte és tartotta magánál.

A kis pincében – sajnos – semmi nyomot nem találtunk arra vonatkozóan, hogy eredetileg mit tartottak benne. Az épület lebontása után, a boltozat középső nyílásán keresztül ide dobták a szemetet. A 12. század második felétől a 15. századig terjedő időszak cserépedény-töredékei voltak benne.

A kis épület a monostor alapítása előtt épült, de a szerzetesség letelepedése után még addig használták, amíg a nagy, pincés épület nem váltotta fel. Ez pedig megítélésünk szerint a 13. században történt.

Korát és a különleges építési megoldásokat illetően az épület egyedülálló, és a feltárássra került építmények közül a legértékesebb.

⁵ AHLERS 1990. 2–6. – DAUBER 1992. 20–22. Utóbbi szerző cikkében hivatkozik egy disszertációra, amely 1975-ben készült, és amelynek szerzője (H. Pehla) céloz arra, hogy az ilyenfajta építmények a földbirtokosnak járó terményadók gyűjtőhelyei. A felhasználásnak ez a módja közelíti meg a legjobban a mi elképzelésünket is.

⁶ TÓTH 1975. 80. – GILYÉN–MENDELE–TÓTH 1975. 76. A „kastu” vagy „kaste” eredetét Szlovéniából származtatják.

4. AZ ELSŐ KOLOSTORÉPÜLET

Az apátság alapításának pontos idejét nem ismerjük, de az az oklevél, amely a 13. század első felében (1240-ben) megemlíti, hogy Apa bán földet adományozott monostorának, egyben tanúsította azt is, hogy a 12. század közepén, de legkésőbb a század második felében már létezett. Egyébként a régészeti megfigyelések is bizonyítják ezt. Nagyon jól ki lehet mutatni, hogy az apátság alapítását megelőzően épült erre a helyre egy templom, amely körül temetkeztek, és mivel a templom körüli temetkezés is csak bizonyos időben, az egyház nyomására vált szokássá, ez is behatárolja a temető létezését. Még akkor is, ha feltételezzük, hogy a szerzetesek száma kezdetben kevés volt – lakniuk kellett valahol, s ezért indokolt, hogy a monostor alapítását építkezéssel kezdjék. Már a templom vizsgálatánál is felmerült a valószínűsége egy korán, még a 12. században elkezdett átalakításnak. Keressük meg az első lakóépületet! A kis kőépület – ha ugyan egyáltalában volt emelete – túlságosan kicsi volt. Volt a templom északi oldala mellett egy meglehetősen nagy sekrestye. Erről azonban semmi többet nem tudunk, mint azt, hogy kibontott alapfalainak a helyét megtaláltuk.

A nagyméretű kolostorépület keleti szárnyán olyan jeleket észleltünk, amelyek ennek a szárnynak részletesebb vizsgálatára ösztönöztek. Észrevettük az alaprajzon (2. ábra), hogy a szárny két északi helyisége után következő szakasz tengelye eltér egy kissé az első két helyiség tengelyétől. Továbbá feltűnt az is, hogy a két utolsó helyiség nyugati fala nem épült folyamatosan össze az első két helyiség megfelelő falával, hanem kevés (20 cm) eltéréssel csatlakozik ahhoz, s ennek következtében határozottan kirajzolódik itt egy sarok. Nyilvánvalóvá vált, hogy a két déli helyiség utólag csatlakozott egy, már korábban ott álló épülethez. Midőn e csat-

lakozott épületrész legkisebb helyiségében szondát ástunk, észrevettük, hogy a feltételezett korábbi épület déli falának a csatlakozó legkisebb helyiség felé kváderköves, homlokzati kiképzése van. Igaz, ez elég mélyen jelentkezett. Midőn az épületszárnyat meghosszabbították, a régi épület nagy terme és a csatlakozó épület legkisebb helyisége között a falat újjáépítették, válaszfallá alakították. Mivel a természetes felszín dél felé lejtett, nem csupán alapfalat hagytak meg, hanem keveset a korábbi felmenő falból is (55. ábra).

Amennyiben megfigyeléseink helyesek, akkor a szerzetesek első lakóépületét a keleti épületszárny első két helyiségéből álló, 19,30 m hosszúságú épületrészben kell keresnünk (12. ábra). A templom szentélye melletti első helyiség belső hosszúsága 5,10 m, a második, nagyobb helyisége 10,55 m (alapfaltól alapfalig mérve). Mindössze két helyiségből állott, de nem zárható ki, hogy emelete is volt. Erre ugyan nincs semmi nyom, azonban a kolostorokban a hálóhelyiségek a keleti szárny emeletén helyezkednek el szokás szerint. Kána esetében pedig úgy tapasztaltuk, hogy a földszinti helyiségeknek más funkciójuk volt.

A legkorábbi periódusok megtalálása a legnehezebb. Ezeket fokozatosan, még a középkorban minden átalakítás, átépítés megsemmisítette. Kerestük a további bizonyítékokat az első kolostor létezésére. Az első épület (12. ábra, valamint 15. ábra, M₂₁ és M₂₂) után még két épületmegújítás következett, és mindkettő tulajdonképpen alapjaitól kezdte a falak átépítését. Az eredeti alaprajztól nem tértek el. Az első két helyiség esetében úgy a főfalak, mint a válaszfalak a régi fölé épültek, csupán a felmenő falak szélessége lett egyre kisebb. Az eredeti épületnek tulajdonképpen csak alapfalai maradtak. Kivételt képez az a kevés felmenő

falmaradvány – mint már említettük –, amely a déli homlokzat maradványa. Kutatóárkaink akár az épület nyugati oldalán kívül (XXXV/b kép), akár a keleti oldalon kívül, vagy belül érintették a fő falakat, mindenhol mélyen jelentkezett egy tömör alapfal szabályos és sima falsíkkal, amelyre a következő periódus újabb alapfalat épített, kevésbé szabályosan, kevésbé tömören. Úgy gondoljuk, hogy ez a második periódus a szárny meghosszabbításának, a nagy kolostor építésének kora volt, erről azonban külön fejezetünkben lesz bővebben szó. Itt csupán annyit találunk szükségesnek megemlíteni, hogy volt még egy nagy épületfelújítás a 16. század elején is. Az egymásra épült falakat tehát megpróbáltuk szétválasztani. Természetes, hogy a legkevesebb a legelső periódusból maradt. Talán eddigi bizonyítékaink nem is lettek volna elegendőek, ha nem találtunk volna még további bizonyítékot. Ezt pedig a nagy terem alatt lévő hypocaustum maradványaiban leltük meg (13. ábra). Ez a nagy terem északi harmadában jelentkezett. Egy kemence és egy előtér falmaradványai-ból állott. A nagy teremben a legutolsó átalakítás padlószintjének rétege alatt előkerült egy korábbi szint erősen átégett felülettel. Ez egy elporladt habarcsréteg volt. Ez alatt egy vékonyabb agyagréteg fedte be a hypocaustum elbontott, kormos falmaradványait és ugyancsak kormos omladékát. Először pehelykönnyű, rózsaszínű hamu és a benne található nagyméretű bazalt kavicsok tűntek elő, majd az 1,00 × 0,68 m belméretű kemence, amelynek falai 60 cm magasságban álltak, és a feneke paprikapirosra átégett agyagtapasztású volt. A kemence üregébe bontásból származó kövek és egy római női szobortöredék (XXXII/a kép) volt bedobva. A kemence hátoldala egy négyzetes kő volt, közepén dűrván kifaragott nyílással. Alighanem a meleg levegő továbbítására szolgált. Kerestünk a háta mögött egy csatlakozó csatornát, de ez már nem volt meg, ellenben a helyére omlott egy csomó erősen kormos szemét sok cserépedény-töredékkel. A kemence előterének csak néhány kőve maradt a helyén, szerencsére a küszöbkő igen, mert ez is támpontot adott a rekonstrukcióhoz. Magassága: 197,44 m. A kemence ajtónyílása

35 cm széles, az előtér hossza 80 cm. A bejárati küszöb előtt ásott kutatóárkunkban a küszöb felé irányuló ferde vonal mentén, annak két oldalán a feltöltés színe és minősége különbözött, s ebből arra következettünk, hogy a földszinti helyiségből falépcső vezetett a fűtőkamrához.

Mióta Fuchs 1910-ben megjelentette a középkori fűtőberendezésekről szóló könyvét,¹ azóta számos újabbat tártak fel.² Magam a budai domonkosok kolostorában hármat találtam. Különböző korúak voltak, a 13., 14. és 15. századból valók. Utóbbi a század elejéről.³ A domonkos apácák kolostorában, a Nyulak szigetén (Margit-sziget) is előkerült egy fűtőberendezés.⁴ Példa tehát van elég, amelyből meg lehet ismerni az ilyen berendezések szerkezetét és működési elvét. Formára valamennyi mutat némi különbséget, de szerkezetük és működésük mégis azonos. A középkori fűtőberendezések különböznek ugyan a rómaiaktól, de az elv, hogy a helyiséget a padló alól fűtötték, még a római korszakból származik, és különösen a középkor korai századaiban volt igen elterjedt. Jóllehet én magam is találtam még a 14. századból, sőt a 15. század elejéről valót, mégis ez a fűtési rendszer lassan kiment a divatból, és már a 14. század elejétől kezdve a leletek tanúsága szerint kezdték kiszorítani a kályhák, először a szemes, majd a csempés kályhák.

A hypocaustum fűtés számos előkerült építménye esetleg külsőségeiben eltér egymástól, de a működési elv azonos. A ke-

¹ FUCHS 1910.

² Néhány az újabban publikált, régészeti feltárásoknál előkerült fűtőberendezésekből: ANDERSON 1961. 110–129. – HERTZ 1975. 127–131. – KONECNY 1983. 449–469. – PALMOWSKI 1986. 269–273. – SCHOLKMANN 1987. 196–199. – GEUPEL–HOFFMANN 1991. 18–22. – REICHERTOVÁ 1972. 403–409. – GERLACH 1992. 53–61. – BEHRENS 1991. 189–195.

³ H. GYÜRKY 1981. 96–104. A 13. századi építmény esetében biztos vagyok benne, hogy egyaránt szolgált fűtésre és kenyérsütésre. Bár hiányoztak a hevederívek, a kemence oldalfalainak lépcsőzetes kiképzése nem zárja ki, hogy eredetileg voltak (Abb. 116–118). Majdnem teljesen ép volt a 14. század első éveiben épült iskola fűtőberendezése (Abb. 119–122). Végül a 15. század elején épült kemencének nem volt előtere, épületen kívülről fűtötték (Abb. 123–125).

⁴ FEUERNÉ TÓTH 1963. 427–448.

mence felett szükségesek voltak a kemencét átívelő, de egymástól keskeny hézaggal elválasztott hevederívek. Ezek tartották a kavicsréteget, amelynek nagy szerepe volt a hő tárolásában és továbbadásában. A kánai leletnél kavicsok nagy számban kerültek elő. Kellett lenni egy második boltozatnak is. A hevederívek és a második boltozat által bezárt tér tartotta a kavicsokat, és a második boltozaton voltak azok a nyílások, amelyek a földszinti padlóhoz vezettek, s amelyeken át a meleg levegő felszállt. Kemencénk omladéka között találtunk olyan padlótéglákat, amelyeknek egy sarkán íves kivágás volt (14/1. ábra). Össze lehetett őket állítani oly módon, hogy kialakult a téglapadlóban az a kerek nyílás, amely elengedhetetlen volt a helyiség melegítéséhez. Apróságok, amelyek azonban fontos bizonyítékai annak, hogy ez a berendezés is a többihez hasonló szerkezettel bírt és azonos elvek alapján működött. Tehát, ismervén a kemence méretét, kis tévedéssel meg lehetett szerkeszteni a hiányzó felépítményt. Egyetlen dolog nem világos: mire támaszkodott a második boltozat? Hiányoztak ugyanis a kemencét körülvevő falak. Analógiáink között találtunk erre egy megoldást, melyet feltételelesen elfogadtunk. Ez a bebenhausen (ma Tübingenhez tartozik) cisztercita kolostor fűtőberendezésénél adódott.⁵ Itt a kavicsréteget körülölelő második boltozat földpadra támaszkodott. Ennek mintájára szerkesztettük meg a mi fűtőberendezésünk rekonstrukcióját (13. ábra). A példának felhozott fűtőberendezés olyan kolostorban működött, amelyet 1187–1217 között építettek.

A mi kemencénk szélessége adott, tehát az oldalfalakat átívelő hevederek többkevesebb pontossággal meghatározhatók. Ami e felett volt, például a kavicsréteg vastagságát már csak becsülni lehet. A második ívet kissé befolyásolja ismét az adott szélesség. A boltozat vastagsága nem ismert, de a padlótéglák 5 cm vastagok. Jóllehet a rekonstrukció csak hozzávetőlegesen közelíti meg az eredetit, mégis, midőn elkészítettük, a földszinti helyiség padlószintjéhez kaptunk egy olyan (képzeletbeli) magasságot: 199,20 m, amely meglepő módon megközelítette a templom belső padlószintjének

magasságát, a 199,31 m-t (hozzáteszem, hogy ez már a templomnak is bizonyos átalakításon átment szintje). Úgy gondoljuk, hogy ez a szintmagasság nagyon is ésszerű olyan időpontban, amikor a magaslaton álló templom mellé egy viszonylag rövid épület épült, amelynek még csak a templomhoz kellett igazodnia. Ugyanakkor az is érthetővé válik, miért kellett a hypocaustumot megszüntetni, amikor az ennél sokkal hosszabb kolostorszárny megépült. *Ekkor a talaj felszínének lejtése miatt a helyiségek belső padlószintjét egymáshoz kellett közelíteni.* A hypocaustum rovására az első két helyiségnek a padlószintjét jócskán le kellett süllyeszteni. Azt, hogy az eredeti épület padlószintje a későbbi szinteknél magasabban volt az is bizonyítja, hogy a hypocaustum bejáratának küszöbe (197,44 m) felett lévő ajtón be kellett férnie egy embernek, aki a kemencét fűtötte. Az egykori bejáratú ajtó még így sem volt nagyon magas, hiszen az ajtónak szemöldökköve is kellett legyen, ezért a nyílás 155–160 cm-nél nem lehetett nagyobb, de kisebb sem. XXXVI. képünk egy román kori hypocaustum feltárt maradványainak képét mutatja Runneburgból (Weißensee).⁶ Ezzel igazoljuk rekonstrukciónkat. A képen láthatjuk, hogy az előtérbe vezető ajtó felett még bizonyos magasságban van a földszinti padló. A hypocaustum már nem volt beleilleszthető a nagyobb kolostorépület négy helyiségből álló keleti szárnyának padlószintje alá.

A szerzetesek első lakóépülete egy korábbi temető sírjai fölé épült. Bizonyíték erre, hogy az első épület két helyisége közötti válaszfal alapfala kettévágott egy sírt (12. ábra, XIII/e kép).

A szabályos kolostoralaprajz nem egyszerre valósult meg ott, ahol erre nem volt elegendő a monostorra ruházott vagyon, elsősorban a magánalapítású monostorok esetében.

A vésztői bencés monostor feltárt maradványainál találtunk arra példát, hogy a teljes kolostor nem épül fel mindjárt a kezdet kezdetén, hanem először kisebb épülettel kell megelégedniük. A vésztői monostor

⁵ SCHOLKMANN 1988. 164–168.

⁶ STOLLER-KIRSCHLÄGER 1991. 239–240.

feltárója, Juhász Irén⁷ szintén talált egy kisebb, kétosztatú lakóépületet a keleti szárny alatt, amelyet 11. századnak ítélt. Feltehetően több példa is akadna erre, azonban igen kevés a teljes kolostorfeltárás, vagy pedig a bencés alapításúak később más szerzetesrendek kezébe kerültek át, és az átalakítás megsemmisítette a korai periódusokat. Ez csaknem így történt Kánán is. Való igaz, hogy az első épületnek nagyon kevés a maradványa. Az elbontott fűtőberendezés felett azonban olyan rétegek maradtak, amelyeket a múlt századi nagy bontás nem bolygatott meg. Igaz, hogy a padlóburkolatok elpusztultak, de a padlóaljzatok helyükön megőrizték az alájuk került periódusokat. A padlószintek akár a 14. században, akár a 16. század elején sokkal mélyebbek voltak, mint az első épület padlószintje. Ezt a hypocaustum bebizonyította, mivelhogy a berendezés szükséges felépítménye azok alatt már nem fért el. Az első padlószint jóval magasabb kellett legyen a későbbiekénél.

Az első épület építési idejére csak következtethetünk. Fontos adat az, hogy az épület már ráépült egy temetőre, sőt a két helyisége közötti válaszfal alapfala kettévágott egy sírt (12. ábra, XIII/e kép). A temető kezdetét vagy a 11. század végére, vagy a 12. század elejére határoztuk meg. Bizonyos időnek el kellett telni ahhoz, hogy a sírokra ráépítsenek. Feltehetően élő hozzátartozók már nem voltak! Az apátság alapítása valamikor a 12. század közepén, vagy a század második felében történt. A templom nyugati részén elkezdett, de be nem fejezett átépítés köveinek stílusa még semmi jelét sem mutatja a cisztercita hatású, átmeneti stílusnak. Puritán egyszerűségű, román kori kockafejezete és díszítetlen vállkövei miatt inkább a 12. század közepére határozható meg. Feltehetően ezzel egyidejű lehetett az első lakóépület építése is. Ebből az épületből nem maradt faragvány, amely megkönnyítené a korhatározást.

Az épület padlószintjei alatt a rétegeket már akkor felforgatták, amikor a nagy kolostor magában foglalta az első épületet. Szerencse, hogy az eredeti talaj felszínét nem sértették meg, így megmaradt a talaj felszínét borító vékony, fehér kőporos réteg (55. ábra,

XXXV/a kép), és jól kirajzolja a lejtőt. A nagy terem alatt azonban a sírokat kiürítették. Az egyik sírt az alapfal építésével kettévágták, a másikat meg sem bolygatták, és van hely, ahol az általunk átvágott sírűregben már nem találtunk csontot. Ahol építés vagy alapárokásás közben ráakadtak a régi sírra, megbolygatták vagy felszedték, máshol nem vették észre, ezért maradt meg eredeti helyzetében. Ahol belebontottak egy sírba, ott a sírűreget keretező kőhasábokból egy-egy belekerült az első feltöltési rétegbe.

Az első kolostorépületről tehát tudjuk, hogy 19 m hosszú volt, a templomhoz egy támpillérral kapcsolódott a szentély mellett. Két földszinti helyiségből állt, amelyek rendeltetését többé-kevésbé meg lehet határozni. A templom melletti kisebb helyiség lehetett a káptalanterem, s a nagyobb, fűtött helyiség a melegedő és étkező (refektórium). Utóbbi rendeltetésére mutat a sok edénytöredék, amelyek a fűtőberendezés kemencéjének bontási törmelékéből kerültek elő. Közöttük sok a korai, 12. század második felére meghatározható darab. A fűtőberendezés feltehetően több célt szolgált. Lehetséges, hogy kenyérsütésre is használták. Az előterének feltöltésében talált konyhaszemét, étkezési csont is megerősíti az étkezőhely rendeltetését.

Az első épület nagy termének téglapadlója volt.

Csupán feltételezés az, hogy a kis épületnek emelete is volt. A dormitórium, azaz a hálóhelyiség a kolostorok keleti szárnyában, az emeleten szokott lenni. Itt sem hiányozhatott, és mivel a földszintet bizonyíthatóan másra használták, csak az emeleten lehetett. Emeletre vezető lépcsőnek nincs nyoma, de számos példa van arra, hogy egyszerű falétra törte át a mennyezetet és vezetett a felső szintre. Mivel a nagy kolostorépület keleti szárnyának újjáépítésénél szintsüllyesztést végeztek, egy ilyen feljáratnak már a nyomát sem lehet megtalálni.

⁷ JUHÁSZ I.: Tájak-Korok-Múzeumok 172. Bp. 1984. Mindenütt, ahol egy kolostor régészeti feltárása megtörtént, megállapítható volt, hogy az egész objektum nem egyszerre épült fel.

5. A NAGY, PINCÉS ÉPÜLET

A kolostornégyszögtől délre állott egy nagy, kelet-nyugati irányú épület, amely pincével is rendelkezett. Megítélésünk szerint – melyet alább részletesen kifejtünk – sorrendben a szerzetesek első lakóépülete után ennek az építése következett. Az épület méreteit csak részben ismerjük. A szélessége 8 m volt, de a hosszúságát csak 20 m-ig tudtuk követni. A nyugati vége feltehetően az alá az út alá esett, amely most dél felől a romterületre vezet, és a környező hétvégi házak lakói használják. A legfőbb akadályt mégsem ez jelentette, hanem az, hogy az épület pincéjének a mai úthoz közel eső részét szemétkerakodó helynek használták. A lyukas bádoghordótól a kötő kisiparos fonalhulladékaik keresztül az ételmaradékokig minden volt ott, amit ásóval, csákánnyal, tehát kéziszerszámokkal eltávolítani nem lehetett. Mégis éppen ez a szemét hívta fel a figyelmet arra, hogy itt egy nagy üregnek kell lenni, és ezt a gyanút erősítette néhány fáva nőtt gyomnövény, amely igen mélyről eredt. Kelet felé a szemét egyre fogyott, de az épület keleti részében is fel volt azért töltve a pince, csak hogy itt már földdel. Kutatási időnk csak annyi lehetőséget adott, hogy egy szelvényben elérjük a pince alját, amely az épület falmaradványainak felszínétől 2,60 m mélységben mutatkozott.

Az 1967-ben készült légi felvételen (V. kép) ezen épület felett is bozót terül el, miként a monostor épülete felett, csak éppen annak a tengelyére derékszögben.

E nagyméretű épület északkeleti sarka már rátámaszkodott az elbontott román kori kis kőépület nyugati alapfalának déli felére. Mire ez a nagy épület épülni kezdett, a korábbi kis épületet már elbontották, vagy éppen ekkor bontották le, hogy a kicsi pincét egy nagyobb helyettesítsék. Korábban már megállapítottuk, hogy a kis épület a monostor alapítását megelőző korszakhoz tar-

tozott, illetve akkor épült, míg a nagyobb már a szerzetesi korszakban. Építésének korát a feltöltési rétegek és a szintviszonyok alapos tanulmányozásával lehetséges megközelítőleg meghatározni.

Szó volt arról, hogy a terület a templomtól kezdve déli irányban lejt. Az eredeti felszínt jól kirajzolja az a vékony fehér kőfaragó réteg, amely az első kultúrréteg, és még az apátság alapítása előtti időben borította be a járószintet. Ez a fehér kőporos réteg volt a kis román kori kőépület szintje. Később, a kis gazdasági udvar tárgyalásánál még jobban megismerjük a rétegviszonyokat. *A fehér kőporos szint felett egy vörössárga agyagos réteg húzódik, s míg a kőporos szint az apátság alapítását megelőző korszak szintje, az agyagos réteg felszíne már a szerzetesi korszak járószintje.* Erről a szintről épült a nagy, pincés épület, és ez a szintje a kis gazdasági udvarban lévő kemencének is. A nagy, pincés épület északi oldalán magán a falon is látható a szintnek megfelelő magasságban egy kis kitüremlés (16. ábra). Igaz, a felszín lejtése miatt az épület déli oldala mellett a szint is mélyebben jelentkezik. A szintek értéke északon: 196,26 m, délen: 195,44 m.

A nagy, pincés épületnek és a kis kőház sarkára épült kemencének közös szintjét a kemence működése már kormosra festette, midőn a nagy kolostort építeni kezdték, és a kemencéhez közel lévő egyik falának alapozása közben az alapárokból kiemelt földet vékonyan ráterítették az agyagos szintre, a kormos felület fölé. Erre a részletre a megfelelő helyen, a kis gazdasági udvar rétegeinek leírásánál még visszatérünk, ennyit azonban dióhéjban el kellett mondani annak bizonyítására, hogy a nagy, pincés épület ha nem is sokkal, de megelőzte a nagy kolostor építését.

Visszatérünk a nagy, pincés épület déli oldala mellett megfigyelt periódusokra. Úgy találtuk, hogy ezen az oldalon a szint 82 cm-

rel mélyebben mutatkozott, mint az északi oldalon. Az épület falán is jól megkülönböztethető volt az alap és a felmenő fal. Az épülethez tartozó szint alatt azonban itt is megtaláltuk a korai periódushoz tartozó, fehér kőporral fedett szint vonalát, amely az épület északi oldala mellett talált megfelelő korú felszínhez viszonyítva az előbbinél nagyobb, 1,21 m-es szintsüllyedést mutatott. Ez eszünkbe juttatta az 1836-ban készült térképet (IV. kép), amely a monostor területét környezetéből kiemelkedő felszínnek ábrázolta; déli és nyugati oldalát a rétegek leszakadása különíti el a szomszédos területektől. Úgy tűnik, hogy a nagy, pincés épület éppen a kiemelkedő, illetve leszakadó felszín határára épült.

Az épület keleti (keskenyebb) oldalán egy válaszfallal 2 m szélességű területet elvettek a pincéből. Feltehetően ez volt a lépcsőház. A pince törtkő-falazatát itt már nem borította kváderburkolat. Kis felületen megmaradt egy vékony vakolat, mely mészből elkevert téglapor volt, s ettől rózsaszín. A lépcsőház területe magasan fel volt töltve, de keskeny kutatóárkunkban megtaláltuk a kis kőépület falsíkját. *Boltívdítnak sehol nyoma nem volt, tehát a pincét síkfödém fedte.* Konzolok nem maradtak meg, mert az épület falait mélyen lebontották. A pince belső magassága, ahogy általában ez szokásos, az épületen kívüli járószint fölé emelkedett. A pincék rendszerint felső résablakokon keresztül kapják világításukat. A kánai nagy pince eredeti síkfödésére vonatkozó elképzelésünket analógiák is alátámasztják. A budai várnegyedben a középkori lakóházak pincéi is kezdetben mind síkfödémmel épültek (13. század), és csak később boltozták át őket.

A nagy, pincés épület környékéről nagyon kevés leletünk van. Északi oldala mellől, a korábbi (kőporos) szintről bográcsperem és 12. század második feléből származó kerámia került elő (16. ábra, M₁₇ és 27/1-3. ábra). Egyik árokban a természetes szint feletti első feltöltési rétegből 1 darab, 13. századi edény töredékei (27/4. ábra).

A Sankt Gallen-i ideál-alaprajzon a borshordókat tároló nagy pince a nyugati kolostorszárnyban található, és a felette lévő emeletet az élelmiszerek raktáraként jelölték

meg. Enlart régészeti kézikönyvében szintén a nyugati szárny alatt jelölte meg az ún. „celláriumot”, a nagy pincét, hozzátévé az is, hogy ez közvetlenül a porta mellett van, és a portás rendszerint a „cellárius” is, az élelmiszerraktár őre. Kolduló rendi kolostoroknál a portás-cellárius dolga volt az alamizsnaosztás a szegényeknek. A domonkosok budai kolostorában a nyugati szárny alatt valóban előkerült a pince és a bejárat, a porta is a templom és a nyugati szárny között helyezkedett el, sőt a pincének volt egy feljárója az utca felé is, hogy az alamizsnaosztásra váró koldusok itt gyülekezzenek. Az 1929-ben megjelent kézikönyv természetesen általánosít. Az azóta eltelt időben megnőtt az igény a régészeti feltárások iránt, de még a mai napig sem rendelkezünk elegendő ismerettel a kolostorok teljes területét és valamennyi építményét illetően, hogy abból újabb, általános érvényű törvényszerűségeket vonhassunk le. A kánai monostor nyugati szárnya alatt például nincs pince, holott a terep lejtése lehetővé tette volna viszonylag kevés föld kiemelésével, hogy pincét építsenek, s ezáltal a helyiségek belső padlószintjeit is egymáshoz igazíthatták volna. A pincét egy különálló épületben helyezték el. Az okát természetesen nem ismerjük. Lehetőséges, hogy a talaj erősen kavicsos volta miatt választották azt a terepet, ahol a kavicsréteg lesüllyedt és helyét laza homok foglalta el.

A különböző rendekhez tartozó szerzetesházak építészetét nagy általánosságban meghatározta egy regulára építő életmód, amelynek főbb elemei közősek voltak, és amelyhez alkalmazkodott a központi épület, a kolostornégyszög. A szerzetesrendek életmódjában azonban voltak eltérések is. Mint ismeretes, a különböző rendek célkitűzései mások voltak, aszerint, hogy a kor társadalma mit igényelt tőlük, illetve milyen hibák és hiányosságok készítették cselekvésre az alakuló szerzetesrendet. Ez döntően befolyásolta azt is, hogy a főépület, a kvadratura mellett milyen más építményekre volt szükség: gazdasági épületekre, műhelyekre, vendégházra, kórházra stb. A kolduló rendek városi épületei természetszerűen szűkebb telken kellett hogy minden szükségletüket kielégítsék. A ciszterciták a művel-

hető földek közepén feladatukhoz mérten tágasabb belterületet is igényeltek. A bencések korai monostorai az idők folyamán vagy más szerzetesrend birtokába mentek át, vagy elpusztultak, s ezért fontosak számunkra a helyi megfigyelések, különös tekintettel a magánalapítású monostorokra.

Kánán, miután megalapították az apátságot, az építkezéseknek két hulláma figyelhető meg. Az első szerényebb mértékű. Épületük csak a legszükségesebb helyiségeket foglalta magában.

Bizonyos megtorpanás is észrevehető volt. Ezt követte egy második építkezési hullám, amelynek során nem csupán egy nagyobb kvadraturát hoztak létre, hanem magát a kolostort környező területet is kibővítették és felépítettek egy nagy, pincével is rendelkező épületet.

Emlékezzünk arra az 1240-ben kiállított oklevélre, amelyből megtudható, hogy az apátság visszaperelte a kisésti szászok által jogtalanul elfoglalt földet, amelyet az apátság még Apa bántól kapott. A kisésti szászok körülbelül az apátság alapításával egy időben, vagyis II. Géza uralkodása idején telepedtek le. Véleményem szerint a jogtalan földfoglalás csak úgy következhetett be, ha az a bizonyos föld elhanyagolt, gondozatlan volt és senki földjének látszott. A bencés rend nem volt földművelő rend, ezért ez előfordulhatott. A feltevést megerősíti az is, hogy miután a földhöz való jogait megerősítették, bérbe adták azt pesti német polgároknak. Tehát továbbra sem maguk művelték. Ezzel szemben a vagyoni

helyzetük jelentősen megjavult, hiszen a bérlők a bérlet díját rendszeresen fizették. A tatárjárás viharának elmúltával, 1246-ban a korábbi oklevél tartalmát újból megerősítették. Ezt követően vagyoniukban megerősödve építkezni kezdtek. Ez a második építési periódus. Megfigyelésem szerint a nagy, pincés épülettel vette kezdetét. Ennek oka lehetett, hogy a természetben befolyt javakat el is kellett helyezni. A nagyobb kolostor építése is a létszám növekedésére utal, amelynek ellátására nagyobb élelmiszerkészletre volt szükség.

Az épület ún. „lépcsőház”-ának területéről néhány kőfaragvány került elő: 4 darab puha mészkőből faragott nyolcszögletű oszloptörzs, 2 darab hasonló kőből faragott élszedett falív, 2 darab igen töredékes, grafikus stílusú nyíláskeretkő. A kövek eredeti elhelyezésére nézve semmi bizonyítékunk sincs. Talán a pince teljes feltárása segítséget nyújthatna a fölötté lévő földszint helyiségebeosztására. Egy pince alapján oly módon lehet a fölötté elpusztult földszintre következtetni, hogy hevederívek, illetve ezek indításai osztják egy vagy két szakaszra a pince terét. Ha ugyanis az oszlopok a földszinti helyiséget osztották két hajóra, akkor az oszlopokat a pincében hevederíveknek kellett alátámasztani.

Az említett oklevélből kitűnik, hogy a föld bérlőinek szőlőültetvényt kellett létesíteniük. A szerzetesek különálló épületének pincéje bor tárolására szolgált, s lehetséges, hogy földszintjén egyéb, az ellátáshoz szükséges élelem raktározása történt.

6. A DÉLI, KIS GAZDASÁGI UDVAR

A kolostorépület nyugati szárnya és a nagy, pincés épület között alaprajzunkon (2. ábra) látható egy durván $8,5 \times 6$ m alapterületű kis udvar, amelyet kelet felől és nyugat felől is kerítésfallal zártak le. Ebbe a területbe belenyúlik az udvar kialakításának idejére már lebontott román kori kis kőépület pincéjének északi fele és ennek északnyugati sarkán a pince boltválla fölé épített kemence, amely már az udvar korszakához tartozott. Ez a terület régészeti szempontból a legértékesebb, mivel itt még a középkor folyamán keletkezett feltöltési rétegek olyan kronológiát kínálnak, amelyet máshol nem találunk. Az udvar a templomhoz viszonyítva mélyen feküdt. Rétegeivel ásatásom korai szakaszában írt előzetes jelentésemben már foglalkoztam. Az itt következő magyarázatokhoz két metszet (28. ábra, M_{13} és 56. ábra) tanulmányozása szükséges.

Ebben az udvarban a legkorábbi járószintet a sötét színű, természetes talaj felszínén húzódó vékony (2-4 cm) fehér, kőfaragásból eredő kőpor rétege jelenti. Találkoztunk már vele a korai temetőnél. Itt a kis román kori kőépület szintjének mutatkozott. Magassága a nyugati szárny fala mellett 196,64 m, a kis kőépület mellett pedig 196,57 m. Déli irányban lejt. Ez a fehér, kőporos felszín körülveszi a kis kőépületet. Megtalálható a keleti oldala mellett és a kis gazdasági udvar kerítőfalán túl a nyugati oldalon is egy kis területen. Itt már nem csak réteg, hanem kis halmok is vannak belőle, és már nem csak kőpor, hanem kőszilánkok. Lehetséges, hogy azokat a szépen faragott burkolólapokat munkálták meg itt, amelyekkel a kis ház pincéjének falait burkolták. Erről a felszínről mélyed le három, kerek gödör. A legnagyobb átmérője 50 cm, a következő 40 cm és a legkisebbé 35 cm. A legnagyobbban a mélysége 37 cm. A gödrök aljáról faszéndarabkák és vassalakdarabok

kerültek elő. Maradványai nagyon egyszerű tüzelőhelyeknek, amelyeknél talán a koporsószegeket kovácsolták? A fehér kőporral borított szint lejtését még inkább érzékelteti a kis kőépület délkeleti sarka mellett mért szint magassága: 195,86 m.

Az első (kőporos) járószint fölé húzódik egy 19-20 cm vastagságú, vörössárga agyagos feltöltés. Felszíne a nyugati szárny fala mellett: 196,83 m, a kis kőépület északi fala mellett pedig: 196,77 m. Felszíne a kis kőépület sarkára épített kemence szintjével azonos, és a nagy, pincés épületnek is ez a szintje az északi oldala mellett. Ez a 20 cm két különböző korszakot választ el egymástól.

Az újabb réteg, a vörössárga agyagos talaj felszínéről cölöplyukakat fúrtak le. Ezekből három a kis román kori kőépület északi fala mellett, azzal párhuzamosan, 15-20 cm távolságban helyezkedik el. A keleti oldalon is előkerült egy cölöplyuk.

E cölöpök szerepét később próbáljuk megfejteni, amikor a rétegviszonyok vizsgálata több magyarázattal szolgál. Utóbb megtaláltuk egy ledőlt és elkorhadt gerenda üregét.

A kemencének csupán az északi oldala maradt meg, az is csak részben (10. ábra). A pince boltvállát egykor apró, fehér, mészszezaggyazott törmelékkövel töltötték ki, amely megszilárdulván biztos alapot nyújtott a ráépülő kemence tüzelőterének. A tüzelőtérrel csak feltételezzük, hogy ovális volt, de biztosak nem lehetünk benne, mert kevés maradt meg belőle. Agyaggal tapasztott szintje (196,91 m) vörösre átégett. Oldalfalából egyetlen kősor magasságig maradt meg összesen három kő, melyek között rézsűs nyílás van. Ezeket is agyaggal kitapasztották, és a rajtuk kicsapó láng vörösre festette a tapasztásokat is, kívül a talaj felszínét pedig fekete korommal vonta be, illetve ez alatt is rózsaszínűvé változott a talaj. Úgy látszik, hogy a kemence éppen csak a hátsó falának

vastagságával lehetett hosszabb, mert az alatta lévő pinceboltozat legnagyobb magassága a kemence belső padlószintjének magasságát meghaladja. Nyugat felé a tűztér előtt egy félköríves előtér található, amelynek belső szintje a tűztérnél alacsonyabb (196,76 m). Nyugat felé ajtónyílása van.

A kis román kori kőépületnek – mint már mondtuk – a keleti oldalon két sor kváderkő magasságú felmenő fala megmaradt. Az épület északkeleti sarkától 1,5 m távolságra megfigyelhető egy falelágazás csonkja. A csonk 65 cm széles. Nem dönthető el egyértelműen, hogy ez az eredeti épület maradványa-e, vagy a kis udvart kelet felől lezáró kerítés falának része? A román kori épület felmenő fala ugyanis éppen a saroktól 1,5 m távolságban hiányzik, és az alapfalra rákúszik a kolostorépület déli falától kiinduló kerítőfal, amely az udvart zárta. Ez utóbbi lehetőség a valószínűbb. A kemencét tehát dél felől a kerítőfal választotta el attól az üregtől, amely eredetileg a román kori pince felső lejáratának nyílása volt, és amelyet később – egészen a 15. század végéig – szemétdörmnek használtak. Ez a leletekből derül ki, melyeket későbbi fejezetünkben részletesen ismertetünk.

Visszatérünk az udvar feltöltési rétegeire. Az udvari kemence működni kezdett, és a kicsapó lángok vörösre égették és vastagon bekormozták az agyagos külső szintet. Ez után vékony földréteg terült szét felette. A földet a nyugati kolostorszárny déli falának alapozóárkából termelték ki. Metszetünkön (28. ábra, M₁₃) látszik, hogy az épület falánál szélesebb alapozóárkot ástak. A vörös, agyagos réteg felszínéről kezdték ásni, de a fal felépülése után visszatöltötték a földet. Miután az építés befejeződött, a vékony földréteggel az épület külső szintjének magassága 196,95 m lett. Hosszmetszetünkön (56. ábra) a vörössárga agyagréteg felett helyenként kevés, falbontásból származó törmelék is látszik az épület szintjét jelentő vékony földréteg alatt. Ez csak a kis kőépület bontásából kerülhetett ide. E nagyon fehér, apró kőtörmelék hasonlít a kis épület pincéjének boltvállait kitöltő anyagra. A kis kőépületet a nagy, pincés épület építése miatt bontották le. A rétegek sorrendje itt is arra

mutat, hogy a kis épület bontása és a nagy, pincés épület építése sorrendben megelőzte a nyugati kolostorszárny építését.

A szint vékony földrétege már a cölöplyukak fölé húzódik. A cölöpöket, akár milyen célt szolgáltak, a kolostor építésekor már elbontották.

A kemence működése közben hamu és korom keletkezett, amelyet kikotortak és szétterítették a kemence körül. Egy kevés ebből a kerítésfalak alá is húzódott, ami arra mutat, hogy az udvart később, feltehetően a kolostorépület nyugati szárnyának felépülése után kerítették el. A hamu rétege az udvaron nem túlságosan vastag, de ebből a rétegből nagyon sok lelet került elő, melyeket egy későbbi fejezetünkben ismertetünk. A leletek között a legtöbb Árpád-kori, a legkésőbbi a 13–14. század fordulójáról származó sarkantyú. Itt kell azonban elmondanunk, hogy a nyugati kolostorszárny déli végében lévő helyiségben találtunk egy vastag hamu- és koromréteget, amely a szárnynak a 16. század elején történt megújításakor került mint feltöltés az új, megemelt padlószint alá (31. ábra, M₁₂). Ennek a rétegnek ugyanaz a korommal kevert rózsaszínű hamuja van, mint az udvari rétegnek. Ebben is sok lelet volt, de mintha itt korban amazok folytatása lenne a 15. századig. Ezekre a leletekre is kitérünk később. Az udvaron tehát a kemence sokáig, a 15. század végéig működött, és a hamus réteg is magasabban halmozódott, de midőn egy közeli belső tér feltöltésére volt szükség, az anyagot az udvarról szereztek be ehhez. Úgy gondoljuk tehát, hogy a hamus réteg az udvar területén eredetileg magasabb volt annál, mint amit metszetünkön látni lehet. A hamu nagy részének eltávolítása után épületbontásból származó kő és habarcs terült a hamus réteg fölé, ami a kemence működésének végét is jelenti. Ezt követte egy vöröses agyagos réteg, egy mesterséges feltöltés, amelyből II. Ulászló (1490–1516) dénárja került elő. Ez a lelet határozza meg az újjáépítés idejét. A déli kolostorfalra merőleges metszetünkön (28. ábra, M₁₃) látható, hogy az épületbontás rétege az Árpád-kori épület bontásából került ide, a felette lévő feltöltést pedig az új épülethez szükséges szint emelése miatt végezték

(197,30 m). A vöröses agyagréteg már az elbontott kemence fölé is húzódott.

A kemence rendeltetését nehéz meghatározni. A felépítményből igen kevés maradt. Ami viszont megőrződött belőle, az nem szokványos. Az oldalán lévő szellőzőnyílá-

sokra gondolok. Emiatt el kell vetni azt a gondolatot, hogy sütőkemenceként működött. Úgy véljük, hogy katlan háza volt. Vízforralásra, lekvárfőzésre alkalmas szabad tűzhely. Felhasználásáról semmiféle lelet nem árulkodik.

7. A MONOSTOR ÉPÜLETÉNEK NYUGATI SZÁRNYA

Előző fejezetünkben leírtunk egy fontos megfigyelést, melyet a déli, kis gazdasági udvaron végzett rétegvizsgálat során a nyugati épületszárnyra vonatkozóan tettünk. Nevezetesen megállapítottuk, hogy kis idővel a nagy, pincés épület után építették. Az építkezések sorrendjét számos apró megfigyelés alapján állapítottuk meg. Nagyon sok korhatározó lelettel nem dicsekedhetünk. Feldolgozásunkat fejezetekre bontottuk ugyan, de ezek a fejezetek egymásra utalnak, és a korhatározást minden egyes esetben egy másik épület vagy terület kora befolyásolja. Eddig láthattuk, hogy a román kori templom és temetője mellé telepített szerzetesek csak fokozatosan vették birtokukba a területet és építették azt be. A szerzetesi építkezés második nagy hulláma a nagy, pincés épülettel kezdődött és a nagy kolostor épületének felépítésével folytatódott. Ez sem történt egyszerre, rövid idő alatt, hanem – megítélésünk szerint – egy századot vett igénybe. A keleti szárny helyén még állt az első, 19 m hosszúságú épület, s biztosította a legszükségesebb keretet a napi élethez. Az építkezés tehát értelemszerűen is a nyugati szárnyal kezdődött.

Az épületszárny hosszúsága 32,40 m. Hosszabb, mint a keleti szárny. Ez utóbbi 31 m. A különbség abból adódik, hogy a templom és a kolostorépület tengelye nem merőleges egymásra. A két párhuzamos épületszárny irányát feltehetően az befolyásolta, hogy a nagy kolostor építésének kezdetén még állt a régi épület, sőt ezt mindvégig használták, amíg a nyugati és déli szárnyak felépültek.

A keleti és nyugati szárnyaknak a szélessége sem egyforma. Az előbbi 6 m, az utóbbi 6,60 m. A keleti szárny szélességét is az ott álló korábbi épület határozta meg.

A 19. század végén a Wendler által végzett épületbontás nagyon fontos részleteket sem-

misített meg a nyugati szárny északkeleti sarkánál és az ún. „déli torony”-nál. Még az alapokat is kibontották. A déli torony létezését ezért nem tudjuk egyértelműen bizonyítani. A kolostorépítészetben ugyanis a templom nyugati homlokzata és a nyugati épületszárny között szokott helyet kapni a porta is. A kibontott alapok azt sem teszik lehetővé, hogy megállapítsuk, vajon a nyugati szárny építéskor állt-e még az az építmény, melyet toronynak tartunk? Valamint arra sem kapunk választ, hogy hol volt a kolostor bejárata?

A nyugati szárnyban három nagy helyiség található. A helyiségek hossza északról dél felé: 11,50 m, 9 m, 8,60 m. Előző fejezetünkben már volt szó arról, hogy ez alatt a szárny alatt nincs pince (cellárium), mert az egy különálló épületben található. Valószínűleg földszintes volt. Nincs olyan keskeny helyisége, amelyről feltételezhető volna a lépcsőház.

A nyugati szárnyra nem vonatkozott a klauzúra. Ez a novíciusoké volt, és itt fogadhattak vendégeket is.

A szárny északnyugati sarkán szintén csak az alapfal maradt meg, mely az eredeti épületé. Itt is ugyanaz látható, mint a szárny egész területén: az alapfal már egy feltöltési rétegbe épült bele, amely a természetes talaj fölé húzódott. Itt a belső sarokban feltártunk egy kerek gödröt, amelyet a feltöltés alatt, a természetes talaj felszínéről ástak le. Átmérője 1 m volt alul, a felső nyílásának átmérője 65 cm, mélysége pedig 60 cm. Laza feltöltésében egészen apró és – sajnos – meghatározhatatlan cseréptöredékeket találtunk. A gödör mindenképpen a nagy kolostor építését megelőző időhöz tartozott.

Az északnyugati saroktól dél felé haladva már néhány kvádorsorból álló felmenő fal is található. Ez a fal azonban már nem az eredeti épületé, hanem a 15. század végén

vagy a 16. század elején újjáépítetté, amelyet pontosan a régi alapok fölé emeltek, de új, saját alapozással (17. ábra, M_9). Nem nagyon magas és eléggé szétfolyó. Emiatt azonban az épületen kívül és belül is meg kellett emelni a szinteket, s – természetesen – a feltöltés a lejtő miatt dél felé egyre növekedett. Az épületszárny északi és középső helyisége közötti válaszfalnál jól meg lehet különböztetni az eredeti, valamint a föléje épült újabb falat, mivel a kettő között pár cm-es eltolódás van. A középső helyiség és a déli helyiség között a válaszfal eredeti és újjáépített része pontosan fedi egymást (18. ábra, M_{11}), de a korábbi falmaradvány kopottabb, mint az újabb. Legmagasabb fala az eredeti épületnek a szárny déli helyiségének déli falában maradt meg (28. ábra, M_{13} és XXV/b kép).

A szárny északi falának alapfala alatt megbolygatott sírok voltak. A szárny nyugati oldala mellett, az első két helyiség közötti válaszfal irányában, *épületen kívül az eredeti, természetes felszínen (magassága: 198,01 m) egy 1172–1178 között vert velencei pénzérmét találtunk.* E pénz a nyugati szárny megépítése előtt, de már a szerzetesség letelepedése után került arra a helyre, ahol megleltük. A pénzérme lelőhelye fölötti vékony, vöröses agyagos réteg felszíne (198,21 m) volt a nyugati szárnyhoz tartozó eredeti szint. Erre a rétegre borult a szárny elbontásából (15. század vége–16. század eleje) származó vékony habarcsréteg, melynek felszíne – 198,37 m – az utolsó építési periódus szintjével egyezik. Épületen belül a korábbi és a későbbi padlószintek között a különbség 57 cm.

A szárny déli fala mellett, a kis gazdasági udvarban – mint azt korábbi fejezetünkben megírtuk – feltöltéssel emelték meg a fal újjáépítéséhez igazodó szintet 197,30 m szintmagasságra. *A legfelső rétegből, tehát a szint rétegből került elő a II. Ullászló-érem (1490–1516), egy dénár, amely az újjáépítés korát meghatározza.*

Az újabb falazás úgy történt, hogy két sor kváderkő közé törmelékkövet töltöttek erős mésszel kötve. A meszes kötőanyag később jó táptalaja lett a gyomnövényzetnek, amely a romokat teljesen elborította. A gyomnövények valósággal fává serdülve magából a falból nőnek ki.

Ebben az épületszárnyban is találhatók égésre mutató jelek, jóllehet kevesebb, mint a keleti szárnyban. A szárny északi végében, ahol a talajszint magassága miatt a korai és a késői szintek között jóformán semmi feltöltés sincs, vékony koromréteg őrizi az első épületben pusztító tüzet. Erősebb a koromréteg az épületszárny nyugati oldala mentén, kívül, a késő középkori szinten.

A középső és a déli helyiség közötti válaszfal északi oldalán, az eredeti épület kopott kősorain is égés nyomai látszanak. Ezt az égést azonban nem tulajdonítjuk annak a tűznek, amely látszólag a 15. század végén pusztított a kolostorban, hanem annak a tűzhelynek, amely e fal mellett kerek, égett foltot hagyott maga után. Ez 1,18 m átmérőjű folt volt (2. ábra és 18. ábra, M_{11}). Az égés teknőszerűen hatolt be a talajba. Szintmagassága: 197,32 m. Körülötte lesározott padló vékony rétege érzékelhető. A tüzelőhely körül két cölöplyuk került elő. Az egyik átmérője 39 cm, a másiké 25 cm. Felette, a helyiség délnyugati sarkában beszorulva deszkapadló maradványát találtuk. Szintmagassága: 197,82 m. A keleti épületszárnyban (nagy terem és déli helyiség) találtuk meg egy elégett deszkapadló nyomát. Ott ez a padló az első kolostorépítménynél későbbinek, a késő középkori újjáépítésnél viszont korábbinak látszott, és úgy ítéltük meg, hogy akkor készült, amikor a nagy kolostorépületet a keleti szárnyal befejezték, vagyis a 14. század elején. Megfigyeléseink szerint azonban az építkezés hosszú ideig húzódott. *A nyugati szárny építése becsülésünk szerint a 13. század közepe táján elkezdődött.* Középső helyiségében tehát már bizonyos átalakításra került sor, midőn a kolostor helyiségeiben – feltehetően egy időben – deszkapadlót fektettek le.

A szárny déli helyiségében is találtunk egy szerves anyagból való réteget, amely – véleményünk szerint – szintén egy deszkapadló elkorhadt maradványa. Ez alatt pedig volt egy apró kövecskékből és téglavagy tetőcserép törmelékeiből összeállt és keményre taposott réteg. A benne lévő cseréptörmelékek ugyancsak épületbontásra utalnak. E cseréptöredékek kevert réteg alatt volt egy beásott gödör, amelyből 13. századi

fazék töredéke került elő (31/1. ábra). Magát a gödröt is már a természetes talaj felett húzódó vörössárga agyagos feltöltési réteg tetejéről ásták be.

A fakorhadék felett vastag, korommal csíkozott rózsaszínű hamus feltöltés található teli leletekkel. A réteg jellege nagyon hasonló a kis gazdasági udvaron felhalmozott hamus réteghez, ezért úgy véljük, onnan hozták az anyagot ide szintmagasítás céljára akkor, amikor a régi épületet a 15. század végén vagy a 16. század elején lebontották és újjáépítették. A benne lévő leletek kora az udvaron lévő réteg leleteinek folytatása időben. A legkésőbbiek a 15. század elejéről valók (32. ábra).

A hamus réteg felett még más réteg: egy sor – épületbontásból származó – falazókő helyezkedett el, amely az alatta lévő réteget lenyomta. E felett pedig egy réteg homok, amelyben felbontott téglapadló téglái és téglatöredékei „úsztak”. Ezek voltak a késő középkori épület padlójának téglái. Méretük: $20 \times 20 \times 4$ cm, mely még középkori padlótéglaméret. Ez a réteg a szárny minden helyiségében megtalálható, de – mint mondtam – észak felé, ahogy a talajszint emelkedik, egyre kevesebb feltöltés volt alatta.

A középső és a déli helyiség közötti válaszfalon található egy ajtónyílás, amely a szárny keleti falához közel helyezkedett el,

hasonlóképpen a keleti szárnyban feltárt ajtóhoz. Ez már a késő középkori újjáépítéshez tartozott. Sajnos a középkori ajtók és bejáratok helyét sem ismerjük. Nyomaik nem a 19. századi bontás során tűntek el, hanem még korábban, a késő középkori újjáépítéskor. Ennek az építkezésnek köszönhetően bizonytalanná váltak a középkori padlószintek, és a rétegviszonyokat is megbolygatták. Feltehetően már ekkor sok épületfaragványt is átfaragtak és beépítettek.

A szárny déli helyiségének hamus rétegből előkerült néhány nagyméretű bazaltkavics is. Olyan, mint amilyeneket a fűtőberendezésekhez használtak. A közelben feltárt két tüzelőhely egyike sem olyan építmény, amelyhez eddigi ismereteink szerint kavicsréteg szükséges. Ugyanakkor túlságosan kevés adatunk van mind az udvaron lévő kemence, mind a nyugati szárny középső helyiségében lévő tüzelőhely rekonstrukciójához.

A nyugati szárnyban gyakran talál helyet a konyha. Mint lehetőség felmerül egy kandalló, vagy nyitott és kürtővel ellátott konyhai tűzhely gondolata, melynek a tüzelőtér fölötti ernyőjét tartották a cölöpök.

Ugyancsak a nyugati szárny déli helyiségének feltöltéséből került elő egy félköríves kivágású mészkőlap (33/5. ábra), amelynek rendeltetését nem ismerjük.

8. A DÉLI SZÁRNY ÉS AZ UDVAR

Ez az épületszárny pusztult el a legjobban. A keleti és nyugati szárnyak késő középkori újjáépítésének jelentős felmenő falai maradtak. Nyomokban ugyan itt is felfedezhető két építési periódus, de a nagymértékű bontás és jó néhány ellentmondás miatt nehézségekbe ütközik az értelmezés. A szárnynak még az alapfalaiból is kibontották a használható kőanyagot, és a fal egykori vonulatát az alapárokba visszahullt habarcs mutatja. A szárny déli falát három kutatóárokban figyeltük meg. A nyugati szárny délkeleti sarkától 3 m távolságig még megmaradt az eredeti alapfal, melynek szintmagassága: 197,13 m. E felett látható egy kevés felépítmény (XXVI. kép). Míg az alapfal a nyugati szárny első periódusával épült egybe, addig a felépítmény a késő középkori újjáépítéssel mutat összefüggést. Az alapfalon 1,70 m hosszú és 80 cm széles, küszöbnek lefektetett lapos kő feküdt: egy feliratával lefelé fordított római sírkő. Az ajtónyílás nyugati oldalából 42 cm magasságú épített fal maradt meg. Az alapozásba római oszlop darabját falazták be. A küszöb szintmagassága: 197,36 m. Ezek a jelek az épületszárny késő középkori megújítására mutatnak. A déli szárnyat észak-déli irányban keresztülszelő kutatóárokunkban (2. ábra) megtaláltuk a fal folytatását, de már csak a habarccsal kitöltött alapozóárokban, s ugyanilyen nyom mutatkozott a szárny keleti végződésénél is, a keleti szárny délnyugati sarka mellett (XXVI/d kép). Itt azonban egy másik, ellentmondásos megfigyelést is tettünk. A keleti szárny dél-nyugati sarka alól falcsonkok bújnak ki. A csonkok felett az épületsarok teljesen befejezett. A falcsonkok iránya nem pontosan egyezik az árokban jelentkező habarcsos alapárok nyomvonalával, és szélesebb is annál.

A déli szárny északi falának nyomait is megtaláltuk észak-déli kutatóárokunkban, to-

vább a keleti szárny mellett. A fal irányának megfelelően a nyugati szárny falából falcsonk ágazik ki (XXIV/b–c kép), csakhogy ennek a csonknak nincs alapozása, ezért ez nem az eredeti épület maradványa, hanem az épület késő középkori megújításából származik.

Az eredeti épület szélessége 8,40 m volt, belső szélessége 6 m, illetve a belső szélesség annál nagyobb lehetett, amennyivel a felmenő fala az alapfalnál keskenyebb volt.

Az épületszárnyat észak-déli irányban átszelő árkunkban az első építkezést megelőző felszín észak-déli irányú lejtése jól megmutatkozott. Kutatóárokunk dél felé az épületen túl is kiterjedt. Épületen belül mutatkozott egy kemény szint 196,88 m szintmagasságban (épületen belül dél felé megsüllyedt az alatta lévő talaj lejtése miatt). Feltehető, hogy ez volt a középkori épület padlószintje. Erre ráborult az épület bontásából egy habarcsos törmelék. A déli falon feltárt küszöb szintmagasságával összevetve is a különbség arra mutat, hogy ez a középkori belső szint. A kemény padlószint és a természetes talaj felszíne között azonban itt is megtalálható az a vörösséssárga, agyagos feltöltés (ennek a felülete az épület belső szintje), amelyet a nagy kolostorépület minden kutatott helyén megtaláltunk. Mindenhol látszott, hogy két korszak különböztethető meg: az apátság alapítását megelőző korszak és az apátság építkezéseinek korszaka. E kettő között a felszín feltöltődött, és az apátság épületeit már ebbe a feltöltésbe alapozták bele (19. ábra).

A déli szárny déli falához tartozó külső járószint 196,67 m magasságban volt. Ez a külső szintmagasság a fal mellett megmaradt a késő középkorban is, de mivel dél felé megsüllyedt, akkor feltöltéssel a lejtést egy szintre hozták, és ebből a feltöltésből I. Ferdinánd-pénzérme került elő.

Észak-déli kutatóárkunk észak felé egy darabon az udvart is átszelte. A megzavart rétegek ellenére több helyen megmaradt az eredeti felszín, és ennek alapján jól követhető volt a lejtő. A déli épületszárny falától 8,50 m távolságban az eredeti (természetes) felszín magassága 197,91 m volt, a déli épületszárny után dél felé 4,70 m távolságban pedig 196,04 m. Itt, az épületen kívül szintén a vékony fehér kőporos réteg rajzolta ki a felszín vonalát.

A déli épületszárnyon belül, annak eredeti padlószintje, sőt a padlószintre boruló bontási törmelék réteg felett a késő középkori építkezés vékony kelet-nyugati irányú falacsakája (alapfal?) került elő. Létezett tehát késő középkori épület, de azt nagymértékű bontás miatt már nagyon nehéz meghatározni.

Az udvar területén több, fehér kőhasábokkal körülrakott sírt vágtunk át, melyek az apátság alapítása előtti temető sírjai. Déli irányban az utolsó sír a déli szárny északi fala mellett került elő. Mivel az épület belsejében már nem mutatkozott több sír, úgy gondoljuk, hogy a temető déli határa a déli szárny falánál volt. Az udvar területén a sírok fölé húzódó szintet vékony kavicsréteg borította, és ugyanez jelölte az épület belsejében is a felszínt. Itt nem volt fehér kőpor.

A temető felszíne feletti rétegeket azonban már alaposan feldúlták. Nem lehet tudni, hogy a 19. század végén, vagy már a késő középkori építkezésnél. Feltehetően mindkét alkalommal, mert sem az eredeti udvarszintet, sem a késő középkorit nem tudtuk megtalálni. Ez az udvar semmiképpen sem hasonlított az átlagos kolostorudvarokhoz.

Mindenekelőtt a kerengőfolyosó nyomát kerestük árkaikkal, de sem délen, sem nyugaton nem találtuk, sőt a keleti szárny mellett ásott árkaikkal sem mutatkozott. A keleti szárny déli szakasza mellett, amely a legkorábbi épületrészhez utólag épült, találtunk szintet, mégpedig a természetes talaj felszíne fölé húzódó első feltöltés felszínének magasságában: 197,58 m (15. ábra). Kerengő-mellvéd falra azonban nem találtunk. Lehetséges persze, hogy egy kerengő mellvéd fala nem igényelt mély alapozást, kivált képpen ha

nem nehezedett a kerengőre emelet. A folyosó oszlopai lehettek fából is. Tehát lehetséges, hogy ezek a részletek nyomtalanul eltűntek. Kérdés azonban, hogy a talaj lejtése miatt kialakíthattak-e egy udvarszínt, s nem éppen ez a lejtő akadályozta egy kerengőfolyosó kialakítását?

Térjünk vissza az udvarban megfigyelt szintekre. Az udvar délnyugati sarkában a már említett falcsonk mellett (amely a nyugati szárny falából indul ki) világosan és egyértelműen mutatkozott egy szint. Magassága: 197,83 m (XXIV/b-c kép). Ez a szint a nyugati épületszárnynak a késő középkorban megújított falához tartozó szint. Összevetve az udvar délkeleti sarkában talált (fent említett) szinttel, a kettő között lévő 25 cm-es különbség két különböző korszak szintjeit jelenti.

A keleti épületszárny udvari homlokzata mentén ásott kutatóárkainkban az udvari szintek és az építési periódusok összhangját figyeltük meg (XXXV/b kép és 15. ábra). Az épületfal alsó, mélyen visszabontott, de igen tömör és egyenletes felületű alapfala az első szerzetesi épület maradványa. Valószínűleg ehhez tartozott egy kisköves szint (197,38 m), amely a természetes talaj feletti első, feltöltési réteg felszíne. Az első épület alapfalának maradványára már szabálytalanul épült második alapfal folyik rá. Ehhez agyagos feltöltéssel megemelték a szintet, melynek felszíne: 197,58 m (azonos magasság az első épülethez dél felől csatlakozó épületrész szintjével). Ez a második periódus a 14. század elején összeépült és megújult keleti szárny. Az épületfalon ezen a helyen a harmadik építési szakasz is megmutatkozik (a bejárati ajtó a fal legkésőbbi szakaszán itt található). A késő középkori szint itt csak a falon olvasható le: 198,03 m.

A kolostor udvarának egykori szintjeiről csak a falak mentén lehet adatokat szerezni.

Észak-déli kutatóárkunk átvágott egy nagy mélyedést. Teljes kiterjedését nem tudtuk megállapítani, ezért közelebbi meghatározása (árok, gödör?) nem lehetséges. A mélyedés déli oldala a kolostort megelőző temető felszínéről veszi kezdetét (19. ábra, M_{18b}).

9. A KELETI ÉPÜLETSZÁRNY A 14. SZÁZAD ELEJÉN

A keleti szárny ismertetésére másodszor térek vissza. Első alkalommal az első szerzetesi épületet írtam le, amelyet a keleti szárny északi két helyisége alatt véltem fedezni. E korai épületnek, amely megítélésem szerint a 12. század közepén épült, voltak maradványai, amelyek már nem illeszkedtek bele a nagyméretű épületbe. Ez az épület addig állt, amíg a nagyobb épület nyugati és déli szárnya el nem készült, tehát az építkezés befejező szakaszáig. Az új keleti szárny pontosan a régi alapfalaira épült, mégsem használt fel semmit, vagy csak nagyon keveset a régi épületből.

Az új épületszárny hosszúsága 30,30 m, szélessége 7,60 m, a belső szélesség 6 m. A keleti szárny – mint említettem – rövidebb volt, mint a nyugati, és keskenyebb annál. Bár az első épületnek még az alapfalaiából is visszabontottak, az alaprajzon mégis szembeötlő, ahogy a korábbi 19 m-es hosszúságú épülethez a déli toldalékepítmény csatlakozik.

A keleti szárny építésének befejezése megfigyelés szerint a 14. század elején történt. Részen a lerombolt hypocaustum omladékából előkerülő cseréptöredékek között a legkésőbbi darabok a 14. század elejére határozhatók meg, és előkerült egy Róbert Károlyobulus is. Ez a pénz szintén az építkezés befejezésének időpontjára utal. Korábban már szóltunk arról, hogy a korai kis kolostor-épület magas belső szintjét nem tudták a déli irányban meghosszabbított keleti szárny újabb helyiségeinek padlószintjéhez közelíteni. Le kellett venni az eredeti szint magasságából, s ezzel együtt a hypocaustum felső részét is el kellett bontani. Működését megszüntették. Az elbontott fűtőberendezésből sok korom és kő került a kemence háta mögé. Feltehetően itt csatorna húzódott, amely a meleg levegőt vezette el a kemencéből. Az elbontott csatorna helyére omlott a bontás

törmeléke, melyben nagyon sok edénytöredéket is találtunk (24., 25. ábra). A töredékek kora a 12. század második felétől a 14. század elejéig terjed, és azt bizonyítja, hogy a korai kolostorépületben nemcsak melegedő-, hanem étkezőhely is volt ez a terem. A lejárátán keresztül a kemence előterét apró állatcsontokkal teli konyhaszemét töltötte ki.

A 14. század elején újjáépült szárny 4 helyiségből állt, melyek közül észak felől kettő a korai épület helyiségeivel azonos méretű maradt. Volt még egy újjáépítés a 15. század végén vagy a 16. század elején, és a periódusokat nem mindig könnyű szétválasztani. Északról az első két helyiség esetében három építési periódus fedi egymást. Talán helyesebb, ha azt mondjuk, három építési periódusban a két utolsó nagy pusztítást végzett az első épületen.

A szárny keleti falának külső homlokzatán, észak felől az első helyiségnél megfigyelhető a felmenő falnak nagyobb méretű, hasáb alakú, durván kidolgozott (vagy inkább az időtől megviselt?) szakasza. A második helyiségnél, a nagy teremnél szembe-tűnő a megváltozott falazás. Innen elkezdődik egy kisebb méretű, egyenletes kváder-ekből rakott fal, melynek a felülete csiszolt (XXVII/a kép). Ez utóbbi a 16. század elején végzett újjáépítés fala.

Az előbbi, a durván elnagyolt hasábkövekből rakott falhoz hasonlít az épületszárny délkeleti sarka. Itt a domboldal lejtése miatt többet meghagytak belőle a 16. századi átépítésnél (XXVI/d kép). Ez a falazás tehát a 14. századi építkezésre jellemző. A három, egymásra épült periódus legjobban a nagy terem nyugati falának udvari oldala felől ásott kutatóárkunkban volt megfigyelhető (XXXV/b kép). Itt látszott, hogy a legelső épületnek még az alapfalát is jó mélyen lebontották, mindazonáltal maradt belőle egy kevés (15. ábra, M₂₁), melyre a következő,

a 14. századi alapfal ráépült. Ezen az oldalon a 16. századi átalakításkor új alapot nem építettek. A felmenő falból megmaradt két sor kváder, és ezen a helyen nyílik egy ajtó is.

Az épületszárny északnyugati sarkánál, a támpillér mellett a középkori szint magassága 198,09 m, ugyanez a szárny déli végénél 196,21 m, vagyis a talaj lejtése 30,30 m távolságban 1,88 m.

A szárny északi első helyiségében tártuk fel a temetkezésekről írott fejezetünkben már részletezett sírokat: 6 kővel kifalazott sír volt itt és egy sír széle fölé utóbb eltemetett halott. Apátok sírhelyeinek gondoljuk ezeket. Más-más időpontban eltemetett halottaké, akik miatt a padlót időről időre megbontották, ezért ma már nagyon nehéz megállapítani rétegek alapján a sorrendet. Mivel lelet sem volt mellettük, nem lehet tudni, mikor kezdték el itt a temetkezést. A sírokat egy keményre taposott felszín alatt találtuk meg, amely jól elvált az épület bontásának törmelékétől (ami felette helyezkedett el). Ez a felszín a legkésőbbi (16. század eleji) újjáépítés szintje volt. Magassága (a keleti oldalon) 198,55 m és (a nyugati oldalon) 198,68 m. A sírok között egyetlen kis területen ráakadtunk egy bolygatástól megmenekült rétegződésre. A helye pontosan a terem északi falától mért 1,90–2 m távolságra volt. Itt a természetes talaj felszíne 198,08 m magas. Felette látható volt egy 8 cm vastagságú kőfaragó réteg, ez hitelesítette a rétegek eredetiségét. E felett ismét egy 8 cm vastagságú habarcsos réteg következett, magassága 198,30 m. Ez a réteg pár centiméterrel ráhúzódott a terem déli válaszfalának alapfalára. Csak nagyon kis mélységgel ez alatt található a sírok. Úgy gondolom, hogy ez a szint a 14. század elején befejezett nagy monostorépületnek megfelelő belső padlószint. Ugyanis ha feltételezzük, hogy a szomszédos nagy teremben a padló alatti fűtőberendezés miatt 199,20 m körüli magasságban kellett húzódnia a padlónak, akkor a két helyiség szintje között nem lehetett 90 cm különbség.

Mit tudunk a második, a nagy teremről ebben a korszakban? A 14. század elején befejezett építkezésnél a teremnek a szintje

az elbontott hypocaustum fölé húzódtott és magassága 198,10 m lett (az északi szomszéd helyiség szintjéhez közeli magasság). Elporladt habarcsréteg alkotta a szintet, amelynek a felületét több helyen nagy kiterjedésű égett foltok tarkítják. Ezek erősen kormosak és faszilánkok találhatók bennük, ezenkívül sok vasszeg. Itt valamikor nagy tűz volt, amelyben elégett a helyiség daszkapadlója. A tűztől a padló alatti habarcs (amelyben sok mész volt) megvörösödött. A szegek az elégett padlóból származnak. Míg az égett réteg alatt 14. századinál későbbi lelet nem volt, addig felette többségében már 15. századi leletanyagot találtunk (37. ábra). Deszkapadlónak máshol is észleltük nyomát, emlékezzünk vissza a nyugati épületszárnyat leíró fejezetünkre. A középső helyiség délnyugati sarkában maradt meg egy kis darab padlódeszka.

A hatalmas tűz pusztításának nyomát a szárny nagy termén kívül a déli (utolsó) helyiségben is megtaláltuk (38. ábra, M₆). Feltehetően ez a tűz volt az oka annak, hogy az épületet a 15. század végén vagy a 16. század elején újjá kellett építeni. Az újjáépítés a nagy terem területén is újabb szintemeléssel járt együtt. Magassága: 198,38 m. A megemelt szinthez tartozott az a kályhaalapozás, amelyet a terem délnyugati végében tártunk fel. Közvetlenül mellette nyílt egy ajtó az udvar felől. Ez is a legutolsó építkezés része. A küszöb magassága: 198,51 m (55. ábra).

A nagy terem keleti falának déli végénél előkerült egy elfalazott nyílás. Szélessége 1 m. A másodlagosan felhasznált, vegyes méretű kövekből összerakott elfalazás bele nyúlik a terem belsejébe (2. ábra), a falsík elé nyúlik, ezért nem annyira elfalazásnak, mint inkább alapozásnak látszik. Például egy felolvasó pulpitus, erkélyke alapozásának. A kolostorok ebédlőtermében volt szokásos ilyeneket építeni, amelyekhez lépcső vezetett. Feljاراتuk sokszor kívülről nyílt, és a lépcső félig a falban vezetett a nem túlságosan magas „szószékhez”, amelyen az étkezések alatt egy kijelölt szerzetes felolvasott. Nem állíthatjuk határozottan, hogy ez a megoldása a feltárt részleteknek, mert a bizonyítékok nem elegendők.

A nagy terem után a harmadik (legkisebb) helyiségtől kezdve az épületszárny 14. századi meghosszabbítása következik, amelynek már nincs három, csak két építési periódusa. Szóltunk arról korábbi fejezetünkben, hogy ebben a kis helyiségben mutatkozott meg a korai kolostorépület déli homlokzatának mélyen fekvő és csekély magasságú, de kváderburkolatú homlokzata (55. ábra). A korai kolostorépületnek külső szintje itt, a déli oldalon 197,18 m szintmagasságban volt. Maradványai fölé külön, saját alapozással épült a 14. század elején befejezéséhez közeledő keleti szárny válaszfala. Ezen a helyen a három periódus egymás felett elég jól elkülöníthető. A legkésőbbi újjáépítés falmaradványa 198,52 m-től felfelé két sor kváder.

A kis helyiségben csak annak keleti fala mentén végeztünk feltárást. A periódusokat ezen a falon lehet leolvasni. Az alapfal felszíne itt 197,12 m. Ez a 14. századi szint valószínű magassága. A kis helyiségből dél felé, a szárny utolsó helyisége felé ajtó nyílt, de már csak a késő középkori újjáépítés idején. Az ajtó küszöbének magassága: 198,27 m. Az újjáépített válaszfalnak itt is külön alapot építettek, ennek a felszíne: 197,76 m. A válaszfal késő középkori ráépítése alatt megtalálható az eredeti középkori (14. század eleji) fal alapja (felszíne 197,12 m) és 30 cm magasságú megmaradt felmenő fala (197,42 m).

A legkisebb helyiség rendeltetésére vonatkozóan biztosat nem tudunk mondani. A keleti szárnyban szokott lenni az ún. „parlatorium”, ahol az apát fogadta a problémák megbeszélésére jelentkező szerzeteseket. Azt is figyelembe kell azonban vennünk, hogy a kolostorépületeknél a keleti szárny mindig emeletes, mivel a hálóhelyiségek az emeleten helyezkednek el. Oda pedig lépcső vezet. A lépcsőházak általában a szobák méreténél keskenyebb helyiségek.

Aki a legkisebb helyiségből az ajtón keresztül az épületszárny déli, utolsó helyiségébe lépett, először egy lépcsőt talált (197,99 m), majd rálépett a helyiség 197,82 m magasságú szintjére (a mért adat egy homokos, lenyomott felszín, amelyen téglavagy deszkapadló már nem volt). A késő középkori szintet a helyiség déli végé-

ben nem találtuk meg, mert az épületet mélyebben bontották le ennél a magasságnál.

Az utolsó helyiségben a déli fal mentén kutattuk a periódusokat, és a délkeleti sarokban mélyítettünk egészen a természetes talajig. A szondában az épületszárny keleti falán az első építkezés 197,46 m magasságig maradt meg, s e felett a késő középkori újjáépített fal egyenletes kvádereinek két sora helyezkedett el. Az eredeti, első fal 94 cm széles volt, a második, a késő középkori ráépítés csak 76 cm széles. Az első épület (14. század eleje) alapjait már itt is egy feltöltési rétegbe ásták bele, amely 70 cm vastagságban (felszíne: 196,97 m) húzódott rá a természetes talaj felszínét borító első járósínt (196,30 m) kőporral borított felszínére. A feltöltésben itt is volt egy beásott gödör (38. ábra, M₆), amelyből 12. század második feléből származó edénytöredék (38/2. ábra) és egy kés (41/2. ábra) került elő.

Az épületszárny teljes szélességében megtaláltuk az elszenesedett deszkapadló kormos rétegét, mely (amennyire pontosan mérni lehetett) 197,27 m magasságban húzódott. A réteg tele volt elégett fa szilánkjaival, vasszegekkel és 14. századi leletekkel (39. ábra), köztük velencei üvegekkel.

Amikor a keleti szárny helyiségeinek a 14. század elején érvényes szintadatait összevetjük – a lejtős felszínnek megfelelően, amelyen felépült –, igen nagy különbségeket tapasztalunk: északról az első helyiség szintje: 198,30 m, a másodiké: 198,10 m, a harmadiké: 197,12 m, az utolsóé: 197,27 m.

E szintek a késő középkorban a következőképpen változtak: északi, első helyiség: 198,68 m, második: 198,38 m, harmadik: 197,76 m, negyedik: 197,82 m. (Ezek az értékek csak megközelítően mutatják a padlószintek magasságát, hiszen padló már sehol sem volt. Az alapfal felszínén mért szint természetesen lehetett magasabb is, és ugyanúgy hiányzik egy deszkavagy téglapadló vastagsága is.) A hibák ellenére megállapítható, hogy a helyiségek között nem alakítottak ki egyenlő szinteket. Közel állt egymáshoz a keleti szárny déli helyiségének középkori szintje (197,27 m) és a déli szárnyban megállapított padlószintmagasság (196,88 m).

A lejtős talaj miatt a szárny déli végződésén magasabban maradtak meg eredeti falai, mint máshol. A falazás technikája ugyanolyan, mint amilyen az északi végen, a keleti oldalon látható: *nagyobb méretű, hasáb alakú, durván kifaragott kövekből épült*, amelyeken az idő koptatása is meglátszik. Nagyobb fugák láthatók rajta. A lejtő miatt az épület délkeleti sarkát kétlépcsős alapfal támasztja alá. A nyugati szárnynak a déli végződésén magasabban megmaradt és ezért tanulmányozható első fala tömörebb építésű, mint a keleti szárnyé. Kifugázott (jóllehet az sem összezsírozott, mint a késő középkori kváderburkolatok). Mindenképpen látszik, hogy nem egyszerre épült, nem azonos építőmester falazta.

A szárny délnyugati sarka – mint korábban már említettük – eddig fel nem oldott ellentmondásokat mutat. Ez a sarok is a 14. századi falazási technikával készült. Épületen belül pedig a szárny teljes szélességében (faltól falig) megtaláltuk az elégett padló kormos rétegét. Úgy láttuk tehát, hogy a késő középkori újjáépítés magasabban kezdődött ennél a padlószintnél. Míg a keleti

oldalon maradtak kősorok az újjáépített falból, addig a délnyugati saroknál hiányzott az új fal. A falcsonk, amelyről már szoltunk, a szabályosan kiképzett sarok alól bújik elő. A falcsonk szélessége: 1,45 m, felszínének magassága: 196,59 m. A látszat tehát olyan, mintha a keleti szárny építésekor a déli szárnyat már elbontották volna. Mint alaprajzunkon (2. ábra) jól látható, ez a falcsonk 25 cm-rel szélesebb, mint a déli épület-szárnynak a nyugati épületszárny mellett megmaradt alapfala, illetve más helyen feltárt alapozóárka. Ennek a falcsonknak magyarázata egyelőre várat magára.

A keleti szárny délkeleti sarka mellett ennél sokkal érthetőbb, magyarázhatóbb rétegviszonyokra leltünk (40. ábra, M₁). Itt a természetes talaj felszíne (196,21 m) felett vékony kultúrréteg húzódott, amelyből korai (12. századi?) edény töredéke került elő (40/2. ábra). Felette feltöltés volt, az épület habarcsos szintjével (196,78 m), majd újabb feltöltés felszíne (197,50 m) mutatta meg azt a magasságot, ameddig a késő középkorban az épület falát lebontották, s amelytől kezdve újjáépítették.

10. EGYÉB ÉPÍTMÉNYEK ÉS FALMARADVÁNYOK

1. A nagy, pincés épület keleti oldalához támaszkodott egy kis melléképület. Szorosan a román kori kis kőépület déli oldala mögött, attól 70 cm távolságra helyezkedett el. Mérete észak-déli irányban 6 m, kelet-nyugati irányban 3 m. Nyugat felé a nagy, pincés épülethez támaszkodik, itt saját fala nincs, tehát a nagy épület már állt, amikor ezt hozzáépítették. Igaz, az északi és a keleti oldalon megfigyelhető, hogy megújították, és a kamra 50 cm-es fala, illetve ez alatt alacsony alapfala egy 70 cm széles másik falon nyugszik. Itt feltárásunk mélysége nem volt elegendő ennek a szélesebb falnak a megvizsgálására. Lehetségesnek tartjuk, hogy a talaj szintjének hirtelen esése miatt, a kis épület alátámasztását szolgálta, mivel a talaj rétegződése ehhez a falhoz kapcsolódó szintet nem mutat. A román kori kis kőépület és a kamra között megfigyelhető az előbbi épületnek a természetes talajt vékony kőporos réteggel bevont és dél felé lejtő szintje (195,91 m–195,86 m). E felett itt is jelen van az első, vörössárga agyagos feltöltés. A felszínén húzódó vékony habarcsréteg a kis kamra szintje (196,34 m). A nagy, pincés épület déli falánál tapasztaltuk, hogy a sötét színű természetes talaj hirtelen eltűnik, megszakad, feltárásunk mélységéig nem is bukkant elő, helyét agyagos-homokos réteg váltotta fel. Mint ahogy azt az 1836. évi térkép is ábrázolta, a monostor területe kiemelkedett a környezetéből, és a mélyen húzódó rétegek kiemelkedése által létrejött törésvonal tapasztalatunk szerint is a nagy, pincés épület és a kis kamra déli oldala mellett húzódott.

2. Azon a területen, amelyet észak felől a nagy kolostorépület déli oldala, nyugat felől

pedig a román kori kis kőépület és a kamra határolt, a domborzat alapján újabb épületet sejtettünk, és egy észak-kelet és dél-nyugati árokkal átvágtuk, de csak egy 60 cm szélességű, kelet-nyugati irányú egyedül álló falat találtunk, pár nélkül. Arra gondolunk, hogy kerítésfal volt. Eredete középkori, de feltehetően a 15. századnál nem korábbi, ugyanis a feltöltés, amelybe beleépítették, 13–15. századi kerámiát tartalmazott. A fal elbontása után itt egy vastag feltöltési réteg húzódott, amelyben még mindig a 15. század második felére jellemző leletek voltak (kettős-kónikus üvegpalack szájgyűrűje, lositzi kőcserép töredéke). A falból mindössze 1,80 m hosszúságú részletet tártunk fel. Ebből nagyon sok következtetést nem lehet levonni.

3. Néhány helyen, kutatóárkainkban előkerültek falak, amelyek a monostor épületeivel semmiféle összefüggést nem mutattak. Falazásuk a középkori épületekhez hasonlóan tört kövekből rakott volt. A nagy, pincés épülethez csatlakozó kis kamra keleti oldalával szemben, attól 4,5 m távolságban két falvégződés mutatkozott. Alapfalak voltak, melyeket késő középkori (15. század második fele) kerámiával és épületbontási törmelékkel kevert talajba ástak be.

A nagy, pincés épület déli oldalával nagyjából párhuzamosan került elő három szakasza egy meglehetősen görbe kőfalnak. Míg a nagy, pincés épületnek a déli oldalon a középkori szintje 195,44 m magasságban volt, ennek a párhuzamos épületfalnak több helyen megfigyelt szintje 196,19 m magasságban. Tehát ezek a falmaradványok a nagy, pincés épület elbontása után, esetleg annak építőanyagát felhasználva épültek.

11. A LELETANYAG

KERÁMIA

A leletanyag túlnyomó része kerámia. A legkésőbbi a 15. század végéről származik. Hódoltság kori kerámia egyáltalában nem került elő, de még 16. századi sem. A 13–15. század kerámiái a szakirodalomban jól meghatározottak.¹ Van azonban a kánai leletek között egy tekintélyes mennyiségű kerámia, amely anyagában, formájában és díszítésében is különbözik ezektől.

A 10–11. századi kerámiákról is elég sokat tudunk. Az egyszerű, kihajló peremű, de profilált peremmel még nem rendelkező, sűrű hullámvonalakkal díszített fazekak itt nem fordulnak elő. Előkerülésük nem is várható, hiszen a szerzetesség letelepedése előtt itt csak a templom és a temető létezett. A szerzetesek megtelepedésének ideje a 12. század közepére valószínűsíthető, és ez időtől kezdve meg kell hogy jelenjenek a mindennapi élet használati tárgyai is. Sajnos éppen a 12. század régészetiileg nem eléggé felderített. A 12. század második felének hagyatékát kutatjuk. Egy éremlelet 1172–1178-ból mindenesetre reményre ad okot, hogy mást is találunk. Mindenekelőtt analógiákat kellett keresni. Kezdetben a hazai régészeti anyagban nem, csak a környező országokban találtam.² A hasonlóság nem volt tökéletes. Főként a díszítés és a peremek profilja emlékeztetett a kánai leletekre, de az edények alakja nem. A helyi eltérésektől eltekintve úgy látszott, hogy azonos korszak azonos ízlésvilága tükröződött a megvizsgált leletanyagban. A végső következtetés levonására azonban csak leleteink részletes vizsgálata után vállalkozhatunk.

A kérdéses anyagban a kerámialeleteknek három csoportját különítettem el. Az első nem ismeretlen a magyar régészetben, az Árpád-kori leletanyagban: ezek a *bográcsok*. Az Árpád-koron belül pontosabban egyelőre

nem lehet a korukat meghatározni. Típusaik és a magyarországi leleteket egy monográfia foglalja össze.³ A kánai apátság területén talált darabok sem korhatározhatók pontosabban, de együtt kerültek elő a másik két – a következőkben tárgyalandó – kerámia-csoport darabjaival. 5 bográcsához tartozó peremet ábrázoltunk egy táblán (21/1–5. ábra). Ezeken kívül van egy peremről lehasadt lemez (BTM, ltsz. 90.33.1.).⁴ Alaprajzunkon (3. ábra) bejelöltük a három csoport lelőhelyeit. Annyi kiderül ebből, hogy e leletek már a szerzetességgel kapcsolatban jelentek meg. Egy hetedik lelet eltér a szokványos formától (25/4. ábra). Ennek csak kihajló és levágott szélű szájnyílása van és nincs kihajló széles pereme, de az edényforma megfelel a bogrács formájának.

Még egy nyolcadik darabról is kell szólnunk, habár ennek csak oldalfaltöredéke maradt, pereme nem, de ezen jól megfigyelhető az oldalfalat a fenék gömbölyűségétől elválasztó törésvonal, mely felett, az oldalfalon két vízszintes, párhuzamosan bekarcolt vonaldíszítés látható (26/3. ábra). Ennek a darabnak az a jellemzője, hogy keresztmetszete háromrétegű. A külső és a belső felület élénk-vörös, sima, a középső mag fekete. Ez utóbbi

¹ HOLL 1963. 335–394.

² Korban megfelelő, azonos peremprofíllal és azonos díszítéssel készült leleteket Morva- és Csehországon túl ez utóbbi északi, nyugati és déli határai körül közvetlenül találtam.

³ TAKÁCS 1986. A kánai példányok analógiái e kötetben találhatók. A továbbiakban tehát a szövegben történő utalások erre a kötetre vonatkoznak. – Az újabban megjelent bográcslelet-publikációkban nincs hasonló darab: BENCZE 1992. 135–153. és TAKÁCS 1993. 447–484. Sokféle típus létezik, változatosak a profilok, de a köztük mégis fellelhető analógiák bizonyítják, hogy azonos fazekas kezétől kell származniuk.

⁴ A leletről nem készíthetett rajz, mert a profil nem volt teljes, így a típusa sem állapítható meg.

darab a keleti kolostorszárny legkorábbi szakasza mellett, a keleti oldalon került elő, látszólag olyan földből, amelyet az alapárok ásásakor dobtak ki (26. ábra, M₂). Ezzel a lelettel kapcsolatban még annyit kell megjegyezni, hogy mellőle két kicsi, de szintén Árpád-kori cseréptöredék került elő (26/1-2. ábra).

A szokásostól eltérő, a 25/4. ábrán látható bogrács lelőhelye a keleti épületszárny nagy termében, a lerombolt hypocaustum mellett, hamu között volt.

Ami a 21. ábrán látható bográcsperemeket illeti, az első kettő lelőhelyéről még többször lesz szó. A déli kolostorszárny belsejéből kerültek elő, közvetlenül a szárny déli fala mellett (19. ábra, M_{18a}). Itt magát az alapfalat is kibontották, azaz a köveit kiszedték, és az árokban csak a visszahullott habarcs maradt. Amikor az alapfalból a köveket kiszedték, egy kissé beástak a fal mellé, és ekkor a középkori padlószint alatti középkori feltöltés rétegébe is behatoltak. Ez a réteg az épületnél korábbi, az alapfalak már ebbe a rétegbe épültek be. Az alapfal melletti beásásból került elő két bográcsperem és néhány (korai) edénytöredék, amelyekről később még szó lesz. A 21/1. ábrán látható bográcsperem lilásvörös, simított felületű, keresztmetszete háromrétegű. Eredeti átmérője 24 cm (külső) és 18 cm (belső) volt. A perem szélessége 3 cm. A 21/2. ábrán bemutatott darab terrakottaszínű, simított felületű, keresztmetszete háromrétegű. Átmérője 23-17 cm volt. Anyaga homokkal soványított. Takács osztályozása szerint mindkettő a „D” alapformához, vagyis a fémüstöket utánzó cserépbográcsok körébe tartozik. Legközelebbi analógiáikat Győrben (Takács 1986. Taf. 11/1, Kat. N° 21) és Csikvándon (Takács 1986. Taf. 12/1, Kat. N° 24) találták. A lelőhelyre vonatkozóan utalok arra, hogy a déli szárny 13. századi.

A 21-es ábra 3. és 5. darabja a déli, kis gazdasági udvart feltöltő hamus rétegből (56. ábra) származik. Mindkét töredék világosbarna, korommal erősen szennyezett, keresztmetszetében rétegelt, s homokkal soványított agyagból készült. A 21/3. számú töredék belső oldalán az edényt formáló ujjak besimított nyoma látható. Ennek átmérője

22 cm volt. Mindkét perem legközelebbi analógiája újabban került elő Budapest XX. kerületében, Soroksár-Várhegy lelőhelyen. A feltáró régész I. Melis Katalin,⁵ aki a leleteket a 11. század végére vagy a 12. század elejére datálta. Lelelőhelyünk nem egészen alkalmas korhatározásra, mivel ebben a hamus rétegben 13., sőt 14. századi lelet is volt.

A 21. ábra 4. darabja a nagy, pincés épület északi oldala mellől került elő (16. ábra, M₁₇, 2. r.), a természetes talajt vékony rétegben borító fehér kőpor tetején más Árpád-kori kerámatöredékekkel együtt. Teljesen átégett töredék, eredeti átmérője 24 cm volt. Legközelebbi analógiáját Koroncó-Négyfal-dűlőben találták (Takács 1986. Taf. 18/1, Kat. N° 39).

Árpád-kori edénytöredékeink másik csoportjába az ún. *bogrács-fazekak* tartoznak. Annyiban hasonlítanak a bográcsokhoz, hogy peremük széles és vízszintesen kihajló. Ezeknek azonban profilált peremszegélye is van. A peremen felfüggesztésre szolgáló lyuk található. A bográcsokkal ellentétben fenekük is van, így tűzhelyre állíthatók. Nagyon jellemző rájuk, hogy egészen világos porszínű, homokkal erősen soványított anyaguk van, amely azonban a hőtől szokott helyenként rózsaszínűvé, sőt terrakottaszínűvé válni. Keresztmetszetük rétegelt, a belső rész néha egészen sötét, néha világosabb, de mindig elüt a külső és belső felület színétől.

A rétegelt keresztmetszet a rossz kiégetés következménye. Kánán nem egy-egy edényen fordul elő, mintegy véletlenül, hanem az edényeknek egy csoportjára jellemző. Ezért azt gondoljuk, hogy azonos fazekas műhelyének gyakorolt technológiájáról van szó, nem pedig egyszeri hibás égetésről.

A bogrács-fazekak vállát 4-5 sorban párhuzamos, vízszintesen bekarcolt vonalak díszítik, rövid, egyenes nyakuk van, és a vízszintes vonaldísz felett néha egy sor hullámvonal vagy körömbenyomásos sorminta fordul elő.

Ennek az edényformának eddig igen kevés példánya került elő. Takács idézett mo-

⁵ I. MELIS 1992/b 71-173.

nográfiajában közül néhány darabot, melyek közül a kánai töredékeket leginkább az Esztergom-Szentkirály lelőhelyéről származók közelítik meg (Takács 1986. Taf. 5/1, Kat. N° 9 és Taf. 6/1, Kat. N° 11). Újabban jöttek elő Budapest XX. ker. Soroksár-Várhegy lelőhelyen (I. Melis 1992/b Abb. 34/7 és 10, illetve Abb. 36/5, 9 és 10). Melis a 11. század végére és a 12. századra határozta meg leleteit.

A kánai kis román kori kőház pincéjének betöltéséből, vegyes korú leletanyag közül került elő 22. ábránk 1. darabja (ez 11 töredékben maradt meg), a 42. ábra 3. számú darabja (itt hullámvonal díszítés is van) és még két töredék, melyekről nem készült rajz (ltsz. 92.8.6. és 90.18.47.).

A kis gazdasági udvaron, a kormos-hamus feltöltésből (28. ábra, M_{13} és 56. ábra) került elő két kis peremtöredék (29/1. és 29/6. ábra) és egy kis fenék- és oldalfaltöredék terrakotta vörös színben (ltsz. 90.38.1.).

A kolostor udvarán észak-déli irányú kutatóárokból, vegyes feltöltésből került elő egy töredék (51/5. ábra) és egy másik (22/3. ábra), amely már jó lelőhelyről: a temető egy sírjának földjéből származik (19. ábra, M_{18b}). Az udvar keleti oldalán az első, kisebb épület fala mellett, annak feltételezhető szintrétegéből (15. ábra, M_{21}) került felszínre egy viszonylag nagy töredék (22/2. ábra).

A temető területén, a templomtól északra fekvő lejtőn, sírok közelében, de már a sírokat elborító építkezési törmelékrétegben két kis peremtöredéket találtunk (ltsz. 90.47.1. és 92.8.88.).

Csak egy kis vörösre átégett fenéktöredék volt rétegelt keresztmetszettel (ltsz. 90.34.2.), amely a nyugati épületszárny külső oldala mellett, dél felől a második helyiséggel egy vonalban, de a természetes talaj első felszínén került elő (18. ábra, M_{10}). Itt más, Árpád-kori töredék is volt.

Egy kicsi peremtöredéket találtunk a keleti szárnyban, az elbontott fűtőberendezés kormos omladéka között (ltsz. 92.8.49.), és egy másikat (28/1. ábra) a nyugati szárny déli falának alapozóárkába visszatöltött földben, azaz a szárny szintjének rétegében (28. ábra, M_{13} , 4. r.).

Egyébként a bogrács-fazekak rokonságot mutatnak harmadik kerémiacsoportunkkal, a fazekakkal. A különbség az, hogy peremük nem hajlik ki vízszintesen és nem széles, nincs átfúrva, de profilált peremszegélye hasonló: függőleges oldalát vízszintes bevágás osztja két részre. Ez néha elmarad. Átmérőjük (ahol meg lehet állapítani) kisebb, tehát maguk a fazekak is kisebbek voltak. Sokkal jobban átégtek. Kezdetben úgy tűnt, hogy sötét barnásszürke az eredeti színük, mígnem néhány darabon egy-egy foltban meg nem mutatkozott az, hogy eredeti színük a bogrács-fazekakhoz hasonlóan világos porszínű lehetett. Ez alól egy-két kivétel van. Ezek valóban szürkésbarna színűek, és nem soványítottak homokkal. A bogrács-fazekaktól különböző peremképzésük ellenére, ha nagyon kicsi töredék kerül elő, nem tudjuk biztosan eldönteni, mely csoportba tartoznak, például a nagy pincéhez kelet felől csatlakozó kamra előtt egy kutatóárokból előkerült töredék (51/1. ábra) és a kis gazdasági udvar hamus feltöltéséből származó perem (30/7. ábra).

A nyugati szárny külső oldala mellől (az imént leírt helyről – 18. ábra, M_{10}) előkerült töredék (18/1. ábra) a lelőhelye miatt fontos. Pár lépéssel északabbra e helytől, de ugyanúgy az első és természetes szinten találtunk rá az 1172–1178 között vert velencei éremre.

A következő töredék (27/1. ábra) lelőhelye a nagy, pincés épület északi oldala mellett, az első, kőporral borított járósínt (16. ábra, M_{17}).

A keleti szárnyban, a nagy terem alatti fűtőkamra omladékát elborító agyagrétegből (24. ábra, M_4 , 3. r.) egy fazék három töredéke került elő. Ezen lemérhető, hogy eredeti szájmérete 15 cm volt. Kisebb tehát, mint a bogrács-fazekaké.

A hypocaustum háta mögötti kormos omladékból származik (24. ábra, M_4) egy hullámvonallal is díszített töredék (24/1. ábra) és egy másik hasonló darab (ltsz. 92.8.49.).

A keleti épületszárny déli, utolsó helyiségének délkeleti sarkában (38. ábra, M_6), a középkori elégett deszkapadló alatti gödörből egy szép példány (38/2. ábra) került elő. A gödör a 13–14. század fordulója körüli építkezést megelőzte.

A nyugati szárny déli falának korábban már említett alapozóárkából, illetőleg szintjének rétegéből (28. ábra, M₁₃) származik két kis válltöredék, amelyekről ugyan nem tudni, milyen edényből törtek le, de a díszítésük (28/2-3. ábra) – megszakított hullámvonal, körömbenyomásos sordísz – ebbe a körbe sorolja őket.

A déli, kis gazdasági udvar hamuval feltöltött rétegében talált töredékek a 29/2., 3. és 7. ábrán láthatók.

A kis román kori kőépület pincéjének egyes korú betöltéséből 7 fazék töredéke került elő. Három jellegzetes darabját a 23. ábrán mutatjuk be, továbbá a 42/1-3. ábrán.

A déli épületszárnyban (korábban ismertett lelőhelyen – 19. ábra, M_{18a}) került szintén elő egy darab (35/1. ábra) és két kicsi, de felismerhető töredék (ltsz. 89.141.8. és 89.141.9.).

Megállapítottuk, hogy a bogrács-fazekak és a fazekak egy típusa feltehetően egyidős, sőt azonos fazekasműhelyből származik. A fazekak peremkiképzésére és díszítésére kevés magyarországi lelőhelyről találtunk példát. Jankovich Dénesnek az Árpád-kori Fénék falu területén végzett ásatásánál,⁶ amely falunak élettartamát ő a 12. század közepétől a 13. század közepéig határozta meg, eléggé változatos kerámiaprofilok között találtunk hasonlót (Jankovich 1991. 10/3., 5. és 10. kép), ezeken a töredékeken a díszítés is hasonló volt. Kis számban talált 10-11. századi és 13. századi kerámiát is, s az összehasonlításból ugyanaz az eredmény olvasható le, mint amelyet magam is megállapítottam: a perem profilálása a 12. században veszi kezdetét. Ebben az időben már eltűnt a fésűs, többsoros hullámvonalas díszítés, és legfeljebb egysoros hullámvonal vagy körömbenyomásos díszítés marad a párhuzamos, vízszintes vonalak felett, amelyek azonban csak a vállon találhatók és nem az egész edénytesten, mint a 13. században. A perem kiképzésének első jelei megjelennek Erdélyi István vásárosnamény-gergelyiugornyai ásatásának⁷ anyagában is (Abb. 12/1-2). M. Slivka és D. Čaplovič az Eperjes melletti Solivar helységről publikáltak⁸ hasonlót. A cseh- és morvaországi, 12. századra datált kerámiában is sok a hasonlóság (profil, díszítés), de

az edényforma más, vaskosabb.⁹ Több hasonlóságot mutatnak a sziléziai Bautzenből T. Gerlach¹⁰ által publikált darabok (Abb. 2/3-4), a szászországi Zwickaiban W. Stoye¹¹ által a 12. század második felére meghatározott leletek (Abb. 4), és végül a szintén szászországi Chemnitzben, a Benedek-rendi monostor alatt talált és V. Geupel¹² által publikált kerámia (Abb. 15).

Vannak lelőhelyeink, ahol az eddig ismertett három Árpád-kori típus töredékei együtt kerültek elő, de mellettük olyan töredékek, amelyek egyedi módon kiképzettek. Profiljuk szerint egyik csoportba sem sorolhatók, de rendszerint anyagukban meg egyeznek az általunk 12. századnak ítélt kerámiával.

Ilyen a nagy, pincés épület északi oldala mellől előkerült két, hullámvonallal díszített válltöredék (ltsz. 87.401.2-3.), valamint két peremtöredék (27/2-3. ábra), az első ezek közül keresztmetszetében rétegelt.

A keleti szárnyban a hypocaustum omladéka fölé húzódó agyagrétegből előkerült peremtöredék (36/3. ábra). Ugyaninnen egy másik, szépen és nem szokványosan díszített darab (36/1. ábra) és egy másik a kemence omladéka alól (24/5. ábra). Az előző darabon azt látjuk, hogy nemcsak homokkal, hanem apró kavicsokkal is soványították az anyagát.

A keleti épületszárny délkeleti sarka mellett, kívül, az építés előtti szintről került elő egy fazék, kihajló, vágott szélű peremmel

⁶ JANKOVICH D. 1991. 185-210.

⁷ ERDÉLYI-SZIMONOVA 1987. 287-312. Óbudán hasonló profilú töredékek kerültek elő: BERTALANNÉ 1992. 181-220. o., II. tábla 5., 6., 7. sz. darabok a 14. és 16. századi középkori házmaradványok területéről.

⁸ SLIVKA-ČAPLOVIČ 1983. 273-301.

⁹ Morvaországi leletek: NEKUDA 1984. 23-47. Obr. 2/f, 5/a, 8/b, c. A szerző időhatározása: 11. század. A kerámiák nagyobb része grafitos, kisebbik része homokszemcsékkel kevert, és ritkán, de előfordul ezek nélkül, finomított agyagból.

¹⁰ GERLACH 1987. 19-23. A bautzeni leleteket a szerző már a 12. századra datálja.

¹¹ STOYE, W.: Arbeits- und Forschungsbericht zur sächsischen Bodendenkmalpflege. Bd. 19. Berlin 1990. 99-110.

¹² GEUPEL 1990. 85-97. A sötét, szürkésbarna színűnek leírt kerámiák az 1136-1143 között épült Benedek-rendi monostor rétegéből kerültek elő.

(40/2. ábra). Ez még korábbi is lehet, mint az előbbieken leírt, már profilált peremmel rendelkező fazekak. I. Melis¹³ a szigetszentmiklósi üdülősoron, az 5. számú Árpád-kori háznál talált hasonlót (1992/a 6/6. kép), ő azonban a 12. század második felére datálta.

Anyagát tekintve különbözik az eddig felsorolt daraboktól az a fazéktöredék, amely a déli, kis gazdasági udvar hamus rétegéből került elő, és tömör, barna színű anyaga sem homokkal, sem apró kavicsokkal nem kevert (29/5. ábra). Anyagában hasonló hozzá egy korsó szája és fültöredéke (42/4. ábra) a kis kőépület pincéjének betöltéséből. Ennél a darabnál a keresztmetszeten hármasszerű töredék látható.

A déli, kis gazdasági udvar hamus rétegéből származó fazék pereme bonyolultabban profilált (29/4. ábra), de a barnásrózsaszínű, helyenként terrakottaszínűvé égett és homokkal erősen soványított anyaga, valamint rétegelt keresztmetszete ehhez a korshozhoz tartozónak mutatja. Bonyolult peremprofilja egyedinek látszik, ám I. Melis Soroksár-Várhegy lelőhelyről származó egyik lelete (1992/b 34. kép) ennek a véleménynek a cáfolata. Ő a darabot a 12. század végére–13. század elejére határozta meg.

A fazéktöredékek között egy másfajta peremkiképzés is feltűnt, méghozzá ebből több lelet is előkerült, így önálló csoportként határozhatjuk meg. Ez a perem az előzőekben tárgyaltaknál szélesebb és hármasszerű tagolású. Analógiái is Budapest határában, a középkori Kerekegyháza területén kerültek elő az M0-ás autópálya építését megelőző feltárásnál, I. Melis Katalin régész leletanyagában.¹⁴

Két töredéket találtunk a déli épületszárny belsejében, a korábban már leírt lelőhelyen korai kerámiaanyag társaságában (35/2–3. ábra). A kis román kori kőépület pincéjének vegyes korú betöltéséből kerültek elő a 43/3. és 44/1–3. ábrán látható töredékek. Ami a déli épületszárny leleteit illeti, ezek sötétszürkék. Nem állapítható meg, hogy ez-e az eredeti színük. Homokkal erősen soványítottak, felületükön meg-megcsillannak a kvarcsemek.

A kis pincéből előkerült darabok szürkés-, illetve sárgásfehérek, de a díszítésük szintén

a vállon található: vízszintes, párhuzamos vonalak, és az egyik darabon a vonalakat ferde bevagdósítás keresztezi. A 44/3. ábrán bemutatott töredék belsejében jól látható, hogy hurkatechnikával készült.

Ezeket a fazekakat sok hasonlóság köti az előző csoporthoz, ugyanakkor az edények anyagában mintha eltérés mutatkozna. Világos színük már nem a bogrács-fazekak porszínéhez áll közel, hanem inkább a 13. századi fehér fazekakéhoz. Holl Imrét idézem: „A magyarországi kerámiaanyagban a 12. század végén lép fel egy új, fehérre, vagy sárgásfehérre égett agyagfajta használata.”¹⁵ I. Melis Katalinnak a középkori Kerekegyháza az 5. számú lakóház pusztulása utáni betöltéséből jött elő egy III. Béla-kori (1172–1192) pénz, és ebből a betöltésből került elő a kánai töredékek analógiája is.

A kánai leletek peremprofil tekintetében egyeznek, anyagukban különböznek. Tetten érhető a változás, amelyet még jobban érzékeltet a következő lelet: a kis kőépület pincéjének betöltéséből előkerült fehér cseréppohár (44/4. ábra). Oldalát vízszintes hornyok és élek tagolják. Ritka lelet, de újabban két helyen is előkerült hasonló darab: az egyik Óbuda-Újlakon (Nyékhelyi Dorottya ásatása), a másik az M0-ás körgyűrűnél (I. Melis Katalin ásatása). Mindkettő szürke cserép. Szóbeli tájékoztatás szerint a 12. századra datálhatók. Tehát ezeknek a leleteknek az esetében is megfogható az átmenet. A formát még használták, ismerték, miközben az új, fehérre kiégett anyag használata megkezdődött.

Ez a hármasszerű tagolás érzékelhető annak a fehér fazéknak a peremén is, amelynek töredékei (31/1. ábra) a nyugati szárny déli helyiségének délkeleti sarkában, a padlószint alatt beásott gödörből (31. ábra, M₁₂) kerültek elő. Ez a perem profilban már a 13. századi peremek felé közeledik.

A kis gazdasági udvarban a kemence hosszú ideig működött, és belőle sok hamu

¹³ I. MELIS 1992/a 41–70.

¹⁴ I. MELIS 1992/b 71–173.

¹⁵ HOLL 1963. 335.

került szétterítésre a kis udvarban. A réteg leleteit 29. és 30. ábránk mutatja be. Az eddig felsorolt leleteken kívül a 29. ábra 8. és 10. számú kerámiai fehérek, és különösen a 10. számú fazékpereme már a 13. századi peremek sajátosságait mutatja. A 30. ábra 1-es darabja pedig peremét tekintve teljesen 13. századi, de a vízszintes bekarcolás még csak az edény vállát díszíti.

A keleti szárny délkeleti sarka melletti késő középkori szint rétegéből előkerült egy 14. századi fazék, amelynek a peremképzése még a 12–13. századi átmenet korának hármas tagolású peremeire emlékeztet (40/1. ábra). Ugyanez mondható el egy másik darabról is, amely a kis kőépület pincéjének betöltéséből került elő (46/1. ábra). Azt gondoljuk, hogy vagy magában az apátságban, vagy a közelben működő és az apátság szükségleteit kielégítő fazekas műhelye hosszú ideig őrizte a hagyományos formák egy részletét, keverve az újabb formákkal.

13. századi fazekak töredékei kerültek elő a következő lelőhelyekről: a nagy, pincés épület északi oldala mellől, de már egy feltöltési rétegből (27/4. ábra). Kevés maradt meg belőle, de a töredékekről is leolvasható, hogy a vízszintes, párhuzamosan bekarcolt vonaldíszítés nem sűrűn ugyan, de az egész edényttestet beborítja, ami már a 13. század második felére jellemző.

A keleti szárnyban, a kemence előtere melletti kavicsos földből is 13. századi edénytöredék került elő (25/2. ábra). A kemencét a 13. században még fűtötték és csak a 14. század elején rombolták le. A kemence háta mögötti kormos omladékból kikerült fehér cseréppohár (24/2. ábra) 13. századi. Leleteink között több, korban különböző cseréppohár található, és ezért ezeken a poharakon a 13. század elejétől a 15. századig jól érzékelhető a formák váltakozása.

Egy szép fehér cseréppalack nyakának töredéke került elő a kis kőépület pincéjének betöltéséből (45/2. ábra). 13. századi. Fenékbélyegeket egy szürke, kora Árpád-kori edénytöredéken találtunk (35/5. ábra) és több 13. századi darabon (44/4. és 45/3–4. ábra).

Egy vörös cserépből készült fazéktöredék a kis kőépület pincéjének betöltéséből hár-

mas tagolású peremmel készült, a vállán vízszintes, bekarcolt vonaldíszítéssel (43/4. ábra).

A 12. század jellegzetes kerámiatípusait XXVIII/c–f és XXIX/a–b képünk mutatja be, a korai 13. századét pedig XXIX/c–e képünk.

A 13. század második felét megelőző korai Árpád-kor kerámiájának elterjedését az országban még nem ismerjük. Meggyőződésünk, hogy sok a feldolgozatlan lelet. Egy-két analóg kerámialeletet találtunk a *Magyarország Régészeti Topográfiájának* egyes kötetiben: Veszprém megye, veszprémi járás, Városlőd¹⁶ és Várpalota¹⁷ lelőhelyről, a zirci és pápai járásokból.¹⁸ Békés megye szeghalmi járásából,¹⁹ Biharugráról is közöltek a kánai fazekakhoz hasonló leleteket.

A későbbi, 14–15. századi kerámialeleteket külön-külön nem soroljuk fel. Ábránk lelőhelyenként bemutatják a jellegzetes darabokat. Csak egy-két leletre szeretnénk külön felhívni a figyelmet. Amikor a nagy kolostor-épület építése a 14. század elején befejeződött, és ezzel megszűnt a hypocaustum működése, az egyes helyiségeket feltehetően szemes kályhák fűtötték. Több kályhához tartozó töredék került elő, méretben és kivitelezésben kis eltéréssel, de azonos típusból. Közülük egyet bemutatunk (47/4. ábra és XXX/c kép). Ennek a gömbölyű végén egy kevés elfolyt zöld máz van, de van máz nélküli is. A legtöbb világos vörös cserép, de van szürke is. Ezeket a szemes kályhákat a 14. század első felére határozták meg.²⁰ E kályhaszemeken kívül egy egészen egyszerű, szürke, mázatlan tálal kályhaszem darabjai kerültek elő nagy számban. Csak a sarokdarabon van fonatos díszítés (50/2. és 50/5. ábra). Koruk a 15. század első fele.²¹

¹⁶ Mo. Rég. Top. 2. köt. 27. tábla, 5., 6., 8. kép.

¹⁷ Mo. Rég. Top. 2. köt. 27. tábla, 10. kép.

¹⁸ Mo. Rég. Top. 4. köt. 16. tábla, 19–20. kép.

¹⁹ Mo. Rég. Top. 6. köt. 53. tábla, 17. ábra.

²⁰ Hasonló kályhaszemek kerültek elő a visegrádi és budai királyi palotákból, mindkét helyen Anjoukorra meghatározható lelőhelyen. Azonos korhatározásúak a Pesten előkerült leletek is. HOLL 1958. 211–300.

²¹ A korhatározást eldöntő részlet a kályhaszem mélysége, amely a korábbi daraboknál mélyebb, a későbbieknél laposabb. Máz nélküli szürke sarok-

A kis kőépület pincéjének betöltéséből egy ehhez a típushoz tartozó oromcsempe töredékét is megtaláltuk (Itsz. 90.18.50.). Ugyaninnen előkerültek mérműtöredékes, sötétzöld mázzal bevont darabok is, de egyik sem egészíthető ki (Itsz. 90.18.49–50.).

Különleges lelet egy nagyméretű, vastag falu, plasztikus díszítésű medencének a töredéke (40/3. ábra). Egészen pontos hasonmása nincs. Egyetlen nagyméretű, szürke, (ausztriai) plasztikus díszítésű cserépedény-lelet létezik a budai királyi palotából,²² melyet távoli rokonának gondolunk. Ez a darab 14. századi. A kánai töredéknek ehhez nem hasonlítható a díszítése és formája sem. Mindkettőről elmondható, hogy nem voltak főzőedények. A budai darab talán kézmosó tál lehetett. A kánai medence látszólag mélyebb. Anyaga ennek is szürke. XXX/e-f képtünk mutatja be.

A 48/4. ábrán látható töredék egy cserép desztilláló készülék alsó edénye, melynek belsejében kis párkány fut körbe, erre támaszkodott a sisak. Az edény belseje sötétzöld mázas, és a mázból néhány folt a külsejére is jutott. Cserép desztilláló edényhez tartozó részeket találtak eddig Kőszegen és Budán.²³ Darabunk 15. századi, és a kis kőépület pincéjének lelete.

Grafitos, ausztriai fazéktöredék csak kevés került elő a kánai apátság területén (37/7. és 48/5. ábra).

ÜVEG

A kerámia- és a fémleletekhez képest üveget keveset találtunk. A legkorábbi lelet *ablaküveg*. A kis kőépület pincéjének betöltéséből került elő egy darabka *síküveg*, mely teljes vastagságában romlott. Eléggé vastag és a széle megvastagított, gömbölyű (Itsz. 90.18.22.). Hasonló ablaküvegek Budán, 13. századi anyagot tartalmazó szemétködörből kerültek elő zöld, ún. „erdei üveg”-ből,²⁴ valamint a budai domonkosok kolostorának egyik korai lelőhelyéről.²⁵

Kerek *ablakszemek*ből három lelőhelyen találtunk kisebb töredéket: a templom feletti feltöltésben (Itsz. 90.25.1.), a kis kőépület pincéjének betöltésében (Itsz. 90.18.31.) és a nyugati épületszárny külső oldala mellett

(Itsz. 90.32.1.). Ólomkeretbe foglalt kerek üvegtányérokbl álló ablaktáblákat a középkorban végig használtak. Korukat pontosan nem lehet meghatározni.

Öblösüveghez tartozó töredékek legkorábbi darabjai a 14. századból valók. Mind-egyik lelet *velencei üveg*nek látszik, de olyan lelőhelyekről kerültek elő, ahol erős tűz érte őket, emiatt megbarnultak. A keleti szárnyban, a nagy terem padlója alatt, az elbontott fűtőberendezés omladékának aljáról került elő egy pohárka sima peremének és csúcsos fenekének kis töredéke (Itsz. 88.3.2.). Mivel megfigyeléseink szerint a fűtőberendezést a 14. század elején számolták fel, ezeket a töredékeket is erre az időre határozzuk meg. A velencei típusok ismeretében feltételezzük, hogy *cseppes pohárkák*hoz tartoztak ezek a részletek, jóllehet cseppes oldalfal nem került elő.

A keleti szárny déli helyiségének elégett és elporlott deszkapadlójának kormos rétegéből két üvegleletünk van. Az egyik egy kisméretű, *optikai díszítésű pohárkának* perem- és oldaltöredéke (39/2. ábra) elcsavarodó plasztikával, és egy oldalfaltöredék, feltételezhetően pohárból, amelyen a (talp felé) összetartó nagyon vékony bordák függőleges irányúak (39/4. ábra).

A déli, kis gazdasági udvar késő középkori (II. Ulászló pénzével datált) vörös agyagrétegéből származik egy kis üveg fenékcsúcs-töredék. Annyira kicsi, hogy nem lehet megállapítani, palackhoz vagy pohárhoz tartozott-e.

A kis kőépület pincéjének betöltésében velencei üvegből egy kis peremtöredéket

csempe fonattal került elő a budai királyi palotában a kápolnától északra fekvő udvar 8/c rétegéből Zsigmond-címeres csempével együtt. GEREVICH L. 1966. 220. o., 329. kép.

²² HOLL 1963. 76. kép.

²³ HOLL 1982. 108–123. – BOLDIZSÁR 1984. 217–226.

²⁴ H. GYÜRKY 1981. 9. – H. GYÜRKY 1987. 54. Abb. 7/7.

²⁵ H. GYÜRKY 1972. 46. – A budai domonkos kolostor feltárásánál két lelőhelyről is került elő ablaküveg (síküveg), a kolostor építését megelőző koromrétegből (feltehetően a tatárjárás idején keletkezett!). Mindkét leletet az üvegekatalógusban (Bp. 1986) publikáltam.

találtunk. Íve alapján 8 cm átmérőjű csészéhez vagy *tálkához* tartozott.

A *kettős-kónikus palackokból* több nyak- és szájperemtöredék került elő. A nyugati épületszárny keleti – elbontott – alapfalának gödréből egy töredék (33/2. ábra), továbbá a kis kőépület pincéjének betöltéséből (ltsz. 90.18.20. és 90.18.21.) és a kolostortól délre feltárt vékony középkori fal mellől (ltsz. 85.207.1.). A perem kiképzéséből és a romlott anyagból megállapítható, hogy már a 15. század második felében, magyarországi üveghutában készültek.²⁶ Ebben az időben ezek a palackok nagyon népszerűek voltak, és még falvakból is előkerülnek.

Az üveg nem tartozik a mindennapi szükségleteket kielégítő, nélkülözhetetlen tárgyak körébe. Éppen ezért jelenléte vagy hiánya jellemző lehet egy-egy közösség státusára bizonyos korszakokban. A közeli Buda 13. század közepi városalapítása tervszerű volt, a hely megválasztása szerencsés, azonnal az ország központjává lett. A külföldi kereskedők azonnal megtalálták az utat Budára. A kereskedők áruai között már a 13. század második felében igen nagy számban foglalt helyet az üvegáru, ami legbiztosabban mutatja, hogy lakóinak mindjárt kezdettől a városi polgár életmódjának megfelelő igényei voltak. Idáig egyetlen város az országban, amelyben 13. századi üveg előkerült. Vidéki települések ebben az időben még a vásárhelyeken sem jutottak ilyen igényes áruhoz. A kánai apátságban a 13. században nagy építkezések folytak. A 12. században még kis létszámú szerzetesi közösség ez idő tájt kezdett létszámban is megnövekedni, ehhez mérten nagy kolostort építeni. A 14. század elején az építkezés befejeződött, s ekkor már szerény mértékben bizonyos luxusra is volt lehetőség. Ebben az időben indult meg nagyban Magyarország felé a velencei üvegáruk szállítása. A szép velencei üveg már nemcsak a nagy városokba jutott el, hanem vidéki vásárookra is. Akinek igénye volt rá, hozzájuthatott. A szerzetesi élet ugyan szerény életmódot írt elő, ámde az apáti asztalra legalább egy-két üveg pohár is jutott, midőn ügyeik intézésére Buda városába mentek, avagy szükségleteik beszerzésére valamely közeli vásárra. Itália városaiban,

Dalmáciában igen korai időben éppen kolostorokban, szerzetesek állítottak elő üveget. Ilyen tevékenységet a kánai monostor területén nem folytattak.

FÉMEK

A templom északi tornyában került elő egy *bronzharang* peremének töredéke (XIV/a-b kép). A harang peremének átmérője 26 cm volt. A peremet 5,9 cm magasságig 6 vízszintes borda díszíti. A túlságosan kicsi töredék – sajnos – nem alkalmas arra, hogy készítésének korát meg lehessen határozni.²⁷

A templom leletei közé tartozik egy *bronz pecsétgyűrű* (50/1. ábra és XIV/c kép). Az ún. álkereszthajó déli fala mellett került elő, három egymásra temetett csontváz csontjai közül (nem lehetett tudni, melyikhez tartozott). Előlapján hold és csillag vésete látható gyöngysor keretben. Az előlap formája lekerekített sarkú téglalap. A gyűrű maga lapos, az előlap felé kiszélesedik a pánt, ezen mindkét oldalon 3 ferde, párhuzamos vonal vésete látható. A belső átmérő: 1,8 cm. Formára hasonló, de ezüstből készült gyűrű került elő Nyáregyháza-Pusztapótharaszton vésett díszítéssel. A vésés lilium²⁸ (a liliumos véset gyakori). Ezt 1240 előtti időre datálták. A korhatározáshoz nagyobb segítséget nyújt egy bronzgyűrű, amelyet Szakolcán, a rotunda mellett lévő temető egyik sírjában találtak.²⁹ A temetőt a 12. század második felétől a 13. század elejéig használták. A gyűrű alapján a hármassírt vagy Apa bán fiának, Szoboszlónak, vagy unokájának, Péternek, illetve ezek családjának lehet tulajdonítani.

A karzat alatti kettős sírból 7,6 cm hosszúságú vas *koporsószeg* került elő.

A temetőnek a templom nyugati homlokzata és a nyugati szárny északi oldala előtt

²⁶ H. GYÜRKY 1991/a.

²⁷ PATAY É. N. 13. Az 1246-ban kiadott oklevél (FEJÉR 1829-1844. IX/7. 657) szerint az apátság földjeinek német bérlői között az egyik: *Henricus Magistro infusore campanorum*, azaz harangöntő volt.

²⁸ PARÁDI 1975. 119-157. – LOVAG 1980. 221-236.

²⁹ TOTOVÁ 1984. 145-162.

húzódó szakaszából került elő egy *koporsóvasalás* töredéke (XIV/e kép). 4 darab párosan elhelyezkedő szeglyuk van rajta. Szélessége 4,7 cm, a töredék hosszúsága 26 cm. Ez és a néhány sírból előkerült faszilánk a bizonyítéka a koporsós temetkezésnek.

A keleti szárny nyugati oldalának alapfala alól, a szárny legkorábbi szakaszánál egy – az alapfal építésekor megbolygatott – gyermekcsontváz mellől kis *bronz gömbfüggő fele* (XIV/d kép) került elő. A sír tehát korábbi volt, mint az első kolostorépület. A 12. század elején előfordul ilyen lelet gyermeksírbán.³⁰ A gömböcske átmérője 0,9 cm.

A templomtól északra, már a meredek lejtőn ásott kutatóárkunkban egy egész sír és egynek részlete mutatkozott. A temető szintje fölé a templomnak vagy a 12. század második felében megkezdett átépítéséből, vagy pedig a 13. században a kápolna építéséből származó építési törmelék borult. E két réteg határán került elő két *vaskés* (41/3–4. ábra). Analógiáikat 12. és 13. századi leletek között lehet megtalálni.³¹ Jóllehet a lelőhely rétege bizonytalan, mégis úgy vélem, hogy a kések a sírokhoz tartoztak, ugyanis kora Árpád-kori temetők feltárásánál igen gyakori, sőt jellemző a férfisírokban a kés melléklet.³²

A templom homlokzatára merőleges árokban feltárt (többnyire bolygatott) síroknál is előkerült egy kés (XIV/f kép, 50/3. ábra), amely azonban már nem minősíthető sírmellékletnek, mert az elkorhadt nyélborítás végéről származó profilált rézpántocska megmaradt rajta, ami 15. századi eredetre utal.³³

A keleti épületszárnyban a nagy terem elégett padlójának helyén (a padlóból már csak korom, szeglek és faszilánkok maradtak) került elő egy rövid pengéjű *vaskés*, melynek nyélnyúlványát megfaragott szarvcsontba illesztették (37/3. ábra, XXXI/c kép). Ilyen típusú kések a 12–14. században gyakoriak, a 15. század elején már csak elvétve fordulnak elő.³⁴ Ugyanitt találtunk egy másik kést is (37/2. ábra), amelyet analógia hiányában nem tudunk korhatározni. Pengéje nem egyenes, hanem hajlított, hosszú nyélnyúlványán szegeccsel felerősített ónmaradvány látható (esetleg berakás a fanyélben?). Nem zárható ki az sem, hogy szerszám volt.

A keleti szárny déli helyiségének délkeleti sarkában, a helyiség padlószintje alatt egy beásásból 12. század második feléből származó edénytöredék (38/2. ábra) mellől került elő egy késtöredék (41/2. ábra), nagyon rossz állapotban.

A keleti szárny legkisebb helyiségében ásott szondából került elő egy *ollónak* a fele (41/5. ábra). Típusa szerint 14. századi.³⁵ Az ennél későbbi ollók ugyanis sokkal masszívabbak, és hasonlítanak a ma is használt szabóollókra.

A *sarlóleletek* között legkorábbi az a töredék, amely a keleti szárny nagy termének égett felszínén került elő (41/1. ábra). Ennek ugyan a nyéltüskéje már hiányzik, de viszonylag hosszú, egyenes, a penge állására derékszögű nyaka van, ami korhatározó. A 13. századra tehető, és analógiái Nyáregyháza-Pusztapótharaszton kerültek elő.³⁶ Jellemzi továbbá a penge élén látható egészen finom fogazás.

³⁰ GÁDOR 1980. 443–454.

³¹ COWGILL–NEERGAARD–GRIFFITHS 1987. Fig. 54/12 és Fig. 55/26–28. A 13. század elejétől a század végéig terjedő időszak kései. – Magyarországi jól korhatározható lelőhelyről származó lelet: MIKLÓS 1981. 233–250. o., 17/1–3. kép. A 12. század vége és a 13. század vége közé meghatározható leletek.

³² A II/2. fejezet 8. sz. jegyzetében felsoroltunk néhány, sírmellékletként előforduló *vaskést*. Ez a sírmelléklet mindamellett nem általános. Előfordulása azonos korú temetőn belül is csak szórványos. TOPÁL J. például a Cegléd-Madarászhalmon feltárt teljes temetőben, amelyet II. Géza és III. Béla pénzérmei határoztak meg, csak egyetlen (4. sz.) férfisírban talált ilyet (1972. 53–97). DIÓSZEGI V. a *Magyar Néprajzi Lexikon* 5. kötetében (Bp. 1982. 495) azt írta, hogy sok nép mágikus erőt tulajdonít a vasnak. A magyar néphit is a vasból készült tárgyakat mágikus eszközként használta rontás megelőzésére, gyógyításra. A bölcsőbe is tettek vasat. Lehetséges, hogy a kések szórványos megjelenése a sírokban jele az ilyen hiedelmek továbbélésének.

³³ HOLL–PARÁDI 1982. 73, Abb. 1–3, 7. Korhatározás: 15. század második fele–16. század eleje.

³⁴ COWGILL–NEERGAARD–GRIFFITHS 1987. Fig. 56/38–39, Fig. 58/58, Fig. 59/70, 75, Fig. 60/77–80. Ezek a kések a 13. század végétől a 14. század második feléig terjedő időből származnak.

³⁵ HOLL–PARÁDI 1982. Abb. 17/1–3. Sarvalyon két-féle típusú olló került elő. Ez a korábbi típushoz hasonlít. A forma a 14. századra jellemző.

³⁶ PARÁDI 1976. 172, Abb. 1/1–4.

A keleti szárny nagy termében, az égett felszín felett találtunk egy második sarlótöredéket is (ltsz. 92.8.62.), amely azonban töredékes volta miatt igazán nem datálható.

A harmadik sarlólelet a nyugati szárny nyugati oldala mellett, késő középkori szinten került elő (50/4. ábra). Nyelének kiképzése a 13. századi sarlótól abban különbözik, hogy hiányzik a hosszú, egyenes nyak. Pengéje hosszú szakaszon egyenes és eléggé a vége felé hajlik. A pengének a nyéltüskéhez közel eső részén kereszt formájú mesterjegy látható. A nyéltüske sokkal szélesebb, mint a 13. századi darabon. Ez a 15. század végére –16. század elejére datálható.³⁷

Lópatkó-leleteink között különböző korúak vannak. Azok a patkók, amelyeken nincs szeglyukcsatorna, aránylag vékonyak, és ezért a lyukak beverésekor a szélük hullámosra nyomódott, azok a 13. századiak. Bizonyítékul szolgálnak erre a Mende-Leányváron talált leletek.³⁸ Jellemzőjük továbbá, hogy a szár végén a bütyök hosszan elnyúló és piramis alakú. Ilyen darabot találtunk a keleti szárny legkisebb helyiségében, az alapfal szintje melletti barna földben (52/1. ábra). Ennek a szárvégéről már letörött a bütyök. Ebből a korszakból egy fél patkó került elő a nyugati épületszárny déli helyiségének kormos-hamus feltöltéséből (52/2. ábra). Ezen megmaradt a szárvégi bütyök.³⁹

Ezzel szemben a 14. század második felére és a 15. századra jellemzőek a vastagabb patkók, amelyeken a szeglyukak egy, a perem közelében körbefutó csatornában helyezkednek el, és a szárak vége derékszögben visszahajlik.⁴⁰ Kánán ilyen típusú egész patkó került elő a kolostor udvarán (52/3. ábra) és egy fél patkó a nyugati szárny középső helyiségének északnyugati sarkában (ltsz. 92.8.68.). Morvaországi hasonló leleteket a 14. század második felére–15. század elejére datáltak.⁴¹ Nálunk a budai királyi palota északi kaputornyánál jött elő hasonló, 1380–1390 közé meghatározható leletanyag között.⁴²

A déli, kis gazdasági udvar hamus rétegéből került elő egy sarkantyú (30/4. ábra). Ez a forma a 13–14. század fordulójára jellemző.⁴³ Eredetileg csillagos sarkantyú volt,

de a csillag hiányzik róla. Ábrázolásokon már a 13. század végén megjelent, például a berlini Königliche Bibliothek „Äneide” kéziratának egyik ábrázolásán 1260–1300 között, valamint Heinrich Landgraf von Hessen sírkövén 1298-ban.⁴⁴ A London Museum katalógusa is közöl a kánaihoz hasonló sarkantyút a moorfieldi régészeti leletből,⁴⁵ melyet a 14. század első felére datáltak.

A kis kőépület pincéjének betöltéséből került elő egy *kengyel* (47/3. ábra), amely azonban nem lószerszámhoz tartozott, hanem *számszerű felhúzására szolgált*, mivel az előbbieknél a középkorban egyenes talplemezük volt, ennek pedig nem, másodsorban a fül maradványának állása és formája nem egyezik azokéval. Régészeti leletben találtak és publikáltak ilyet a Morva folyó melletti Posádkyól.⁴⁶

A számszerű használata a keresztes háborúkkal terjedt el Európában a 12. században. Nagyon erős, a páncélt is átütő fegyver volt, ezért 1139-ben a lateráni zsinat megtiltotta a használatát, de eredménytelenül. Korábban magyarországi elterjedését a 14. századra

³⁷ HOLL-PARÁDI 1982. 55, Abb. 4–8 és Abb. 15/1–3. Utóbbi leletek a Kánához közeli Kamaraerdőből származnak, és formailag is hasonlóak a kánai lelethez.

³⁸ MIKLÓS 1981. 233–250. o., 18/1–5. kép.

³⁹ Ez a szárvégződés csak az 1240–1308 közötti időből származó patkókra figyelhető meg. A patkók formai fejlődése, úgy tűnik, egész Európában azonos. Erre jól korhatározott lelőhelyekről hoz példát: London Museum. Medieval Catalogue. London 1940. 112–117, Fig. 36/8–9. Ezek a darabok, amelyek a kánai lelet megfelelői, pontosan az 1241–1263 közötti időből származnak.

⁴⁰ London Museum Fig. 37/4.

⁴¹ Morvaországból is ismerünk jól korhatározott lelőhelyről publikált példányokat: BERÁNOVA 1975. 1–64. – HOLL-PARÁDI 1982. 58, Abb. 124/7–12. – MIKLÓS 1986. 251, 12/2–3. kép.

⁴² GEREVICH L. 1966. 56. o., 77. kép.

⁴³ NAGY G. 1898. 60–64. o., 5–7. kép. Szerinte a 14. század első felébe tartoznak azok a példányok, amelyeknél a sarokvas görbülete körívnek felel meg. – London Museum 103–104, Fig. 32/1. Ez az ábrázolás is a 13. század végére–14. század elejére tehető. – HOLL-PARÁDI 1982. 82–83, Abb. 1–3. Ezek a legkorábbi darabok.

⁴⁴ Mindkét ábrázolásra a következő mű hivatkozik: Hefner Alteneck J. H., Waffen. Graz 1969.

⁴⁵ London Museum 108, Fig. 34/1.

⁴⁶ POLLÁ 1962. 107–140. o., 8/5., 11. és 18/5. képek.

tették,⁴⁷ de újabban régészeti feltárásoknál 13. századi rétegekből is kerülnek elő részei.⁴⁸ A kánai leletet datálni nem tudjuk, mert a kis kőépület pincéjéből, vegyes korú leletanyag közül került elő. Ezt a fegyvert – igaz, másodlagosan – vadászatra is használták, márpedig a közeli erdő abban az időben még bővelkedett vadban.

Két vas „kapa” is előkerült (33/4. és 34/1. ábra). Mindkettő felső feltöltésből, ezért korukat nem lehet biztosan meghatározni. De rendeltetésükkel szemben is kétségek merülnek fel, mivel sokkal vastagabbak, mint általában a kapák, például a szőlőkapák ekekapákhoz sem hasonlíthatók, mert azoknak a nyélillesztése más. Az is lehetséges, hogy nem kapák, hanem *csákányok* voltak,⁴⁹ és ezzel kapcsolatban mintegy ötletként felmerül annak a lehetősége, hogy egyes sírok kiásásakor használták. A hegytetőn ugyanis – mint már említettük – a talaj igen kemény, összetapadt kavics. Ilyen rétegbe ásott sírokra is bukkantunk, és ezeknek a kiásása igen erős szerszámot igényelt. A kavicsrétegbe ásott sírok nem omlottak be, tartották formájukat (58. ábra, M₂₃).

Iszkába a neve annak a kisméretű vaskapocsnak (30/5. ábra), amelyet főként csónakdeszkák összeszerelésére használtak, de amelyet ez esetben bizonyosan nem arra, hanem koporsókhoz készítettek. Jóllehet ma már nem használnak ilyet, neve ismerős, hiszen belőle származik az „iszkából”, „eszkából”, „összeeszkából” kifejezés.⁵⁰ Tulajdonképpen ácskapocs kicsi méretben.

A leletegyüttes, amelyben *fűrő* (30/8. ábra) előkerült, főleg 13., kisebb mértékben 14. századi, illetve a század fordulójára jellemző darabokból állt. Feltételezzük tehát, hogy ez a szerszám is legkésőbb a 14. századból való. Ez a célszerű forma – úgy vélem – az idők folyamán nem sokat változott. Egy németországi lelet a 12. századból csupán a szárvégződésében tér el, amennyiben a lapos végződés más nyélborításra utal. A magyarországi 15. századi leleteknek a budai királyi palotából szarvasagancsból készült nyele volt, és a kánai leletnél a nyélnyúlvány behajlított végződése is arra mutat, hogy eredetileg csontnyelet erősítettek rá, amely a szerszám kezelését megkönnyítette.⁵¹

Bronz nyélborítás (30/2. ábra) is előkerült vésett vonaldíszítéssel finomabb eszköz (ecset, lúdtoll) számára. Hasonlót találtak Budán a domonkosok Szent Miklós-kolostorában is.⁵²

KŐFARAGVÁNYOK

A feltárás során kevés kőfaragvány került elő. Kis számuk ellenére több csoportra lehetett őket elkülöníteni, és mindegyik csoport más-más építési korszakot jelenített meg. A kövekről már részletesen beszámoltunk a megfelelő fejezetekben, így befejezésül csupán egy-két gondolattal egészítjük ki ezt a témát. A múlt század végén készült jelentésből kiderült, hogy a már romos épületeket azért kezdték bontani, hogy köveit más építkezésekhez adják el. A kutató számára ez nagy veszteség, de ez a cselekedet mindig is szokás volt. A kánai monostor építéséhez közeli római épületek vagy temető romjaitól hurcolták el a köveket. Egy korábbi kutatásomnál, a budai domonkosok kolostoránál tapasztaltam, hogy maguk a szerzetesek templomuk megújításakor falazókőnek felhasználták korábbi épületük kőfaragványait. Egy műemlék teljes rekonst-

⁴⁷ Nálunk eddig inkább számszerűjához való nyílhegyek kerültek elő. KALMÁR 1962. 71–84. Szerinte Magyarországon csak a 14. században terjedt el, jóllehet Európában már a 12. században, a keresztes háborúk után használták. Nemcsak harci-, hanem vadászfegyver is volt.

⁴⁸ Holl Imre Kőszegen 13. századi rétegben talált ilyen nyílhegyet, sőt hasonló korú, jól korhatározható darabok kerültek elő Mende-Leányváron, Dömösön, Bakonyszentlászlón is. HOLL 1992. 67–68.

⁴⁹ MÜLLER 1980. 900. A bőséges példák és alapos feldolgozás meggyőzően bizonyítja, hogy a kapáknak, még a szőlőkapáknak is más formája volt. Egyetlen hasonló darabról, amely a Belgrádi Nemzeti Múzeum gyűjteményében van, az a véleménye, hogy nem kapa, hanem csákány. A kánai leletek hasonló formája, valamint az utóbbi darabok nagyobb súlya a csákány meghatározás mellett szól.

⁵⁰ Kovalovszky Júlia szóbeli közlése szerint hasonló lelet került elő Visegrádon a Várkertben folyó, Árpád-kori falu, templom és temetőjének ásásánál is.

⁵¹ 12. századi spirálfűrőt mutat be: SCHOLKMAN 1978. Abb. 34/5. – G. SÁNDOR 1963. 107–124. o., 8. és 10. kép.

⁵² H. GYÜRKY 1981. Taf. 2/19.

rukciója tehát lehetetlen, és ezt nem vethetjük csupán az új idők embereinek szemére. Annak a néhány megmaradt faragványnak értékét növeli, hogy a lelőhelye ismert. Mai fővárosunk területén egykor volt városoknak és falvaknak 11. és 12. századi építményeiről legfeljebb történeti forrásainkból van tudomásunk, és ismerünk egy-két másodlagos befalazásból előkerült kőfaragványt, amelyeknek eredeti helye ismeretlen. Az élő város alól sok fáradságos régészeti kutatással ugyan jó néhány eltűnt építészeti emlék előkerült, de a legrégibb, a 11. és 12. század rejtőzködik. Kánai feltárásunknak éppen az volt a célja, hogy ennek a hiánynak nyomára akadjunk. Nem kutattunk hiába, bár a nyomokat itt is elhalványították még a középkor folyamán az építkezésekkel.

A monostor eladott és elhurcolt kövei tulajdonképpen bárhol előkerülhetnek, ahol a múlt század kilencvenes évei táján építkezés folyt. Ebből a gondolatból indultam ki, midőn szemügyre vettem román kori, másodlagos befalazásból vagy feltöltésből előkerült faragványainkat. Közöttük két oszlopfőt találtam, amelyek számításba jöhetnek. A két kocka-oszlopfőjezet a budai királyi palota ún. „téli kert”-jének szórványlelete. E kövek eredeti hovatartozását természetesen más is firtatta már.⁵³ Más véleményeket nem megcáfolni kívánok, de úgy gondolom, hogy olyan kövekkel kapcsolatban, amelyeknek eredetét bizonyítani nem lehet, megengedhető többféle játékos elképzelés is.

Az oszlopfőkre faragásuk módja, illetve díszítésük hívta fel a figyelmemet. A peremeket ugyanis 2,6 cm széles, fogas vésővel vagy fogas kalapáccsal készített szegély keretezi.⁵⁴ Ez nagyon egyszerű díszítés, de mégsem általános. A kocka-oszlopfőjezetek is a maguk egyszerűsége ellenére nem egyformák. Eltérnek egymástól arányaikkal vagy szerény díszítésükkel.

A kánai kis templom maradványain – mint azt a templomról szóló fejezetben leírtam – megfigyelhető volt egy átépítés. Ez bizonyíthatóan a templom nyugati részét, a karzatig terjedően érintette. Igaz, a templom hajójának és szentélyének csak alapfalai maradtak meg, azok is a legkorábbi időből, mégis az alaprajzból arra lehetett követ-

keztetni, hogy a nyugaton elkezdett újjáépítést nem folytatták. Azok a kőfaragványok, amelyek egy csoportot képeznek és amelyek közül egy a helyén maradt, mind elhelyezhetők a torony és a karzat területén. A falpillérlábazat (8. ábra, VIII. kép) kivételével valamennyi faragványon látható a fent leírt szegélyezés (9. ábra, IX/a–b és X/a kép). A karzat két falpillére között két oszlop helyezkedett el, melyek közül egynek a bázisa a helyén maradt. A két oszlopfőnek, amelyek a budai királyi palota területén kerültek elő, tehát elképzelésem szerint itt lenne a helye.

Az a stílusirányzat, amelyhez a kocka-oszlopfőjezet tartozott, a 11. század első felében jelent meg és a 12. század közepéig fordul elő nagy gyakorisággal. Ennél később már csak elvétve található. Több, más építészeti irányzat között ez a román építészet szerkezetének tiszta megmutatását célozta. Vastag falak és vaskos pillérkötegek hordták a hevederívek és árkádívek terheit, amelyeknek szögletességét nem tompították az élek profilálásával. Ahol oszlopok voltak, az oszlopfőkben valósult meg az átmenet a gömbölyű formák és a szögletes terhelés között. Ha a tagozatokat nem borítják el a díszítések, tisztán leolvasható róluk funkciójuk, mint például a winchesteri katedrális kereszt-hajójában,⁵⁵ amely 1080–1090 körül épült. Nem mindenhol értették meg azonban ezt a törekvést. Vannak helyek, ahol az oszlopfők oldalait festéssel, esetleg ornamentális plasztikával díszítették, máshol ugyancsak szegélyezték, de plasztikusan faragtak szegélyt. Erre sok példát találtam Csehország területén.⁵⁶ Az oszlopfők arányai is eltérők. Itt utalok arra, hogy a budai királyi palota területén előkerült oszlopfők arányaikban is egyeznek a Kánán talált kisméretű ablak-osztóhoz tartozó oszlopfő arányaival. E stílus tanulmányozásánál nem tapasztaltam, hogy helyhez vagy szerzetesrendhez köthető

⁵³ GEREVICH L. 1952. 150–170. o., XXVIII/1. kép; GEREVICH L. 1971. Plate II/4; GEREVICH L. 1976. 43–58. o., 119/27. kép.

⁵⁴ NAGY E. 1964. 133–190. o., 30. kép.

⁵⁵ PEVSNER 1963. 43. kép.

⁵⁶ MERHAUTOVÁ 1971.

lenne. Nem gondolnám, hogy bencés rendre lenne jellemző. Vélhetően inkább az építőmesterek építkezésről építkezésre vándorolván vitték magukkal. Igaz viszont, hogy nagyon keveset tudunk annak a korszaknak nagyszámú magán- vagy nemzeti monostorairól. Nem tudjuk, közöttük volt-e vándorlása az építőknek?

Hogyan kerülhettek a budai királyi palota területére a kánai oszlopok? Ismeretes, hogy az újkori palota ún. „téli kert”-je hatalmas

magasságban feltöltött terület, amelynek feltöltése ugyan már az első, újkori palotaszárny építésekor történt, ám magának a télikertnek a kialakításában Hauszmann is részt vett. Ismeretes, hogy az Ybl-, majd a Hauszmann-féle építkezések éppen a múlt század kilencvenes éve körül kezdődtek.

Stílusát tekintve a két budai kockaoszlop főnek az eddig előkerült román kori kőanyagban nincs más megfelelője, mint a kánai kövek.

I. kép. A kánai apátság helye Budapest XI. kerületében

III. kép. Részlet az 1778. évi térképről

IV. kép. Pest-Buda környéke, 1836 (a) és részlete (b)

V. kép. Kőérberek. Légi felvétel, 1967

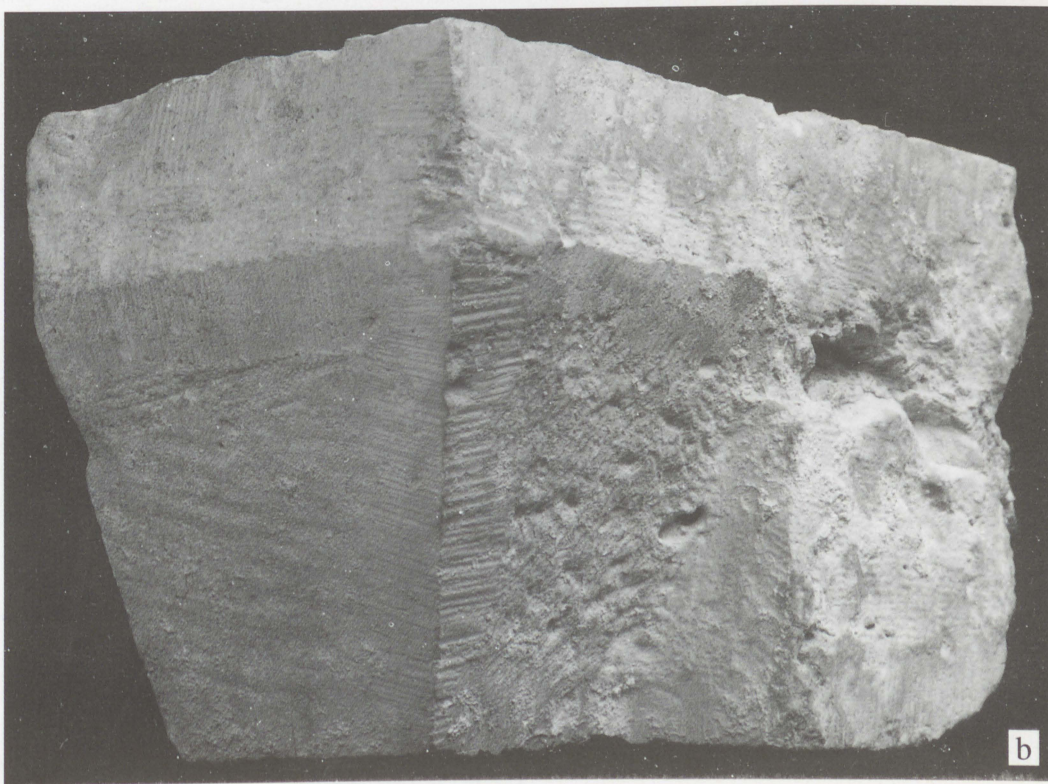
VI. kép. A templom homlokzatának északi oldala (a), a homlokzat alapfala a déli oldalon (b), a délnyugati torony maradványa (c)

VII. kép. A templomhajó északnyugati (belső) sarka (a), az északi torony maradványa (b)

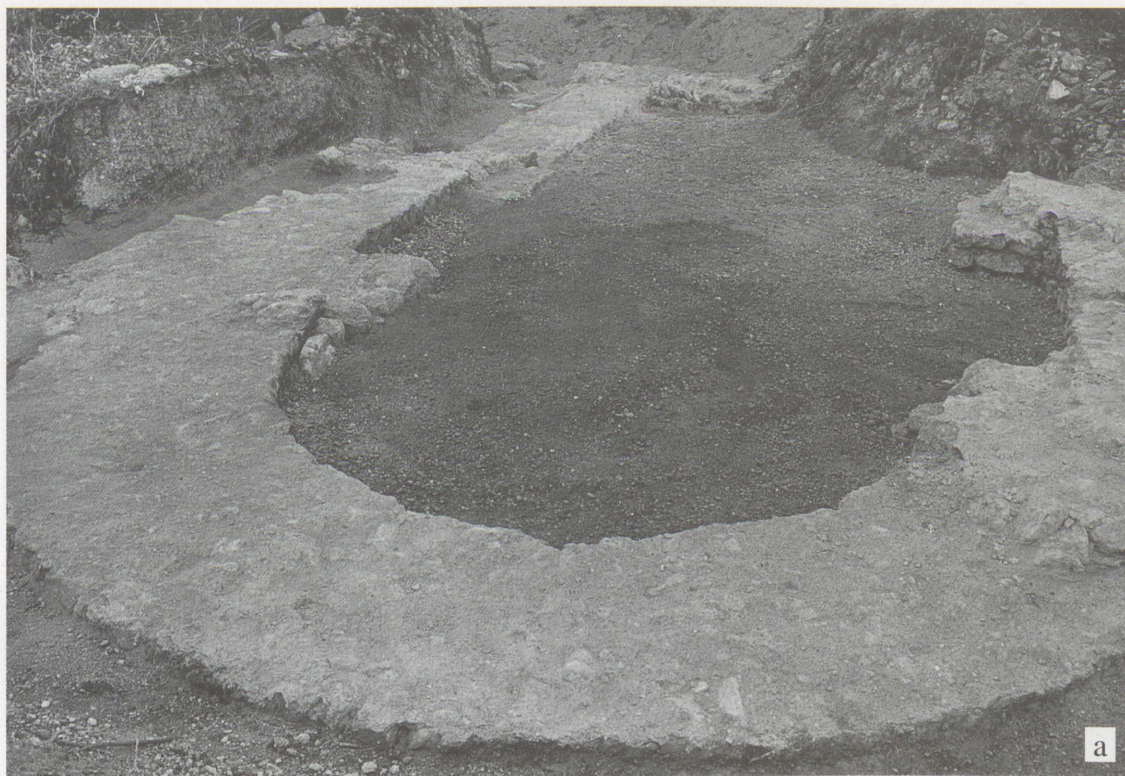
VIII. kép. A templom karzatának északi falpillére és egyik oszlopának talapzata (a), a falpillér román lábazata (b)

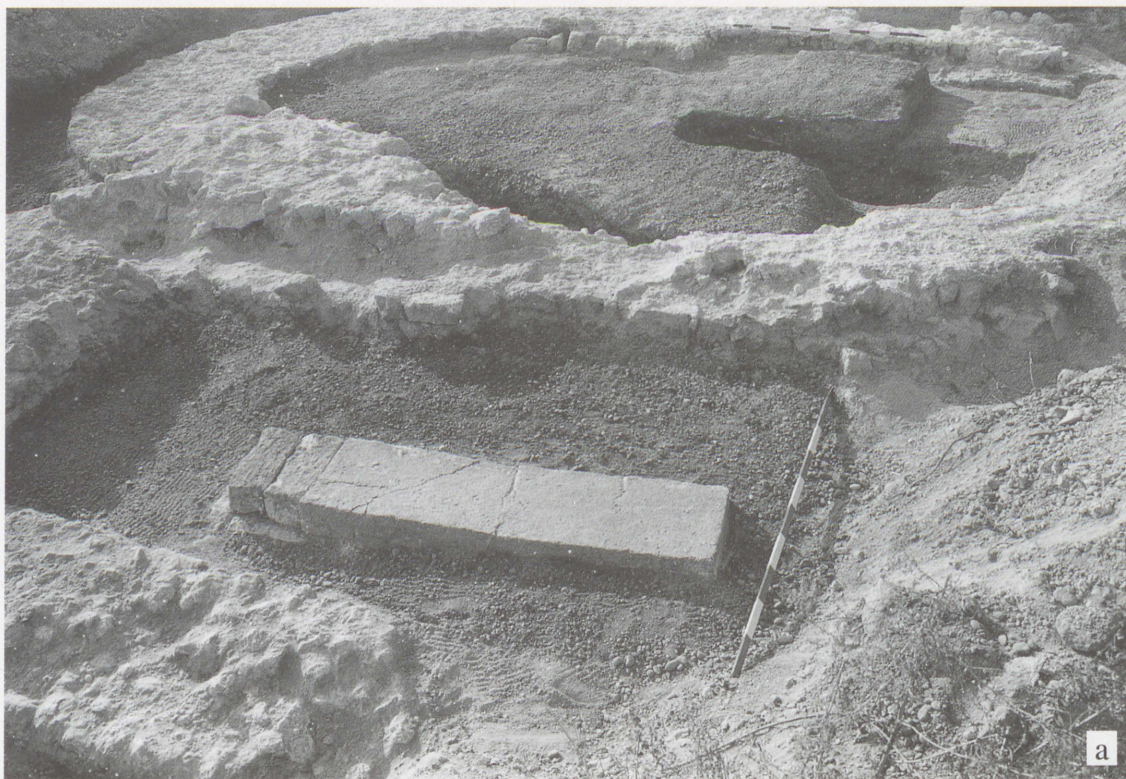
IX. kép. Román vállkő (a) és román konzol (b) a templomból

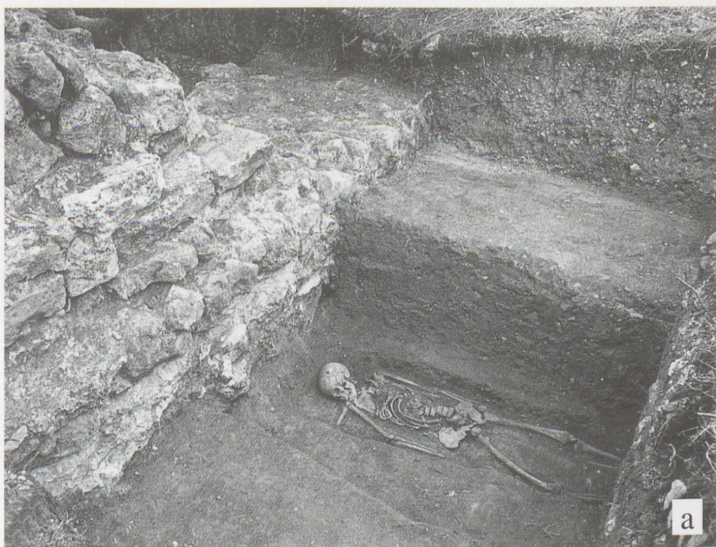
X. kép. Román kockaoszlopfő töredéke a templomból (a), oszloplábazat-töredék fonatos díszítéssel (b), román pillérfejezet – budaörsi lelet (c)

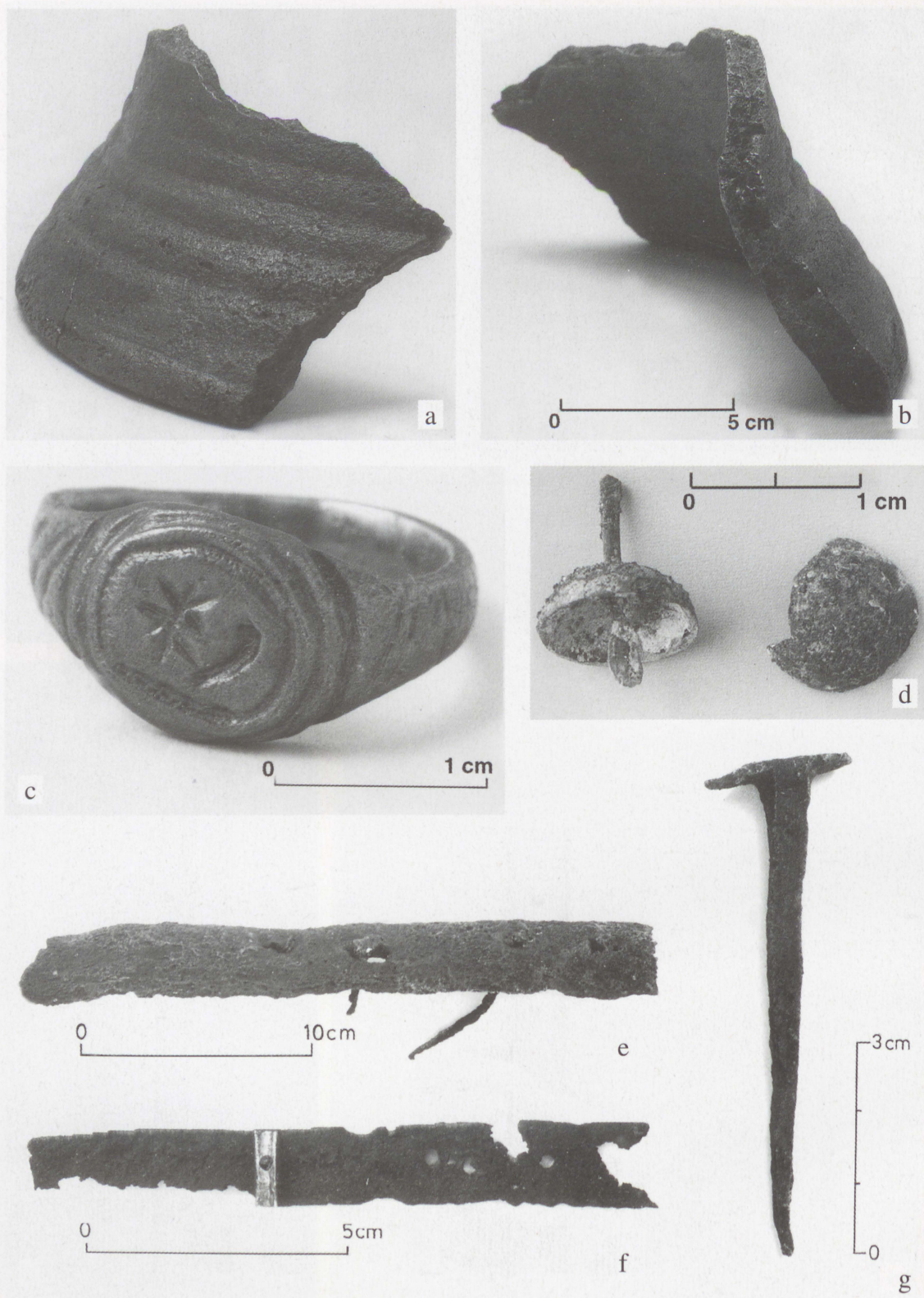
XI. kép. A templom alapfalai kelet felől (a), ülőfülke keretkövei (b)

XII. kép. Sírhelyek a templom szentélye előtt és az oldalkápolnában (a), kettős sír a karzat alatt (b), sírok a templom hajójában (c)

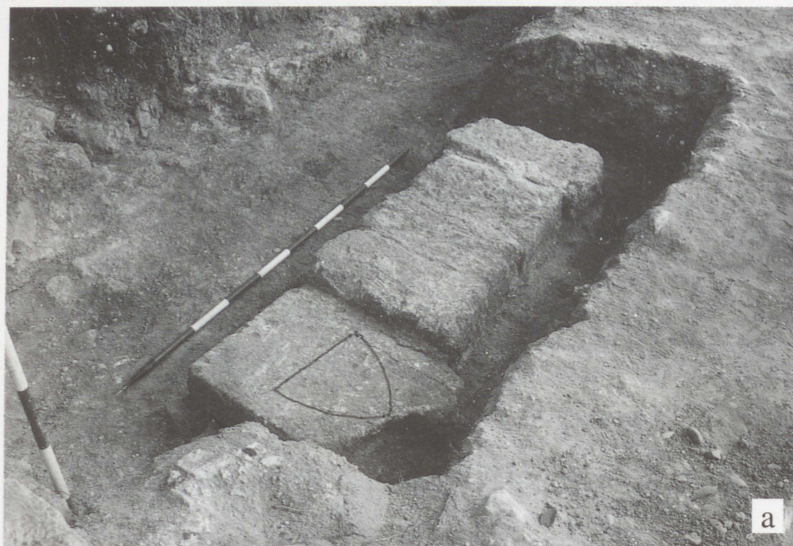
XIII. kép. Csontváz levágott kézfejekkel a keleti szárny mellett (a–c); cseréptöredék a sírból (d); a keleti épületszárny alapfala által kettévágott sírhely (e)

XIV. kép. *a–b)* Bronzharang töredéke a toronyból; *c)* bronzgyűrű a templomból; *d)* bronzfüggő gyermeksírból; *e)* vas koporsóveret; *f)* vaskés; *g)* koporsószeg

XV. kép. Szerzetesek (apátok) sírjai a kolostor keleti szárnyában (a–d)

a

c

b

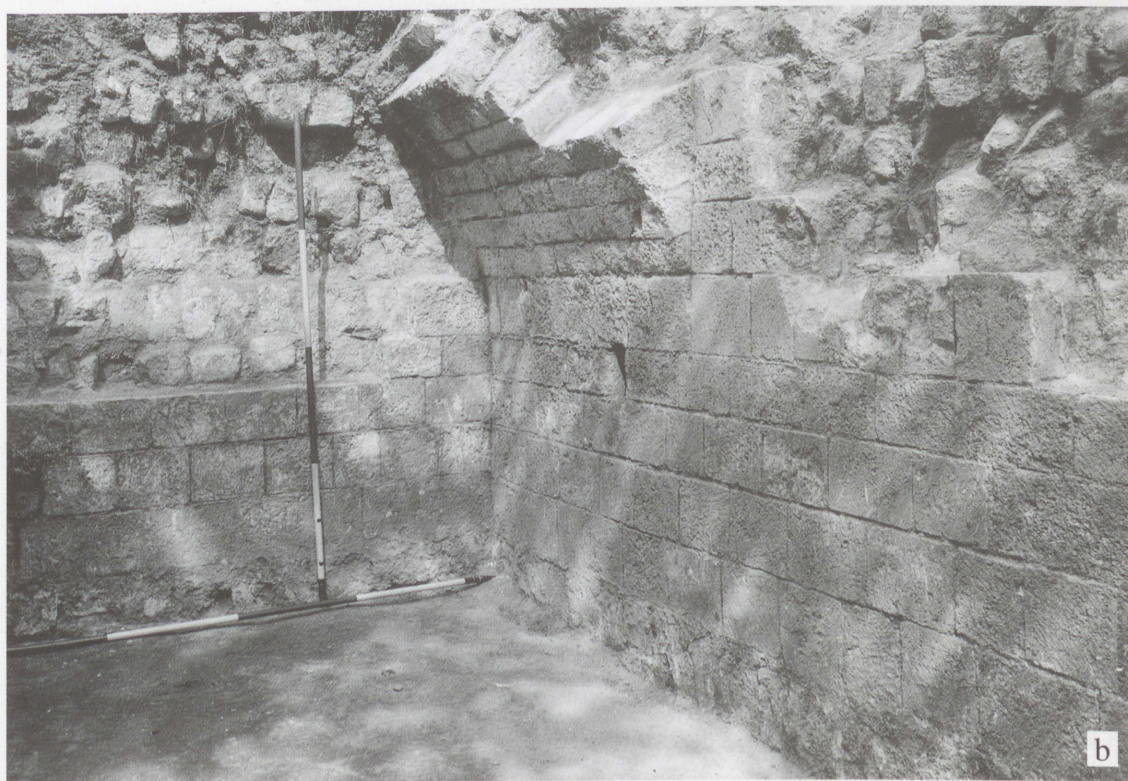
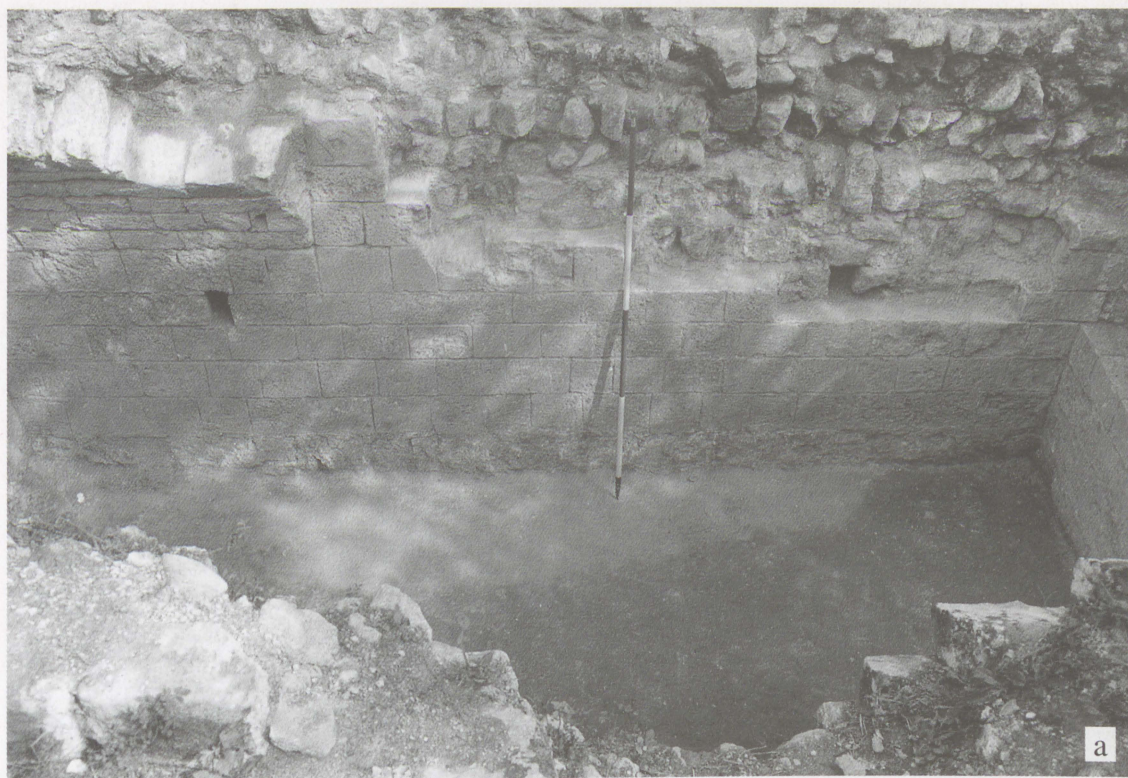
XVI. kép. Szerzetesi sírok (a–c). Az egyiken (a) fedlapként címeres sírkőtöredék másodlagos felhasználásban

XVII. kép. A kis román kori épület maradványa (a), alapfalának délnyugati sarkára támaszkodik a nagy, pincés épület északkeleti sarka (b–c)

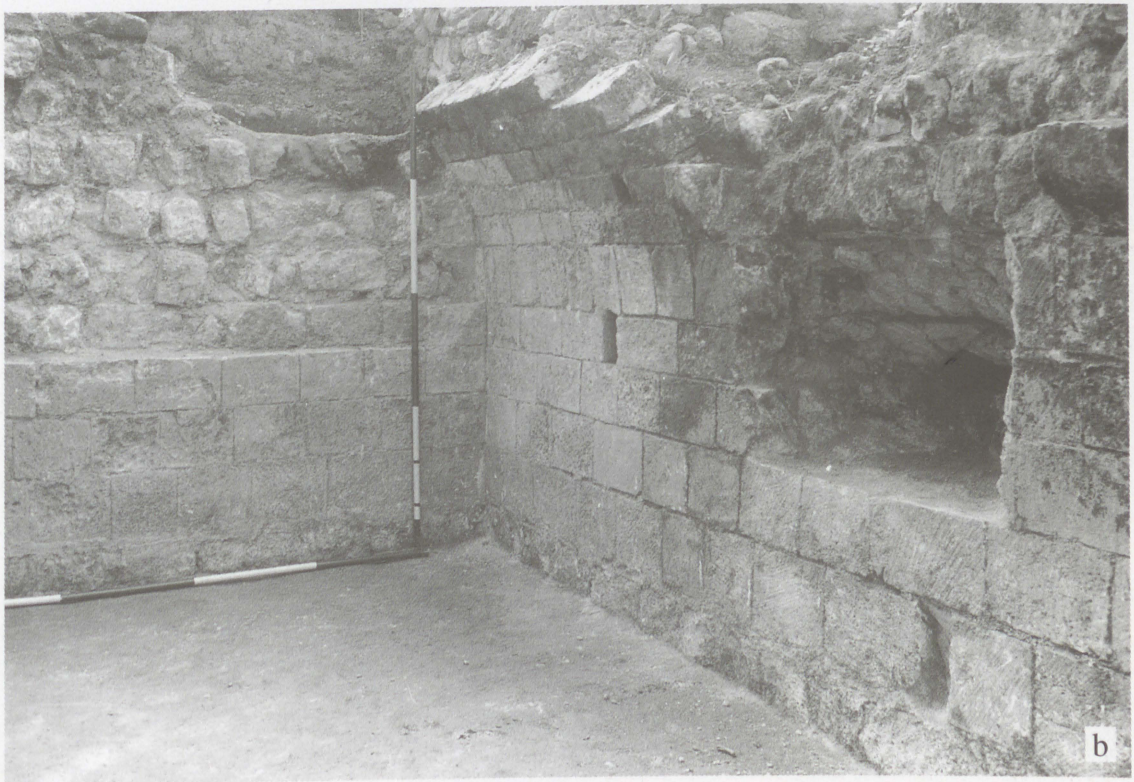
XVIII. kép. A kis kőépület felmenő falának maradványa a keleti oldalon (a), délkeleti sarka (b), az épület kőporos szintje a délkeleti sarok mellett (c–d)

XIX. kép. A kis kőépület pincéje. Keleti oldal (a) és északkeleti sarok (b)

XX. kép. A kis kőépület pincéje. Északi oldal (a–b)

XXI. kép. A kis kőépület pincéje. Déli (a) és délnyugati oldal (b)

XXII. kép. A nagy pince északkeleti sarka (a), az ún. lépcsőház (b), az épület déli fala (c)

XXIII. kép. Nyugati épületszárny: a középső helyiség északnyugati sarka (a), asztali csengő bronzból (b), a középső helyiség délnyugati sarka (c)

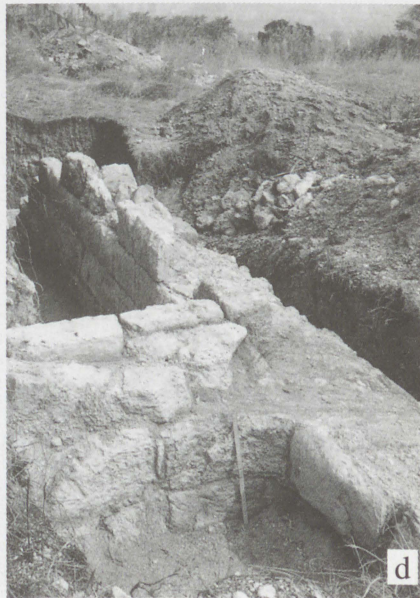
XXIV. kép. Ajtónyílás a keleti szárnyban a déli és a legkisebb helyiség között (a); udvar, a déli épületszárny falcsontja a nyugati szárny mellett (b), az előbbi távlatból (c)

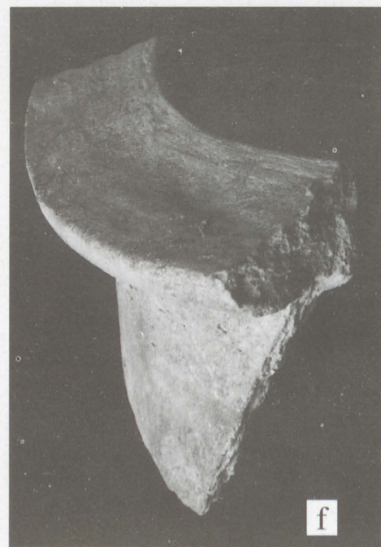
XXV. kép. A nyugati szárny déli helyiségének belseje a déli fal mellett (a), a nyugati szárny déli falának külső homlokzata (b), szegek a nyugati szárny oldala mellől (c)

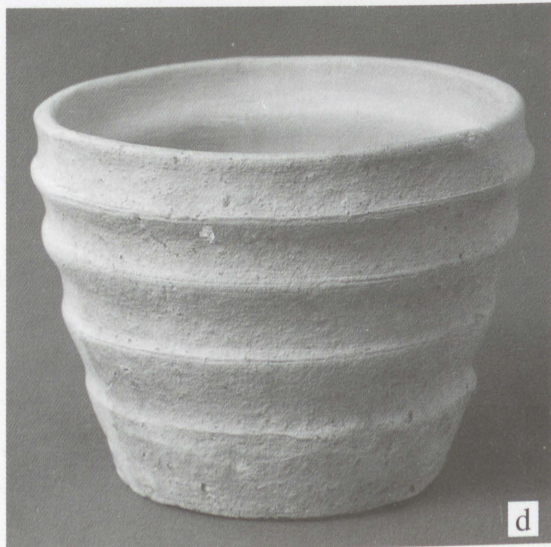
XXVI. kép. Ajtónyílás és küszöb a déli szárny falán (a–b), a déli szárny déli falának csomkja nyugaton (c) és keleten (d)

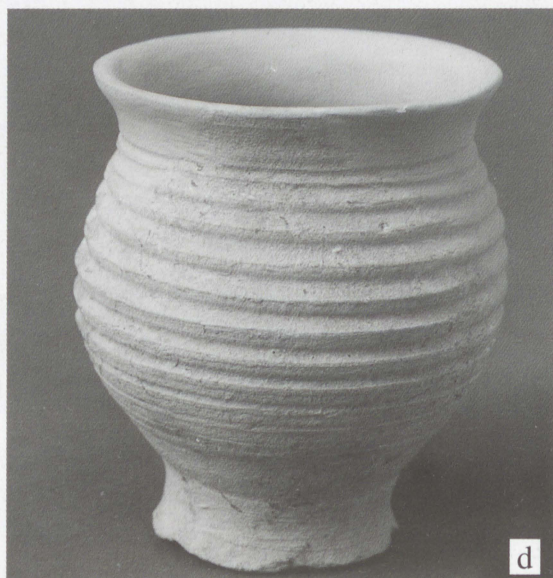
XXVII. kép. Keleti szárny, keleti fal. A régi és az újjáépített szakasz kapcsolódása (a), az előbbi szakasz folytatása (b), sírhely a keleti szárny mellett (c), válaszfal északról az első két helyiség között (d)

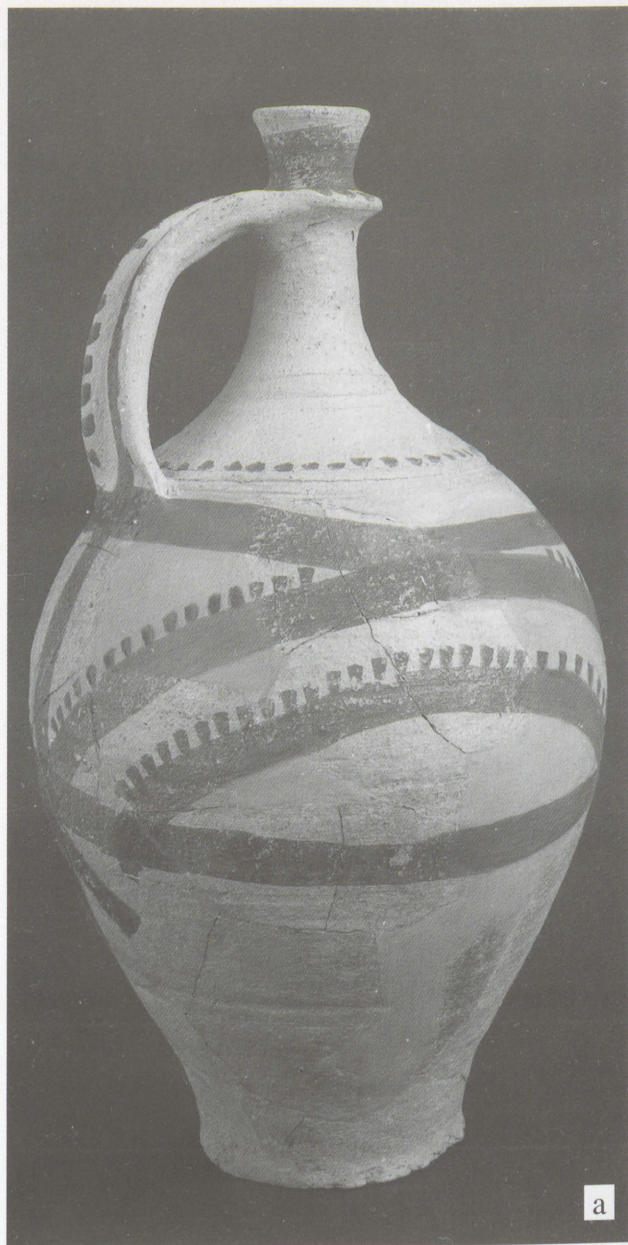
XXVIII. kép. *a-b)* Velencei pénz (1172–1178), elő- és hátlap; *c)* bogrács-fazék, 12. század második fele; *d)* fazék, 12. század második fele; *e)* fazék, 12. század; *f)* bogrács, 12–13. század fordulója

XXIX. kép. *a–b)* Fazekak, 12–13. század fordulója; *c)* korsófül, 13. század; *d)* pohár, 13. század első fele; *e)* palack, 13. század

XXX. kép. *a–b)* Károly Róbert-obulus (1308–1342), elő- és hátlap; *c)* kályhaszem, 14. század eleje; *d)* pohár, 14. század; *e–f)* nagyméretű, plastikus díszítésű szürke edény töredékei, 14. század

a

b

c

d

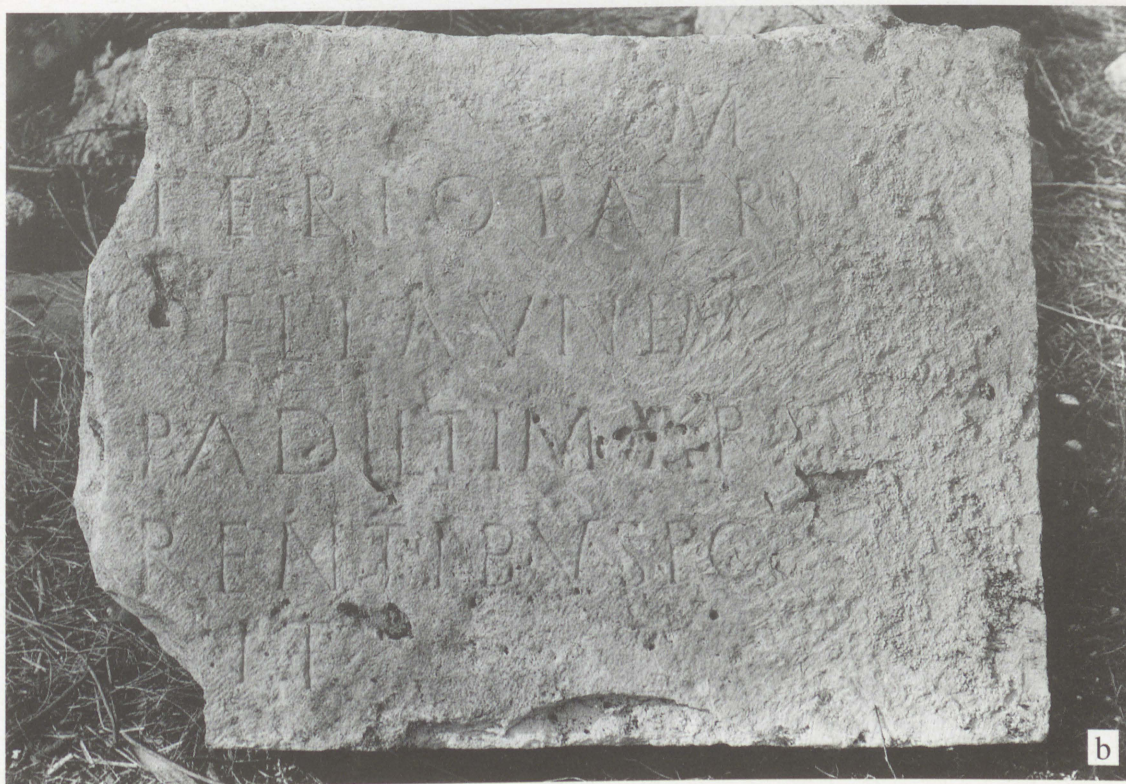
XXXI. kép. a) Festett korsó, 15. század; b) kőcserép pohár, 15. század; c) csontnyelű kés; d) sarló

XXXII. kép. Római kőfaragványok (a–d)

a

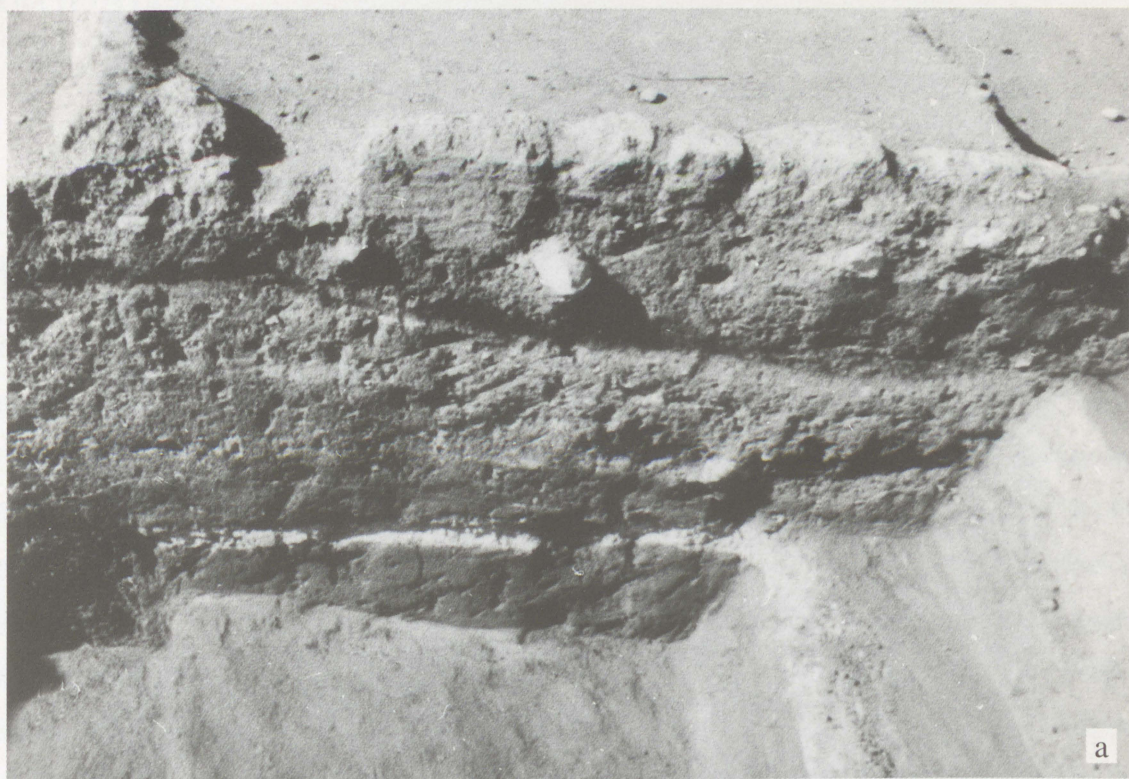

b

XXXIII. kép. Római párkány a torony alapfalába befalazva (a), római feliratos kő (b)

XXXIV. kép. Konzol (a–b) és bélletoszlopfő (c–d) a 13. század elejéről

a

b

XXXV. kép. Kőporos szint a 12. századból a keleti szárny alatt (a), a keleti szárny nyugati oldala – több építési periódus egymás felett (b)

XXXVI. kép. Román kori hypocaustum. Weißensee, Runneburg

IRODALOM

- AHLERS 1990
 AHLERS, S., Kemenaten und Bergfriede in den Landkreisen Gifhorn und Wolfenbüttel sowie im Stadtkreis Wolfsburg. Burgen und Schlösser (1990) 2-6.
- ANDERSON 1961
 ANDERSON, I., Varmlufttugnar Vadstena Kloster. Forvänneren 56 (1961) 110-129.
- BÁLINT 1936
 BÁLINT A., A szakálhái Árpád-kori temető. Dolgozatok 12 (1936) 205-210.
- BÁLINT 1939
 BÁLINT A., A mezőkovácsházi középkori település emlékei. Dolgozatok 15 (1939) 146-149.
- BÁRTFAI SZABÓ 1938
 BÁRTFAI SZABÓ L., Pest megye történetének okleveles emlékei 1002-1599-ig. Bp. 1938.
- BEHRENS 1991
 BEHRENS, H. A., Bauarchäologische Untersuchungen im Kloster Ilseburg 1988/89. Ausgrabungen und Funde 36 (1991) 189-195.
- BEKE 1881
 BEKE A., Egy adat a kánai apátság és a veszprémi püspökség történetéhez. 1495. Történelmi Tár 1881. 384.
- BELITZKY 1938
 BELITZKY J., Adatok Budapest középkori helyrajzához. TBM 6 (1938) 62-102.
- BENCZE 1992
 BENCZE Z., Cserépbográcsok a Hadtörténeti Múzeum udvarán folytatott ásatásból. BpR 29 (1992) 135-153.
- BERÁNOVA 1975
 BERÁNOVA, M., Zemědělska výroba V 11/14 st. na území Československa. Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně III (1975) 1-64.
- BERTALANNÉ 1992
 BERTALAN VILMOSNÉ, Középkori házak a budai káptalan területén. BpR 29 (1992) 181-220.
- BOGDÁN 1978
 BOGDÁN I., Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Bp. 1978.
- BOLDIZSÁR 1984
 BOLDIZSÁR P., Egy 14. századi desztilláló készülék a királyi palota északi előudvarán folyó ásatások anyagából. BpR 26 (1984) 217-226.
- BÓNA 1978
 BÓNA I., Árpádenzeitliche Kirche und Kirchof im südlichen Stadtgebiet. Alba Regia 16 (1978) 99-157.
- Bp. természeti képe
 Budapest természeti képe. Szerk. Pécsi M. Bp. 1958.
- COWGILL-NEERGAARD-GRIFFITHS 1987
 COWGILL, J.-NEERGAARD, M.-GRIFFITHS, N., Knives and Scabards. London 1987.
- CSÁNKI 1890
 CSÁNKI D., Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. Bp. 1890.
- CSÓKA 1969
 CSÓKA L., Szent Benedek fiainak világtörténete. I-II. Bp. 1969.
- DAUBER 1992
 DAUBER, R., Steingaden im Bergischen Land. Ein Beitrag zur Baugeschichte, bäuerlicher Bergfriede und Wehrspeicher. Burgen und Schlösser (1992) 20-22.
- ENTZ 1980
 ENTZ G., Még egyszer a nyugati karzatokról. Építés- és Építészettudomány 10 (1980) 133-141.
- ERDÉLYI-SZIMONOVA 1987
 ERDÉLYI I.-SZIMONOVA, E., Ausgrabungen in der Gemarkung von Vársárosnamény-Gergelyugornya. ActaArchHung 39 (1987) 287-312.
- ERDMANN 1983
 ERDMANN, W., Bau- und Besiedlungsgeschichte der Grundstücke Hundestrasse 9-17 in Lübeck. ArchKorr 13 (1983) 131-136.
- FEJÉR 1829-1844
 FEJÉR G., Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I-XI. Budae 1829-1844.
- FEKETE 1944
 FEKETE L., Budapest a törökkorban. Budapest története III. Bp. 1944.
- FÉNYES 1851
 FÉNYES E., Magyarország geographiai szótára. I. Pesten 1851.
- FEUERNÉ TÓTH 1963
 FEUERNÉ TÓTH R., Középkori hypokaustum a Margitszigeten. BpR 20 (1963) 427-448.
- FEUERNÉ TÓTH 1971
 FEUERNÉ TÓTH R., A margitszigeti domonkos kolostor. BpR 22 (1971) 245-270.
- FODOR 1953
 FODOR F., A magyar térképírás. II. Bp. 1953.
- FUCHS 1910
 FUCHS, G., Über Hypokaustenheizungen und mittelalterliche Heizungsanlagen. Hannover 1910.

- GÁDOR 1980
GÁRDONYI 1936
GEREVICH L. 1952
GEREVICH L. 1966
GEREVICH L. 1971
GEREVICH L. 1976
GEREVICH L. 1985
GEREVICH T. 1938
GERLACH 1987
GERLACH 1992
GEUPEL 1990
GEUPEL-HOFFMANN 1991
GILYÉN-MENDELE-TÓTH 1975
GOMBOS 1937
GÖMÖRI HAVAS 1892
GYÖRFFY 1963-1987
GYÖRFFY 1973
H. GYÜRKY 1972
H. GYÜRKY 1981
H. GYÜRKY 1982
H. GYÜRKY 1986
H. GYÜRKY 1987
H. GYÜRKY 1987-88
H. GYÜRKY 1989
H. GYÜRKY 1991/a
H. GYÜRKY 1991/b
H. GYÜRKY 1992
H. GYÜRKY 1993
Hazai okmt.
Hefner Alteneck
HERMANN 1983
HERTZ 1975
HOLL 1958
HOLL 1963
GÁDOR J., Ausgrabung in der Erdburg von Abaújvár. *ActaArchHung* 32 (1980) 443-454.
GÁRDONYI A. (sajtó alá rend.), Budapest történetének okleveles emlékei. I. Bp. 1936.
GEREVICH L., Castrum Budense. *ArchÉrt* 79 (1952) 150-170.
GEREVICH L., A budai vár feltárása. Bp. 1966.
GEREVICH L., The Art of Buda and Pest in the Middle Ages. Bp. 1971.
GEREVICH L., A pesti és budai vár. *BpR* 24/1 (1976) 43-58.
GEREVICH L., Ergebnisse der Ausgrabungen in der Zisterzienserabtei Pilis. *ActaArchHung* 37 (1985) 112-152.
GEREVICH T., Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938.
GERLACH, Th., Beobachtungen an einem Baugruppenprofil innerhalb der Ortenburg in Bautzen. *Ausgrabungen und Funde* 32 (1987) 19-23.
GERLACH, Th., Eine Steinofen-Luftheizung im ehemaligen Franziskanerkloster Bautzen. *Ausgrabungen und Funde* 37 (1992) 53-61.
GEUPEL, V., Archäologische Forschungen im ehemaligen Benediktiner Kloster in Chemnitz. *Archäologische Stadtkernforschungen in Sachsen*. In: Arbeits- und Forschungsbericht zur sächsischen Bodendenkmalpflege. Beiheft 19. Berlin 1990. 85-97.
GEUPEL, V.-HOFFMANN, Y., Fortsetzung der Ausgrabungen im ehemaligen Benediktinerkloster im Chemnitz. *Ausgrabungen und Funde* 36 (1991) 18-22.
GILYÉN N.-MENDELE F.-TÓTH J., A Felső-Tisza vidék népi építésze. Bp. 1975.
GOMBOS F. A., *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*. I. Bp. 1937.
GÖMÖRI HAVAS S., Visszapillantás az 1889-1892. évek eseményeire. *BpR* 4 (1892) 3-30.
GYÖRFFY GY., Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I-III. Bp. 1963-1987.
GYÖRFFY GY., Budapest története az Árpád-korban. In: Budapest története. I. Szerk. GEREVICH L. Bp. 1973. 217-349.
H. GYÜRKY K., Buda településének kezdete a régészeti adatok alapján. *ArchÉrt* 99 (1972) 33-46.
H. GYÜRKY K., Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda. *Fontes ArchHung*. Bp. 1981.
H. GYÜRKY K., Forschungen auf dem Gebiete des mittelalterlichen Buda. Ein unbekanntes Wohnhaus und der Ursprung eines Destillierkolbens. *ActaArchHung* 34 (1982) 178-211.
H. GYÜRKY K., Az üveg. Katalógus. A Budapesti Történeti Múzeum középkori gyűjteménye. Bp. 1986.
H. GYÜRKY K., Mittelalterliche Glasfunde aus dem Vorhof des königlichen Palaster von Buda. *ActaArchHung* 39 (1987) 47-68.
H. GYÜRKY K., A középkori Buda Szent István külvárosa a régészeti kutatások tükrében. *ArchÉrt* 114-115 (1987-88) 62-79.
H. GYÜRKY K., Előzetes jelentés a „Kánai apátság” kolostorának feltárásáról (1981-1987). *ArchÉrt* 116 (1989) 111-118.
H. GYÜRKY K., Üvegek a középkori Magyarországon. Bp. 1991.
H. GYÜRKY K., Die Abtei von Kána. In: Budapest im Mittelalter. Braunschweig 1991. 404-408.
H. GYÜRKY K., A kánai apátság régészeti kutatása 1983-89 között. *BpR* 29 (1992) 225-228.
H. GYÜRKY K., A kánai apátság. Régészeti emlékek Budapest XI. kerületében. XI. kerületi füzetek 2. Bp. 1993. 37-44.
Hazai okmánytár. VI. Bp. 1876.
Hefner Alteneck J. H., *Waffen*. Graz 1969.
HERMANN Zs., Az Egyetemi Könyvtár Werbőczy-kéziratai és az „Annalecta saeculi XVI. Hungarica”. Bp. 1983.
HERTZ, J., Some examples of medieval Hypokausts in Denmark. In: Château Gaillard. Études de castellologie médiévale 1974. VII. Caen 1975. 127-131.
HOLL I., Középkori kályhacsempék Magyarországon I. *BpR* 18 (1958) 211-300.
HOLL I., Középkori cserépedények a budai várpalotából. *BpR* 20 (1963) 335-394.

- HOLL 1982
HOLL 1992
HOLL-PARÁDI 1982
JANKOVICH D. 1991
JANKOVICH M. 1959
JANKOVICH M. 1962
KALMÁR 1962
KONECNY 1983
KOVÁCS 1967
KOZÁK 1961
KUBINYI 1973
KUMOROVITZ 1964
KUMOROVITZ 1987
LENOIR 1856
London Museum
LOVAG 1980
Magyar törvénytár
MÁLYUSZ 1971
D. MATUZ 1992
I. MELIS 1992/a
I. MELIS 1992/b
MERHAUTOVÁ 1971
MEZEY 1968
MIHALIK 1941
MIKLÓS 1981
MIKLÓS 1986
Mo. helységnévtára (1773)
Mo. Rég. Top.
Mo. története
Mon. Eccl. Strig.
Monumenta Annonis
MUMMENHOFF 1961
MÜLLER 1980
NAGY E. 1964
HOLL I., Középkori desztilláló készülékek cserépből Kőszeg városában. ArchÉrt 109 (1982) 108-123.
HOLL I., Kőszeg vára a középkorban. Fontes ArchHung. Bp. 1992.
HOLL I.-PARÁDI N., Das mittelalterliche Dorf Sarvaly. Fontes ArchHung. Bp. 1982.
JANKOVICH D., Kutatások az Árpád-kori Fenék falu területén 1976-78. Zalai Múzeum 3 (1991) 185-210.
JANKOVICH M., Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. BpR 19 (1959) 57-98.
JANKOVICH M., A kamaraerdei kánai kolostor romjai. In: Budapest műemlékei. II. Bp. 1962. 526-527.
KALMÁR J., Számszerfjász parancsnoki jelvény-nyílhegyek. Arrabona 4 (1962) 71-84.
KONECNY, L., Odkryv teplovzdušného zařízení na hrade Vranové na Dyji a jeho postavení v evroském vývoji. Archaeologia historica 8 (1983) 449-469.
KOVÁCS B., Románkori templomok feltárása Heves megyében. Az Egri Múzeum Évkönyve 5 (1967) 35-62.
KOZÁK K., Jelentés a celldömölki középkori bencés apátsági templom feltárásáról. ArchÉrt 88 (1961) 116-121.
KUBINYI A., Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Budapest története. II. Szerk. GEREVICH L.-KOSÁRY D. Bp. 1973. 7-240.
KUMOROVITZ L. B., A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. TBM 16 (1964) 43-83.
KUMOROVITZ L. B. (összeáll.), Budapest történetének okleveles emlékei. III. Bp. 1987.
LENOIR, A., Architecture monastique. Paris 1856.
London Museum. Medieval Catalogue. London 1940.
LOVAG Zs., Árpád-kori pecsétgyűrűk. FoliaArch 31 (1980) 221-236.
Magyar törvénytár 1000-1526. Bp. 1899.
MÁLYUSZ E., Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971.
D. MATUZ E., Adatok Rómer Flóris kéziratok hagyatékából Pest-Buda középkori történetéhez. BpR 29 (1992) 11-32.
I. MELIS K., Árpád-kori falvak Szigetszentmiklós határában. In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán. II. Bp. 1992. 41-70.
I. MELIS K., Kerekegyháza középkori falu Budapest határában. In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán. II. Bp. 1992. 71-173.
MERHAUTOVÁ, A., Rane stredoveka architektura v Čechách. Praha 1971.
MEZEY L., Ungarn und Europa im 12. Jh. Kirche und Kultur zwischen Ost und West. Probleme des 12. Jahrhunderts. In: Reichenau-Vorträge 1965-67. Stuttgart 1968. 155-272.
MIHALIK S., Hol állott Szent Szabina temploma? Bp. 1941.
MIKLÓS Zs., Árpád-kori földvár Mende-Leányváron. ArchÉrt 108 (1981) 233-250.
MIKLÓS Zs., 15. századi telepnyomok Vácott a Széchenyi utcában. ArchÉrt 115 (1986) 237-254.
Magyarország helységneveinek 1773-ban készült hivatalos összeírása. Bp. 1920.
Magyarország Régészeti Topográfiája. 2. köt. Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás. Bp. 1969. - 4. köt. Veszprém megye régészeti topográfiája. A pápai és zirci járás. Bp. 1972. - 6. köt. Békés megye régészeti topográfiája. A szeghalmi járás IV/1. Bp. 1982.
Magyarország története. I/1-2. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk. SZÉKELY Gy. Bp. 1984.
Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Ed. F. KNAUZ. I. Strigonii 1874; III. Strigonii 1924.
Monumenta Annonis. Ausstellungskatalog. Köln 1975.
MUMMENHOFF, K. E., Die Profanbaukunst im Oberstift Münster vom 1450 bis 1650. Münster-Westfalen 1961.
MÜLLER R., A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késővaskortól a török kor végéig. Zalai Gyűjtemény 19. Zalaegerszeg 1980.
NAGY E., A középkori Buda és Pest építészetének technikai és szervezeti kérdései I. BpR 21 (1964) 133-190.

- NAGY E. 1973
NAGY G. 1898
NAGY Gy. 1887
NAGY L. 1975
NEKUDA 1984
NÉMETHY 1889
PALMOWSKI 1986
PALOVICS 1986
PARÁDI 1975
PARÁDI 1976
PÁRDUCZ 1943
PATAY é. n.
PAULER 1899
PEVSNER 1963
PISA 1971
POLLÁ 1962
POLLÁ 1986
PREISICH 1980
PRINZ é. n.
REICHERTOVÁ 1972
RUPP 1868
SALAMON 1878–1885
G. SÁNDOR 1963
SCHEIBER–H. GYÜRKY 1959
SCHOLKMANN 1978
SCHOLKMANN 1987
SCHOLKMANN 1988
SLIVKA–ČAPLOVIČ 1983
SÖRÖS 1912
STOLLER–KIRSCHLÄGER 1991
SWIECHOWSKI 1955
SZABÓ D. 1954
SZABÓ I. 1969
SZABÓ J. Gy. 1985
NAGY E., Előzetes jelentés a kaposszentjakabi apátság feltárásáról. SMK 1 (1973) 335–339.
NAGY G., A szabolcsmegyei Múzeum középkori sarkantyúi. ArchÉrt 18 (1898) 60–64.
NAGY Gy. (szerk.), A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. I. Bp. 1887.
NAGY L., Budapest története 1686–1790. In: Budapest története. III. Szerk. KOSÁRY D. Bp. 1975. 27–254.
NEKUDA, R., Příspěvek k charakteristice mladohradištní keramiky na Morave. ČMM 69 (1984) 23–47.
NÉMETHY L., Hol állott Szent Gellért vértanú temploma. ArchÉrt (1889) 205–209.
PALMOWSKI, F., Eine Steinofen-Luftheizung im Augustiner-Kloster von Erfurt. Alt-Thüringen 21 (1986) 269–273.
PALOVICS L., Torbágy és Törökbálint. A Dunántúl településtörténete VI. PAB-VEAB Értesítő (1986) 71–78.
PARÁDI N., Pénzekkel keltezett XIII. századi ékszerek. A nyáregyházapusztapótharaszti kincslelet. FoliaArch 26 (1975) 119–157.
PARÁDI N., A nyáregyházapusztapótharaszti sarló lelet. FoliaArch 27 (1976) 171–182.
PÁRDUCZ M., Árpád-kori temető Hódmezővásárhely-Kopácson. Dolgozatok 19 (1943) 183–192.
PATAY P., Corpus campanorum antiquarum Hungariae. Magyarország régi harangjai 1711 előtt. Bp. é. n.
PAULER Gy., A magyar nemzet története az Árpádok korában. I. Bp. 1899.
PEVSNER, N., Europäische Architektur. München 1963.
PISA V., Romanské domy v Praze. In: Monumentorum Tutela–Ochrana Pamiatok 7. Bratislava 1971. 85–165.
POLLÁ, B., Pamiatky hmotnej kultúry 15. storočia z Posádky pri Gajarocho. Sborník Slovenského Národného Muzea Historia 2 (1962) 107–140.
POLLÁ, B., Košice–Krásna. Bratislava 1986.
PREISICH G., Budapest és környékének helyrajza, műszaki fejlődése és építészete a két világháború között. In: Budapest története. V. Főszerk. GEREVICH L. Bp. 1980. 123–173.
PRINZ Gy., Budapest földrajza. Bp. é. n.
REICHERTOVÁ, K., Bývalý Klášter sv. Prokopa v Sazavé. Archeologické rozhledy 24 (1972) 403–409.
RUPP J., Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest 1868.
SALAMON F., Budapest története. I–II. Bp. 1878–1885.
G. SÁNDOR M., Középkori csontmégmunkáló műhely a budai várpalotában. BpR 20 (1963) 107–124.
SCHEIBER R.–H. GYÜRKY K., XI. ker. Kamaraerdő, Törzsgyümölcsös. A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai az 1958. évben. BpR 19 (1959) 265.
SCHOLKMANN, B., Sindelfingen (Obere-Vorstadt). In: Forschungen und Berichte der Archäologie des Mittelalters in Baden-Württemberg. Bd. 3. Stuttgart 1978.
SCHOLKMANN, B., Eine mittelalterliche Heizanlage im Dominikanerkloster im Esslingen. Archäologische Ausgrabungen im Baden-Württemberg (1987) 196–199.
SCHOLKMANN, B., Die Heizanlage unter dem Parlatorium im Kloster Bebenhausen. Denkmalpflege in Baden-Württemberg 4 (1988) 164–168.
SLIVKA, M.–ČAPLOVIČ, D., Včasnostredoveké osídlenie Šariša. Študijné Zvesti AU-SAV. Nitra (1983) 273–301.
SÖRÖS P., Az elveszett bencés apátságok. A pannonthalmi Szent Benedekrend története. XII. Bp. 1912.
STOLLER, T.–KIRSCHLÄGER, M., Die Runneburg in Weissenensee. Ausgrabungen und Funde 36 (1991) 239–240.
SWIECHOWSKI, Z., Architektura na Slasku de Polowy XIII. wieku. Warszawa 1955.
SZABÓ D., A dömösi adománylevél hely- és vízrajza. Bp. 1954.
SZABÓ I., A középkori magyar falu. Bp. 1969.
SZABÓ J. Gy., A gyöngyöspatai Szent Péter-templom. Agria 21 (1985) 5–76.

SZAMOTA-ZOLNAY 1902-1906
SZÉLL 1941

SZENTPÉTERY 1923

SZENTPÉTERY 1938
TAKÁCS 1986

TAKÁCS 1993

TOPÁL 1972

TORMA 1980

TÓTH 1975
TOTOVÁ 1984

Urkunden

WENZEL 1860
WERTNER 1909
ZOLNAY 1973

ZSIRAY 1963

SZAMOTA I.-ZOLNAY Gy., Magyar oklevél-szótár. Bp. 1902-1906.

SZÉLL M., Elpusztult falvak, XI-XII. századi régészeti leletek Csongrád vármegye területén. Dolgozatok 17 (1941) 169-173.

SZENTPÉTERY J. (szerk.), Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. Bp. 1923.

SZENTPÉTERY J. (Ed.), Scriptores rerum Hungaricarum. II. Bp. 1938.

TAKÁCS M., Die Árpádenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken. Varia Archaeologica Hungarica. Bp. 1986.

TAKÁCS M., A kislalföldi Árpád-kori cserépbográcsok pontosabb időrendje. HOMÉ 30-31 (1993) 447-484.

TOPÁL J., Árpád-kori temető és templom Cegléd-Madarászhalmon. StudCom 1 (1972) 53-97.

TORMA I., Az érdi kutyavár. StudCom 9 (1980) 251-261.

TÓTH J., Az Órségek népi építészete. Bp. 1975.

TOTOVÁ, S., Archeologický výskum v areáli rotundy sv. Juraja v Skalici. In: Monumentorum Tutela-Ochrana Pamiatok. Bd. 11. Bratislava 1984. 145-162.

Urkunden und erzählende Quellen zur deutschen Ostsiedlung im Mittelalter. Darmstadt 1970.

WENZEL G. (közzé teszi), Árpádkori új okmánytár. I. Pest 1860.

WERTNER M., Az Árpád-kori bánok. Századok (1909) 381.

ZOLNAY L., Kutatás a Tárnok utca 9-13. számú telken. BpR 23 (1973) 245-254.

ZSIRAY L., Az almádi bencés apátság. Műemlékvédelem VII (1963) 2. sz. 75-77.

RÖVIDÍTÉSEK

ActaArchHung

ArchÉrt

ArchKorr

BpR

BTM

CMM

Dolgozatok

FoliaArch

Fontes ArchHung

HOMÉ

SMK

StudCom

TBM

Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae

Archaeologiai Értesítő

Archäologisches Korrespondenzblatt

Budapest Régiségei

Budapesti Történeti Múzeum

Časopis Moravského Muzea

Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtani Intézetéből

Folia Archaeologica

Fontes Archaeologici Hungariae

A Herman Ottó Múzeum Évkönyve

Somogyi Múzeumok Közleményei

Studia Comitattensia

Tanulmányok Budapest Múltjából

PAULER 1899

PEVNER 1963

PIKA 1971

POLLA 1962

POLLA 1986

PRINCE 1980

PRINCE & R.

RECHERTOVÁ 1972

RITT 1868

SALAMON 1873-1885

G. SÁNDOR 1963

SCHMIDT-H. GYÖRKY 1959

SCHULMANN 1978

SCHULMANN 1987

SCHULMANN 1988

SÁVKA-ČADINIC 1989

SOKOS 1982

STROUB-NECK 1984

STROUB-NECK 1985

SZABÓ D. 1954

SZABÓ L. 1968

SZABÓ L. Gy. 1985

PAULER Gy., A magyar nemzeti története az Árpádok korában. I. Bp. 1899.

PEVNER, N., Europäische Architektur. München 1963.

PIKA V., Romanské domy v Praze. In: Monumentorum Tutela-Ochrana Památek 7. Bratislava 1971. 85-165.

POLLA, B., Pamiatky hmotnej kultúry 15. storočia z Posádky pri Gajároch. Sborník Slovenského Národného Múzea História 2 (1962) 107-149.

POLLA, B., Kolice-Krítna. Bratislava 1986.

PRINCE G., Budapest és környékének helyrajza, műszaki felvétele és építészete a két világháború között. In: Budapest története. V. Füzet. Győrffy L. Bp. 1980. 123-173.

PRINCE Gy., Budapest földrajza. Bp. 4. n.

RECHERTOVÁ, K., Převýš Klášter sv. Prokopa v Sazavě. Archeologické rozhledy 24 (1972) 403-409.

RITT L., Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest 1868.

SALAMON F., Budapest története. I-II. Bp. 1873-1885.

G. SÁNDOR, M., Középkori szentmegújuló műhely a budai várpalaiban. BpR 20 (1963) 107-134.

SCHMIDT-H. GYÖRKY K., XI. ker. Kamaraerdő, Törzsgyűjtemények. A Budapesti Történeti Múzeum letelepítési és ásatási az-1988. évi. BpR 19 (1959) 265.

SCHULMANN, E., Sindelfingen (Oberrhein). In: Forschungen und Berichte der Archäologie des Mittelalters in Baden-Württemberg. Bd. 3. Stuttgart 1978.

SCHULMANN, B., Eine mittelalterliche Heizanlage im Dominikanerkloster in Tübingen. Archäologische Ausgrabungen in Baden-Württemberg (1983) 196-199.

SCHULMANN, B., Die Heizanlage unter dem Peristolum im Kloster Bebenhausen. Denkmalpflege in Baden-Württemberg 4 (1988) 164-168.

SÁVKA, M.-ČADINIC, D., Vranostredoveké osídlenie Šarita. Studijné Zvesti AU-SAV Nitra (1983) 273-301.

SOKOS P., Az elveszett bencés apátságok. A partonhalasi Szent Benedek-rend története. XII. Bp. 1912.

STROUB, F.-KROCHACKA, M., Die Runneburg in Weiffensee. Ausgrabungen und Funde 36 (1991) 239-249.

STROUB-NECK, Z., Architektura na Saska de Polowry XIII. wieku. Warszawa 1983.

SZABÓ D., A döméri adománylevel hely- és vázrajza. Bp. 1954.

SZABÓ L., A középkori magyar ház. Bp. 1968.

SZABÓ J. Gy., A győzgyőzött Szent Péter-templom. Agria 21 (1985) 7-24.

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. Budapest XI. kerület, Balatoni út 148/4. hrsz. telek és környezete a kánai apátság feltárt épületeivel
2. A kánai apátság feltárásának helyszínrajza
3. A kutatóárkok helyzete, a metszetrajzok helye
4. Periódusok I.: 1) építmények az apátság alapítása előtt és a temető, 11. század vége–12. század első fele; 2) az apátság első építkezései a 12. század második felében
5. Periódusok II.: 1) épületek a 13–14. században; 2) épületek a 15. század végén–16. század elején
6. A templom alaprajza és homlokzatának északi oldala kevés felmenő falmaradvánnyal
7. Kelet-nyugati metszet (M_1) a templom homlokzatán keresztül (újjaépített homlokzat saját alapfallal, szintemeléssel) és román oszloplábtörredék fonatos díszítéssel, durva sóskúti mészkőből (1)
8. A templom karzatának északi, román kori fallpillérlábazata, édesvízi kemény mészkőből
9. Román kori vállkő (1/a–b), kockaoszlop fő és oszlop (2–3), valamint konzol (4/a–d), édesvízi kemény mészkőből
10. A román kori kis kőépület alaprajza, 11. század vége–12. század első fele
11. A román kori kis kőépület pincéjének metszetei (M_{15} , M_{16})
12. Az apátság első épülete (12. század második fele) és a korábbi temető egyik sírja, melyet az alapfal kettévágott
13. Az első épület hypocaustuma. Alaprajz és rekonstrukciós kísérlet
14. Padlótegla-törredékek a hypocaustum feletti szintről (1) és téglatörredék bekarcolt felirattörredékkel: FRATERNITAS (2)
15. Építési periódusok és szintek a keleti szárny nagy termének nyugati (udvari) oldalánál (M_{21}), valamint a szárny régi és újabb részének csatlakozásánál (M_{22})
16. A nagy, pincés épület északi oldalára merőleges falak és rétegek (M_{17} , M_{20})
17. Nyugati szárny. Észak-déli metszet (M_8) a középső helyiség északi válaszfalán keresztül, valamint kelet-nyugati metszet (M_9) a nyugati kőfalon keresztül
18. Metszetek a nyugati szárny középső helyiségének déli oldalán (M_{10} , M_{11}) és fazéktörredék (lásd M_{10}) a 12. század második feléből (1)
19. A déli épületszárnyon és az udvaron észak-déli irányban ásott kutatóárkok nyugati oldalának metszetei (M_{18a-b}), valamint az erre merőleges kelet-nyugati árok (M_{19}) északi oldalának metszete
20. Fehér kőhasábokkal keretelt kettős sír a temetőből, a templom nyugati homlokzatára merőleges kutatóárokból (1); szerzetesek (apátok?) sírjai a keleti szárny északi helyiségében (2)
21. Árpád-kori bográcsok a déli szárnyból (1–2), a kis gazdasági udvarról (3, 5) és a nagy, pincés épület északi oldala mellől (4)
22. Árpád-kori bogrács-fazekak a kis kőépület pincéjének betöltéséből (1) és az udvarról (2–3)
23. Kora Árpád-kori (12. század második fele) fazekak a kis kőépület pincéjének betöltéséből (1–3)
24. A keleti szárny nagy terme alatt feltárt hypocaustum észak-déli metszete (M_4 , részlet) és leletek a hypocaustum mögött talált kormos omladékból, 12. század második fele (1), illetve 13. század (2–5)
25. Leletek a keleti szárnyból: a hypocaustum kormos omladékból (1–2), a hypocaustum mellől (3), 13. század; a tüzelőtér ajtaja melletti hamugödörből, 12. század második fele (?) (4)
26. A keleti szárny keleti oldala mellett ásott kutatóárkok rétegei (M_2 , M_3) és kora Árpád-kori leletei (1–3)
27. Leletek a nagy, pincés épület északi oldala mellől, 12. század második fele (1–3) és 13. század második fele (4)
28. A déli, kis gazdasági udvar észak-déli metszete (M_{13}) és leletek a 4. rétegből, 12. század második fele (1–4)
29. Leletek a déli, kis gazdasági udvar hamus, kormos rétegből (5. r.), 12. század második fele (1–7) és 13. század (8–10)
30. Leletek a déli, kis gazdasági udvar hamus, kormos rétegből (5. r.): 1) cserépfazék-törredék, 13. század; 2) bronz nyélborítás; 3) cserépfazék pereme; 4) sarkantyú, 13–14. század fordulója; 5) iszkába; 6 és 10) övcsat; 7) cserépfazék-törredék, 12. század második fele; 8) fűró; 9) ajtósarokvas
31. A nyugati szárny déli helyiségének rétegei (M_{12}), 13. századi fazék a kisköves szint alatti beásásból (1) és kőfaragójegy egy kváderkőről (2)
32. Leletek a nyugati szárny déli helyiségének hamus, kormos rétegből (5. r.): 12. századi (1), 13. századi (6), 14. századi (2–3) és 14–15. századi (7–8) cserépedények
33. Leletek a nyugati szárny középső és déli helyiségeinek felső feltöltéséből: 1) bronzcsengő; 2) kettős-kónikus üvegpalack szája, 15. század második fele; 3) vascsat; 4) vaskapa (?); 5) mészkőlap félkör alakú kivágással
34. Leletek a nyugati szárny nyugati oldala mellől, a késő középkori (égett) szintről (1–9)
35. Leletek a déli szárny belsejéből (lásd 19. ábra, M_{18a}): szürke kerámia, 12–13. század fordulója (1–5)
36. Leletek a keleti szárny nagy terméből, az elbontott hypocaustum fölé húzódó agyagrétegből, 12. század (1–7) és 14. század (8)

37. Leletek a keleti szárny nagy termének és legkisebb helyiségének felső rétegéből (a nagy terem égett szintjéről): 1) fazék; 2) szerszám (?) ólomborítású nyéllel; 3) kés csontnyéllel; 4) kőcserép pohár; 5) vas ablakrács; 6) övcsat; 7–8) ausztriai fazekak
38. Szürke fazék a keleti szárny legkisebb helyiségének alapfala mellől (1); a keleti szárny déli helyiségének rétegei (M_6) és lelete: fazék a padlószint alatt beásott gödörből, 12. század második fele (2)
39. Leletek a keleti szárny déli helyiségének égett agyag- és farétegéből (4. r.): fehér kerámia (1, 3), szürke kerámia (5, 6) és velencei üvegpohár-töredékek (2, 4), 14. század
40. A keleti szárny délkeleti (külső) sarka melletti rétegek (M_7) és leletanyag: 1) 14. századi fazék a 4. rétegből; 2) 12. századi kerámia a 2. rétegből; 3) nagyméretű, plasztikus díszítésű szürke cserépedény, 14. század (szórvány)
41. Vaseszközök: sarló (1) a keleti szárny nagy termének égett szintjéről, 13. század első fele; kés (2) a keleti szárny déli helyiségének padló alatti hamus gödréből (lásd 38. ábra, M_6); kések (3–4) a temetőből, a templomtól északra; olló (5) a keleti szárny legkisebb helyiségéből, 14. század
42. Leletek a kis kőépület pincéjének betöltéséből: sötétszürke fazekak, 12. század második fele (1–3, 5); szürkésbarna korsó (rétegelt keresztmetszettel), 12. század második fele (4)
43. Leletek a kis kőépület pincéjének betöltéséből: szürke fazék (1); sötétszürke ausztriai fazék, 12. század második fele (2); szürke fazék (3) és vörös fazék (4), 12. század vége–13. század eleje
44. Leletek a kis kőépület pincéjének betöltéséből: szürke fazék (1); fehér fazekak (2–3) és pohár (4), 12. század–13. század eleje
45. Leletek a kis kőépület pincéjének betöltéséből: fehér cserépfazekak (1, 3–4) és palack (2), 13. század
46. Leletek a kis kőépület pincéjének betöltéséből: fehér cserépfazekak (1, 4) és poharak (2, 3); sötétszürke fazék (5), 14. század
47. Leletek a kis kőépület pincéjének betöltéséből: vörös cserépfazék (1), szürke cserépfazék (2) és fehér cserépfazék (5), 14. század és 15. század első fele; számszerij vaskengyele (3); kályhaszem vörös cserépből, gömbölyű felén kevés zöld mázzal, 14. század első fele (4)
48. Leletek a kis kőépület pincéjének betöltéséből: 1) vörös cserépfazék; 2) fehér cseréppohár; 3) vörös kőcserép serleg; 4) desztilláló készülék alsó edénye – vörös cserép, belül zöld mázzal; 5) szürke ausztriai fazék, Bécs bélyegzőjével
49. Leletek a kis kőépület pincéjének betöltéséből: sötétszürke fazék (1), fehér fazekak (2–3) és vörös fazekak (4–5), 15. század második fele
50. Véssett bronzgyűrű a templom egyik sírjából, 13. század első fele (1); szürke, mázatlan kályhaszem, 15. század eleje (2, 5); vaskés rézverettel, 15. század második fele (3); sarló, 15. század vége–16. század eleje (4)
51. Leletek a nagy, pincés épülettel délkeletre ásott árokból: 1) fazék (?), 12. század második fele; 2) fazék, 13. század; 3–4) vörös fazekak, 15. század; 5) bogrács-fazék a kolostor udvaráról, az egyik sírből (észak–déli árok), 12. század második fele; 6) kettős-kónikus üvegpalack a kolostortól délre feltárt fal mellől, 15. század második fele
52. Lópatkók: 1) a keleti szárny legkisebb helyiségéből, 13. század; 2) a nyugati szárny déli helyiségének égett rétegéből, 13. század; 3) a kolostor udvaráról, 14–15. század
53. Római ülőfülképar keretkövének darabjai, durva sóskúti mészkőből (1); konzol leveles ággal, puha mészkőből (2); kapubéllet oszlopának feje leveles ággal (3)
54. Római pillérfejezet, édesvízi mészkőből (1); sírkőtöredék bekarcolt címerpajzzsal a 13. századból (2); sírkőtöredékek kereszt részleteivel (3–5)
55. Észak–déli metszet (M_4) a keleti szárny nagy termének tengelyében
56. Kelet–nyugati metszet (M_{14}) a déli, kis gazdasági udvaron keresztül
57. A lejtő mértéke a templomtól dél felé, a nagy, pincés épületig – az eredeti, természetes felszín szerint
58. A kolostortól nyugatra elterülő mezőn ásott észak–déli árok (M_{23}) keleti oldala és a kelet–nyugati árok (M_{24}) déli oldala, valamint ugyancsak kelet–nyugati árok (M_{25}) északi oldala

KÉPEK JEGYZÉKE

- I. A kánai apátság helye Budapest XI. kerületében
- II. Pest-Buda és környéke, 1778 (Hadtörténeti Intézet, Térképtár, Budapest)
- III. Részlet az 1778. évi térképről
- IV. Pest-Buda környéke, 1836 (a) és részlete (b) (Hadtörténeti Intézet, Térképtár, Budapest)
- V. Kőerberek. Légi felvétel, 1967
- VI. A templom homlokzatának északi oldala (a), a homlokzat alapfala a déli oldalon (b), a délnyugati torony maradványa (c)
- VII. A templomhajó északnyugati (belső) sarka (a), az északi torony maradványa (b)
- VIII. A templom karzatának északi falpillére és egyik oszlopának talpzata (a), a falpillér román lábazata (b)
- IX. Román vállkő (a) és román konzol (b) a templomból
- X. Román kockaoszlopfő töredéke a templomból (a), oszloplábazat-töredék fonatos díszítéssel (b), román pillérfejezet - budaörsi lelet, Gerevich Tibor közlése nyomán (c)
- XI. A templom alapfalai kelet felől (a), ülőfülke keretkövei (b)
- XII. Sírhelyek a templom szentélye előtt és az oldalkápolnában (a), kettős sír a karzat alatt (b), sírok a templom hajójában (c)
- XIII. a-c) Csontváz levágott kézfejekkel a keleti szárny mellett; d) cseréptöredék a sírból (ltsz. 87.404.1.); e) a keleti épületszárny alapfala által kettévágott sírhely
- XIV. a-b) Bronzharang töredéke a toronyból (ltsz. 92.8.83.); c) bronzgyűrű a templomból (ltsz. 88.1.1.); d) bronzfüggő gyermeksírből (ltsz. 90.26.1.); e) vas koporsóveret (ltsz. 88.208.3.); f) vaskés (ltsz. 25.208.2.); g) koporsószeg (ltsz. 85.216.1.)
- XV. Szerzetesek (apátok) sírjai a kolostor keleti szárnyában (a-d)
- XVI. Szerzetesi sírok (a-c). Az egyiken (a) fedlapként címeres sírkőtöredék másodlagos felhasználásban
- XVII. A kis román kori épület maradványa (a), alapfalának délnyugati sarkára támaszkodik a nagy, pincés épület északkeleti sarka (b-c)
- XVIII. A kis kőépület felmenő falának maradványa a keleti oldalon (a), délkeleti sarka (b), az épület kőporos szintje a délkeleti sarok mellett (c-d)
- XIX. A kis kőépület pincéje. Keleti oldal (a) és északkeleti sarok (b)
- XX. A kis kőépület pincéje. Északi oldal (a-b)
- XXI. A kis kőépület pincéje. Déli (a) és délnyugati oldal (b)
- XXII. A nagy pince északkeleti sarka (a), az ún. lépcsőház (b), az épület déli fala (c)
- XXIII. Nyugati épületszárny: a) a középső helyiség északnyugati sarka; b) asztali csengő bronzból (ltsz. 90.29.1.); c) a középső helyiség délnyugati sarka
- XXIV. Ajtónyílás a keleti szárnyban a déli és a legkisebb helyiség között (a); udvar, a déli épületszárny falcsontja a nyugati szárny mellett (b), az előbbi távlatból (c)
- XXV. A nyugati szárny déli helyiségének belseje a déli fal mellett (a), a nyugati szárny déli falának külső homlokzata (b), szegek a nyugati szárny oldala mellől (c)
- XXVI. Ajtónyílás és küszöb a déli szárny falán (a-b), a déli szárny déli falának csontja nyugaton (c) és keleten (d)
- XXVII. Keleti szárny, keleti fal. A régi és az újjáépített szakasz kapcsolódása (a), az előbbi szakasz folytatása (b), sírhely a keleti szárny mellett (c), válaszfal északról az első két helyiség között (d)
- XXVIII. a-b) Velencei pénz (1172-1178), elő- és hátlap (ltsz. 88.5.1.); c) bogrács-fazék, 12. század második fele (ltsz. 90.18.5.); d) fazék, 12. század második fele (ltsz. 90.18.3.); e) fazék, 12. század (ltsz. 85.212.1.); f) bogrács, 12-13. század fordulója (ltsz. 89.141.6.)
- XXIX. a) Fazék, 12-13. század fordulója (ltsz. 90.18.16.); b) fazék, 12-13. század fordulója (ltsz. 90.18.2.); c) korsófül, 13. század (ltsz. 92.8.4.); d) pohár, 13. század első fele (ltsz. 90.18.8.); e) palack, 13. század (ltsz. 90.18.1.)
- XXX. a-b) Károly Róbert-obulus (1308-1342), elő- és hátlap (ltsz. 88.3.1.); c) kályhaszem, 14. század eleje (ltsz. 90.18.7.); d) pohár, 14. század (ltsz. 30.18.9.); e-f) nagyméretű, plasztikus díszítésű szürke edény töredékei, 14. század (ltsz. 85.217.1.)
- XXXI. a) Festett korsó, 15. század (ltsz. 85.209.1.); b) kőcserép pohár, 15. század (ltsz. 85.214.2.); c) csontnyelű kés (ltsz. 85.214.1.); d) sarló (ltsz. 85.213.1.)
- XXXII. Római kőfaragványok (a-d)
- XXXIII. Római párkány a torony alapfalába befalazva (a), római feliratos kő (b)
- XXXIV. Konzol (a-b) és bélletoszlopfő (c-d) a 13. század elejéről
- XXXV. Kőporos szint a 12. századból a keleti szárny alatt (a), a keleti szárny nyugati oldala - több építési periódus egymás felett (b)
- XXXVI. Román kori hypocaustum. Weißensee, Runneburg (Ausgrabungen und Funde 36, 1991 nyomán)

DIE FREILEGUNG DER KÁNAER ABTEI BEI OFEN (RESÜMEE)

Die Ruinen des mittelalterlichen Klosters liegen im XI. Stadtbezirk von Budapest auf der Ofner Seite nahe der südlichen Stadtgrenze auf einer Höhe, dem südlichsten Glied der Kette der Budaer Berge. Nach Westen erstreckt sich ein großer Wald, dessen einer Ausläufer auch den nördlichen Abhang unter dem Kloster bedeckt. Die 400 Jahre hindurch verlassen stehenden und deshalb einfallenden Gebäude begann man 1889 abzureißen, um die Steine zu verwerten. Der Abriß war beinahe schon beendet, als der Denkmalswert der Gebäude entdeckt wurde. Aufgrund der Meinung des Sachverständigen aus dem Ungarischen Nationalmuseum wurde der Abriß zwar eingestellt, aber verzierte Architekturteile – unter denen gewiß viele romanische und gotische waren – konnten nicht mehr gefunden werden. Nach der Entdeckung flammte das Interesse auf, und eine begeisterte Gruppe von Ortsgeschichtlern begann mit einer kurzen und amateurhaften Freilegung, wobei sie um die Ruinen unbegründete Legenden woben. Erst später entdeckten Historiker im Laufe der Erforschung der Budapester Geschichte jene mittelalterlichen Urkunden, die sich mit diesem Kloster in Zusammenhang bringen ließen: vor allem die Urkunde von 1325 über eine Flurbegehung, aufgrund derer die Ruine mit der „Kánaer Abtei“ identifiziert wurde.

Der Teil der Hauptstadt am rechten Donauufer war im Mittelalter nicht eine einzige Stadt. Am Fuße der Berge, am Donauufer befanden sich eine von zwei Vorstädten umgebene Stadt und mehrere Dörfer. Zwischen ihnen und an den Berghängen zogen sich riesige Weinpflanzungen hin. 1325 wurde südlich von der Stadt Ofen eine Flurbegehung des einen Dorfes vorgenommen, bei der man der Reihe nach die benachbarten Fluren und ihre Eigentümer benannte,

darunter auch die Kánaer Kirche. Der eine oder andere der geographischen Namen der Urkunde sind noch heute lebende und benutzte Namen und existierende Siedlungen, so daß sich der Ort identifizieren läßt.

Unter den historischen Quellen beziehen sich nur sehr wenige Urkunden auf die Kánaer Abtei. Diese bestimmen weder die Gründungszeit der Abtei, noch den Namen des Schutzheiligen der Kirche, noch den Mönchsorden. Die wenigen Urkunden aus dem 13. Jahrhundert enthalten dennoch wichtige Angaben. Die eine stammt aus der Zeit vor dem Mongolensturm (1241/42). Aus ihr geht hervor, daß das Land der Abtei, das sie vom „Banus Apa“ erhalten hatte, von den Kleinpester Sachsen besetzt worden war. Diese Siedler kamen zur Zeit König Geysas (Géza) II. (1141–1162) ins Land, und zu dieser Zeit lebte auch der in der Urkunde genannte Apa, der anfangs als Gespan und später als Kroaten-Banus ein Vertrauter des Königs war. Auch wenn das nicht in den Urkunden steht, war dennoch er es, dem man die Gründung des Eigenklosters mit ziemlicher Wahrscheinlichkeit zuschreiben kann. Neben Klöstern königlicher Gründung kam es in dieser Periode auch zu zahlreichen Privatgründungen. Der Bau des Klosters auf einer Höhe weist auf die Bräuche der Benediktiner hin, wie ebenso der Umstand, daß es einen Abt hatte und daß die Insassen sich nicht selbst mit Ackerbau beschäftigten, wie es die Zisterzienser getan hätten, sondern nach Geltendmachung ihres Eigentumsrechts die erhaltenen Felder verpachteten.

Eine andere Gruppe von Urkunden des 13. Jahrhunderts sind eigentlich durch jeweils andere kirchliche Behörden beglaubigte Exemplare desselben Testamentes. Aus ihnen lernen wir die Nachkommen des Banus Apa kennen: seinen Sohn, Enkel und

seine Ururenkel. Zwischen letzteren wurde die testamentarische Teilung des geerbten Besitzes und des Patronats des Kánaer Klosters vorgenommen. Das Testament begünstigte bereits die Ururenkel. Die beiden Ururenkel gehörten durch ihren Vater zu einem – bereits bekannten – Geschlecht, und ihr Leben läßt sich bis zum Ende des 13. Jahrhunderts verfolgen, obwohl über das uns am meisten interessierende Kánaer Kloster kein Wort weiter fällt.

Mehr als das ließ sich nur noch mit Hilfe der archäologischen Freilegung der Trümmer erfahren. Diese war um so notwendiger geworden, als sich das Kloster in einem sehr zerstörten Zustand befand. Seine Überreste an der Oberfläche ergaben keine Aussagen über den Stil, und vor der Freilegung war nicht einmal sicher, ob es sich tatsächlich um ein Kloster handelte.

ZUSAMMENFASSUNG DER ERGEBNISSE DER ARCHÄOLOGISCHEN ERFORSCHUNG

Die Freilegung des Kánaer Klosters habe ich in den Jahren 1981–1989 vorgenommen (Abb. 1–3). Die archäologische Erforschung hat es möglich gemacht, die sehr wertvollen, aber aus einer recht engen Zeitperiode erhalten gebliebenen urkundlichen Quellen zu erweitern und die Gestaltung der architektonischen Überreste von der Zeit vor der Gründung der Abtei bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts durch die alltäglichen Veränderungen hindurch zu beobachten. Außer ein bis zwei Münzfunden können die archäologischen Überreste keine konkrete Jahreszahl bestimmen, dennoch ergeben die in den einzelnen Perioden wechselnden, aufeinander aufbauenden Überreste aber eine logische Reihenfolge der Geschehnisse. Die Geschichte der Abtei, wie ich sie mit Hilfe archäologischer Methoden erforschte, hat sich widerspruchsfrei in die historischen Angaben eingefügt, diese ergänzt, und zuweilen haben sie einander erklärt.

Das sich im Laufe der Freilegung unter einer dicken Schuttschicht zeigende umfangreiche (30 × 30 m) Klostergebäude und die kleine Kirche (Länge 18,35 m) paßten nicht regelmäßig zueinander. Da unter den Fun-

damenten des Klosters Skelette zum Vorschein kamen, auf denen die Mauern standen, hatten sich hier offensichtlich ein früherer Friedhof bzw. eine frühere Kirche und ein Friedhof befunden. Die kleine Kirche stand auf dem höchsten Punkt des Bergrückens, um sie herum befand sich der sehr ausgedehnte Friedhof, der sich auch auf den neben der Nordseite der Kirche beginnenden steilen Abhang erstreckte. Der Friedhof wurde nicht vollständig freigelegt, seine Ausdehnung bestimmten wir nach den auf allen Seiten freigelegten Gräbern. Im Jahre 1092 hatte die Synode von Szabolcs ein Gesetz beschlossen, wonach die Verstorbenen um die Kirche bestattet werden mußten. Deshalb nehmen wir an, daß die Kirche nach 1092 erbaut wurde und man auch damals den Friedhof zu benutzen begann. Der Titulus der Kirche blieb nicht erhalten, die Urkunden erwähnen sie als „Kánaer Kirche“ und ein Gebiet großen Umfangs als „Kánaer Flur“. Es ist anzunehmen, daß sich in der Nähe auch ein Dorf namens Kána befand, das sich allerdings archäologisch noch nicht auffinden ließ. Wir vermuten, daß es sich südwestlich von Kirche und Friedhof befunden haben könnte, da auf einer Luftaufnahme (Taf. V) und einer Landkarte von 1836 (Taf. IV/a–b) sichtbare Spuren darauf hinweisen.

Die Gräber des Friedhofes waren auf eigenartige Weise gestaltet. Den Boden der Grabgrube legte man rundherum mit kleineren und größeren, aber zu regelmäßigen Quadern behauenen schneeweißen weichen Kalksteinen aus. Vermutlich wurde auf diese der Sarg gesetzt, da sich auch Holzsplitter und Nägel in den Gräbern fanden. Die Steinwürfel wurden an Ort und Stelle bearbeitet, und das dabei entstandene schneeweiße Steinmehl war in einer Dicke von 2–3 cm auf der Oberfläche eines Teils des Friedhofes verteilt und fand sich sogar noch außerhalb des Friedhofsrandes. Möglicherweise stammt diese dünne und für die Zeitbestimmung wichtige Schicht (Taf. XXXV/a) nicht nur von der Bearbeitung der Steine vom Friedhof, sondern auch der Kirche und der mit ihr gemeinsam entstandenen Gebäude.

Die Toten des Friedhofes wurden zumeist ohne Beigaben beerdigt. Aus dem Grab eines kleinen Kindes kam ein zerbrochenes Stück eines kleinen bronzenen kugelförmigen Ohrgehänges (Taf. XIV/d) zum Vorschein, und in der unmittelbaren Nähe einiger Gräber lagen Eisenmesser. Im 11. und am Beginn des 12. Jahrhunderts begann man den Willen der Kirche durchzusetzen und gewöhnte den Gläubigen die in heidnischer Zeit üblichen Grabbeigaben ab. Aber im Falle der Kinder verzieh man bescheidenen Schmuck, und in Männergräbern aus Friedhöfen dieser Zeit pflegen auch Eisenmesser zu liegen.

Beim Grundriß der Kirche entdeckte ich mehrere unübliche Elemente (Abb. 6). Mittels archäologischer Methoden, also Schichtenuntersuchungen und der Untersuchung der Mauerstruktur, ließen sich noch nachträgliche Umbauten und Erweiterungen nachweisen. Unter deren Berücksichtigung stellten wir fest, daß es sich um eine ursprünglich ohne Turm und nördliche Seitenkapelle erbaute einschiffige Kirche mit Empore und halbkreisförmigem Chor gehandelt hat, der die gleiche Breite wie das Schiff hatte und völlig mit ihm zusammengebaut war. Aus dieser ersten Periode der Kirche blieb das Fragment einer Säulenbasis mit Flechtverzierung erhalten (Taf. X/b).

Die Kirche stand wie gesagt auf dem höchsten Punkt des Geländes. Neben ihrer Nordseite begann ein steiler und an ihrer Südseite ein sanfter Abhang. Jenseits des Südrandes des Friedhofes, am Fuß dieses Abhanges, stand ein kleines Steingebäude (4 × 6 m) aus der gleichen Zeit, dessen Wände nicht aus Bruchsteinen, sondern aus behauenen Quadern bestanden. Von den aufstrebenden Wänden blieben nur an der Ostseite zwei Reihen Steine erhalten, im übrigen nur der Keller (Abb. 10–11, Taf. XVII/a und XVIII–XX). Die Mauern des Kellers sind überall mit sehr schön bearbeiteten, gleichmäßig geschliffenen schneeweißen Quadersteinen belegt, sein Gewölbe besteht aus Stein, doch sind nur die beiden äußeren Drittel gewölbt, das mittlere Drittel hatte eine Flachdecke, deren Konsolen erhalten blieben. Ganz sicher stieg man von dort aus mit Hilfe einer

Holzleiter in den Keller hinunter, denn dieser selbst hat nirgendwo einen Seiteneingang. Vom Überbau wissen wir gar nichts. Im Erdgeschoß hat man wegen des Kellereingangs gewiß nicht gewohnt, aber es läßt sich nicht ausschließen, daß es auch ein Obergeschoß gab. Daraus, was sich von diesem kleinen Gebäude wissen läßt, kann geschlossen werden, daß es vor allem ein „Aufbewahrungsort“ war, wo sich Werte vor Feuer und Einbruch sicher unterbringen ließen. So konnte es z. B. zur Einsammlung des der Kirche gebührenden Zehnten dienen oder eventuell zur Aufbewahrung kirchlicher Gerätschaften. Ein ähnlicher Bau ist im Gebiet Ungarns nicht bekannt, jedoch gibt es einige Beispiele aus dem Ausland. Neben dem Gebäude war der Boden ebenfalls mit weißem Stein Staub bedeckt, und hie und dort fanden sich sogar Steinsplitter in größeren Haufen von der Bearbeitung der Steine für das Gebäude. Die Epoche vor Gründung der Abtei zeigt die Abb. 4/1.

Neben Kirche und Friedhof gründete vermutlich im Zeitraum zwischen 1148 und 1158 der Gespan Apa (1156–1158 Kroaten-Banus) sein Eigenkloster.

Das erste Mönchskloster war ein insgesamt 19 m langes Gebäude, das neben dem Chor der Kirche errichtet wurde und später, als man das große Kloster baute, in dessen Ostflügel aufging (Abb. 12). Auch auf unserem Grundriß von dem gesamten großen Kloster ist zu erkennen, wie sich dem alten Gebäude das neue anschloß, aber es gibt auch andere überzeugende Beweise. So etwa eine Heizeinrichtung, die unter dem größeren Saal des ersten Klostergebäudes gefunden wurde (Abb. 13). Das Hypokaustum wurde beseitigt, als der Bau des großen Klostergebäudes abgeschlossen wurde. Damals war man gezwungen, das Gewölbe des Heizofens abzureißen und das Fußbodenniveau des Gebäudes abzusenken. Wie gesagt, wurde das Kloster auf dem sanften Abhang eines Hügels gebaut. Das erste Gebäude war noch verhältnismäßig kurz und orientierte sich mit seinem ursprünglichen Fußbodenniveau nach dem der auf der Höhe stehenden Kirche. Als man aber das größere Kloster erbaute, mußte man des Abhanges we-

gen die Innenniveaus der Räume einander anpassen.

Schon das erste Klostergebäude wurde auf den Gräbern des Friedhofes erbaut. Es bestand aus nur zwei ebenerdigen Räumen. Der kleinere Raum neben der Kirche konnte der Kapitelsaal gewesen sein und der größere, den das Hypokaustum beheizte, das Refektorium. Auch wenn es keine archäologischen Beweise dafür gibt, sind wir uns sicher, daß es auch ein Obergeschoß gab, in dem sich das Dormitorium befunden haben mußte. Damals hatte das Kloster nur diesen einen Flügel, keinen Hof, und anzunehmen ist, daß man auch den Friedhof noch eine Zeitlang benutzte.

Die Veränderung, welche mit der Gründung des Eigenklosters eintrat, wird durch die Gegenstände des täglichen Gebrauchs angedeutet, vor allem durch die Keramiken, deren früheste Gruppen die Kessel, Kesseltöpfe und der auf die zweite Hälfte des 12. Jahrhunderts bestimmbare Topftyp (Abb. 21–23 und Taf. XXVIII/c–f, XXIX/a–b) darstellen. Aus dieser Periode stammt auch 1 Stück einer zwischen 1172 und 1178 in Venedig geprägten Münze (Taf. XXVIII/a–b).

An der Fassade der Kirche, von der ausnahmsweise zwei Reihen Quadersteine der aufstrebenden Wand erhalten blieben, zeigten sich Zeichen von Abriß und Wiederaufbau (Taf. VI/a und Abb. 7, M₁). Aus diesen Beobachtungen kamen wir zu der Folgerung, daß die Mönche den Kirchenneubau geplant hatten, und zwar wollten sie den Bräuchen der Zeit und des Benediktinerordens gemäß eine Kirche mit zwei Fassadentürmen und drei Schiffen bauen. Mit dem Bau gelangten sie bis einschließlich der Empore, als der Bau aus irgendeinem Grunde unterbrochen und die Kirche in der ursprünglich geplanten Form niemals fertiggestellt wurde. Von diesen Bauarbeiten blieben mehrere Ziersteine übrig, die sich alle in die Konstruktion von Turm (Türmen) und Empore einfügen. Sie sind aus sehr schönem, leicht gelbschattiertem, feinkörnigem, also dichtem hartem Kalkstein. Eines dieser Fragmente blieb an Ort und Stelle, es ist die Basis des Nordpfeilers der Empore (Abb. 8,

Taf. VIII/a–b). Zu dieser Gruppe gehören eine Konsole, zwei Schultersteine und ein zerbrochenes kleines Würfelkapitell einer Säule (Abb. 9, Taf. IX und X/a) sowie ein den Maßen des Kapitells entsprechendes Säulenfragment. Säule, Kapitell und Schultersteine gehörten vermutlich zu den Turmfenstern, und die Konsole könnte die Flach- oder Gewölbedecke des Bodens oder Oberstockes der Empore getragen haben. Die Verzierungen sind sehr einfach, im romanischen Stil gehalten und stammen aus der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts.

Von den Türmen wurde der nördliche sicher verwirklicht, von dem südlichen existieren Grundmauerreste, und wir wissen nicht, ob er überhaupt errichtet wurde. Es bleibt die Frage, was der Grund gewesen sein mag, mit dem Bau aufzuhören. Darüber gibt es keine Angaben, doch läßt sich vermuten, daß der Tod des Gründers, des Banus Apa, die Ursache war.

In der Achse der Kirche fanden wir vor dem Altar bzw. dem Triumphbogen eine Grabstelle. Ein Toter lag nicht mehr darin, ja sogar das einstige Steinfutter war entfernt. Trotzdem war die Grabgrube gut erhalten, weil der feste Kieselkonglomerat-Boden unter der Kirche nicht eingestürzt war. Erfahrungen zeigen, daß Gräber an dieser Stelle in allen Fällen immer einer besonders verehrten Person galten. Deshalb sind wir der Meinung, daß Banus Apa, der Gründer, hier beerdigt wurde.

Neben der Nordseite des Chores der Kirche stand damals noch die an die ursprüngliche kleine Kirche angebaute Sakristei.

Die Urkunden nennen die Namen des Sohnes und des Enkels von Banus Apa. Viel läßt sich über sie nicht erfahren, nur daß sein Enkel bereits als Grundbesitzer im Komitat Ung erwähnt wird. Urkundliche Angaben und archäologische Beobachtungen weisen gleichartig um die Mitte des 13. Jahrhunderts auf Ereignisse im Zusammenhang mit dem Eigenkloster hin. Von da an beleben sich auch die Bauarbeiten wieder.

1240 erfahren wir, daß das Weingut des Klosters, das es von Banus Apa erhalten hatte, von den Kleinpester Sachsen besetzt worden war. Die Mönche prozessierten mit Er-

folg um ihr rechtmäßiges Eigentum. Vermutlich haben die Benediktinermönche – deren Berufung nicht eben der Ackerbau war – sich nicht sehr um ihre Besitzungen gekümmert. Das hatte die Besetzung durch die Sachsen ermöglicht. Nachdem sie ihren Besitz wiedererlangt hatten, gaben sie ihn Pester Bürgern in Pacht, unter der Bedingung, daß darauf Wein gezogen werden müsse. Sie vereinbarten auch die Pachtsumme. Vermutlich brauchten sie, nachdem sie ihre wirtschaftlichen Angelegenheiten geordnet hatten, einen größeren Keller. Sie rissen das kleine alte Steingebäude ab und errichteten neben ihm ein langes, einstöckiges Gebäude mit großem Keller. Dieses Gebäude stützt sich mit seiner Südostecke auf die Mauern des abgerissenen kleinen Steingebäudes. Die Wände des großen Kellers belegte man nicht mehr mit den für die romanische Zeit typischen exakten und ästhetischen Steinmetzarbeiten. Seine Bruchsteinmauerung stimmt mit der jedes beliebigen Kellers von Gebäuden aus dem 13. Jahrhundert überein (wie sie sich z. B. in der Ofner Burg finden). Da nicht einmal der Ansatz eines Gewölbes gefunden wurde, hatte er höchstwahrscheinlich eine Flachdecke, wie sie im 13. Jahrhundert üblich war.

Zeitgleich mit und neben dem großen, unterkellerten Gebäude entstand im Hof ein Ofen, den man auf der Nordwestecke des romanischen Steingebäudes bzw. auf der Schulter dessen Kellergewölbes errichtete.

Diese Bauarbeiten begannen bereits auf einer tieferen Ebene. Über der mit weißem Stein Staub bedeckten Laufebene des kleinen Steingebäudes zog sich bereits eine Aufschüttungsschicht hin, deren Oberfläche das Laufniveau der folgenden Periode war (Abb. 28, M₁₃ und 56). Die Funktion des Ofens ließ sich nicht genau bestimmen. Gewiß war er kein Backofen, da an seiner Seite Lüftungsöffnungen geblieben waren, aus denen die Flammen herausschlügen. Am ehesten kann man daran denken, daß er den kommenden großen Bauarbeiten diente und ein Haus mit einem Kessel war. Die äußere und innere Wandoberfläche bestand aus Quadersteinen. Tatsache ist, daß der Ofen lange Zeit hindurch in Betrieb war und

sich die aus ihm herausgekratzten Asche und Ruß in dem ihn umgebenden kleinen Hof verteilten. Dahin wurde auch der Abfall geworfen, weshalb in dieser Schicht Funde aus dem 12.–15. Jahrhundert zum Vorschein kamen. Im Hof selbst fand sich jedoch nur bis zum 14. Jahrhundert Fundmaterial, wogegen im Laufe späterer Bauarbeiten aus diesem Hof gut als Auffüllung erkennbares Material fortgeschafft wurde und sich an dessen neuem Platz die Funde zeitlich fortsetzten.

Es läßt sich stratigraphisch beweisen, daß der Bau des großen Klosters – wenn auch nicht viel später – nach dem des großen unterkellerten Gebäudes begann, und zwar mit dem westlichen Gebäudeflügel, und sich über den südlichen bis zum östlichen Gebäudeflügel fortsetzte, also bis zu seiner Fertigstellung. Dieses Kloster glich bereits dem beim Klosterbau gewohnten System, da es einen Hof umschloß und sich mit Hilfe von Stützpfeilern an die Kirche anfügte, wodurch es seine Bewohner sorgfältig von der Außenwelt abschloß. Aus den Urkunden des 13. Jahrhunderts, genauer aus einem Testament, geht hervor, daß Banus Apas Enkel Péter zwei Töchter hatte. Die eine, die Frau des Piliser Gespans Fülöp, war kinderlos, weshalb sie ihre Besitzungen sowie den ihr zufallenden Teil vom Patronat des Kánaer Klosters auf die Söhne ihrer Schwester überträgt. Diese hatte Jákó aus dem Geschlecht Kaplony geheiratet und hatte zwei Söhne, Jákó und András, die Obergespane der Komitate Ung und Zemplén wurden. Da unserer Beurteilung nach der Bau des großen Klosters um die Mitte des 13. Jahrhunderts begonnen haben wird, ist anzunehmen, daß entweder der Erblasser oder seine das Erbe erhaltenden beiden Urenkel den Bau unterstützt haben werden.

Dies ist recht sicher, weil zu der Zeit die Sakristei an der Nordseite der Kirche abgerissen und an ihrer Stelle die Nordkapelle der Kirche gebaut wurde – wenn man so will, ein nördliches Seitenschiff, das allerdings sehr schmal war und vermutlich wegen einer Grabstelle errichtet wurde. Vor der Stelle des Altars der Seitenkapelle fand sich eine (bereits gestörte) mit Steinen aus-

gemauerte schmale Grabgrube. Wir haben daran gedacht, daß sich der 100. Todestag des Gründers, Banus Apa, näherte. Wenn er tatsächlich um 1158 gestorben war und 1258 das Testament über die Übergabe des Patronats entstand, dann läßt sich vermuten, daß sein Grab damals in die ausgesprochen zu seinen Ehren errichtete Kapelle überführt wurde.

In der Kirche wurden im übrigen sechs Gräber freigelegt, eines stellten wir fest, ohne es zu öffnen, und unter dem erhaltenen mittelalterlichen Ziegelboden können sich noch ein oder höchstens zwei Gräber befinden. Keines von ihnen war ausgemauert, sie waren die Gräber der Patronatsfamilie. In einem fand sich eine Geldmünze aus der Regierungszeit König Sigismunds.

Die Kapelle war immer noch mit einem halbkreisförmigen Chor, keinem gotischen, gebaut worden (Taf. XII/a).

Auch aus dieser Bauperiode sind Ziersteine erhalten, nicht viele, aber wieder aus ganz anderem Material als das früher beschriebene. Eine mit Blättern verzierte Konsole und ein im wesentlichen ähnliches, aber viel abgewetzteres Halbsäulenkapitell von einer Türfüllung (Abb. 53/2-3 und Taf. XXXIV), Steine einer verzierten Tür, die ebenso vom Ende des 12. wie aus dem 13. Jahrhundert stammen können. Außer der Kirche pflegen Kapitelsaal und Refektorium solche Türen mit Füllungen zu besitzen. Leider ist die Stelle einer Tür in den Wandresten des Klostergebäudes nicht zu erkennen. In der Mitte der Kirchenfassade sind die Spuren eines Tores erhalten, das aber noch zum Bau aus dem 12. Jahrhundert gehören muß.

Der Bau des großen Klosters wurde zu Beginn des 14. Jahrhunderts beendet. Im alten Gebäudeteil des Ostflügels fand sich nämlich in den Trümmern des damals abgerissenen Hypokaustums eine Münze von König Karl Robert (1308-1342). Auch das Alter der in den rußigen Trümmern gefundenen Scherben entspricht der Zeit vom 12. bis zum Beginn des 14. Jahrhunderts.

In dem Nordraum des Ostflügels, neben dem Chor der Kirche, fanden sich 6 mit Steinen ausgemauerte Gräber und ein auf

diesen beerdigtes Skelett. Sie waren vermutlich die Gräber der Äbte. Als Deckplatte eines Grabes verwendete man z. B. einen alten zerbrochenen Grabstein, auf dem ein eingeritzter Wappenschild sichtbar ist, seiner Form nach aus dem 13. Jahrhundert. Leider ist das Wappenbild auf ihm nicht erhalten (Abb. 54/2 und Taf. XVI/a).

Nach dem Abriß des Hypokaustums heizte man im Kloster zuerst mit Kachelöfen; es wurden Ofenkacheln vom Anfang des 14. Jahrhunderts gefunden. Auch ihr Alter ist ein Beleg für den Zeitpunkt der Beendigung des Bauwerkes (Abb. 47/4 und Taf. XXX/c).

Im Westflügel befanden sich drei und im Ostflügel vier Räume. Der kleinste im letzteren war vermutlich das Treppenhaus in den Oberstock. Das ist jedoch nur Vermutung, weil dieser Raum nicht gänzlich freigelegt wurde. Vom Südflügel wissen wir nur wenig. Er wurde noch im Spätmittelalter abgerissen, und vermutlich am Ende des 19. Jahrhunderts – als man die Gebäuderuinen als Steinbruch benutzte – grub man sogar aus den Fundamenten die Steine aus. Ihren Platz zeigt einzig der in die Fundamentgruben zurückgerutschte Mörtel an.

Die Räume in dem großen Klostergebäude hatten Dielenfußboden. Ein kleiner Überrest von ihm ist in der Ecke eines Raumes im Westflügel erhalten geblieben. An mehreren Stellen ist er infolge eines großen Feuers zu Kohle verbrannt und als Kohleschicht erhalten, an anderen Stellen ist er vollkommen verrottet, bildete aber eine Schicht aus erkennbar organischem Material.

Das Gebäude unterscheidet sich dadurch von der traditionellen Klosterarchitektur, daß der große Keller (Cellarium) nicht unter dem Westflügel liegt, sondern in einem gesonderten Gebäude. Die andere sehr seltsame Abweichung ist, daß es keine Spur von einem Kreuzgang gibt. Den Hof hatte man am Ende des 19. Jahrhundert anlässlich der großen Steilverwertung völlig durchwühlt, dabei zum Glück aber nicht das erste, das ursprüngliche Niveau, die Erde des Friedhofes erreicht. Es kamen Gräber zum Vorschein, und die abfallende Oberfläche ist gut erkennbar. Deshalb ließen sich der obere und untere Abschnitt des Hofes nicht auf eine

Ebene bringen. Auf jeden Fall zeigen die Niveaus der Wände zur Hofseite den Niveauunterschied. Über die Ausgestaltung des ursprünglichen Hofes haben wir leider nur wenige Angaben. Zwar wurden nur wenige Suchgräben gezogen, aber jeweils an entsprechenden Stellen zur Feststellung des Kreuzgangflures, doch zeigten sich nicht einmal die Brüstungs- bzw. Grundmauern von ihm.

Der Klosterbau war also beendet, und von erneuten Bauarbeiten gibt es bis zum Ende des 15. Jahrhunderts keine Spuren. Das Fundmaterial allerdings zeugt von ständigem Leben. Die Ordensgeschichte von Pannonhalma hat die Kánaer Abtei als verlorenes, zerstörtes Benediktinerkloster registriert. Im 12. Jahrhundert wurden tatsächlich sehr viele Geschlechter- und Familienklöster neben den königlichen Klostergründungen gebaut. Die meisten von ihnen wurden sehr schnell verlassen oder in den Besitz anderer Orden übernommen. Bei Kána beweist die archäologische Freilegung das Gegenteil. Die Funde zeugen von Kontinuität, es fehlen einzig die auf die Abtei bezüglichen Urkunden.

Am Ende des 15. Jahrhunderts wütete hier ein großes Feuer. Die meisten Spuren fanden sich im Inneren des Ostflügels, aber auch der Dachstuhl wird verbrannt sein, da neben dem Westflügel auch das Bodenniveau rußig ist und die Nägel des Dachstuhls darüber verstreut sind. Dieses Feuer mag die Mönche gezwungen haben, das ohnehin alte, schon 200jährige Gebäude zu erneuern. Wir sind uns nicht sicher, ob den Wiederaufbau die Mönche angeregt haben, da es am Ende des 15. Jahrhunderts keinen Klosterabt mehr gab. Zufällig geht das aus einer Urkunde hervor. Der Pfarrer der Liebfrauenkirche in Ofen war der Kommendator des Klosters. Deshalb taucht die Frage auf, ob man das Gebäude vielleicht als eine Art von Meierwirtschaft wieder aufbaute? Im Laufe dieser Arbeiten wurde nämlich der Südflügel vollkommen abgerissen, wogegen man den Ost- und den Westflügel fast von Grund auf neu erbaute. Bei dieser Gelegenheit wurden die Niveaus innerhalb und auch außerhalb des Gebäudes erneut durch Auf-

schüttungen erhöht. Am südlichen Ende des neuerrichteten Westflügels fand sich in der Schicht des neuen Gebäudeniveaus eine Münze von Wladislaus II. (1490–1516). Die Mauerreste, die sich vor der Freilegung über der Oberfläche erhoben, die also nach der Einstellung der Abrißarbeiten am Ende des 19. Jahrhunderts stehen geblieben waren, sind bereits Mauern vom spätmittelalterlichen Gebäude. Von diesem blieben an zwei Stellen Türöffnungen erhalten, ebenso auch das Fundament des Ofens im großen Saal des Ostflügels.

Wie bereits beschrieben, wurde beim Wiederaufbau des Gebäudes einer seiner Flügel (der Südflügel) nicht wieder errichtet. Dasselbe war auch bei dem großen unterkellerten Gebäude der Fall. Zwischen diesem und dem Kloster entdeckten wir nämlich eine Umfassungsmauer, vor allem deren Fundamente, datierbar auf den Anfang des 16. Jahrhunderts, die das große unterkellerte Gebäude abtrennte. Dieses war das älteste Gebäude, das gewiß Spuren seines Alters aufwies.

Bei der Freilegung wurden keine Spuren von Wasser gefunden. Auch im Klosterhof entdeckten wir keinen Brunnen. Heutzutage ist der Platz völlig wasserlos, was aber nicht bedeuten muß, daß weitere Ausgrabungen nicht zur Entdeckung zugeschütteter Brunnen führen können.

Im Laufe der Freilegungen kamen sehr viele römische Ziersteine zum Vorschein. Sie werden vermutlich aus dem Römerlager des nahen Albertfalva, genauer aus dem zum Lager gehörenden Gräberfeld, stammen, da sie sämtlich zu Grabbauten gehörten (Taf. XXXII–XXXIII). Auch schon früher hatte man an dieser Stelle römische Ziegel aus dem 2. Jahrhundert n. Chr. gefunden. Wir fanden die meisten römischen Steine zwar auch überwiegend zwischen den Abrißtrümmern, doch bezeugt ein römisches Simsteil, das in die nordwestliche Ecke des Fundamentes des Turmes eingemauert war, daß die Mönche zu Beginn ihrer Ansiedlung und ihrer Bauarbeiten, schon in der Mitte des 12. Jahrhunderts, römisches Steinmaterial verwendeten. Einen großen Grabstein – der offensichtlich mehrfach wiederverwendet war –

benutzte man zuletzt am Anfang des 16. Jahrhunderts als Schwelle des Eingangs am Ende des abgerissenen Südflügels, indem man seine Schriftseite nach unten kehrte. Über die Zusammenhänge wissen wir nicht viel, möglicherweise hat sich zu dieser Zeit dort ein kleineres Torgebäude befunden.

Bei den im Mittelalter noch vorhandenen Gebäuden blieb bisher eine kleine Kammer unerwähnt, die sekundär an die Ostseite des großen unterkellerten Gebäudes angebaut war.

Unter den Funden der Ausgrabungen verdient die schon erwähnte früharpadenzeitliche Keramik größere Aufmerksamkeit. Diese Periode, das 12. Jahrhundert, ist am wenigsten bekannt. Relativ besser kennen wir das 10.-11. Jahrhundert: schräg abgeschnittene Ränder ohne profiliertem Rand, Verzierung mit dichten Kamm-Wellenlinien. Sehr gründlich ist – zumindest für Ofen – die Periode vom 13. bis zum 15. Jahrhundert aufgearbeitet. Zwischen beiden Perioden hat der Zufall allerdings dazu geführt, daß wir nicht oder kaum über glaubwürdige Fundorte und glaubwürdig datiertes Fundmaterial verfügen. Auch im Kánaer Material gibt es wenige stratigrafisch reine und genau zu bestimmende Fundstellen. Unter Verwendung dieser wenigen Fundstellen und wenigen glaubwürdigen Schichten und mittels ihres Vergleiches mit den in den umgebenden Ländern entdeckten und publizierten Funden aus dieser Periode zeichneten sich die charakteristischen Typen ab. Bei der schwierigen Aufarbeitung war es ein großes Glück, daß sich bei zwei neueren Ausgrabungen auf dem Gebiet Budapests unter gut datierbaren Umständen endlich ähnliche Keramiken fanden. Es ließ sich feststellen, daß sich nach den Typen des 10.-11. Jahrhunderts in dieser Periode auch schon die schmalen Ränder entwickelten, die stark gegliedert sind. Die Verzierung erinnert teils noch an die vorige Periode, weil die Verzierung mit Wellenlinien und Nageleindrücken häufig ist, hier aber fin-

den sie sich nur noch in je einer Reihe über den parallel eingeritzten horizontalen Linien an der Schulter. Diese horizontale Linieneinritzung befand sich damals nur an der Schulter, auf den gesamten Gefäßkörper erstreckt sie sich erst im 13. Jahrhundert. Hier sind es nur drei bis vier Reihen, die dicht aufeinander folgen. Das Gefäßmaterial ist durch Sand oder ganz winzigen Kies gemagert, und typisch ist die schlechte Ausbrennung, demzufolge der Durchschnitt der Gefäße dreischichtig ist. Der innere Teil ist schwarz oder grau. Ursprünglich war das Material der Gefäße hell, aber nicht weiß wie seit dem 13. Jahrhundert, sondern staubfarbig, es färbte sich beim Brennen manchmal rosa, graute aber meistens durch den Gebrauch stark nach, und seine ursprüngliche Farbe ist entweder überhaupt nicht oder an winzigen Flecken zu erkennen. Neben den Töpfen hat der sog. Kessel-Topf eine interessante Form, er ist ein Übergang zwischen Kessel und Topf (Taf. XXVIII/c-f, XXIX/a-b). Die Mode, die Formen und das Material lassen sich mit ihren allmählichen Veränderungen sehr gut beobachten.

Am Anfang des 14. Jahrhunderts erscheint im Fundmaterial – wenn auch nur in wenigen Stücken – das Glas, und zwar das Venezianer Glas. Fensterglas blieb allerdings auch schon aus dem 13. Jahrhundert erhalten.

Außer den Überresten von Kachelöfen des 14. Jahrhunderts blieben auch quadratische, graue unglasierte und ganz einfache Ofenkacheln aus dem 15. Jahrhundert erhalten. Nur die Eckkacheln weisen Flechtverzierung auf. Vom Ende des 15. Jahrhunderts sind einige kleine Bruchstücke auch von einem grünglasierten, mit Maßwerk dekorierten Ofen erhalten.

Zu den ungewöhnlicheren Funden gehört das Bruchstück vom unteren Teil eines tönernen Destillationsgefäßes aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts.

Funde aus der Zeit der Türkenbesetzung kamen auf dem ganzen Gebiet nicht zum Vorschein.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

1. Budapest, XI. Stadtbezirk, Grundstück Balatoni út 148/4 und seine Umgebung mit den freigelegten Gebäuden der Kánaer Abtei
2. Planzeichnung von der Ausgrabung der Kánaer Abtei
Zeichenerklärung: 1 Mauer; 2 Fundament; 3 entfernte Mauer; 4 ergänzte Mauer; 5 Umfassungsmauer; 6 freigelegtes Grab; 7 Grabstelle
3. Die Stelle der Suchgräben und der Schnitte
Zeichenerklärung: 1 freigelegte Mauern; 2 Suchgräben; 3 entfernte Mauer; 4 Ziegelfußboden; 5 wichtigere Niveaupunkte; 6 früheste Keramiken; 7 Stelle des Schnittes
4. Perioden I.
1. Gebäude vor Gründung der Abtei und Friedhof, Ende 11. Jh. – 1. Hälfte 12. Jh.,
2. Erste Bauten der Abtei, 2. Hälfte 12. Jh.
5. Perioden II.
1. Gebäude im 13.–14. Jh.,
2. Gebäude Ende 15. Jh. – Anfang 16. Jh.
Zeichenerklärung: 1 Kirchenmauern aus dem 11. und 12. Jh.; 2 Fundament des Klostergebäudes aus der 2. Hälfte des 12. Jh.; 3 Gebäude aus der 1. Hälfte des 13. Jh.; 4 Klostergebäude und kleiner Wirtschaftshof, 13. und Anfang 14. Jh.; 5 Mauern und Umfassungsmauer vom Anfang des 16. Jh.
6. Grundriß der Kirche und der Nordseite der Westfassade mit den wenigen Überresten der Mauer
Zeichenerklärung: 1 Fundament; 2 Mörtel Spuren der abgerissenen Mauer; 3 Mauern; 4 Ziegelfußboden, stellenweise durch Steine ergänzt
7. O-W-Schnitt durch die Kirchenfassade (M_1) (wiederaufgebaute Fassade mit eigenem Fundament und Niveauerhöhung) und romanisches Säulenbasisfragment mit Flechtverzierung aus grobem Sósokúter Kalkstein (1)
Zeichenerklärung: 1 natürlicher Boden; 2 Aufschüttung mit Gebäudeabriß und Freskofragmenten
8. Romanische nördliche Wandpfeilerbasis von der Empore der Kirche aus hartem Süßwasser-Kalkstein
9. Schulterstein (1/a-b), Würfelkapitell und Säule (2-3), Konsole (4/a-d), romanisch, aus hartem Süßwasser-Kalkstein
10. Grundriß des romanischen kleinen Steingebäudes, Ende 11. Jh. – 1. Hälfte 12. Jh.
Zeichenerklärung: 1 Fundament und Mauern; 2 NO-Ecke des großen unterkellerten Gebäudes (Periode 13. Jh.); 3 Ofen (Periode 13. Jh.); 4 mittelalterliche Umfassungsmauer; 5 Umfassungsmauer, Anfang 16. Jh.
11. Schnitte durch den Keller des romanischen kleinen Steingebäudes (M_{15} , M_{16})

- Zeichenerklärung:* 1 natürlicher Boden; 2 weißes Steinmehl; 3 rotlehmmige Aufschüttung; 4 braune Erde; 5 aus dem Ofen herausgekratzte Asche und Ruß; 6 rotlehmmige Aufschüttung; 7 Ofen
12. Das erste Abteigebäude (2. Hälfte 12. Jh.) und ein Grab des früheren Friedhofes, vom Fundament entzweigeschnitten
Zeichenerklärung: 1 Fundament; 2 Erneuerung des Gebäudes im 16. Jh.
 13. Hypokaustum des ersten Gebäudes. Grundriß und Rekonstruktionsversuch
 14. Fußbodenziegel-Bruchstücke vom Niveau über dem Hypokaustum (1) und Ziegelbruchstück mit eingeritztem Aufschriftfragment: FRATERNITAS (2)
 15. Bauperioden und Niveaus an der West-(Hof-)seite des großen Saales im Ostflügel (M_{21}) und am Anschluß des alten und jüngeren Teiles des Flügels (M_{22})
Zeichenerklärung: 1 natürlicher Boden; 2 weißes Steinmehl; 3 hellbraune Erde; 4 Aufschüttung aus kleinen Steinen; 5 Mörtel
 16. Senkrechte Mauern und Schichten an der Nordseite des großen unterkellerten Gebäudes (M_{17} , M_{20})
Zeichenerklärung: 1 natürlicher Boden; 2 weißes Steinmehl; 3 rotlehmmige Aufschüttung; 4 rosa Asche mit schwarzem Ruß; 5 Trümmer vom Mauerabriß; 6 roter Lehm
 17. Westflügel. N-S-Schnitt (M_8) durch die nördliche Trennwand des mittleren Raumes und O-W-Schnitt (M_9) durch die westliche Steinmauer
Zeichenerklärung: 1 natürlicher Boden; 2 Lehm; 3 Erde; 4 Schottermörtel; 5 Sand; 6 Schicht des spätmittelalterlichen Niveaus
 18. Schnitte an der Südseite des mittleren Raumes des Westflügels (M_{10} , M_{11}) und Topffragment (s. M_{10}) aus der 2. Hälfte des 12. Jh. (1)
Zeichenerklärung: 1 natürlicher Boden; 2 lehmige Aufschüttung mit Niveau aus Kieseln; 3 graue Erde; 4 spätmittelalterliches Niveau; 5 Lehm; 6 Mörtel; 7 Sand, mit Ziegeln des aufgenommenen Fußbodens; 8 runder, verbrannter Fleck der Feuerstelle
 19. Schnitte (M_{18a-b}) an der Westseite des Suchgrabens in N-S-Richtung durch den Südflügel und den Hof und Schnitt (M_{19}) durch den quer zu erstem verlaufenden O-W-Graben an seiner Nordseite
Zeichenerklärung: 1 natürlicher Boden; 2 mittelalterliche Aufschüttung mit kiesiger Oberfläche; 3 Schicht des inneren Fußbodenniveaus des Südflügels; 4 neuzeitliche Aufschüttung an der Stelle der abgerissenen Wand; 5 mit Mörtel ge-

- füllter Graben des abgerissenen Fundamentes; 6 gefälleausgleichende Aufschüttung vom Anfang 16. Jh.; 5 Grab
20. Mit kleinen weißen Steinquadern umrahmtes Doppelgrab des Friedhofs aus dem Suchgraben quer zur Westfassade der Kirche (1); Gräber von Mönchen (Äbten?) im nördlichen Raum des Ostflügels (2)
 21. Arpadenzeitliche Kessel aus dem Südflügel (1-2), aus dem kleinen Wirtschaftshof (3, 5) und neben der Nordseite des großen unterkellerten Gebäudes (4)
 22. Arpadenzeitliche Kesseltöpfe aus der Kellerauffüllung des kleinen Steingebäudes (1) und aus dem Hof (2-3)
 23. Töpfe aus der frühen Arpadenzeit (2. Hälfte 12. Jh.), aus der Kellerauffüllung im kleinen Steingebäude (1-3)
 24. N-S-Schnitt (Detail von M₄) durch das Hypokaustum unter dem großen Saal des Ostflügels und Funde aus dem rußigen Schutt hinter dem Hypokaustum, 2. Hälfte 12. Jh. (1) bzw. 13. Jh. (2-5)
Zeichenerklärung: 1 natürlicher Boden; 2 durchbrannter Lehm Boden des Feuerraumes; 3 Lehm; 4 Mörtel mit durchbrannter Oberfläche; 5 Niveau Anfang 16. Jh.
 25. Funde aus dem Ostflügel: aus dem rußigen Schutt des Hypokaustum (1-2), neben dem Hypokaustum (3), 13. Jh.; aus der Aschengrube neben der Feuerraumtür, 2. Hälfte 12. Jh. (?) (4)
 26. Schichten (M₂, M₃) und Funde aus der frühen Arpadenzeit (1-3) des Suchgrabens neben der Ostseite des Ostflügels
Zeichenerklärung: 1 natürlicher Boden; 2 weißes Steinmehl; 3 lehmige Auffüllung; 4 graue Erde; 5 Mörtel; 5 Grab
 27. Funde neben der Nordseite des großen unterkellerten Gebäudes, 2. Hälfte 12. Jh. (1-3) und 2. Hälfte 13. Jh. (4)
 28. N-S-Schnitt (M₁₃) durch den südlichen, kleinen Wirtschaftshof und Funde aus Schicht 4, 2. Hälfte 12. Jh. (1-4)
Zeichenerklärung: 1 natürlicher Boden; 2 weißes Steinmehl; 3 rötlich-gelber Lehm; 4 Fundamentgraben und Bauniveau des Westflügels der Klosters; 5 rosa Asche und schwarzer Ruß; 6 Schutt vom Gebäudeabriß; 7 rötlich-gelber Lehm
 29. Funde aus der Aschen- und Rußschicht des südlichen, kleinen Wirtschaftshofes (Schicht 5), 2. Hälfte 12. Jh. (1-7) und 13. Jh. (8-10)
 30. Funde aus der Aschen- und Rußschicht (Schicht 5) des südlichen, kleinen Wirtschaftshofes: Tontopffragment, 13. Jh. (1), bronzene Griffumhüllung (2), Tontopfrand (3), Spore, Wende 13.-14. Jh. (4), Krampe (5), Gürtelschnallen (6, 10), Tontopffragment, 2. Hälfte 12. Jh. (7), Bohrer (8), Eckeisen einer Tür (9)
 31. Schichten des südlichen Raumes im Westflügel (M₁₂), Topf aus dem 13. Jh. aus der Vertiefung unter dem Niveau mit kleinen Steinen (1) und Steinmetzzeichen von einem Quaderstein (2)
Zeichenerklärung: 1 natürlicher Boden; 2 weißes Steinmehl; 3 lehmige Auffüllung; 4 zerfallenes Holz; 5 rosa Asche und schwarzer Ruß; 6 Steine vom Gebäudeabriß; 7 Sand mit Ziegeln des aufgenommenen Fußbodens
 32. Funde aus der Aschen- und Rußschicht (Schicht 5) des südlichen Raumes im Westflügel: Tongefäße, 12. (1), 13. (6), 14. (2-3) und 14.-15. Jh. (7-8)
 33. Funde aus der oberen Auffüllung des mittleren und südlichen Raumes im Westflügel: bronzene Klingel (1); Mund einer doppelkonischen Glasflasche, 2. Hälfte 15. Jh. (2); eiserne Schnalle (3); eiserne Hacke (?) (4); Kalksteinplatte mit halbrundem Ausschnitt (5)
 34. Funde neben der Westseite des Westflügels, aus dem spätmittelalterlichen (durchbrannten) Niveau (1-9)
 35. Funde aus dem Inneren des Südflügels (s. 19, M_{18a}): graue Keramik, Wende 12.-13. Jh. (1-5)
 36. Funde aus dem großen Saal des Ostflügels, aus der Lehmschicht über dem abgerissenen Hypokaustum, 12. (1-7) und 14. Jh. (8)
 37. Funde aus der obersten Schicht des großen Saales und des kleinsten Raumes des Ostflügels (über dem durchbrannten Niveau des großen Saales): Topf, 14. Jh. (1); Werkzeug mit bleiummanteltem Griff (?) (2); Messer mit Knochengriff (3); Steinzeugbecher (4); eisernes Fenstergitter (5); Gürtelschnalle (6); österreichische Töpfe (7-8)
 38. Grauer Topf vom Ostflügel, neben dem Fundament des kleinsten Raumes (1); Schichten im südlichen Raum des Ostflügels (M₆) und Fund: Topf aus der eingetieften Grube unter dem Fußbodenniveau, 2. Hälfte 12. Jh. (2)
Zeichenerklärung: 1 natürlicher Boden; 2 weißes Steinmehl; 3 lehmige Auffüllung; 4 durchbrannter Lehm und darüber verbranntes Holz; 5 Lehm; 6 Schottermörtel
 39. Funde aus der durchbrannten Lehm- und Holzschicht (Schicht 4) des südlichen Raumes im Ostflügel: weiße (1, 3) und graue (5, 6) Keramik und Bruchstücke eines venezianischen Glasbechers (2, 4), 14. Jh.
 40. Schichten außen neben der SO-Ecke des Ostflügels (M₇) und Fundmaterial: Topf, 14. Jh., aus Schicht 4 (1); Keramik des 12. Jh. aus Schicht 2 (2); großes, plastisch verziertes graues Tongefäß aus dem 14. Jh. (Streufund) (3)
Zeichenerklärung: 1 natürlicher Boden; 2 dünne Kulturschicht mit Keramik des 12. Jh.; 3 lehmige Auffüllung; 4 Mörtelniveau, 13.-14. Jh.; 5 Auffüllung, 1. Hälfte 16. Jh.
 41. Eisernes Werkzeug: Sichel (1) aus dem verbrannten Niveau des großen Saales im Ostflügel, 1. Hälfte 13. Jh.; Messer (2) aus der Aschengrube unter dem Fußboden des südlichen Raumes im Ostflügel (s. 38, M₆); Messer (3-4) aus dem Friedhof, nördlich von der Kirche; Schere (5) aus dem kleinsten Raum des Ostflügels, 14. Jh.
 42. Funde aus der Kellerauffüllung im kleinen Steingebäude: dunkelgraue Töpfe, 2. Hälfte 12. Jh. (1-3, 5); graubrauner Krug (mit geschichtetem Querschnitt) 2. Hälfte 12. Jh. (4)

43. Funde aus der Kellerauffüllung im kleinen Steingebäude: grauer Topf (1); dunkelgrauer österreichischer Topf, 2. Hälfte 12. Jh. (2); grauer Topf (3) und roter Topf (4), Ende 12. - Anfang 13. Jh.
44. Funde aus der Kellerauffüllung im kleinen Steingebäude: grauer Topf (1); weiße Töpfe (2-3) und Becher (4), Ende 12. - Anfang 13. Jh.
45. Funde aus der Kellerauffüllung im kleinen Steingebäude: weiße Tontöpfe (1, 3-4) und Flasche (2), 13. Jh.
46. Funde aus der Kellerauffüllung im kleinen Steingebäude: weiße Tontöpfe (1, 4) und Becher (2, 3); dunkelgrauer Topf (5), 14. Jh.
47. Funde aus der Kellerauffüllung im kleinen Steingebäude: rotes Tongefäß (1), graues Tongefäß (2), weißes Tongefäß (5), 14. und 1. Hälfte 15. Jh.; eiserner Bügel einer Armbrust (3), Ofenkachel aus rotem Ton, auf der gewölbten Seite mit wenig grüner Glasur, 1. Hälfte 14. Jh. (4)
48. Funde aus der Kellerauffüllung im kleinen Steingebäude: roter Tontopf (1); weißer Tonbecher (2); roter Steinegkopal (3); unteres Gefäß eines Destillierapparates, roter Ton, innen grünglasiert (4); grauer österreichischer Topf mit Wiener Stempel (5)
49. Funde aus der Kellerauffüllung im kleinen Steingebäude: dunkelgrauer Topf (1), weiße Töpfe (2-3) und rote Töpfe (4-5), 2. Hälfte 15. Jh.
50. Graviertes Bronzering aus einem Grab in der Kirche (1), 1. Hälfte 13. Jh.; graue, unglasierte Ofenkacheln, Anfang 15. Jh. (2, 5); Eisenmesser mit Messingbeschlag, 2. Hälfte 15. Jh. (3); Sichel, 2. Hälfte 15. Jh. (4)
51. Funde aus dem Graben südwestlich vom großen unterkellerten Gebäude: Topf (?), 2. Hälfte 12. Jh. (1); Topf, 13. Jh. (2); rote Töpfe, 15. Jh. (3-4); Kesseltopf (5) aus einem Grab im Klosterhof (N-S-Graben), 2. Hälfte 12. Jh.; doppelkonische Glas-

flasche (6), 2. Hälfte 15. Jh., neben der südlich vom Kloster freigelegten Mauer

52. Hufeisen: aus dem mittleren Raum des Ostflügels, 13. Jh. (1); aus der Kellerauffüllung im kleinen Steingebäude, 13. Jh. (2); aus dem Klosterhof, 14.-15. Jh. (3)
53. Stücke des Rahmensteines eines romanischen Sitznischenpaares aus grobem Kalkstein von Sósút (1); Konsole mit Blätterzweig aus weichem Kalkstein (2); Säulenkapitell einer Torfüllung mit Blätterzweig (3)
54. Romanisches Pfeilerkapitell aus Süßwasser-Kalkstein (1); Grabsteinfragment mit eingeritztem Wappenschild, 13. Jh. (2); Grabsteinfragmente mit den Details eines Kreuzes (3-5)
55. N-S-Schnitt (M_4) in der Achse des großen Saales im Ostflügel
Zeichenerklärung: 1 natürlicher Boden; 2 weißes Steinmehl; 3 lehmige Aufschüttung; 4 zweite lehmige Aufschüttung; 5 graue Erde; 6 Mörtel mit verbrannter Oberfläche; S Grab; KA Ofenfundament
56. O-W-Schnitt (M_{14}) durch den südlichen, kleinen Hof
Zeichenerklärung: 1 natürlicher Boden; 2 weißes Steinmehl; 3 weißer Steinschutt; 4 roter Lehm; 5 graue Erde; 6 rosa Asche und schwarzer Ruß; 7 Mörtel
57. Höhe des Gefälles von der Kirche nach Süden bis zum großen unterkellerten Gebäude, gemessen an der natürlichen Oberfläche
58. Ostseite des N-S-Grabens (M_{23}) im Feld westlich des Klosters und Südseite des O-W-Grabens (M_{24}) sowie Nordseite des O-W-Grabens (M_{25})
Zeichenerklärung: 1 ursprüngliches Kieskonglomerat; 2 auf natürlichem Wege abgelagerter gelber Lehm; S Grab; M Tiefweg (?) und diesen auffüllende erneute Schichten; G Grube (Haus ?) und Schichten ihrer Auffüllung

TAFELVERZEICHNIS

- I. Ort der Kánaer Abtei im XI. Stadtbezirk von Budapest
- II. Plan von Ofen und Pest mit ihrer Umgebung. 1778 (Institut für Militärgeschichte, Kartenarchiv)
- III. Ausschnitt der Landkarte von 1778
- IV. Umgebung von Ofen und Pest. 1836 (a) und Ausschnitt (b) (Institut für Militärgeschichte, Kartenarchiv)
- V. Kőérberek. Luftaufnahme von 1967
- VI. Nordseite der Kirchenfassade (a), Fundament der Fassade an der Südseite (b), Reste des SW-Turmes (c)
- VII. Die (innere) Nordwestecke des Kirchenschiffes (a), Reste des Nordturmes (b)
- VIII. Nördlicher Wandpfeiler und Säulenbasis der Kirchenempore (a), romanische Basis des Wandpfeilers (b)
- IX. Romanischer Schulterstein (a) und romanische Konsole (b) aus der Kirche
- X. Fragment eines romanischen Würfelsäulenkapitells aus der Kirche (a), Fragment einer Säulenbasis mit Flechtverzierung (b), romantisches Pfeilerkapitell – Fund aus Budaörs nach Mitteilung von Tibor Gerevich (c)
- XI. Fundament der Kirche von Osten (a), Rahmensteine einer Sitznische (b)
- XII. Gräber vor dem Chor und in der Seitenkapelle der Kirche (a), Doppelgrab unter der Empore (b), Gräber im Kirchenschiff (c)
- XIII. Skelett mit abgetrennten Händen neben dem Ostflügel (a-c), Gefäßfragment aus dem Grab (Kat.-Nr. 87.404.1) (d), vom Fundament des östlichen Gebäudeflügels durchschnittenen Grab (e)
- XIV. Fragment einer Bronzeglocke aus dem Turm (Kat.-Nr. 92.8.83) (a-b), Bronzering aus der Kirche (Kat.-Nr. 88.1.1) (c), Bronzeanhänger aus einem Kindergrab (Kat.-Nr. 90.26.1) (d), eiserner Sargbeschlag (Kat.-Nr. 88.208.3) (e), Eisenmesser (Kat.-Nr. 25.208.2) (f), Sargnagel (Kat.-Nr. 85.216.1) (g)
- XV. Gräber von Mönchen (Äbten) im Ostflügel des Klosters (a-d)
- XVI. Mönchsgräber (a-c). Auf einem (a) als Deckplatte Grabsteinfragment mit Wappen in sekundärer Verwendung
- XVII. Reste des kleinen romanischen Steingebäudes (a), auf die SW-Ecke seines Fundamentes stützt sich die NO-Ecke des großen unterkellerten Gebäudes (b-c)
- XVIII. Reste der Mauer des kleinen Steingebäudes auf der Ostseite (a), seine SO-Ecke (b), das Steinmehlniveau neben der SO-Ecke des Gebäudes (c-d)
- XIX. Der Keller des kleinen Steingebäudes. Ostseite (a) und NO-Ecke (b)
- XX. Der Keller des kleinen Steingebäudes. Nordseite (a-b)
- XXI. Der Keller des kleinen Steingebäudes. S- (a) und SW-Seite (b)
- XXII. NO-Ecke des großen unterkellerten Gebäudes (a), sog. Treppenhaus (b), Südwand des Gebäudes (c)
- XXIII. Westlicher Gebäudeflügel, NW-Ecke des mittleren Raumes (a), bronzene Tischglocke (Kat.-Nr. 90.29.1) (b), SW-Ecke des mittleren Raumes (c)
- XXIV. Türöffnung im Ostflügel zwischen südlichem und kleinstem Raum (a); Hof, Mauerreste des südlichen Gebäudeflügels neben dem Westflügel (b), dieselben aus größerer Entfernung (c)
- XXV. Inneres des südlichen Raumes im Westflügel neben der Südwand (a), Außenfassade der Südwand des Westflügels (b), Nägel neben der Seite des Westflügels (c)
- XXVI. Türöffnung und Schwelle in der Mauer des Südflügels (a-b), Reste der Südmauer des Südflügels im Westen (c) und Osten (d)
- XXVII. Ostflügel, Ostwand. Verbindung zwischen altem und neuerrichtetem Abschnitt (a), Fortsetzung des vorigen Abschnittes (b), Grab neben dem Ostflügel (c), Trennmauer von Norden zwischen den ersten beiden Räumen (d)
- XXVIII. Venezianische Münze (1172-1178), Vorder- und Rückseite (Kat.-Nr. 88.5.1) (a-b); Kesseltopf, 2. Hälfte 12. Jh. (Kat.-Nr. 90.18.5) (c); Topf, 2. Hälfte 12. Jh. (Kat.-Nr. 90.18.3) (d); Topf, 12. Jh. (Kat.-Nr. 85.212.1) (e); Kessel, Wende 12.-13. Jh. (Kat.-Nr. 89.141.6) (f)
- XXIX. Topf, Wende 12.-13. Jh. (Kat.-Nr. 90.18.16) (a); Topf, Wende 12.-13. Jh. (Kat.-Nr. 90.18.2) (b); Krughenkel, 13. Jh. (Kat.-Nr. 92.8.4) (c); Becher, 1. Hälfte 13. Jh. (Kat.-Nr. 90.18.8) (d); Flasche, 13. Jh. (Kat.-Nr. 90.18.1) (e)
- XXX. Obulus, Karl Robert (1308-1342), Vorder- und Rückseite (Kat.-Nr. 88.3.1) (a-b), Ofenkachel, Anfang 14. Jh. (Kat.-Nr. 90.18.7) (c), Becher, 14. Jh. (Kat.-Nr. 30.18.9) (d); Fragmente eines großen, plastisch verzierten Tongefäßes, 14. Jh. (Kat.-Nr. 85.217.1) (e-f)
- XXXI. Bemalter Krug, 15. Jh. (Kat.-Nr. 85.209.1) (a), Steinzeugbecher, 15. Jh. (Kat.-Nr. 85.214.2) (b), Messer mit Knochengriff (Kat.-Nr. 85.214.1) (c), Sichel (Kat.-Nr. 85.213.1) (d)
- XXXII. Römische Steinreliefs (a-d)
- XXXIII. Römischer Sims, eingemauert ins Fundament des Turmes (a), römische Grabplatte mit Inschrift (b)

- XXXIV. Konsole (a-b) und Säulenkapitell von der Laibung eines Portals (c-d), Anfang 13. Jh.
 XXXV. Steinmehlniveau aus dem 12. Jh. unter dem Ostflügel (a), Ostseite des Ostflügels - mehrere Bauperioden übereinander (b)

- XXXVI. Romanisches Hypokaustum. Weißensee, Runneburg (nach Ausgrabungen und Funde 36, 1991)

**A régészeti feltárás
a BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM
tervmunkája keretében történt**

**A geodéziai felmérést
Noéh Ferenc (Budapesti Műszaki
Egyetem) végezte**

**Technikai szerkesztő:
Kuczogi Zsuzsanna (BTM)**

**A fényképfelvételeket készítette:
Bakos Margit (BTM)**

**A metszet- és tárgyrájzokat a szerző felmérése
és rekonstrukciója nyomán kivitelezte:
Kuczogi Zsuzsanna**

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Rt. vezérigazgatója
A szedés a PP Szerkesztőség Bt. munkája
A nyomást és a kötést az Akadémiai Nyomda Kft. végezte
Felelős vezető: Freier László
Budapest, 1996
Nyomdai táskaszám: 542
Kiadványszám: T-96-016
Felelős szerkesztő: Horváth Ildikó
Műszaki szerkesztő: Marton Andor
A fedélterv Urai Erika munkája
Terjedelem: 21,1 (A/5) ív + 36 oldal melléklet + 2 db behajtott melléklet

- XIX. Der Keller des kleinen Steingebäudes. Ostseite (a) und NO-Ecke (b)
- XX. Der Keller des kleinen Steingebäudes. Nordseite (a-b)
- XXI. Der Keller des kleinen Steingebäudes. S- (a) und SW-Seite (b)
- XXII. NO-Ecke des großen unterkellerten Gebäudes (a), sog. Treppenturm (b), Südwall des Gebäudes (c)
- XXIII. Westlicher Gebäudeteil NW-Ecke des mittleren Raumes (a), bronzene Tischplatte (Kat.-Nr. 90.29.1) (b), SW-Ecke des mittleren Raumes (c)
- XXIV. Türöffnung im Ostflügel zwischen südlichem und kleinstem Raum (a); Hof, Mauerreste des südlichen Gebäudeteils neben dem Westflügel (b); Jenseits des größeren Erdgeschosses (c)
- XXV. Innen des südlichen Raumes im Westflügel neben der Südwall (a), Außenwand der Südwall des Westflügels (b), Treppenturm der Seite des Westflügels (c)
- XXVI. Türöffnung und Schwelle in der Mauer des Südflügels (a-b). Reste der Südwall des Südflügels im Westen (c) und Osten (d)
- XXVII. Ostflügel, Ostwand. Verbindung zwischen altem und neuerrichtetem Abschnitt (a), Fortsetzung des vorigen Abschnittes (b), Grab neben dem Ostflügel (c), Trennwand von Norden zwischen den ersten beiden Räumen (d)
- XXVIII. Münze (175-180), Vorder- und Rückseite (Kat.-Nr. 85.1.1) (a-b); Kessel, Topf 12. Hölz. 12. Jh. (Kat.-Nr. 90.18.5) (c); Topf 12. Hölz. 12. Jh. (Kat.-Nr. 90.18.3) (d); Topf 12. Jh. (Kat.-Nr. 85.212.1) (e); Kessel, Wende 12.-13. Jh. (Kat.-Nr. 89.141.6) (f)
- XXIX. Topf, Wende 12.-13. Jh. (Kat.-Nr. 90.18.10) (a); Topf, Wende 12.-13. Jh. (Kat.-Nr. 90.18.2) (b); Krughenkel, 13. Jh. (Kat.-Nr. 92.8.4) (c); Becher, 1. Hälfte 13. Jh. (Kat.-Nr. 90.18.8) (d); Flasche, 13. Jh. (Kat.-Nr. 90.18.2) (e)
- XXX. Obelisk, Karl Robert (1308-1347), Vorder- und Rückseite (Kat.-Nr. 85.3.1) (a-b); Obelisk, Anfang 14. Jh. (Kat.-Nr. 90.18.2) (c); Becher, 14. Jh. (Kat.-Nr. 90.18.9) (d); Fragment eines großen, plastisch verzierten Tongefäßes, 14. Jh. (Kat.-Nr. 85.217.1) (e-f)
- XXXI. Bernauer Krug, 15. Jh. (Kat.-Nr. 85.209.1) (a); Steinwegbecher, 15. Jh. (Kat.-Nr. 85.214.2) (b); Messer mit Knochengriff (Kat.-Nr. 85.214.3) (c); Siegel (Kat.-Nr. 85.213.1) (d)
- XXXII. Römische Steinreife (a-d)
- XXXIII. Römischer Sturz, eingemauert ins Fundament des Turmes (a), römische Grabplatte mit In-

